Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

BULETIN ŞTIINŢIFIC

Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie

- serie nouă -

Elevele de la Şcoala Eparhială de fete din Chişinău, anii 30 ai sec. XX.

Din colecţia Mariei Vieru-Işaev.

Volumul 35 (48)

Etnografie şi Muzeologie

Chişinău 2021

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei
BULETIN ȘTIINȚIFIC
Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie
Nr. 35 (48)
Serie nouă
Fascicula Etnografie și Muzeologie

National Museum of Ethnography and Natural History of Moldova
SCIENTIFIC BULLETIN
Ethnography, Natural Sciences and Museology
No 35 (48)
New series
Branch Ethnography and Museology

Национальный Музей природы и этнографии Молдовы
БЮЛЛЕТЕНЬ
Этнография, естественные науки и музеология
№ 35 (48)
Новая серия
Этнография и Музеология

Chișinău 2021

Colegiul de redacție
Președinte – **Petru VICOL**, director general al MNEIN
Redactor științific responsabil pentru Fascicula *Etnografie și Muzeologie* – dr. **Andrei PROHIN**

Membri:
Dr. **Varvara BUZILĂ**, cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. **Jennifer CASH**, lector asociat la Institutul de Antropologie Socială *Max Plank* din Halle, Germania; dr. **Constantin Gh. CIOBANU**, redactor-coordonator, MNEIN; dr. **Dorina ONICĂ**, șef Secție Etnografie, MNEIN; **Maria CIOCANU**, cercetător științific superior, MNEIN; prof. univ. dr. **Ion H. CIUBOTARU**, Institutul de Filologie Română „Al. Philippide", Iași, România; dr. hab. **Valeriu DERJANSCHI**, profesor cercetător, șef Laborator Entomologie la Institutul de Zoologie al AȘM, redactor științific pentru Fascicula *Științele Naturii*, MNEIN; academician **Sabina ISPAS**, director al Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu", București, România; dr. **Emil ȚÎRCOMNICU**, cercetător grad I, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu", București, România; dr. hab. **Natalia KALAȘNICOVA**, profesor universitar, Universitatea de Stat din Sankt-Petersburg, Muzeul Etnografic al Popoarelor din Rusia; dr. **Istvan MATCASI**, directorul Muzeului de Istorie Naturală din Ungaria; dr. **Marianne MESNIL**, directorul Centrului de Etnologie, Universitatea Liberă din Bruxelles, Belgia; prof. dr. **Radu BALTASIU**, directorul Centrului European pentru Studii în Probleme Etnice, Academia Română, București; dr. **Sergiu PANĂ**, șef Secție *Științele Naturii*, MNEIN, secretar de redacție pentru Fascicula *Științele Naturii*; dr. hab. **Eugen SAVA**, director general al Muzeului Național de Istorie a Moldovei; **Vladimir SEMENENCO,** șef Secție Paleontologie și Stratigrafie a Institutului de Științe Geologice din Kiev, Ucraina; dr. **Barbara STUDENSCA**, șef Secție Paleontologie, Muzeul Terrei al Academiei de Științe a Poloniei, Varșovia; dr. **Elena ȘIȘCANU**, cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. hab. **Petru TARHON** – profesor universitar, cercetător științific principal, MNEIN.

Studiile și articolele din acest volum au fost discutate în cadrul sesiunilor de comunicări științifice ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, fiind recomandate spre publicare de către Consiliul Științific al Muzeului

Revista se publică în cadrul proiectului științific **20.80009.0807.24. Patrimoniul etnografic și natural al Republicii Moldova – salvgardare muzeală pentru sporirea coeziunii sociale finanțat prin platforma „Program de Stat (2020-2023)"**

Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie
Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009
Telefon: 022-24-40-02. Telefax: 022-23-88-48
E-mail: office@muzeu.md

Scientific Bulletin. Ethnography, Natural Sciences and Museology
MD-2009, 82 Mihail Kogălniceanu str. Chișinău,
Republic of Moldova,
Phone: 022-24-40-02. Fax: 022-23-88-48
E-mail: office@muzeu.md

Date de contact
Secția Redactare și Editare. Șef secție – Constantin Gh. CIOBANU
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Str. Mihail Kogălniceanu, 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009. Telefon: 022-23-88-12. Fax: 022-23-88-68.
E-mail: redactia@muzeu.md, office@muzeu.md

Coperta 1. *Elevele de la Școala Eparhială de fete din Chișinău, anii 30 ai sec. XX. Din colecția Mariei Vieru-Ișaev (imagine oferită de Paula Perciun, or. Roșiorii de Vede, jud. Teleorman, moștenită de la Tamara Procopan-Perciun, absolventă a Școlii Eparhiale)*

Coperta 4. *O reuniune a Comunității „Șezătoare Basarabia", marcând 6 ani de la fondare. Din colecția MNEIN.*

Traducere în engleză: Andrei PROHIN.
Tehnoredactare și copertă: Nicolae CHERDIVARĂ
ISSN 1857-0054, E-ISSN 2587-3938 © Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei

SUMAR

Conferința științifică „Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jumătate a sec. XIX – prima jumătate a sec. XX. In memoriam acad. Iustin Frățiman – 150 de ani de la naștere” 5
Silviu ANDRIEȘ-TABAC, Iulian RUSANOVSCHI – Refacerea mormântului academicianului Iustin Frățiman în 2013 6
Elena ȘIȘCANU – Poziția și atitudinea lui Iustin Ștefan Frățiman față de neam, istorie, folclor și monumente istorice naționale, exprimată în publicația „România Nouă” în primele luni ale anului 1918 11
Igor CERETEU – Cercetarea cărții și tiparului românesc în Basarabia în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea 21
Ion GUMENÂI – Istoriografia și istoria starețului Paisie Velicikovski în lucrarea lui Andronic Popovici „Istoria sfintelor mănăstiri Neamț și Secu” 31
Vlad MISCHEVCA – L.A. Casso – aprecieri istoriografice în contextul cercetării Problemei Orientale 42
Maxim MELINTE – Iustin Ignatovici – „Coresi al Basarabiei” 64
Alexandra CLAPATIUC – Originile Școlii de Belle Arte – Tradițiile Școlii academice europene (V. Okușko, A. Plămădeală și A. Baillayre) 73

ETNOGRAFIE 87
Ion CHELCEA – Locuința rurală din Moldova (secolele XVII-XVIII) (II) 88
Irina BALOTESCU – Cămașa cu altiță. Câteva perspective de abordare a unui element identitar în context național și internațional 106
Maria ȘPAN – Elemente de etnoestetică în costumul tradițional dintr-un sat din Mărginimea Sibiului – Gura Râului 121
Elena MADAN – Școlile de meserii din Basarabia (sfârșitul sec. XIX - mijlocul sec. XX) ... 140
Nicolae DUDNICENCO – Cunoștințe ale poporului român referitoare la prun 148
Elena REȘETNIC – Concepții ale muncii la mijlocul secolului XX: între gândire populară și programe politice 159
Anatolie BAJORA – Historiographic analysis of the Gagauz identity and integration in the Republic of Moldova 168

MUZEOLOGIE 187
Gabriel BARBU – Definiția muzeului și rolul acestuia în societatea de azi 188
Aureliu CIOBANU, Constantin Gh. CIOBANU – Satul basarabean în viziunea editorului cartofil rus Alexander-Wilhelm Wolkenberg (1896-1917) 197
Letiția-Mirela CRISTEA – Pristolnicele din colecția Movileanu-Bobulescu din patrimoniul Muzeului Național al Țăranului Român 208

EVENIMENTE 219
Elena COJOCARI – Rezultatele proiectului „Acces egal, bazat pe drepturile omului, al persoanelor cu dizabilități de vedere și auz la patrimoniul muzeal” 220
Andrei PROHIN – Expoziția „Apa între cer, pământ și veșnicie” 227
Varvara BUZILĂ, Andrei PROHIN – Masa rotundă „Protejarea patrimoniului cultural la diferite niveluri de valorificare” 233

OMAGIERI 239
Acad. Sabina Ispas – 80 de ani (Varvara Buzilă) 230

COMEMORĂRI 245
Grigore Botezatu (1929-2021) (Tamara Macovei) 246
Tudor Colac (1948-2021) (Mariana Cocieru) 250

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE 257
Etnografie muzeală. Coord. științific: Varvara Buzilă (Andrei Prohin) 258

RAPORTUL DE ACTIVITATE AL MUZEULUI PENTRU ANUL 2021 263

CONDIȚII DE PUBLICARE 280

VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI 281

CONTENTS

The Scientific Conference „History, Ethnography, and Spirituality in the Vision of the Bessarabian Personalities from the second half of 19th – first half of 20th c. In memoriam Acad. Iustin Frățman – 150 Years Since His Birth" 5
Silviu ANDRIEȘ-TABAC, Iulian RUSANOVSCHI – The Restoration of the Tomb of Academician Iustin Frățiman in 2013 6
Elena ȘIȘCANU – Iustin Ștefan Frățiman's Position and Attitude on Nation, History, Folklore, and National Historical Monuments, expressed in the "România Nouă" Publication, in the first months of 1918 11
Igor CERETEU – The Investigation of the Romanian Book and Printing in Bessarabia during the 19th century and the first half of the 20th century 21
Ion GUMENÂI – The Historiography and History of the Abbot Paisie Velicikovski in the Work of Andronic Popovici "The History of the Holy Monasteries Neamț and Secu" 31
Vlad MISCHEVCA – L.A. Casso – Historiographical Assessments in the Context of the Investigation of the Eastern Question 42
Maxim MELINTE – Iustin Ignatovici – „Coresi of Bessarabia" 64
Alexandra CLAPATIUC – The Origins of the School of Fine Arts – Traditions of the European Academic School (V. Okușko, A. Plămădeală and A. Baillayre) 73
ETHNOGRAPHY 87
Ion CHELCEA – The Rural House in Moldova (17-18th c.) (II) 88
Irina BALOTESCU – The Traditional Blouse with Embroidery on the Shoulder (Altiță). Several Perspectives of approaching an Identity Element at National and International Context 106
Maria ȘPAN – Elements of Ethnoaesthetics in the Traditional Costume from a Village of Mărginimea Sibiului (Region of Transylvania) – Gura Râului 121
Elena MADAN – Vocational Schools in Bessarabia (late nineteenth century – mid-twentieth century)..... 140
Nicolae DUDNICENCO – Knowledge of the Romanian people regarding plum 148
Elena REȘETNIC – Conceptions of Labour in the mid-twentieth century: between Popular Thought and Political Programs 159
Anatolie BAJORA – Historiographic Analysis of the Gagauz Identity and Integration in the Republic of Moldova 168
MUSEOLOGY 187
Gabriel BARBU – The Definition of the Museum and its role in nowadays society 188
Aureliu CIOBANU, Constantin Gh. CIOBANU – The Bessarabian Village seen by the Russian Postcard Publisher Alexander-Wilhelm Wolkenberg (1896-1917) 197
Letiția-Mirela CRISTEA – "Pristolnice" from the Movileanu-Bobulescu Collection from the Heritage of the National Museum of the Romanian Peasant 208
EVENTS 219
Elena COJOCARI – The Results of the Project „Equal Access, based on Human Rights, for Persons with Eye View and Hearing Disabilities to the Museum Heritage" 220
Andrei PROHIN – Exhibition „Water between Heaven, Earth, and Eternity" 227
Varvara BUZILĂ, Andrei PROHIN – Round Table „Protection of Cultural Heritage at different Levels of Valorisation" 233
ANNIVERSARIES 239
Acad. Sabina Ispas – 80 years (Varvara Buzilă) 240
OBITUARIES 245
Grigore Botezatu (1929-2021) (Tamara Macovei) 246
Tudor Colac (1948-2021) (Mariana Cocieru) 250
REVIEWS AND BOOK PRESENTATIONS 257
Museum Ethnography. Scientific coord. Varvara Buzilă (Andrei Prohin) 258
THE ACTIVITY REPORT OF THE MUSEUM FOR 2021 263
REQUIREMENTS FOR PUBLICATION 280
MUSEUM LIFE IN IMAGES 281

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ
Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jumătate a sec. XIX – prima jumătate a sec. XX.
In memoriam acad. Iustin Frățiman – 150 de ani de la naștere

REFACEREA MORMÂNTULUI ACADEMICIANULUI IUSTIN FRĂŢIMAN ÎN 2013

Silviu ANDRIEŞ-TABAC, Iulian RUSANOVSCHI

Rezumat

Academicianul Iustin Frăţiman a trecut la cele veşnice la 23 septembrie 1927 şi a fost înmormântat în cimitirul satului natal Cuhureştii de Jos, judeţul Soroca (azi raionul Floreşti), unde şi-a trăit ultimii ani de viaţă. Mormântul i-a fost reamenajat în anii 1936-1938 de către Echipa Culturală Regală care a activat în satul vecin, Cuhureştii de Sus. Din acea amenajare s-a păstrat doar un fragment – braţul de sus al crucii din piatră de Cosăuţi, mormântul fiind vandalizat în anii regimului comunist.

După obţinerea independenţei Republicii Moldova au existat mai multe apeluri întru reabilitarea figurii ilustrului înaintaş, inclusiv prin restabilirea mormântului. Abia în anul 2013, la iniţiativa Asociaţiei Studenţilor Creştini-Ortodocşi Români (ASCOR), filiala Chişinău, mormântul lui Iustin Frăţiman a fost refăcut. Acţiunea a fost sprijinită financiar de localnicii din Cuhureştii de Sus şi Cuhureştii de Jos, de Societatea de Genealogie, Heraldică şi Arhivistică „Paul Gore", care avea instituit un premiu purtând numele lui Iustin Frăţiman, şi de Primăria Cuhureştii de Jos, care s-a implicat plenar.

Autorii trec în revistă etapele de lucru asupra acestui proiect şi contribuţia fiecărei părţi implicate.

Cuvinte-cheie: *Iustin Frăţiman, satul Cuhureştii de Jos, mormânt, Asociaţia Studenţilor Creştini-Ortodocşi Români (ASCOR), filiala Chişinău, Societatea de Genealogie, Heraldică şi Arhivistică „Paul Gore".*

Academicianul Iustin Frăţiman a trecut la cele veşnice la 23 septembrie 1927, fiind înmormântat în cimitirul satului natal Cuhureştii de Jos, judeţul Soroca (azi raionul Floreşti), unde şi-a trăit ultimii ani de viaţă.

Din mărturiile consăteanului Alexandru Erjiu (Hârjeu) se ştie că în anul 1938 mormântul academicianului a fost reamenajat de către Echipa Culturală Regală, care a activat în satul vecin, Cuhureştii de Sus, membrii acesteia fiind ajutaţi de străjerii din localitate, în frunte cu profesorul Dascălu. De Ziua Eroilor, care se marca de sărbătoarea Înălţării Domnului, la locul de veşnică odihnă al lui Iustin Frăţiman s-a oficiat un parastas [1, p. 159]. Din acea amenajare s-a păstrat doar un fragment – braţul de sus al crucii din piatră de Cosăuţi (Fig. 1), mormântul fiind vandalizat în anii regimului comunist.

După obţinerea independenţei Republicii Moldova au existat mai multe apeluri întru reabilitarea figurii ilustrului înaintaş, inclusiv prin restabilirea mormântului.

Din cercetările întreprinse în anul 1995 de profesorul de limbă română de la Şcoala medie de cultură generală din Cuhureştii de Jos, Domnica Gondrea, cu ocazia pregătirii Primului Simpozion de Studii Cuhureştene, s-a constatat că locul mormântului este bine cunoscut, datorită rudelor şi apropiaţilor familiei.

Sora lui Iustin Frăţiman, Anica, a avut o fiică, Eugenia, măritată cu Chirică Vasiloi, din acest mariaj rezultând două nepoate: Evronia (* 1918, căsătorită cu

Iacob Moraru), și Daria (*1923, căsătorită cu Simion Cibotaru), ambele surori având numeroși descendenți. Cele două surori, an de an, de Paștele Blajinilor aprindeau lumânări la locul aflării cavoului („bolții") lui Iustin Frățiman și dădeau de pomană de sufletul defunctului. Bolta se află între mormintele soților Ion și Eudochia Gondrea, socrii profesorului Domnica Gondrea, și mormântul lui Grigore Babilunga, cumpărătorul unei părți din gospodăria Anicăi Frățiman. Cele două nepoate de la nepoata de soră a lui Iustin Frățiman încă în perioada sovietică s-au consultat cu preotul-paroh din Cuhureștii de Sus în problema descoperirii bolții lui Iustin Frățiman, acesta explicându-le că descoperirea se poate face doar în cazul unor noi înmormântări de rude apropiate (cum ar fi, de exemplu, surorile Evronia și Daria) în același cavou [1, p. 159].

Fig. 1.

În 1987, când s-au împlinit 60 de ani de la moartea lui Iustin Frățiman, discipola lui, Sofiica Pomană, căsătorită Vlas, a trimis printr-o verișoară a sa din Cuhureștii de Jos o coroană din flori de plastic ce avea o panglică atașată cu inscripția „Academicianului Iustin Frățiman…" [1, p. 159].

Abia în anul 2013, la inițiativa Asociației Studenților Creștini-Ortodocși Români (ASCOR), filiala Chișinău, mormântul lui Iustin Frățiman a fost refăcut. Restabilirea monumentului funerar închinat academicianului Iustin Frățiman s-a înscris într-un program de lungă durată al ASCOR Chișinău.

La începutul anului 2009, ASCOR Chișinău, la îndemnul preotului sucevean Mircea Bejenaru, a preluat inițiativa edificării unei troițe bizantine în memoria familiei Gafencu în orașul Sângerei. La scurt timp, au urmat ridicarea unor troițe similare închinate mitropolitului Iosif Naniescu (în comuna Pepeni, raionul Sângerei), duhovnicului Sofian Boghiu (în orașul Edineț), mitropolitului Gurie Grosu (în orașul Hâncești), cuplului Doina și Ion Aldea-Teodorovici (în comuna Baurci-Moldoveni, raionul Cahul). În cadrul unei discuții prietenești purtate de cei doi autori ai comunicării privitor la inițiativele ASCOR de edificare a acestor crucifixe, primul dintre autori, care era

şi preşedintele Societăţii de Genealogie, Heraldică şi Arhivistică „Paul Gore", a venit cu iniţiativa refacerii monumentului funerar închinat academicianului Iustin Frăţiman din cimitirul satului Cuhureştii de Jos.

Acţiunile au demarat în primăvara anului 2013. ASCOR Chişinău, în frunte cu preşedintele Iulian Rusanovschi, asistat de Diana Sireţanu, s-a ocupat de aspectele artistice şi tehnice, iar Societatea „Paul Gore" – de identificarea mijloacelor financiare şi a partenerilor locali din sat.

Modelul crucii a fost conceput de arhitectul Andrei Cociug, absolvent al Universităţii Tehnice din Moldova, care a folosit la elaborarea proiectului elemente de arhitectură bizantină. Andrei Cociug a fost sprijinit în demersul său şi de Nicolae Ciobanu. Crucea de tipul crucii latine, cu cele trei braţe de sus potenţate, are o înălţime de aproximativ 1,90 m (Fig. 2). În partea de sus a axei verticale, crucea poartă inscripţia INRI (Iisus Nazarineanul Regele Iudeilor), iar la baza acestei axe urma să fie instalată o tablă cu următorul text, propus de ASCOR: „IUSTIN ŞTEFAN FRĂŢIMAN / (n. 1 iunie 1870, Cuhureştii de Jos, Judeţul Soroca / azi Republica Moldova – d. 23 septembrie 1927, / Cuhureştii de Jos) / a fost un istoric român, membru corespondent al / Academiei Române".

Ulterior, în baza propunerilor primului autor şi cu cheltuiala celui de-al doilea autor, textul de la baza crucii a fost modificat după cum urmează: „Iustin FRĂŢIMAN / *1 iunie 1870. Cuhureştii de Jos / † 23 septembrie 1927. Cuhureştii de Jos / Teolog, pedagog, istoric, publicist, / apărător al drepturilor naţionale / ale românilor basarabeni. / Membru corespondent al / Academiei Române." (Fig. 3-4)

Ssculptarea monumentului a fost încredinţată meşterului popular Vladislav Lozan de la Cosăuţi, care a respectat proiectul tânărului Andrei Cociug, reuşind să realizeze un monument funerar de o valoare artistică monumentală. Pe partea din faţă a crucifixului, în careul din inimă, a fost sculptat şi chipul Mântuitorului Iisus Hristos pe mahramă, conform canoanelor bizantine.

Fig. 2.

Iustin FRĂȚIMAN
* 1 iunie 1870, Cuhureștii de Jos
†23 septembrie 1927, Cuhureștii de Jos
Teolog, pedagog, istoric, publicist, apărător al drepturilor naționale ale românilor basarabeni. Membru corespondent al Academiei Române.

Fig. 3.

Fig. 4.

Societatea „Paul Gore", dat fiind faptul că încă în 2004 a instituit Premiul nominal „Iustin Frățiman" decernat anual pentru contribuții esențiale în domeniul istoriei ecleziastice, prin Decizia Consiliului Director nr. CD-57-1.1 din 24 iulie 2013, a alocat suma de o mie de lei din contul cotizațiilor de membru pentru sprijinirea lucrărilor de amenajare a mormântului de la Cuhureștii de Jos. În urma unui apel făcut printre laureații Premiului „Iustin Frățiman", unii dintre aceștia s-au alăturat listei de donatori. Astfel, regretatul Bogdan-Petru Maleon din Iași a oferit 200 lei românești (= 730,8 lei moldovenești la momentul respectiv), Angela Zubco – 600 lei, Lucian-Valeriu Lefter de la Vaslui – 300 lei și Teodor Candu – 100 lei.

Primii, însă, au cotizat cuhureștenii: frații Silviu Andrieș-Tabac, Artur Chilat și Spartac Chilat din Cuhureștii de Sus au donat câte 1000 lei fiecare, iar mama lor, Silvia Chilat – 2000 lei. Membrul Societății „Paul Gore" Petru Vicol, originar din Cuhureștii de Jos, a donat 300 lei.

Lucrările legate de turnarea fundației de beton, de instalarea monumentului și de amenajarea generală au fost organizate de Victor Crețu, primarul de Cuhureștii de Jos, cel care a suportat și cheltuielile aferente acestei etape. La fața locului, primarul a fost ajutat și de consătenii Alexandru Cebotari și profesoara Domnica Gondrea.

Crucifixul de la căpătâiul basarabeanului Iustin Frățiman avea să fie reinstalat în vara anului 2013. La Paștele Blajinilor din anul următor – 28 aprilie 2014 – urmașii familiei Frățiman au sfințit monumentul și au împărțit pomeni de sufletul nobilului adormit (Fig. 5).

Fig. 5.

Bibliografie

1. Gondrea Domnica. Contribuții noi la biografia lui Iustin Frățiman. În: Cuhureşti. Revistă-manuscris de cultură istorică, I, Cuhureștii de Sus, 1995, p. 160-153.

Abstract

THE RESTORATION OF THE TOMB OF ACADEMICIAN IUSTIN FRĂȚIMAN IN 2013. Academician Iustin Frățiman passed away on September 23, 1927 and was buried in the cemetery of his native village Cuhureștii de Jos, Soroca County (now Florești district), where he lived the last years of his life. His grave was remodeled in 1936-1938 by the Royal Cultural Team, which operated in the neighboring village of Cuhureștii de Sus. Only a fragment of that arrangement has been preserved – the upper arm of the cross carved in Cosăuți stone – the tomb being vandalized during the years of the communist regime.

After gaining the independence of the Republic of Moldova, there were several calls for the rehabilitation of the figure of the illustrious forerunner, including the restoration of the tomb. Only in 2013, at the initiative of the Association of Romanian Christian-Orthodox Students (ASCOR), Chișinău branch, Iustin Frățiman's grave was rebuilt. The action was financially supported by inhabitants from Cuhureștii de Sus and Cuhureștii de Jos, by the Society of Genealogy, Heraldry and Archival science "Paul Gore", which had established an award named after Iustin Frățiman and by the Local Council of Cuhureștii de Jos which was fully involved.

The authors review the stages of work on this project and the contribution of each party involved.

Keywords: *Iustin Frățiman, Cuhureștii de Jos village, grave, Association of Romanian Christian-Orthodox Students (ASCOR), Chișinău branch, Society of Genealogy, Heraldry and Archival science "Paul Gore".*

Silviu Andrieș-Tabac, doctor în istorie, conferențiar cercetător, Heraldist de Stat al Republicii Moldova, Aparatul Președintelui Republicii Moldova;

Iulian Rusanovschi – avocat, doctorand la Facultatea de Drept a Universității Libere Internaționale din Moldova, autorul volumului *„Războiul monumentelor. Soarta monumentelor din Basarabia, Bucovina de Nord, Transnistria din perioada 1918-1940*" (Chișinău, 2018)

POZIȚIA ȘI ATITUDINEA LUI IUSTIN ȘTEFAN FRĂȚIMAN FAȚĂ DE NEAM, ISTORIE, FOLCLOR ȘI MONUMENTE ISTORICE NAȚIONALE, EXPRIMATĂ ÎN PUBLICAȚIA „ROMÂNIA NOUĂ" ÎN PRIMELE LUNI ALE ANULUI 1918

Elena ȘIȘCANU

Rezumat

Iustin Șt. Frățiman, unul din reprezentanții mișcării naționale și luptei pentru independență, limbă și cultură românească, și-a exprimat clar poziția față de problema unității naționale prin intermediul publicațiilor sale, și în special a celor din ziarul „România nouă". În acest ziar, în primele patru luni ale anului 1918, a publicat o serie de articole ce se refereau la soarta românilor din Transnistria, Siberia, Turkestan, Caucaz și Crimeea. A pledat pentru naționalizarea bisericii și a școlii, a participat, împreună cu I. Buzdugan, la elaborarea unui program de reformare a școlii din Transnistria. A identificat o mulțime de monumente istorice naționale care au fost înstrăinate și a cerut reîntoarcerea lor în țară. A contribuit la crearea Societății Științifice Basarabene și la apariția Buletinului Societății istorico-literare din Chișinău „B. P. Hasdeu"*, a redactat primele numere ale revistei. A pledat pentru acumularea materialului etnografic, folcloric, documentar și plasarea lui într-un muzeu național de istorie.*

Iustin Frățiman – activ participant al mișcării de renaștere națională din Basarabia. Om de o cultură enciclopedică, absolvent a trei facultăți – teologie (Kazan), arheologie, filologie (Petersburg), cercetător pasionat și remarcabil publicist, și-a consacrat întreaga viață prosperării neamului. Pentru activitate naționalistă a fost persecutat și exilat în Siberia.

Cuvinte-cheie: *monumente istorice, patrimoniu, folclor, unitate națională.*

„Se duce Basarabia necunoscută, neapreciată, Basarabia cinstită, tăcută, Basarabia care nu se vede de sgomotul și minciuna oamenilor zilei. Așa au plecat dintre noi fără ca să fie observați Vasile Stroescu, Vladimir de Herța, Iustin Frățiman... Despre moartea acestui din urmă s-a aflat la Chișinău peste o lună după ce a fost coborît în mormânt" [10, p. 5] – așa începea Ștefan Ciobanu scrierea sa în memoria lui Paul Gore, plasându-l astfel pe Iustin Frățiman în rând cu Vasile Stroescu, Vladimir de Herța și, evident, cu Paul Gore. Cu regret, Frățiman continuă să fie o personalitate puțin cunoscută.

Constantin Noica, vorbind despre Iustin Frățiman, scria: „Am văzut ceva neașteptat: un om milos care mulțumea cerșetorului pentru că-i primise dania. În fond, avea dreptate s-o facă. Fiindcă binefăcătorul există prin cel care primește" [2, p. 82-85]. El a reprezentat tipul românului dintr-o provincie înstrăinată, pus în condiții nefavorabile și neegale de luptă și, prin aceasta, osândit a-și acumula în interior întreaga amărăciune a visurilor neîmplinite [2, p. 82-85]. Născut la 1870, Iustin Frățiman și-a făcut studiile la Școala Duhovnicească din Edineț. În 1892 a absolvit cu mențiune Seminarul Teologic din Chișinău, de unde este trimis ca bursier la Academia Teologică din Kazan, pe care, absolvind-o cu titlul de candidat în teologie, devine profesor la Școala Duhovnicească din Chișinău (1897-1899). În anii 1899-1913 lucrează în mai multe orașe din Rusia (Pskov, Lyskov, Oloneț, Pinsk), la diferite școli și seminare, unde a predat limbile *greacă*,

franceză, latină, *istoria bisericii, dogmatica, liturgica și istoria laică*. În acest interval de timp reușește să obțină diploma Institutului Imperial de Arheologie din Petersburg (1907) și pe cea a Facultății de Litere (secția istorico-filologică) a Universității din Petersburg (1910) [2, p. 82-85]. Astfel ne putem da seama că, la 1918, I. Frățiman, era o persoană bine școlită, cu o experiență de viață impresionantă. A fost primul politician basarabean care, în toiul mișcării de eliberare națională din anii 1917-1918, a pus în centrul atenției problemele românilor din Transnistria, Caucaz, Siberia. În ciuda aprecierilor caustice date de Onisifor Ghibu precum că Iustin Frățiman ar fi fost cu puțină carte, el a lăsat ca moștenire lucrări importante ce puneau accentul pe problema unității naționale, limba română, patrimoniul cultural. Iată doar câteva lucrări semnate de el: ***Administrarea bisericească la românii transnistreni, între Bug și Nistru* (*Cercetare politico-istorico-bisericească relativ la viața românilor ce trăiesc în Rusia*); *Românii de peste Nistru; Un răspuns directorilor de la școalele secundare din Chișinău; Românii din Siberia; Monumentele noastre istorice; Societatea științifică basarabeană; Societatea istorică și literară din Chișinău; Mănăstirile Basarabiei; Studiul contributiv la istoricul Mitropoliei Proilava (Brăila).*** A fost unul dintre organizatorii Universității Populare din Chișinău, membru activ al Institutului Arheologic din Petersburg și președinte al Societății istorico-literare „*Bogdan Petriceicu Hașdeu*", iar la 7 iunie 1919 este ales membru corespondent al Academiei Romane.

Unitatea națională a românilor din spațiul Rusiei țariste

Voi încerca să schițez doar câteva crâmpeie din activitatea sa publicistică în cotidianul „*România Nouă*", dar care reflectă distinct, clar, atitudinea lui Iustin Ștefan Frățiman față de problema românilor din spațiul rusesc. Voi începe cu problema românilor din Transnistria, discuție inițiată în publicația „Adevărul", prima „foaie" cu tipar latin din Imperiul Rus, transformată mai apoi în cotidianul „*România Nouă*" (din 24 ianuarie 1918), nr. 1, din 1 ianuarie 1918, p. 3; nr. 6, 18 ianuarie 1918, p. 3, continuând în „*România Nouă*", nr.14, din 6 februarie 1918 și nr. 17, din 7 februarie 1918, p. 2. Articolul a fost împărțit în mai multe compartimente în funcție de tematica abordată, având următoarele titluri: I. Istoria acestor români; II. De cine se țineau bisericește; III. Cum trăiesc românii de peste Nistru; IV. Cu ce se nutreau sufletește românii din Transnistria?; V. O tipografie românească; VI. Românii de peste Nistru și Basarabia; VII. Românii de peste Nistru și Revoluția rusească din 1917.

Frățiman argumentează, prin documente doveditoare, românitatea populației din Transnistria. Prima mențiune pe care o face este că „În Rusia, în afară de Basarabia, sunt o mulțime de români, care în general se numesc și pe care îi numesc și alții „moldoveni" [7, p.3]. Se întreabă. Ce moldoveni sau români sunt dânșii? „Sînt ei ruși sau alte lifte romanizate sau chiar români din Moldova, Muntenia și alte țări române?" [7, p.3].

Nu este întâmplător faptul că Frățiman își pune problema populației românești din spațiul rusesc. Despre această populație existau documente notorii atât în arhivele românești, cât și în cele rusești, în special la Odessa. Existau studii și publicații științifice. Spre exemplu, cunoscutul savant ieșean Teodor Burada (1839-1923), membru corespondent al Academiei Române din 1887, a cercetat creațiile populare ale moldovenilor din stânga Nistrului și a Bugului. El primul, la finele sec. al XIX-lea (în 1882), a cules pe teren informații relativ detaliate și autentice despre modul de trai cotidian, tradițiile populare, folclorul în satele românești de la Est de Nistru. N. Iorga îl numea „Acel harnic cercetător, absolut dezinteresat, dus numai de iubirea lui pasionată pentru neam, care, scotocind urme românești pretutindeni, din Moravia până în Asia Mică, a descris cel dintâi satele moldovenești din adâncul Rusiei" [4, p. 45-46].

T. Burada în lucrarea *O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson*, Iași, 1893, informează despre existența unor așezări românești/ moldovenești din regiunea Cherson, menționând că „această populațiune română, așezată de cealaltă parte a malului stîng al Nistrului, în aceste două gubernii, trebuie deosebită de coloniile de Români, care se află în alte părți ale Rusiei, și a căror origine este mai apropiată. Asemenea colonii se găsesc în vecinătate de Elisabetgrad, unde satele, pe lângă numele lor se mai numesc încă și roata I, roata II, roata III, și așa mai departe, până la roata XII; tot astfel se mai află Români împrăștieți prin Crimeea chiar până prin Caucaz" [1, p. 12]. El argumentează unitatea acestei populații subliniind că „...unitatea neamului Românilor din gubernia Cherson și Podolsc, cu acei din Moldova și din Maramureș, ne-o dovedește identitatea aproape absolută a tuturor elementelor de căpetenie, care alcătuesc pe un popor, limba, credința, obiceiuri, naravuri, cântece și altele" [1, p. 15]. T. Burada constata obiceiuri similare la nunți: cu *peținători, vornicei*, *conăcari*, *iertăciune*, *peteală* pe capul miresei, cântecul *Taci*, *mireasă*, *nu mai plânge*, *masă mare* ș.a. [1, p.16].

Astfel, Iustin Frățiman, din start, pune accentul pe originile și numele corect al populației din acest spațiu. Relevă cu multă claritate procesele ce se petrec la hotare între popoarele vecine care împrumută limba, chiar uneori obiceiurile populației din vecinătate, aducând exemple concrete din secolele XV, XVI, XVII și XVIII prin care se poate urmări așezarea „vlahilor" în domeniile rusești. Toate acestea fac, subliniază el, ca: „în Rusia găsim destule locuri și pronume care ne spun de originea românească a purtătorilor de acest pronumi. De exemplu, în apropiere de Varșovia, găsim o localitate ce se cheamă „Vlohi"; în gubernia Ecaterinoslav găsim altă localitate cu numele „Volochi". Așijderea găsim Balta, Golta, Mogilev și altele: găsim pronume Rota, Scroboff, Furca, Cheltuiala, Munteanoff și altele. Și aceste pronume le găsim prin guberniile Arhanghelsc, Oloneț, Moscova, Cazan ș. a." [8, p. 3].

Pentru a argumenta faptul că românii („volohii") erau bine primiţi în localităţile din spaţiul rusesc, Frăţiman recurge la folclorul ucrainean, cântece şi poezii cum ar fi: „ta prişli do nas volohi, ta uvi soni horoşi" adică „au venit la noi Volohi şi ei sunt buni (adică frumoşi şi bravi)" [8, p.3]. Acestea sunt motivele, după părerea lui, care fac posibilă stabilirea în masă a românilor în guberniile Kameneţ-Podolsk, Herson, Ekaterinoslav, Caucaz, Orenburg, la cazacii de pe Don, dar şi înlesnirile de migraţiune declarate de autorităţile ruseşti care promiteau coloniştilor pământuri bune gratis şi ajutoare băneşti pentru întemeierea noilor gospodării.

Unitatea comunităţilor româneşti este explicată prin elementul religios, prin credinţă şi instituţiile ecleziastice, în special prin Mitropolia Proilavia sau a Brăilei, începutul căreia coboară în sec. XVI. Trebuie să spunem că această problemă el a abordat-o într-o lucrare fundamentală *Mitropolia de Brăila sau de Proilavia* [9, p. 2-377]. Un alt argument în favoarea unităţii de neam a comunităţilor româneşti, relevat de către Iu. Frăţiman, sunt slujitorii lăcaşelor de cult din acest spaţiu care nu sunt altcineva decât români [11].

Pentru a demonstra unitatea românească a acestor comunităţi, Frăţiman recurge la descrierea stării de spirit a românilor transnistreni, exprimată în folclor. Redă câteva strofe dintr-un cântec ce răsuna în satele din Transnistria şi care, după el, redau dorul ţăranului român după locurile natale:

„Şi-ar face casă pe mal,
Să ducă dorul de amar,
De Moldova şi Craiova, -
Ţară bună şi blajină,
De păgâni n-are hodină" [11].

Concluzionând, Iu. Frăţiman menţionează că aceasta este „...o strigare din sufletul moldovanului, care, ca Odiseu, doreşte măcar de departe să vadă fumul din hogeacurile patriei sale şi apoi să moară!! Să luăm sama, că românii din Transnistria după cîntec sunt din Moldova şi Craiova, adică din Moldova şi Muntenia" [11]. Aceeaşi nostalgie este documentată, mai târziu (1935), în folclorul românilor transnistreni, de către istoricul, etnograful, folcloristul şi antropologul N. P. Smochină.

„Ard-o focu străinătate,
C-am ajuns tare departe,
Peste Nistru, peste ape,
Unde cartea nu răzbate [6, p. 106].

Sau:

„Frunză verde de ovăs,
Lung îi drumul la *Ades*;
Lung îi, lung îi şi călcat,
Nu-i călcat de cai, de boi,

Da de voinici ca și noi.
– Cată, frate, înapoi,
Ce negreață după noi!
Ori îi colbul drumului,
Ori îi oastea turcului.
Nu-i nici colbul drumului,
Da tot oastea turcului" [3, p. 105].

Pentru a releva tendința transnistrenilor români spre cultura și unitatea națională, Frățiman aduce ca exemplu o scrisoare, venită la 8 mai 1917, de la un țăran român din gubernia Cherson, Filimon Marian care se plânge că preotul rus nu acceptă cântarea moldovenească în biserică și cere de la autoritățile basarabene să asigure aceleași drepturi ca și populației basarabene, adică preot moldovean și slujba în limba moldovenească [11].

În calitate de argument al identității române a populației din Transnistria, I. Frățiman relevă activitatea Tipografiei din Dubăsari, de la 1792, a protoiereului Moldovei, Valahiei și Basarabiei, Mihail Strilbițchi. Această tipografie a fost expropriată, demontată și transferată de la Iași la Dubăsari după încheierea păcii din 1791 dintre ruși și otomani [11]. Frățiman se întreabă, la ce ar fi fost necesară această transferare și tipăritură dacă acolo nu ar fi locuit români? Mai mult ca atât, se cunoaște faptul că protoiereul Moldovei, Valahiei și al Basarabiei, Mihail Strilbițchi a primit în 1792 subsidii de 2000 ruble de la Ecaterina II pentru ca să tipărească la Dubăsari cărți în limba rusă, slavonă, greacă și română. Lucru care a fost realizat. Tot Mihail Strilbițchi tipărește, de data aceasta la Movilău, în 1796, în limba română „Istoria lui Alexandru cel Mare din Macedonia și Psaltirea, care au fost primite cu bucurie de românii din Transnistria ca și Ceaslovul mare, tipărit la Dubăsari" [11].

Un alt indice al românității populației transnistrene, pe care îl invocă Frățiman, ar fi literatura bisericească în limba română care se găsea în bisericile din Transnistria. Această literatură treptat a fost înlăturată. Cel care a contribuit cel mai mult la înlăturarea preoților români din biserici și a prigonit intelectualitatea basarabeană, subliniază Frățiman, a fost Serafim Ciceagoff. El a fost cel care a protejat provocatorii și vânzătorii de neam [12, p. 2]. Unicul *nutriment* sufletesc pentru românii transnistreni, concluzionează Frățiman, au fost cărțile, limba, cântecele, poveștile, colindele și alte poezii poporane ce au supraviețuit vremurilor. Aceste creații populare au fost descoperite și descrise de către cercetători, etnografi, sociologi, istorici, atât în perioada interbelică, cât și în timpul războiului. Spre exemplu, Nicolae M. Popp, în lucrarea sa *Transnistria. Încercare de monografie*, făcea o importantă periodizare a istoriei acestor români, concretizând teritoriile unde au trăit/trăiesc ei în Ucraina și Rusia, relevând viața și cultura tradițională *regională* [5].

Trebuie menţionat că Frăţiman a abordat problema românilor transnistreni şi la Congresul din Odessa (29 mai – 1 iunie 1917), unde împreună cu I. Buzdugan propune o serie de condiţii pentru biserica şi şcoala din satele româneşti din Transnistria, acestea urmând să fie naţionalizate, trecute la limba română, unde să predea şi să activeze doar români [12, p. 2].

Totodată, el critică dur directorii şcolilor secundare din Basarabia care pledau pentru începerea învăţământului în limba română din 1919, relevând necesitatea introducerii şi predării în limba română în şcolile secundare începând cu anul 1918. În calitate de soluţii pentru rezolvarea acestei probleme, el propune folosirea profesorilor din Bucovina, Transilvania, România, utilizarea manualelor româneşti [13].

Nu uită nici de românii din Siberia, din Turkestan şi Caucaz, pe care i-a întâlnit fiind în exil [14, p.2]. În regiunea Turgaisk, el descoperă o localitate de români cu numele Berdeanski. Locuitorii ei erau români, colonişti din regiunea Berdeansk, gubernia Simferopol din Crimeea. O comunitate întreagă venită din ţinutul Orheiului, s. Cucioaca, stabiliţi în Crimeea [14, p. 2]. Cere autorităţilor basarabene să ia măsuri pentru aducerea în ţară a acestor români din Siberia, împroprietărirea lor cu pământ în procesul reformei agrare.

Iustin Frăţiman şi problema valorilor culturale, patrimoniale

În articolul *Despre Monumentele noastre istorice,* Iustin Frăţiman acordă o atenţie deosebită monumentelor istorice, etnografice [15]. Deja în februarie 1918 Frăţiman atenţiona autorităţile privind distrugerea de către bolşevici a cărţilor româneşti. Aceştia, timp de trei zile, au făcut focul în sobe cu cărţile din biblioteca lui V. Stroescu. El cheamă autorităţile şi populaţia să se îngrijească şi să protejeze monumentele care, crede el, pot fi descoperite şi salvgardate, subliniind faptul că nobilimea basarabeană deţine multe vestigii istorice şi inscripţii pe pergament. Indică câteva exemplare patrimoniale care se aflau la Petrograd: „în lavra lui Alexandru Nevschii se afla un *epitrahir* pe care e brodată icoana lui Alexandru cel Bun, voievod al Moldovei" [15].

După spusele lui Iu. Frăţiman, cele mai multe monumente se găseau în sudul Rusiei: „În Kiev în lavra Pecerschii se găseşte icoana lui Irimia Moghilă, în muzeul Academiei spirituale din Kiev se găsesc multe obiecte din Basarabia, dintre care o Alexandrie cu ilustraţii făcute în Chişinău prin sec. al XVIII-lea. În biserica dintr-un sat din gubernia Volânschii se găsesc nişte icoane moldoveneşti cu inscripţiune românească de prin secolul XV sau XVI. În târguşorul Rogani din gubernia Charkov se găseşte o icoană a Maicii Domnului, cu o inscripţiune românească, care spune că această icoană este o „copie exactă a icoanei făcătoare de minuni a Prea Sfintei Maicii Domnului, ce se păstrează în Sfânta mănăstire Neamţu din Ţara Moldovei şi care a fost trimisă de evlaviosul împărat Andronic Paleolog, voievodului Alexandru, gospodarului ţării Moldovei în anul 6907 (1399)" [15]. În muzeul Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odessa, menţionează

el, sunt o mulțime de vestigii arheologice, hrisoave și uricele scrise pe pergament, adunate de Murzachevici. Referindu-se la documente ce țin de Basarabia, el evidențiază arhiva fostului guvernator de Kiev, Kameneț-Podolsk și Basarabia, aflate în Odessa, considerând-o cea mai bogată. Pentru o claritate mai mare și cu intenția de a recupera aceste documente, el indică adresa arhivei – or. Odessa, str. Nejanschi, nr. 3. În continuare se referă la arhivele Ministerului Afacerilor Străine de la Moscova, care dețin documente importante în secția „Moldavschie dela". Documente importante, menționează el, se găsesc la Petrograd, în Arhiva Sfântului Sinod, Arhiva Senatului, a Academiei de Științe. La fel, sunt menționate documente importante ce se găsesc în Arhiva Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, a Administrației centrale și Dregătoriei mănăstirilor închinate din Chișinău" [15]. Accentuează și atrage atenția autorităților pentru a contribui la reîntoarcerea acestor „monumente istorice" acasă.

Problema valorilor culturale naționale este abordată în continuare în „*Societatea Științifică Basarabeană*". De data aceasta, autorul atenționează Sfatul Țării, pentru ca el să ia atitudine și să contribuie la adunarea și salvgardarea monumentelor istorice naționale risipite prin Rusia țaristă [16]. El vedea rezolvarea acestei probleme prin crearea unei Societăți Științifice basarabene care să se ocupe de monumentele istorice, fapt pentru care se implică la crearea acesteia. Deja în publicația din 22 martie 1918 el anunță crearea Societăți Științifice la Chișinău, care trebuia să adune obiectele patrimoniale și să contribuie la crearea unui muzeu național. Preocupările lui Frățiman trec mai departe – el schițează și concretizează direcțiile de activitate a Societății Științifice, care trebuia să se îngrijească atât de vestigiile arheologice, cât și de adunarea creației populare – folclorul, considerând folclorul, poezia populară, un mijloc important în cunoașterea istoriei naționale. În ceea ce privește muzeul, el vine cu propunerea de a se numi Muzeul Cohortelor Moldovenești [16]. Totodată, în publicație se anunța că la 25 martie 1918, la ora 15.00, în incinta Căminului Societății *Făclia*, odaia 12, va avea loc prima ședință a Societății. Erau invitați toți doritorii, se anunța ca să vină cu acele obiecte patrimoniale care le-au adunat deja și se punea accentul pe contribuția materială (cine și cât poate), în scopul edificării muzeului anunțat. Întrunirea trebuia să înregistreze membrii Societății și să aleagă conducerea.

În virtutea evenimentelor politice din Basarabia, din Chișinău în special, întrunirea Sfatului Țării și declararea unirii Basarabiei cu România (27 martie 1918), ședința nu a avut loc la 25 martie 1918, s-a întrunit mai târziu. Din publicația lui Frățiman din 11 aprilie 1918, aflăm că Societatea Științifică, despre care s-a vorbit anterior, a fost creată și că a fost denumită „*Societatea Istorică și Literară din Chișinău*", iar președinte al societății a fost ales chiar Iustin Șt. Frățiman. La a doua ședință a Societății, 4 aprilie 1918, au fost stabilite sarcinile societății care se rezumau la adunarea și salvgardarea monumentelor istorice, cum ar fi: documente, odoare din biserici, scrieri vechi românești.

Aceeaşi publicaţie releva faptul că din Basarabia au fost scoase mai multe valori patrimoniale, cum ar fi Evanghelia de la Căpriana, care a fost dăruită de domnitorul Moldovei Petru Rareş la 1642, scrisă pe pergament, dusă în Rostov „pentru o mai sigură păstrare" [17]. Se sublinia că această relicvă trebuie să fie întoarsă. La fel, se accentua necesitatea de a face săpături arheologice pentru a aduna vestigiile antice şi a le plasa într-un muzeu, referindu-se la *curganul* din s. Măgura, ţinutul Bălţi. Nu omite nici creaţia populară, care, după el, este expresia identităţii populare şi a înţelepciunii lui istorice. Iată de ce Societatea Istorică şi Literară trebuia să se ocupe de adunarea folclorului. Se preconiza organizarea unui muzeu, de data aceasta numit Muzeul Regional din Chişinău, unde urma să fie „adunate şi păstrate toate obiectele privitoare la istorie, artă şi literatură" [17].

Societatea se obliga să facă publice descoperirile arheologice, documentare, folclorice într-o publicaţie aparte, numită Anuar. Trebuie să spunem că acest Anuar a apărut, primele numere fiind semnate de către Iustin Şt. Frăţiman [9]. Totodată se făcea un apel către populaţie, către cei interesaţi şi pricepuţi, să adere la Societate, astfel să contribuie la realizarea obiectivelor trasate.

O altă preocupare a lui Frăţiman este relevată în publicaţia „*Mănăstirile Basarabiei*" din acelaşi cotidian „*România Nouă*" [18]. De data aceasta, pe lângă atitudinea grijulie faţă de patrimoniul naţional, el manifestă preocupări privind naţionalizarea bisericii, adică introducerea limbii române în biserică. Este cunoscut faptul că, în timpul stăpânirii ruseşti, biserica Basarabiei a fost rusificată, majoritatea slujitorilor bisericii fiind ruşi, aduşi din spaţiul rusesc. În general, biserica devenise un instrument de rusificare şi deznaţionalizare, avea loc un proces de închidere a mănăstirilor româneşti. Astfel, menţionează el, „arhiepiscopul Anastasie a desfiinţat două mănăstiri româneşti, Japca şi Călărăşanca" [18], aducând aici călugăriţe rusoaice de peste Nistru. Mănăstirea Japca, de călugări, spre exemplu, a fost transformată în mănăstire de călugăriţe, aduse de peste Nistru. Călugării izgoniţi urmau să plece în alte mănăstiri, însă, cu regret, aceştia n-au fost primiţi, fiind respinşi de capii acestora care erau de fapt ruşi şi care aveau o atitudine ostilă faţă de tot ce era naţional românesc. Iu. Frăţiman numeşte câţiva slujitori ai mănăstirilor basarabene, care au refuzat azilul călugărilor şi care comercializau obiecte din patrimoniul naţional: „Aşa, în mănăstirea Dobruşa, stareţ este Antim, un rus adus din Siberia, de episcopul Isachie. În mănăstirea Hârjauca, stareţ este Nicolae de naştere Bulgar. În Mitropolia Chişinăului, *iconomul* este rus, Ghenadie Robeja, din satul Sancalenca, gubernia Cameneţ-Podolsk. În Mănăstirea Căpriana stareţi sunt nişte ruşi, Iacob şi Pitirim" [18]. Stareţii Iacob şi Pitirim au vândut la ruşi 6 cruci de argint aurite, din care una era cu lemn sfânt, două Evanghelii mari, îmbrăcate în argint aurit, între care una scrisă pe pergament şi donată mănăstirii de gospodarul Moldovei Petru Rareş, două potire mari aurite şi racla de argint cu sfintele moaşte ale sfinţilor mucenici Kiric, Iulita şi Gheorghe [18].

„Aşijderea, din averea mişcătoare a mănăstirii s-au vândut 40 vase mari cu vin, 3000 puduri de pîine, 50 porci mari, 100 porci mai mici, 8 boi, 70 care cu fîn, doage de gospodărie în valoare de 4000 ruble, varză tot de aceeași valoare" [18]. Frățiman insistă asupra necesității de întoarcere a obiectelor de cult de valoare culturală și istorică, adunate și plasate în muzeul național din Chișinău (trebuie să spunem că acesta era numai în proiect), iar stareții Iacob și Pitirim să fie pedepsiți. Analizând aceste fapte, el subliniază încă o dată necesitatea naționalizării urgente a bisericii, văzând în aceste acțiuni posibilitatea stopării dezastrului ce cuprinsese biserica basarabeană.

Cercetând publicațiile lui Iustin Frățiman din cotidianul „*România Nouă*", din primele patru luni ale anului 1918, îți dai seama de profunzimea și spiritul lui patriotic. Îl vedem consecvent în activitatea sa de salvgardare a patrimoniului național, reîntoarcerea celui vândut, scos din țară. Optează pentru predarea în limba română în școli. Subliniază necesitatea naționalizării bisericii, dar și ocrotirea și crearea condițiilor egale pentru dezvoltare tuturor românilor, indiferent unde s-ar afla ei, în special a populației din Transnistria, dar și a românilor din Siberia, din spațiul rusesc în general. Putem spune cu certitudine că Iustin Frățiman privea și înțelegea perfect starea lucrurilor din Basarabia în acel an de cotitură – 1918, venind cu un set de propuneri în vederea soluționării lor.

Bibliografie

1. Burada Teodor. O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson. Iași: Tipografia Națională, 1893. 36 p.

2. Colesnic Iurie. Basarabia necunoscută. Chișinău: Editura Epigraf, 2000. 540 p.

3. Băieșu Nicolae. Observații privind cultura populară a românilor de la Est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului. În revista: „Akademos", iunie 2009, nr. 2(13), p. 104-112.

4. Iorga N. Românii de peste Nistru: Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor. Iași: Tipografia Ziarului „Neamul românesc", 1918. 49 p.

5. Popp Nicolae M. Transnistria. Încercare de monografie regională. București: Imprimeriile Societății Naționale de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană", 1943. 209 p.

6. Smochină N. P. Les Moldaves de Russie Soviétique. În: „Moldova Noastră", 1935, nr. 1, pp. 69-107.

7. „Adevărul", nr. 1, din 1 ianuarie 1918, p. 3.

8. „Adevărul", nr. 6, din 18 ianuarie 1918, p. 3.

9. Buletinul Societății istorico-literare din Chișinău „B. P. Hajdeu", red. de I. Ș. Frățiman, vol. I. Chișinău, 1922-1923. 381 p.

10. Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia. Anul II. Chișinău, 1928. 160 p.

11. „România Nouă", nr. 14, din 6 februarie 1918.

12. „România Nouă", nr. 17, din 7 februarie 1918.

13. „România Nouă", nr. 22, din 15 februarie 1918.

14. „România Nouă", nr. 28, din 22 februarie 1918.

15. „România Nouă", nr. 30, din 24 februarie 1918.

16. „România Nouă", nr. 52 din 22 martie 1918.

17. „România Nouă", nr. 69, din 11 aprilie 1918.

18. „România Nouă", nr. 71, din 13 aprilie 1918.

Abstract

IUSTIN ȘTEFAN FRĂȚIMAN'S POSITION AND ATTITUDE ON NATION, HISTORY, FOLKLORE, AND NATIONAL HISTORICAL MONUMENTS, EXPRESSED IN THE "ROMÂNIA NOUĂ" PUBLICATION, IN THE FIRST MONTHS OF 1918. Iustin Ștefan Frățiman, a representative of the national movement and the struggle for independence, Romanian language, and culture, clearly expressed his position on the problem of national unity through his publications, especially those from the "România Nouă" newspaper. In this newspaper, during the first four months of 1918, he published a series of articles concerning the fate of the Romanians from Transnistria, Siberia, Turkestan, Caucasus, and Crimea. He pleaded for the nationalisation of church and school; together with I. Buzdugan, he participated in the making of a programme for the reformation of the Transnistria school. He identified a lot of national historical monuments which were estranged and requested their return home. He contributed to the creation of the Bessarabian Scientific Society and the issuing of the Bulletin of the "B. P. Hasdeu" Historical-Literary Society from Chișinău; he edited the first issues of this journal. He pleaded for the collecting of ethnographic, folkloric, and documentary materials and for storing them in a national history museum.

Iustin Frățiman – an active participant in the movement of national revival in Bessarabia. A man of encyclopaedical culture, a graduate of three faculties – theology (Kazan), archaeology, philology (Petersburg), a passionate researcher, and a remarkable publicist; he dedicated his entire life to the welfare of the nation. For his nationalistic activity, he was persecuted and exiled to Siberia.

Keywords: *historic monuments, heritage, folklore, national unity.*

Doctor, conferențiar universitar,
cercetător științific coordonator,
Secția Etnografie, MNEIN

CERCETAREA CĂRȚII ȘI TIPARULUI ROMÂNESC ÎN BASARABIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

Igor CERETEU

Rezumat

Interesul pentru cartea și tiparul românesc din Basarabia s-a manifestat încă în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Tipografia de la Chișinău și unele cărți tipărite sunt menționate într-o lucrare semnată de Vasilie Popp. Mai târziu, peste un deceniu, apare o lucrare despre istoria mănăstirilor din Basarabia, semnată de N. Murzakevici, în care sunt menționate unele cărți românești din bibliotecile așezămintelor monahale. Interesante contribuții la istoria bisericilor și mănăstirilor din spațiul pruto-nistrean sunt publicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Buletinul Eparhiei Chișinăului. Acestea conțin și unele date sumare despre cărțile vechi din așezămintele de cult. Basarabia a fost vizitată la începutul secolului al XX-lea de istoricul Gh. Ghibănescu, care a descris unele biblioteci mănăstirești. În perioada interbelică, interesul pentru cartea și tiparul din Basarabia a crescut semnificativ. După Unirea Basarabiei cu România, la 27 martie 1918, s-au inclus în cercetarea acestui subiect personalități ale științei și culturii românești, ca Ștefan Ciobanu, Dimitrie Balaur, Paul Mihail, Petre Constantinescu-Iași, Ștefan Berechet, Alexandru David, care au inclus în circuitul științific un material inedit și valoros despre cartea românească din Basarabia, utilizat de cercetătorii în domeniu și în prezent.

Cuvinte-cheie: *carte românească, tipar, Basarabia, Chișinău, istoriografie, bibliologie, valori bibliofile.*

Cercetarea activității tipografice în general și a produsului ei, cartea românească veche, în particular, constituie un deziderat spre care au tins istorici, teologi, muzeografi, bibliografi, care au scos în evidență numeroase necunoscute, în baza cărora s-au elaborat cataloage de cărți, lucrări publicistice și de sinteză, ce vădesc importanța acestui subiect pentru istoria, cultura și spiritualitatea românească. Au fost valorificate numeroase documente de arhivă, s-au efectuat lucrări de teren pentru identificarea vechilor cărți din bibliotecile bisericești și mănăstirești cu scopul de a întregi istoria noastră națională, or conținutul cărților vechi și însemnările manuscrise oferă de multe ori informații inedite despre diferite aspecte din istoria românilor sau din cea universală. Cu toate acestea, istoria tiparului și cărții rămâne tributară istoriografiei românești și străine din considerentul că unele aspecte ale acestor probleme au fost reflectate în mai mică măsură de cercetătorii în domeniu, căci sursele istorice și documentare nu au fost surprinse și valorificate suficient, ele conținând informații de multe ori inedite despre activitatea tipografică la români, difuzarea și itinerariile cărților și, desigur, locul, rolul și valoarea însemnărilor manuscrise, care conțin date variate despre fapte și fenomene istorice, observații astronomice, meteorologice, date despre cutremurele de pământ etc.

Basarabia a fost înstrăinată de la românitate în 1812, fiind încorporată forțat în Imperiul țarist, în care s-a aflat până în 1918. Este evident că cercetările în diverse domenii au luat o altă turnură, orientată spre valorificarea acelor

aspecte, favorabile științei din imperiu. Cu toate aceste impedimente, se constată unele evoluții în ceea ce privește valorificarea patrimoniului de carte românească și problemele conexe acestui subiect.

Interesul pentru cercetarea cărții în spațiul românesc apare la începutul secolului al XIX-lea, problema fiind abordată prin prisma istoriei Bisericii. Pe parcursul acestui secol, tendința istoriografiei românești este orientată, în special, spre elaborarea lucrărilor bibliografice, în care sunt incluse cărțile ieșite de sub teascurile tipografice. Vasilie Pop, considerat părintele bibliografiei românești, a elaborat în 1838 la Sibiu prima lucrare despre tipografiile și cărțile apărute de sub teascurile românești [31, p. 208-233]. Această intenție a fost continuată de Timotei Cipariu, personalitate erudită de la Blaj, căruia îi aparține o altă contribuție, ce conține o listă a cărților tipărite până în perioada când a fost scrisă lucrarea [14]. Dimitrie Iarcu, personalitate proeminentă a românilor, întocmește și publică un catalog general, în care semnalează producția tipografică de carte românească din perioada 1550-1863, în care au fost prelucrate peste 3000 de titluri de tipărituri [22].

Pe parcursul secolului XX, cercetarea cărții se amplifică, fiind aduse contribuții științifice remarcabile la valorificarea tezaurului bibliofil și a activității tipografice din spațiul românesc și din afara lui, cercetate fiind sub aspect istoric, filologic, teologic, de artă etc. O contribuție însemnată la cercetarea istoriei literaturii române din secolul al XVIII-lea aparține lui Nicolae Iorga, care pune începuturile unei serii de istorii literare din cultura românească [25]. Câțiva ani mai târziu, a apărut o altă lucrare a aceluiași autor despre istoria literaturii religioase a românilor, care, de fapt, este o continuare a lucrării publicate în anul 1901 [24]. Nicolae Iorga i-a conferit istoriei tiparului și cărții românești un statut privilegiat și a trasat direcțiile viitoare de cercetare în acest domeniu. Informații utile despre activitatea tipografică și valoarea cărților tipărite în spațiul românesc au fost incluse în *Istoria Bisericii românești*, publicată în câteva ediții [23]. Sunt valoroase în acest context contribuțiile la istoria literaturii române, semnate de Sextil Pușcariu [32], George Călinescu [10], în care este abordată problema evoluției literaturii românești.

Cercetările sistematice în domeniu au luat amploare din momentul apariției celei mai importante bibliografii a cărții românești vechi (1508-1830), în patru volume, elaborate și publicate între anii 1903-1944 de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu [8], adăugite și completate în 1973 de Daniela Poenaru [29], operă care a pus începuturile primelor lucrări științifice și apariția primelor sinteze în domeniu. Drept urmare a acestor eforturi, istoriografia românească s-a îmbogățit substanțial cu remarcabile contribuții în domeniul cărții și tiparului din perioada 1508-1830.

Primul cărturar, care a stăruit asupra istoriei tipografiilor românești și produsul lor – cartea, a fost Vasilie Popp, personalitate erudită, cu preocupări în domeniul medicinii, etnografiei, istoriografiei și filologiei. În lucrarea sa

dedicată istoriei tipografiilor românești, apărută la Sibiu în anul 1838, pentru prima dată este inclus, pe lângă alte centre tipografice românești, și cel de la Chișinău, fiind semnalate în același timp câteva cărți ieșite de sub teascurile tipografiei basarabene. Textul Disertației a fost valorificat la justa valoare spre sfârșitul secolului al XX-lea cu un valoros și extins *Studiu introductiv* de Eva Mârza și Iacob Mârza, renumiți prin valoroasele contribuții la istoria cărții românești [31]. Primele manifestări de interes pentru carte și tipar în Basarabia au apărut în aceeași perioadă, când s-au publicat unele lucrări în limba rusă, în care există simple constatări ale cărților vechi în bibliotecile mănăstirilor și bisericilor.

Primele manifestări de interes pentru carte și tipar în Basarabia au apărut în aceeași perioadă, când s-au editat unele lucrări în limba rusă, cu referiri tangențiale la aceste probleme. Prima informație sumară despre cărțile românești din bibliotecile mănăstirești este atribuită lui N. Murzakevici, care în anul 1848 a publicat o lucrare despre mănăstirile din Basarabia, în care sunt semnalate primele informații despre bibliotecile acestor instituții ecleziastice. Autorul a inclus în cercetările sale doar titlurile, locul și anul ediției cărților identificate în unele mănăstiri din Basarabia, fără să includă și însemnările manuscrise [46]. Din aceleași surse s-a inspirat A. Zaščiuk, care în anul 1862 a editat un material mai complet decât cel al lui N. Murzakevici, prezentând informații sumare despre mănăstirile din Basarabia, cu unele implicații și în subiectul valorilor bibliofile [41].

Interesul pentru istoria bisericilor din Basarabia, iar împreună cu acesta și pentru cărțile vechi s-a evidențiat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales odată cu editarea *Buletinului Eparhiei Chișinăului* (Кишиневские Епархиальные Ведомости), primul număr al căruia a apărut în anul 1867. Pe paginile acestei reviste au fost publicate numeroase articole și studii științifice de factură teologică, de caracter istoric. Se evidențiază mai întâi de toate articolele și studiile de istorie a localităților, a bisericilor și mănăstirilor, care conțin date despre bibliotecile așezămintelor religioase. Unele dintre aceste materiale conțin informații destul de relevante despre cărțile vechi, răspândirea și circulația lor la est de Prut, iar unii autori au redat și însemnările de pe exemplarele descrise [33, 35, 36, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 52]. În revistă apar unele articole despre manuscrisele și tipăriturile din mănăstirile și schiturile din Basarabia [37, 38, 42, 54]. În această perioadă au apărut unele contribuții despre activitatea tipografică din Moldova, apariția primelor tipografii și a primelor cărți tipărite, precum și cel al lui G. Gore, care se referă la apariția și activitatea tipografiilor din Moldova și abordează unele aspecte din istoria activității tipografice de la Chișinău [39].

A. Stadnițchi este primul cercetător din Basarabia, care s-a aplecat asupra istoriei tipografiei și a cărților tipărite la Chișinău, publicând în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea o lucrare științifică, în care reflectă și contribuția

Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la întemeierea tiparniţei şi tipărirea cărţilor bisericeşti [50, 51]. Pagini din viaţa şi activitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu unele referiri tangenţiale la înfiinţarea tipografiei de la Chişinău, a scris D. Şceglov [55], iar subiectul cărţii tipărite în Basarabia şi influenţele asupra textului românesc este reflectat de A. Celac [53].

Valoroase în acest context sunt contribuţiile cunoscutului slavist A. I. Iaţimirschi, care a cercetat, descris şi comentat din punct de vedere ştiinţific câteva colecţii de manuscrise slavo-române, a semnalat în satul Vorniceni un exemplar de *Liturghier* al lui Macarie (1508) – prima tipăritură apărută în spaţiul românesc [56, 57, 58]. Spre sfârşitul secolului XIX, Zamfir Arbore, cunoscut prin scrierile sale referitoare la istoria Basarabiei, publică o lucrare, în care este abordat şi subiectul tipăriturilor româneşti din bibliotecile mănăstirilor din Basarabia [2]. Eforturile lui Zamfir Arbore de a oferi noi contribuţii valoroase despre istoria Basarabiei au continuat la începutul secolului al XX-lea, când a publicat o altă lucrare ştiinţifică ce tratează şi unele aspecte despre tipăriturile româneşti din bibliotecile bisericilor din diferite localităţi ale Basarabiei [1]. Acestea oferă cercetătorilor în domeniu posibilitatea de a recurge la identificarea filierelor şi căilor de călătorie a cărţilor până în localităţile în care au fost identificate. Meritul acestor lucrări este că s-au introdus în circuitul ştiinţific informaţii generale despre cărţile din bibliotecile bisericilor şi mănăstirilor.

La începutul secolului XX a apărut, sub redacţia lui P. A. Cruşevan [34], o monografie consistentă despre Basarabia, cu reflectarea mai multor aspecte, în care sunt menţionate şi unele cărţi vechi din mănăstirile din ţinut, înrudită ca abordare cu cele semnate de N. Murzakevici şi A. Zaşciuk. Aceleaşi abordări de catalogare a valorilor bibliofile româneşti şi străine sunt aplicate în 1911/1912 de P. Draganov, care a publicat *Basarabiana* – primul indice de cărţi, manuscrise, articole scrise în mai multe limbi şi închinate Moldovei sau unor personalităţi marcante [40].

În această perioadă se includ în valorificarea tezaurului bibliofil din Basarabia şi cercetători din România. Gheorghe Ghibănescu, călătorind între 9-19 august 1912 prin Basarabia, a scris însemnări valoroase despre ceea ce a văzut. A vizitat câteva biserici, având ocazia să cerceteze şi cărţile din bibliotecile lor, pe care le-a inclus în lucrarea *Impresii şi Note din Basarabia* şi publicate începând cu 24 august al aceluiaşi an în ziarul *Opinia* din Iaşi. Impresiile de călătorie ale lui Gheorghe Ghibănescu au fost publicate la Editura *Civitas* din Chişinău în anul 2001, cu prefaţă, note şi comentarii de Valeriu Nazar, fostul director al Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu" de la Chişinău, care a identificat în fondurile acestei instituţii o copie dactilografiată a lucrării [20].

În anul 1915, D. Furtună, într-o lucrare despre starea preoţimii din spaţiul românesc în secolul al XVIII-lea, inclusiv situaţia culturală, tratează problema ştiinţei de carte în rândul clerului, asigurarea cu literatură bisericească

a bisericilor, cu exemple relevante din diferite părți ale Țării Moldovei, inclusiv din Basarabia [18].

Din cele arătate mai sus rezultă că istoriografia cărții și tiparului din Basarabia, în perioada de stăpânire țaristă, este marcată de tendința modestă de constatare și semnalare a unor fapte istorice despre întemeierea tipografiilor românești și de tipărire a cărților vechi de factură religioasă. Atestăm și unele încercări de reflectare a istoriei tipografiei de la Chișinău sau a activității Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în privința organizării tiparniței (A. Stadnițchi, D. Ščeglov, G. Gore), a unor subiecte care se referă la colaționarea textelor și influențele externe exercitate asupra textului religios tipărit, tradus în limba română (A. Celac). În cercetarea cărții românești din Basarabia se includ cercetători din România (N. Iorga, Gh. Ghibănescu), care contribuie la valorificarea cărților vechi din instituțiile ecleziastice din Basarabia.

După Unirea Basarabiei cu România în 1918 au apărut noi oportunități pentru valorificarea patrimoniului cărturăresc la est de Prut. Oamenii de știință au demarat cercetări ample în acest domeniu, prezentând lucrări valoroase despre contribuția cărții și tiparului în menținerea spiritului românesc prin carte și tipar în perioada de stăpânire țaristă. Astfel, viața și activitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni sunt reflectate în lucrarea lui Petre V. Haneș, care abordează și unele aspecte din activitatea tipografică de la Chișinău, evocă unele chestiuni despre prezența spiritului românesc în Basarabia prin cultură și carte [21]. Deosebite contribuții în acest context sunt aduse de Ștefan Ciobanu, care dedică o lucrare destul de documentată pentru acea perioadă și publicată în prima ediție la Chișinău, în anul 1923 [13]. Autorul consacră un capitol tipăriturilor bisericești, ieșite de sub teascurile tiparniței de la Chișinău în perioada de stăpânire țaristă. Sunt interesante abordările lui Șt. Ciobanu referitoare la cărțile semnalate în biserici și mănăstiri [11, 12]. Valoroase sunt pentru cercetarea tezaurului bibliofil din Basarabia contribuțiile lui Ștefan Berechet cu referire la manuscrisele vechi și însemnările manuscrise, unele dintre care au un conținut istoric [4, 5, 6, 7]. Constatări prețioase despre tipăriturile românești în Basarabia sunt întâlnite în lucrările semnate de Vasile Curdinovschii [16] și I. Gheorghiță [19]. Cartea manuscrisă sau tipărită, activitatea tipografică sunt incluse ca părți componente ale istoriei Bisericii. O atare contribuție științifică a fost elaborată și publicată la Chișinău în 1931 de Nicolae Popovschi, în care este reflectată activitatea eparhiei Chișinăului și Hotinului de la înființare și până în anul 1918. În valoroasa contribuție asupra căreia stăruim, elaborată în baza documentelor de arhivă și a literaturii publicate până în acea perioadă, este tratată și problema înființării și activității tipografiei exarhicești de la Chișinău și deopotrivă sunt incluse date relevante despre tipăriturile apărute de sub teascurile acestei tipografii [30]. În urma unor investigații în bibliotecile bisericilor și mănăstirilor din Basarabia, P. Constantinescu-Iași [15] a publicat în perioada interbelică un studiu destul

de relevant despre circulaţia tipăriturilor româneşti pe teritoriul dintre Prut şi Nistru în timpul stăpânirii ţariste, în care a pus începuturile abordării acestui subiect în istoriografia românească. Menţionăm că, pentru timpul în care a fost scrisă această lucrare, cercetările asupra cărţilor vechi româneşti erau la începutul acumulării informaţiei, ori în timpul care a trecut, identificarea şi cercetarea valorilor bibliofile a continuat, iar o nouă abordare a acestei probleme este mai mult decât necesară, mai ales pentru a stabili căile de circulaţie şi împrejurările în care au fost difuzate cărţile româneşti în Basarabia. Aportul lui P. Constantinescu-Iaşi la valorificarea patrimoniului cărturăresc din Basarabia sunt evocate într-o recenzie semnată de Paul Mihail, ale cărui contribuţii la valorificarea cărţii şi tiparului în Basarabia sunt impresionante prin număr şi abordări şi se plasează printre cele mai preţioase în mediul ştiinţific românesc. Paul Mihail a investigat mai multe biblioteci parohiale din centrul şi parţial nordul Basarabiei, rezultatele fiind incluse într-o lucrare de mare rezonanţă în mediul ştiinţific de pe ambele maluri ale Prutului, care cuprinde între coperţi studii publicate până la 28 iunie 1940 şi din perioada iulie 1941 – august 1944. Prin datele istorice incluse în lucrările sale, opera lui Paul Mihail se prezintă ca fiind de mare importanţă pentru istoria românilor [27, 28]. Valoroase în această privinţă sunt contribuţiile lui D. Balaur despre cărţile din bisericile din judeţul Lăpuşna, în care sunt prezentate titlurile cărţilor atestate şi însemnările manuscrise, ce denotă o intensă circulaţie a cărţii româneşti în partea centrală a Basarabiei [3]. Important în acest context este catalogul de carte românească tipărită în Basarabia, elaborat de A. David. A fost tipărit doar primul volum, iar al doilea a dispărut şi nu a fost editat [17].

Informaţii interesante pentru cercetarea istoriei mănăstirilor sunt memoriile de călătorie în Basarabia ale preotului Dimitrie P. Micşunescu [26], care a vizitat înainte de 1937 mai multe aşezăminte monahale din ţinut şi a descris uneori în detalii impresiile despre vizită, amintind şi de prezenţa cărţilor româneşti sau de starea unor biblioteci mănăstireşti. Din cele arătate constatăm tendinţa istoriografiei din Basarabia din perioada interbelică de a identifica şi a prezenta sub formă de catalog cărţile vechi, în special de factură religioasă. Există, însă, şi unele încercări modeste de a reflecta problema cărţii şi tiparului în formă de sinteză. În mediul ştiinţific de la Chişinău apar contribuţii valoroase despre cartea şi tiparul din Basarabia sau despre circulaţia cărţilor vechi româneşti în această provincie. Dacă Ştefan Ciobanu publică o lucrare monografică despre cultura şi spiritualitatea românească din Basarabia sub stăpânire ţaristă, P. Constantinescu-Iaşi a elaborat un studiu de sinteză în care este reflectat subiectul circulaţiei cărţii româneşti pe teritoriul Basarabiei, fără a se implica prea mult în subiectul itinerariilor pe care s-au deplasat cărţile în timp. Paul Mihail propune unele informaţii sugestive despre difuzarea cărţii româneşti din Basarabia în afara spaţiului românesc, în baza documentelor arhivistice. De asemenea sunt merituoase contribuţiile lui Paul Mihail în

prezentarea unor informații despre legăturile culturale dintre Mitropolia Moldovei și mănăstirea Noul Neamț, rezultatul fiind și completarea acestei biblioteci mănăstirești cu valoroase cărți vechi, multe dintre care lipseau cu desăvârșire în Basarabia. Cu toate acestea, putem conchide că în această perioadă sunt elaborate primele studii și articole de sinteză referitoare la evoluția cărții și tiparului românesc și manifestările artei tipografice în Basarabia sub diferitele ei aspecte.

După ocuparea provinciei de trupele sovietice în anul 1944, cercetarea fenomenului circulației cărții românești în Basarabia a intrat într-un profund declin. Intelectualitatea s-a refugiat peste Prut, iar după instaurarea noului regim s-a pus problema constituirii unei noi ideologii, bazată pe principii străine românilor basarabeni. Contribuțiile științifice în domeniul istoriei, elaborate și publicate în perioada interbelică de înaintașii culturii românești din Basarabia au fost interzise, s-au impus teorii false despre originea românilor moldoveni, despre rolul exagerat al slavilor de est în etnogeneza „poporului moldovenesc". Cercetările în domeniul cărții și tiparului au fost reorientate în direcția elogierii contribuțiilor slavilor de est la dezvoltarea culturii în general și organizarea primei tiparnițe în capitala Țării Moldovei, în particular. Fenomenul circulației cărților românești la est de Prut a fost exclus din mediile de cercetare și preamărit rolul manuscriselor și tipăriturilor provenite din mediul slav în făurirea „culturii moldovenești", care ar fi fost diferită de cea românească.

Bibliografie

1. Arbore Zamfir. Dicționarul geografic al Basarabiei, tipărit prin îngrijirea Domnului George Ioan Lahovari. București: Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1904, 237 p.

2. Arbure Zamfir C. Basarabia în secolul XIX. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl. 1898, p. 317-352.

3. Balaur Dimitrie I. Biserici în Moldova de răsărit. Județul Lăpușna. În: Biserica Ortodoxă Română, 1934, nr. 1-2, p. 38-59 și 1934, nr. 3-4, p. 189-209.

4. Berechet Șt. Gr. Mănăstirea Noului Neamț. În: Basarabia. Monografie. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu. Chișinău: Universitas, 1993, p. 202-204.

5. Berechet Șt. Spicuiri de note istorice de prin manuscrisele slave ale bibliotecilor noastre. Partea II. În: Luminătorul. Jurnal bisericesc, An LVII, 1924, nr. 32, p. 26-32.

6. Berechet Șt.Gr. Mănăstirea Căpriana. În: ACMISB. An II. Chișinău, 1928, p. 100-101.

7. Berechet Ștefan. Cunoștințe noi despre manuscrisele religioase slave din România. În: Luminătorul. An LVII. 1924, nr. 4, p. 1-16; nr. 7, p. 1-15.

8. Bibliografia Românească Veche.

Tomul I. 1508-1716, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Bucureşti: Stabilimentul grafic I.V.Socecu, 1903, IX, 571 p.: il.

Tomul II. 1716-1808, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Bucureşti: Atelierele Socec & Co., 1910, 572 p.: il.

Tomul III. 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, Bucureşti: Atelierele Socec & Co., 1912-1936, 777 p.

Tomul IV. Adăogiri și îndreptări. 1508-1830, de Ioan Bianu și Dan Simonescu, Bucureşti:

Atelierele Socec & Co., 1944, 373 p.

9. Cartojan N. Istoria literaturii române vechi. Bucureşti: Editura Minerva, 1980. 590 p.

10. Călinescu George. Istoria literaturii române: De la origini până în prezent. Bucureşti: Editura Fundaţiei Regale pentru Literatură şi Artă, 1941. 950 p.

11. Ciobanu Şt. Mânăstirea Ţigăneşti. În: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia. Chişinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească". 1931, vol. III, p. 3-18.

12. Ciobanu Ştefan. Biserici vechi din Basarabia. În: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia. Chişinău, 1924, p. 51-52.

13. Ciobanu Ştefan. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. Chişinău: Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992. 272 p. il.

14. Cipariu Timotei. Crestomaţie sau Analecte literarie din cărţile mai vechi şi noue româneşti tipărite şi manuscrise, începând de la sec. XVI până la al XIX, cu notiţă literară. Blaj, 1858, XXXVII+256 p.

15. Constantinescu-Iaşi P. Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia, sub ruşi. Chişinău, 1929. Extras din RSIAB, vol. XIX, 1929, 56 p.

16. Curdinovschii Vasile. Obiectele cele mai vechi ce se păstrează în muzeul Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia, în Casa Eparhială din Chişinău (La jubileul de 20 de ani de la întemeierea societăţii şi a muzeului). În: RSIAB, 1925, vol. XVI, p. 145-146.

17. David Alexandru. Tipăriturile româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Chişinău: Universitas 1993, 218 p.

18. Furtună D. Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală şi materială. Vălenii de Munte: „Neamul Românesc", Tipografie şi Legătorie de cărţi, 1915, p. 149-194.

19. Gheorghiţă I. Scurtă dare de seamă despre Muzeul Eparhial din Ismail. În: RSIAB, 1925, vol. XVI, p. 159-160

20. Ghibănescu Gheorghe. Impresii şi Note din Basarabia, cu prefaţă, note şi comentarii de Valeriu Nazar. Chişinău: Civitas. 2001, 392 p.

21. Haneş Petre V. Scriitori basarabeni. Bucureşti: Editura Librăriei Alcalay & C°., 1920, 263 p.

22. Iarcu Dimitrie. Analele bibliografice române. Repertoriu chronologic sau catalog general de cărţile române imprimate de la adoptarea imprimeriei, jumătatea secolu XVI şi până astăzi, 1865-1550 exclusiv. Bucureşti: Imprimeria Statului. 1865, 120 p. A doua ediţie este intitulată Bibliografia cronologică română 1550-1873. Bucureşti: Imprimeria Statului, 1873, XX+164 p.

23. Iorga N. Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, Ediţia a II-a revăzută şi adăugită. Vol. II. Bucureşti: Editura Ministerului de Culte, 1930 / Bucureşti: Editura 100+1 GRAMAR S.A., 1995, 495 p.

24. Iorga N. Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688. Bucureşti: Atelierele Grafice I.V.Socecu, Bucureşti, 1904, 243 p.

25. Iorga Nicolae. Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. Vol. I (1688-1821); Vol. II. Epoca lui Petru Maior. Excursii. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice şi Editura Minerva, 1901, 639 p.

26. Micşunescu Dimitrie P. Vizitând mănăstiri basarabene şi bucovinene. Cu o prefaţă de D-l profesor N. Iorga. Bucureşti: Tipografia ziarului „Universul". 1937, 130 p., il.

27. Mihail Paul. Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia. Aşezăminte. Scrieri. Personalităţi. Chişinău: „Ştiinţa", 1993, 407 p.

28. Mihail Paul. Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918. Bucureşti: Imprimeria Naţională, 1941, 380 p., 20 pl.

29. Poenaru Daniela. Contribuţii la Bibliografia Românească Veche. Târgovişte: Muzeul judeţean Dâmboviţa, 1973, 343 p.

30. Popovschi Nicolae. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Chișinău: Museum. 2000, 319 p.

31. Popp Vasilie. Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre. Sibiu 1838. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza. Cluj-Napoca: Editura Dacia. 1995, 225 p., 16 fig.

32. Pușcariu Sextil. Istoria literaturii române. Epoca Veche. Sibiu: Editura Kraft & Drottlett. 1930, 217 p.

33. Балуца Феодоръ. Селение Макарешты Кишиневскаго уезда. În: Кишиневские Епархиальные Ведомости (КЕВ), 1875, №4, с. 173-183.

34. Бессарабія. Географическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ, съ 224 илюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи. Изданіе газеты «Бессарабецъ». Подъ редакціей П.А.Крушевана. Москва: Типографія А. В. Васильева, 1903, с. 145-173.

35. Бланарь Иларионъ. Сведенія о приходе селенія Валенъ-Исакаовой, Оргеевскаго уезда. În: КЕВ, 1875, № 7, с. 303-292.

36. Галуппа Димитрий. Село Трушены, Кишиневскаго уезда. În: КЕВ, 1875, № 3, с. 113.

37. Ганицкій М. Монастыри въ Бессарбіи. În: КЕВ, 1883, № 16, с. 552-530.

38. Ганицкий М. Древнее славянское Евангелие в Киприановском монастыре. În: КЕВ, 1880, № 24, с. 1119-1120.

39. Горе Г. О начале типографического дела в Молдавии. În: Бессарабские Областные Ведомости, 1867, 4 февраля.

40. Драганов П. Бессарабиана. Алфавитный, библиографический указатель архивных первоисточников, авторов книг, статей и вообще литературы на всех европейских и некоторых азиатских языках о Бессарабии. Кишинев: Типо-литография Ф. П. Кашевского, 1912, 286 с.

41. Защук А. Бессарабские монастыри и скиты. În: Материалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Бессарабская область. Составилъ Генеральнаго штаба капитанъ А. Защукъ. Часть вторая. Санктпетербургъ, 1862, с. 197-237.

42. М. Г. Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските. În: КЕВ, 1874, № 22, с. 840-851.

43. Малай Константинъ. Приход Чок-Мейдан Бендерскаго уезда. În: КЕВ, 1875, № 20, с. 746-734.

44. Матеевичъ Харалампий. Историко-статистическое описание церкви и прихода селения Батыр, Бендерскаго уезда: În: КЕВ, 1873, № 3, с. 835-824.

45. Михалевичь Е. Курковскшй монастырь въ Бессарабіи. În: КЕВ, 1896, №. 7, с. 217-226; №8, с. 246-249; № 9, с. 278-290; № 10, с. 311-318

46. Мурзакевич Н. Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской. În: Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Томъ второй. Одесса: В городской типографіи, 1848, с. 313-320.

47. Немцанъ Георгий. Некоторые сведения о церкви и приходе селения Чукуръ-Минжира, 2-го округа бендерскаго уезда. În: КЕВ, 1874, № 15, с. 554-569.

48. Попескулъ Григорий. Селение Фрасинешты 4-го округа Кишиневскаго уезда. În: КЕВ, 1874, № 20, с. 770-764.

49. Сикорский Тимофей. Сведения о приходе и церкви села Тараклии, Бендерскаго уезда. În: КЕВ, 1877, № 3, с. 105-120.

50. Стадницкий А. Бессарабская экзаршеская типография при Кишиневском архиерейском доме. În: КЕВ (неофициальная часть), 1892, № 1-2, с. 13-37.

51. Стадницкий А. Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх молдо-влахийский (1808-

1812 гг.), Митрополит Кишиневский (1813-1821 гг.). Кишинев: Тип. Э. Шлиомовича, 1894, [1] f., VI p., XVI p., 374 p., LIV p., [1] f.

52. Флоровъ Павелъ. Описание церкви и прихода селения Корнешть Ясскаго уезда. În: КЕВ, 1874, № 7, с. 262-274.

53. Челакь А. Бессарабскія богослужебныя книги на румынскомь языке. În: Труды Бессарабского церковного исторического общества. Вып. 2. Кишинев, 1910, с. 1-29.

54. Чудецкій Павелъ. Новонямецкій монастырь. În: КЕВ, 1880, № 19,с. 929-944 şi № 20, с. 977-996.

55. Щеглов Д. Новыя данныя о митрополите Гавриле Банулеско-Бодони. В: КЕВ, 1899, № 18, с. 490-503; № 19, с. 545-552; № 20, с. 569-583.

56. Яцимирский А. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. СПб., 1905, XL, 965 с. XXI tab.

57. Яцимирский А.И. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII вв. Памятники древней письменности и искусства. Том 162. СПб.. 1906, 317 с.

58. Яцимирский А.И. Первый печатный славянский Служебник. În: Известия Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии Наук. Санктпетербург. 1896, книга IV, с. 792-797.

Abstract

THE INVESTIGATION OF THE ROMANIAN BOOK AND PRINTING IN BESSARABIA DURING THE 19TH CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY. The interest in the Romanian book and printing from Bessarabia manifested already in the first decades of the 19th century. The Printing house from Chişinău, along with some printed books, was mentioned in a study signed by Vasilie Popp. One decade later was published a work about the history of monasteries from Bessarabia, signed by N. Murzakevici; the author mentioned some Romanian books from the libraries of monastic institutions. In the second half of the 19th century were published interesting contributions about the history of churches and monasteries from the area between Prut and Nistru, in the Bulletin of the Chişinău Eparchy. The latter contain also some brief data about the old books from religious establishments. In the early 20th century, Bessarabia was visited by the historian Gh. Ghibănescu who described some monastic libraries. During the interwar period, the interest in the book and printing from Bessarabia increased significantly. After the Union of Bessarabia with Romania, on the 27 of March 1918, several personalities of the Romanian science and culture involved in this process, such as: ***Ştefan Ciobanu, Dimitrie Balaur, Paul Mihail, Petre Constantinescu-Iaşi, Ştefan Berechet, Alexandru David*** *etc. They included in the scientific circuit unpublished and valuable materials concerning the Romanian book from Bessarabia, which is used by the researchers in this domain until nowadays.*

Keywords: *Romanian book, printing, Bessarabia, Chişinău, historiography, bibliology, bibliophile values.*

Doctor habilitat, conferenţiar universitar,
cercetător ştiinţific principal,
Secţia Istorie Medievală, Institutul de Istorie

Articolul a fost pregătit în cadrul proiectului *Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente şi materiale didactice.* Partea I. *(*Cifrul: 20.80009.0807.36).

ISTORIOGRAFIA ŞI ISTORIA STAREŢULUI PAISIE VELICIKOVSKI ÎN LUCRAREA LUI ANDRONIC POPOVICI „ISTORIA SFINTELOR MĂNĂSTIRI NEAMŢ ŞI SECU”

Ion GUMENÂI

Rezumat

Personalitatea lui Paisie Velicikovski a fost sursă de interes pentru mai mulți cercetători dintr-un segment diacronic larg, inclusiv și a Arhimandritului Andronic Popovici. Atenția pentru opera sa ne trezește interesul prin faptul că, pe de o parte, autorul face o analiză a lucrărilor cu referire la Paisie, iar, pe de alta, prezintă la rândul său o lucrare care completează datele de referință despre personalitatea stareţului de la Neamț și Secu mai ales din punct de vedere al activității sale economice. Considerăm că opera lui Andronic Popovici, care are atât elemente compilațional-analitice, cât și elemente originale, rămâne una dintre cele mai complete cu referire la activitatea lui Paisie Velicikovski, ca stareț mai ales în Moldova, la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț.

Cuvinte-cheie: *Paisie Velicikovski, Andronic Popovici, Moldova, mănăstiri, călugări.*

Preafericitul Paisie Velicikovski este cunoscut, în primul rând, ca un revivalist al vieții monahale, ca un traducător străduitor de texte patristice, dar și ca cel care a promovat insistent viața de obște în orânduiala monahală. Mai puțin cunoscute sunt, însă, sursele cu referire la viața și opera acestuia, cu precădere cea enunțată de către noi în titlul acestei comunicări. Tocmai acesta a fost motivul de a ne îndrepta atenția spre acest subiect.

Dacă ne referim la personalitatea autorului, deci a lui Andronic Popovici, credem că nu exagerăm dacă afirmăm că acesta a fost una din cele mai prolifice fețe bisericești din Basarabia din ultimul sfert al secolului al XIX-lea (arhimandritul a lăsat după sine şi opere muzicale, şi religioase, şi istorice, şi jurnale de călătorie), chiar dacă majoritatea volumelor elaborate de către stareţul mănăstirii Noul Neamţ, au rămas în manuscris fie din cauza cenzurii, fie din alte varii motive, activitatea şi opera sa începând să fie valorificată la sfârşitul secolului XX – începutul secolului XXI.

Raportându-ne la cauzele care l-au făcut pe Andronic să se ocupe de istoria mănăstirilor Neamț și Secu, în care a încadrat şi viaţa şi activitatea lui Paisie Velicikovski, o primă cauză o arată însuşi autorul: „Deci auze, cei leneşi, şi trândavi şi carii, pre mântuire pentru lenevirea şi nebăgarea de seamă o dau în jafu. Auze, scriitorii de cuvântul lui D(u)mnezeu cu câtă osârdie şi nevoinţe li să cuvine să scrie şi mai ales cei ce deaca nu li să dă toată odihna şi toată mângâiarea nici voesc a scrie, ci să împieadecă cu feliuri de ziceri ca să-şi acopere pre a lor trufie şi moloşire şi ori nici cum, ori prea cu lenevire şi în treacăt şi când le vine cheful atuncea scriu. Auze, aceştiea toţi şi să se ruşineze de a să mai numi ucenici ai stareţului Paisie, ci, la ceea ce ne stă înainte cuvântul să ne întoarcem” [1, f. 16v].

O altă cauză care l-a făcut pe Andronic să acorde personalităţii Preacuviosului stareţ tocmai trei din cele 10 volume ale „Istoriei Sfintelor mănăstiri Neamţ şi Secu" credem că este apropierea sufletească faţă de eruditul şi cărturarul stareţ, precum şi simbolismul vieţii călugăreşti neîntinate, ideal spre care tindea Andronic şi pe care îl vedea în Paisie.

Faptul că Preacuviosul Paisie Velicikovski era sau urma să fie figura centrală a lucrării sale o demonstrează şi conceptul lucrării, deoarece volumul I ce are în vizor istoria Mănăstirii Neamţ cuprinde segmentul diacronic de la întemeierea acesteia şi până la venirea în stăreţie a lui Paisie Velicikovski, iar volumul II, cu referire la Mănăstirea Secu, are aceeaşi structură.

După cum arată unii cercetători, Andronic a fost un monah autentic, care era descendent dintr-o familie de clerici, iar vocaţia monahală a cultivat-o la Mănăstirea Neamţ şi metocurile sale, unde a fost adus după moartea tatălui său, ucenicind pe lângă bunicul din partea mamei, schimonahul Daniil Badenschie cu cei patru fii ai săi, dintre care Agapie schimonahul a fost tipicar la Mănăstirea Dragomirna şi ucenic al Sfântului Paisie. La aceştia se adaugă vărul primar al mamei sale – schimonahul Lavrentie, legătorul de cărţi, şi schimonahul Ioachim, fratele tatălui său.

Apoi, numirea de ascultare la bătrânii cărturari de la Neamţ şi Secu îi vor fi decisive în creşterea sa duhovnicească şi în deprinderea şi aplicarea în viaţa de zi cu zi a rânduielilor monahale, statornicite de Sfântul Paisie.

Libertinajul şi superficialitatea care începuseră să fie specifice unui cerc tot mai extins de monahi nemţeni, câştigaţi de „duhul" vremii, l-au determinat pe Andronic să se apropie tot mai mult de monahii bătrâni îmbunătăţiţi, care purtau pe chipul şi în sufletul lor timpurile bune ale aşezământului paisian. La aceştia se adaugă şi dorinţa firească de a cerceta şi însuşi scrierile Sfinţilor Părinţi din traducerile şcolii paisiene. Cu cât mai mult erau disprețuite şi neluate în seamă, de către o bună parte din monahi, scrierile şi povăţuirile lăsate de Sfântul Paisie, cu atât creştea râvna lui de a le aduna, transcrie şi păstra atât pentru sine, cât şi pentru posterioritate [3, p. 11].

Referindu-se la sursele din care s-a inspirat pentru scrierea acestor volume, sau cel puţin a volumelor trei şi patru, Arhimandritul Andronic arată că aproximativ 20 de ani după moartea stareţului Paisie nimeni nu s-a ocupat de punerea pe hârtie a vieţii şi activităţii acestuia. „Apoi, unii ca din somn deşteptându-se, s-au mustrat de ştiinţă că au încălzit la D(o)mnul inimile ucenicilor săi celor mai de aproape, moldoveni şi ruşi ca numai de cât să scrie viaţa părintelui lor. Şi aşa, au rugat pe părintele Mitrofan shimonahul, ca să priimească această ascultare. Acest adevărat ascultătoriu, s-au împovărat cu aceasta: şi ca cel mai vechiu ucenic, şi iscusit în prescrierea cărţilor şi a gramaticii au scris în limba russească. Dar, pentru bătrâneţile, şi slăbiciunea lui şi mai mult pentru a ochilor ne vedere n-au putut să o aducă întru săvârşire: şi aşa după puţină vreme, s-au mutat către D(o)mnul" [1, f. 1v].

Cât privește argumentarea cu privire la întocmirea de către schimonahul Mitrofan a acestei scrieri, Andronic, citându-l pe Isaac dascălul, arată: „Iar preacuvioșia sa, shimonahul Mitrofan întru acest chip face începutul istorisirii vieții, preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie, zicând: „a lăuda adecă pre îmbunătățiții bărbați și cununi a le împleti lor și vredniciea acestora a o lăuda și a o mări și pre cât ne este puterea a o povesti este lucru folositoriu și de sporire pricinuitoriu. Pentru că și d(u)mnezeeasca scriptură ne învață zicând: „lăudându-se dreptul să vor veseli noroadele” [1, f. 5v-6].

Revenind la descrierea istoriografică a lui Andronic, acesta arată că după moartea lui Mitrofan, deoarece lucrarea nu era dusă la bun sfârșit, a continuat-o din propria inițiativă, urmând și sfatul dat de soborul călugărilor schimonahul Isaac. Acesta, însă, o scrie în limba moldovenească (română), cu mici deosebiri față de varianta lui Mitrofan. Dar și acest călugăr învățat după scurtă vreme a decedat.

Din aceste considerente și nu numai, „…părinții moldoveni: cetind viața cea scrisă de părintele Isaac dascalul: s-au mâhnit pentru atâta prelungire a ei: și au rugat pe un bărbat învățat ierodiacon; anume Grigorie ca să facă mai în scurt viața cea scrisă de părintele Isaac. Iară el, ca un bărbat prea înțelept, știa, că cu cuvinte scurte, nu să poate arăta temeiul faptei bune: însă, biruit fiind de rugăminte au scurtat. Și la început, n-au zis că este viața stareţului: ci au însemnat, numai povestire din viață. Și fiind, că alcătuirea acestui prea înțelept bărbat, sau înfățișat și înaintea înalt prea o sf(i)nțitului mitropolit al Moldaviei, kir Veniamin cu a Preaosf(i)nției sale blagoslovenie s-au și tipărit în Mănăstirea Neamțului, în anul 1817 și multe povestiri, s-au lățit pretutindeni” [1, f. 1v-2].

Deci, după cum observăm, pe lângă varianta manuscrisă a *Vieții,* cu contribuția Mitropolitului Veniamin Costache, va apărea în 1817 și varianta tipărită, prima de acest gen.

Însă nici această variantă n-a satisfăcut comunitatea călugărilor de la Mănăstirea Neamț, deoarece soborul acestui locaș era compus majoritar din monahi moldoveni și ruși. Și din aceste considerente se luară hotărârea de a întocmi o lucrare în limbile română și rusă, care să aibă un conținut unic, satfisfăcând ambele părți. „Pentru aceasta dar părinții cei mai cu osârdie cercetând scrierea istornicilor, soborniceşte au găsit de cuviință ca de al doilea să se scrie și în limba moldovenească și în cea rusească viața prea fericitului stareț fără osebire. Și așa, cu ajutoriul Milostivului D(u)mnezeu și cu rugăciunile fericitului întru pomenire părintelui nostru stareţului Paisie, viața aceasta s-au îndeplinit de către prea cuviosul shimonah Platon, ce au fost scriitoriu stareţului mulți ani și au luat sfârșit. Tălmăcindu-se și în limba moldovenească de către ieromonahul Chiriac d(u)hovnicul. Și din porunca înalt Preaosfințitului Mitropolit Veniamin s-au și dat în tipariu întru amândooă limbile în anul 1836 în tipografia sf(i)ntei monastiri Neamțului, și după aceasta și în anul 1847 iarăși s-au tipărit în limba russească la Moscova în tipografia universitetului, însă cu

ceva adăugiri prin sârguinţa a unor ucenici ai prea fericitului stareţ carii eşind din monastirea Neamţului s-au nevoit în Optinoi Pustâni, în Rossia" [1, f. 2-2v][1].

Cât despre iniţiativa proprie de a scrie o lucrare cu referire la Paisie, Andronic Popovici arată: „Apoi acum şi eu prostul fiind, unul din cei mai mici fraţi ai soborului sf(i)ntelor monastiri Neamţu şi Secul şi prin luminarea a tot săvârşitoriului şi prea sf(â)ntului D(u)h cu rugăciunile prea fericitului părintelui nostru stareţului Paisie şi cu blagoslovenia prea cuviosului stareţ Gherasim din porunca înalt Preaosf(i)nţitului mitropolit Sofronie în anul 1857, apucându-mă de adunat şi de scris istorisirile pentru sf(i)ntele noastre monastiri şi viind locul de a scrie şi pentru începutul vieţii de obşte, aşezate în iale, prin prea fericitul părintele nostru stareţul Paisie" [1, f. 2v]. Dar recunoaşte că „aici, eu, cel mult orbit cu păcatele, voind a da la lumină istorisire despre începutul aşezământului vieţii de obşte, cel aşezat întru ale noastre sf(i)nte monastiri, mai întâiu, puiu în vedere fiecăruia pre acesti temeainice ştiinţi" [1, f. 2v]. Deci autorul arată cititorilor că a folosit în scrierea sa lucrările autorilor ce s-au ocupat anterior de viaţa Preacuviosului stareţ. Mai mult, şi în volumul III, şi în volumul IV, arhimandritul, sub formă de note, precum „Pre aceste, le-am copiat, din viaţa părintelui nostru, cea tipărită la Moscva, în anul 1847", „Vezi în cartea a 3-a acestei istorii şi în viiaţa lui cea tip(ărită) în mon(astirea) Neamţul în anul 1836 şi în Moscva în anul 1847" sau „Precum istorisesc părinţii Isaac dascălul şi Grigorie Mitropolitul Valahiei" arată autorii şi, mai ales, pasajele după care s-a condus.

Deci, Andronic, după cum vedem, nu neagă folosirea altor surse, ba chiar le indică. Acest lucru, nu tot timpul însă este utilizat de către autorii lucrărilor cu caracter religios, exemplu în acest sens servindu-ne chiar lucrarea lui Platon care foloseşte ca bază *Viaţa* scrisă de către Mitrofan, fără cel puţin a indica sursa şi a scoate din text numele autorului[2]. Este necesar de menţionat că Andronic, în afară de autorii sus-menţionaţi, a mai folosit o serie de izvoare. În acest sens serveşte drept exemplu următorul pasaj: „Despre carele, să pomeneaşte şi mai înainte, prin Vieaţa părintelui nostru stareţului Paisie cea tipărită, carele sf(â)nt stareţ Vasilie între altele, multe învăţături de suflet folositoare au alcătuit încă şi o cărticică cuprinzătoare de întrebări şi răspunsuri adunate din Sf(i)nţita scriptură pentru depărtarea de bucatele ceale oprite făgăduinţei călugăreşti, ceii de bună voe. Care s-au tipărit cu blagosloveniea Preaosf(i)nţitului arhiepiscop şi mitropolit al Moldaviei Kirio Veniamin în tipografia Sf(i)ntei noastre monastiri Neamţul purtând cârma stareţiei preacuvioşia sa arhimandritul kir Silvestru ieroshimonahul în anul 1816 martie 10, întru care să zice aşa:

Înainte cuvântare că adecă pentru care pricină s-au adunat din Sf(i)nţita scriptură aceste întrebări şi răspunsuri, pentru dezlegarea şi depărtarea de bucatele ceale oprite făgăduinţei călugăeşti ceii de bună voe" [2, f. 5]. În acelaşi sens poate fi interpretat şi următorul pasaj: „Fiindcă eu sânt prost şi neînvăţat şi nu înţeleg bine ce înseamnează viiaţa de obşte şi în ce chip trebuiaşte ca să se

cuprinză ea în socoteala minții noastre. De aceea am găsit de cuviinţă ca să pun aiciea faţă în copie o arătare a această privire pre care o am luat întocma dintru o carte ce să numeaşte *Iconion sau închipuire a evagghiliceştii monahiceştii vieţi de obşte adunată în scurt de la Sf(i)nții părinți,* care s-au tipărit în limba salvenească în Vilna în anul 1618” [2, f. 29v].

Ca și predecesorii săi, ce au scris despre viața lui Paisie Velicikovski, Arhimandritul Andronic a colectat și o serie de informații de la elevii și ucenicii Preacuviosului stareț, sau din tradiția orală a comunității călugărești. Astfel avem o serie de date preluate de la un călugăr care se referă la vizita lui Veniamin Costache la Neamț și relațiile pe care le avea acesta cu Preacuviosul Paisie. Arhimandritul inserează în lucrarea sa și fragmentul ce vorbește despre vizita episcopului de Huși, arătând că „Deci, pornindu-să de la Huși cu toată gătirea cuviincioasă au mers, pre la capitaliia Iașii și luând blagoslovenie de la stareţul său, adecă, de la Preasf(i)nțitul Mitropolit Kir Iacov, ca să vie aicea la monastire, și încă ca să facă și hirotonie aicea deca va urma trebuința, luând pentru aceasta în scris cum că este volnic a hirotoni din părinții soborului pre câți va voi preacuviosul stareţ Paisie. Au venit aici în monastire la 5 zile ale lunii lui octovrie în anul 1794, pre carele ca pre un înger de D(u)mnezeu trimis, l-au priimit Preacuviosul părintele nostru înpreună cu tot soborul cu mare bucurie. Și așa după altele multe voroave d(u)hovnicești ce au avut amândoi i-au arătat în scris blagosloveniia ce avea de la Preasf(i)nțitul Mitropolit, Kir Iacov, pentru a săvârși hirotonii și cu voia Preacuviosului părintelui nostru s-au apucat de liturghisit și de făcut hirotonii, de la 7 zile ale lunii lui octovrie și până la 25 de zile octovrie. Și au sf(i)nțit din frații soborului sf(i)ntelor acestora monastiri Neamțul și Secul pre aciia pre carii i-au ales Preacuviosul înpreună cu părinții d(u)hovnic, vreadnici spre sf(i)nțire, treisprezeace ieromonahi și unsprezeace ierodiaconi” [2, f. 220-220v].

De asemenea, la Andronic Popovici pot fi găsite și o serie de informații cu referire la donațiile pe care le-au primit mănăstirile Neamț și Secu de la donatori din Imperiul Rus, și care nu le-am întâlnit în lucrările citate în descrierea istoriografică a lui Andronic. Acest lucru nu este ieșit din comun, dacă luăm în considerație o serie de factori precum proveniența lui Paisie, legăturile sale anterioare, pelerinajul făcut la Mănăstirea Neamț de către unele persoane înstărite, știută fiind faima pe care o obținuseră stareții de la aceste mănăstiri. În fața tuturor acestor donatori este Maria Petrovna Protasieva din fruntea comunității de la Arzamas care: „de multe ori au scris cătră Preacuviosul părintele nostru stareţul Paisie rugăminți cerându-i povățuire în ce chip să se poată mântui. Și i-au scris Preafericitul nişte povățuiri care sânt foarte folositoare fiecăruiia hristiian. Iar ea îndulcindu-să d(u)hovniceaşte cu sufletul de sfătuirile Sf(â)ntului D(u)h au trimis multe daruri la această sf(â)ntă monastire Neamțul, adecă un sf(â)nt aer, cusut pre catifea roșie, cu litere și flori și alte podoabe din fir de aur, și un sf(â)nt potiriu mare de argint poleit

cu aur, lucrat foarte zarif cu tot tacâmul lui. Aşijderea şi alt potir, mai mic, lucrat zarif cu chipuri zarife tot de argint şi poleit cu aur cu tot tacâmul lui. Şi dooaă coroane de argint cu feaţele lor înbrăcate cu mărgăritare şi dooaă cruciţi de aur înpodobite cu vre o cateva berleanturi pentru Sf(â)nta şi făcătoarea de minuni Icoană cea mare a Preacuratei Maicii lui D(u)mnezeu şi o mie de cămeşi cusute gata şi şase mii cinci sute de arşini de pânză şi cincisprezeace părechi de veşminte preoţeşti, şi o mie cinci sute ruble asignaţii şi altele multe lucruri spre a sa veacinică pomenire" [2, f. 215v-216].

În cele din urmă, Andronic inserează în lucrarea sa şi două vise personale în care figura centrală era stareţul de la Secu şi Neamţ, însoţite de o amplă descriere, precum şi de interpretarea ce rezulta din acestea [2, f. 237v-238v]. Însă principalul element introdus de către autor în *Viaţa Sfântului Paisie* sunt informaţiile şi redarea documentelor cu referire la situaţia proprietăţilor şi înmulţirea acestora pentru mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ, printre acestea numărându-se acte de danie, acte de întărire şi reîntărire a moşiilor şi hotarelor acestora, dar şi privilegii acordate de către domnii Ţării Moldovei pentru una sau pentru toate mănăstirile şi schiturile acestora.

Stabilit la Mănăstirea Dragomirna împreună cu obştea sa călugărească, Paisie va primi de la domnul Grigore Ioan voievod în 1763 pentru stăpânire şi toate moşiile şi averile pe care le avea la acel moment mănăstirea. Acestea se vor înmulţi la scurt timp datorită daniilor din partea ortodocşilor din această ţară. Aşa, de exemplu, după cum arată Andronic în anul 1765, „…o cocoană de bun neamu, anume Mariia, jicniceroae, fiica marelui vistearnic Grigorie Jora, milostivindu-să prin diiata sa au dăruit pre toate părţile sale de moşie din satul Blagoşeştii de la ţinutul Romanului, spre a sa şi a tot neamului său veacinică pomenire, Preafericitului Părintelui nostru stareţului Paisie şi soborului sf(i) nţiei sale, adecă o sută şi unsprezeace fealiuri pământ de hrană, fânaţ şi imaş, şi 14 fălci, huceag, lunci şi rărişuri şi un heleşteu şi o moară cu o piatră. Şi cu 40 de docomeante ale acestei moşii, începătoare din 4 zile ale lunii august, anul 7110, şi până la 19 zile ale lunii lui martie în anul 1765 pre aceste înlesniri pre toate le făcea Prea bunul D(u)mnezeu" [2, f. 56].

Cât de intens era procesul de întărire şi reîntărire a moşiilor şi hotarelor acestora, se observă şi din următorul pasaj redat de către Andronic: „Deci, între toate acestea în anul 1784 la 18 zile ale lunii lui aprilie prin jaloba Preafericitului părintelui nostru stareţului Paisie s-au scos o poruncă de la domnitoriul ca numaidecât să se hotărască moşiia Vlădenii, a sf(i)ntei monastiri Secului despre megieşitele moşii întocmai după seamnele /arătate prin docomeantele ctitoriceşti. Şi la 14 zile ale lunii lui maiu, iarăşi prin a sa sârguinţă s-au scos un domnesc hrisov prin carele binecredinciosul domn Alexandru Constantin voevod au întărit dreptatea stăpânirii sf(i)ntei monastiri Secului asupra unei mori de pre moşiia Brăteştii care s-au fost făcut de un Constantin Ciocoiul" [2, f. 140-141v].

În lucrarea lui Andronic Popovici sunt redate foarte clar și acele privilegii date de către domn mănăstirilor, în cazul nostru fiind vorba de trei locașuri monahicești al căror stareț concomitent era Paisie Velicikovski. Astfel, „…la 20 de zile ale lunii lui fevruarie tot întru acestași an 1780 au mai poruncit ca să se scrie încă și alt hrisov și să se întărească cu înseși iscălitura sa și a altora și cu peceți a Măriei Sale a Preasf(i)nțitului Mitropolit și a divanului întru carele hrisov arătând cum că au dat pre această sf(â)ntă monastire Neamțul ca să fie a soborului părintelui stareţului Paisie înpreună cu monastirile Secul și Dragomirna, apoi, au mai arătat în trânsul încă și milele pre care le-au hărăzit el lor, hotărând adecă: „ca aceste trei monastiri să fie fără de bir în vistierie după cum scriu și celelalte hrisoave, date mai înainte monastirilor Dragomirna și Secul. Și pe tot anul la vremea desetinii aceste trei monastiri să scutească 2500 de stupi de desetină, și la vremea goștinii să scutească 4000 de oi de goștină, și la vremea vădrăritului să scutească tot vinul cât va eși din dreapte viile acestor trei monastiri, cum și vinul ce să va strânge de milostenie, de banii vădrăritului. Și să aibă a lua monastirea Neamțului milă din vistieriia g(os)pod pe tot anul la ziua hramului câte 52 de lei pentru ceale trebuincioase de praznic după osebit al domniei sale ce are, și să mai ia monastirea din vama g(os)pod pe toată luna câte 2 ocă de unt de lemn și 100 dramuri tămâe. Deosebit s-au mai miluit aceste trei monastiri și cu sare din ocna g(os)pod adecă să ia pe tot anul monastirea Neamțul câte 3000 ocă adecă câte 150 cumpene, și monastirea Secul câte 1600 ocă adică 80 cumpene și /f. 122 v./ monastirea Dragomirna câte 800 ocă adecă 40 cumpene” [2, f. 122 v].

Este necesar de subliniat că Andronic a încadrat toate privilegiile, făcute de către domnii Țării Moldovei către locașurile administrate de către Paisie Velicikovski astfel încât este posibil de efectuat anumite comparații. Spre deosebire de Constantin Moruzi, Alexandru Constantin voievod „prin dooaă domnești hrisoave ale sale hotăraște ca în veaci să fie întărite toate milele ceale hărăzite de domnii cei mai dinainte sf(i)ntelor monastiri Neamțului și Secului și soborului stareţului Paisie după cum arată cealelalte hrisoave mai vechii și mai adaoge încă mai mult pre acestea, adică să ia monastirea Secul pe fiecarele an la zioa hramului câte 50 de lei, și sare din ocna domnească 4000 de ocă, monastirea Neamțul, adecă 200 de cumpeni, iară monastirea Secul 2000 ocă, adică 100 de cumpeni și schitul Sihla al monastirii Secului unde este hramul Nașterii Sf(â)ntului Ioann Botezătoriului să i să scutească la vremea deseatinii 100 de stupi, și la vremea goștinii 100 oi, și la vremea vădrăritului 100 veadre vin în fieștecarele an din vama cea mare domnească câte 15 lei la zioa hramului, și de la ocna domnească 400 ocă sare, adecă 20 cumpene” [2, f. 137v-138].

Deci, prin aceste mile și scutiri pot fi urmărite acele relații stabilite între stareţul Paisie și conducerea superioară laică a Țării Moldovei, dar și relațiile stat-biserică pentru această zonă, în perioada diacronică cuprinsă de aflarea lui Velicikovski ca stareț la Dragomirna, Secu și Neamț.

Sunt interesante şi concluziile lui Andronic Popovici cu referire la personalitatea Preacuviosului Paisie, dar în acelaşi timp şi la situaţia existentă la momentul venirii lui în Ţara Moldovei, precum şi la evoluţia acestei situaţii. Arhimandritul consemnează: „Deci, aşa de îndemânatic cătră faptele bune, văzind zic D(u)mnezeu pre neamul moldoromânesc au binevoit a să milostivi spre dânsul şi ai trimite pre un om ca acesta, carele putea să-i arate calea şi să-i dea pilde de fapte bune. Aceasta este cu adevărat Preacuviosul părintele nostru stareţul Paisie Velicikovskie! Carele dupre cum am mai zis prin iconomie d(u) mnezeiască şi descoperire din Sf(â)ntul Munte al Athonului viind în Moldavia ca un Apostol au deschis prăvălie de fapte bune. Care de când este Moldaviia să creade că poate nu s-au deschis, că acolo pleacă pre mintea omului celui cunoscătoriu să crează, căci, lucruri aşa ca acestea care în vremea lui şi după dânsul până acum s-au lucrat mai nainte în vreamile ceale trecute. Nicăiurea nu să veade că s-au lucrat aicea în pământul acesta, nici scris undeva să găseaşte. Şi văzind pre neamul moldovenesc cu totul lipsit de cuvântul lui D(u)mnezeu carele luminează pre mintea omului, cătră cunoştinţa de D(u)mnezeu şi a voii lui deşteaptă pre suflet şi îl porneaşte cătră lucrarea poruncilor lui şi în scurt a zice văzind Prefericitul părintele nostru stareţul Paisie cum că fără de cetirea D(u)mnezeeştilor Scripturi a îndrepta fapte bune nu este cu putinţă. Deci, ştiind dupre cuvântul D(o)mnului cum că cela ce face şi învaţă, acela mare să va chiema, şi cum că povăţuitoriului i să cuvine să covârşească pre toţi supuşii lui cu lucrarea faptelor bune, ca aşa să poată a face pre ucenicii săi, următori ai faptelor lui celor bune. Şi cum că lucrul mai mult decât cuvântul foloseaşte pre ascultători au început a face şi a învăţa a tălmăci cărţi şi a îndemna şi pre ucenicii săi carii avea ştiinţă să tălmăcească precum am zis. Dar, însă, şi tălmăcirea o făcea nu din cărţi politiceşti ci din ceale d(u)hovniceşti care sânt învăţătoare pentru patimile sufletului, pentru curăţirea minţii, pentru unirea minţii cu D(u)mnezeu. Şi pentru altele mai înainte şi mai d(u)hovniceşti.

Pre carele lucru cunoscându-l şi Preasf(i)nţitul Mitropolit al Moldaviei şi domnul vremii aceea, cum că este spre folosul a tot neamului moldoromânesc i-au dat voe în anul 1792 ca să-şi facă tipografie în monastire şi să le înmulţească prin tipariu pre ceale tălmăcite, ca să nu să prăpădească izvoadele ceale tălmăcite şi osteneala unui aşa sf(â)nt bărbat să rămâe zădarnică şi să se lipsească neamul moldoromânesc de un aşa mare şi scump folos. Însă pentru multele neînlesniri şi chieltuieli ce avea pre atunci monastirea nu s-au putut să se facă în grab tipografie, ci după ducerea cătră D(o)mnul din viiaţa aceasta a părintelui nostru stareţului Paisie rămâind izvoadele întru bună păstrare s-au tipărit şi încă să tipăresc în vremile părinţilor arhimandriţi şi stareţi diadohilor scaunului Sf(i) nţiei sale” [2, f. 234-235].

Informaţiile expuse mai sus ne permit să ajungem la anumite concluzii. Astfel, Arhimandritul Andronic Popovici se include desăvârşit în succesiunea autorilor care au prezentat viaţa şi activitatea memorabilei personalităţi a lui Paisie Velicikovski.

Cauzele care i-au atras atenţia Arhimandritului asupra stareţului cunoscutelor centre de la Dragomirna, Secu şi Neamţ sunt legate atât de formarea sa ca membru al comunităţii monahale, precum şi de influenţele primite în locaşurile unde Paisie şi-a condus obştea şi unde înrâuririle activităţii acestuia au putut fi păstrate şi transmise elevilor săi, şi noilor dedicaţi vieţii monahale la Secu şi Neamţ, printre care şi Andronic.

Arhimandritul foloseşte pentru scrierea segmentului, dedicat Preacuviosului Paisie, atât lucrările predecesorilor săi, care s-au dedicat acestui subiect, cât şi o serie de alte izvoare, precum şi memorii culese de el.

Aplicând metoda deja folosită în primele două volume ale „Istoriei Sfintelor mănăstiri Neamţ şi Secu”, Andronic reflectă activităţile economice şi administrative ale lui Paisie Velicikovski, introducând informaţiile şi documentele cu referire la diferite donaţii, privilegii şi întăriri de proprietăţi acolo unde Paisie a fost stareţ.

Note

[1] A.V. Bricica, cercetând istoriografia slavă răsăriteană cu referire la Paisie Velicikovski, arată că prima lucrare despre Paisie a fost scrisă de către elevul său, dascălul Vitalie. Andronic, după cum vedem, nu îl citează pe acesta, dar şi A.V. Bricica arată că această lucrare nu a fost cunoscută călugărilor de la Mănăstirea Neamţ. Apoi autorul îi enumeră pe Mitrofan, Isaac Dascălul, viitorul Mitropolit al Valahiei Grigorie, Platon, exact în ordinea în care sunt enumeraţi şi de Andronic Popovici. În 1847, I.V. Kireevskii şi stareţul de la Optina Macarie (Ivanov) publică lucrarea în limba rusă cu alfabet laic, fiind binecuvântaţi pentru iniţiativa publicării acestei lucrări de către Mitropolitul Filaret Drozdov. Respectiva lucrare va fi republicată în anii 1892 şi 1902. În ordine cronologică este consemnat Andronic Popovic, subliniindu-se faptul că acesta, prin lucrarea sa, introduce în circuitul ştiinţific informaţii noi.

Preotul M. Hanitski, în lucrările sale despre viaţa şi activitatea lui Paisie, enunţă ideea că renaşterea monahismului din Imperiul Rus, în a doua jumătate a secolului XVIII – începutul secolului XIX, se datorează în mare parte elevilor lui Paisie ce s-au întors din Muntele Athos şi din Ţara Moldovei. Acesta enumeră lucrările pe care le cunoştea a lui Paisie, redă pe scurt Aşezământul întocmit de stareţ, precum şi epistola trimisă de către Paisie către ieroschimonahul Agaton.

În 1902, rectorul Academiei Teologice din Volyni, Ambrosie, publică lucrarea „Stareţul moldovean Paisii Velicikovski (1722-1794), în care au intrat: o scurtă biografie a stareţului scrisă în limba rusă, învăţătura lui Paisie despre *Rugăciunea inimii* şi transcrierea acesteia în limba rusă. O perioadă îndelungată această lucrare, după cum afirmă autorul studiului, a rămas lucrarea de referinţă despre viaţa şi şcoala ascetică a lui Paisie.

În 1905, A.I. Iaţimirski va publica lucrarea sa cu referire la manuscrisele slave şi ruse din bibliotecile româneşti, în care va dedica un capitol aparte operelor manuscrise ale lui Paisie. În acelaşi volum Iaţimirski va publica şi autobiografia Preacuviosului stareţ, pe care acesta a descoperit-o în Biblioteca imperială a Academiei de Ştiinţe. De asemenea, autorul

constată că apariţia lui Paisie şi a comunităţii sale monahiceşti în 1763, în Ţara Moldovei, a dus la reformarea vieţii călugăreşti din această ţară. Referindu-se la activitatea de transcriere şi traducere a comunităţii paisiene, Iaţimirski o compară cu mişcarea religios-culturală din secolul al XIV-lea din Bizanţ şi Bulgaria.

Patru ani mai târziu, Arhimandritul Nicodim (Kononov) va publica o lucrare cu referire la starețul Paisie și părintele Makarie de la Optina.

În 1911, M.S. Borovcova-Maicova, în studiul său, va face o analiză comparativă a creaţiei Sfântului Nil Sorskij şi a lucrărilor lui Paisie Velicikovski, dar concluziile la care a ajuns privind influenţa lui Nil asupra lui Paisie au fost detestate de către cercetătorii şi cercetările ulterioare.

În sfârşit, până la începutul Primului Război Mondial, în 1912, apar primele studii şi materiale ale lui Sergie Cetverikov cu referire la Paisie Velicikovski. În lucrarea sa «Молдавский старец Паисий Величковский. Его жизнь, учение и влияние на православное монашество», publicată în mai multe ediţii, autorul redă viaţa Sfântului în baza traducerilor unor surse deja cunoscute. (Vezi: [5, p. 222-233]).

[2] Aşa, în lucrarea scrisă de către Platon, vom întâlni pasajul: „Deci eu Mitrofan, am învăţat la dânsul, adică ucenic al lui am fost. Şi nu vreme puţină, ci treizeci de ani am petrecut cu dânsul şi cu dragoste i-am fost rob după duh. Voesc dar – mai mult supuindu-mă poruncii soborului a istorisi, fraţilor cari au venit în soborul nostru mai pe urmă şi n-au văzut faţa lui şi n-au auzit învăţăturile lui, precum şi tuturor celor ce doresc a vedea şi a ceti acestea, spre al lor folos.

Cu ochii mei am văzut – cât am fost cu dânsul – şi din gura lui am auzit ce am istorisit. Şi am mai luat nu puţine povestiri scrise de dânsul cu însuşi mâna sa. Am luat apoi de la fraţii nevoitori şi de la părinţii bătrâni şi îmbunătăţiţi ucenici ai lui cari i-au urmat de aproape, toate povestirile isprăvilor lui, spuse de dânsul cu întărire şi cu bucurie. Şi mult aş fi vrut ca şi limba s-o îmbogăţesc ca prin laude să-i plătesc Părintelui cuviincioasa datorie" (*Viaţa Fericitului Paisie starețul Sfintelor monastiri Neamţ și Secu.* Dată acum pe slovă nouă şi graiu îndreptat de Gheorghe Racoveanu, Bucureşti, 1936, p. 13-14).

Dacă este să comparăm cu textul lui Mitrofan: „Азъ убо учився у него, то есть ученикъ онаго бывъ, и ие малое время пребывъ со онЪмъ, и радостнЪ яко рабъ онаго по духу бывъ: хощу уже братіямъ моимъ послежде въ соборъ нашъ пришедшымъ, и лица его не видевшымъ, и прочшмъ всЬмъ на пользу прочитающымъ повість сотворити: елика убо съ нимъ бывше очима моима видЪхъ, и отъ устъ его слышахъ, елика же отъ посланій его, и отъ повЪствовашя саморучнаго о соборі и о себЪ, отъ юности написаннаго мало вземъ, елика же отъ братій слышахъ о великихъ его исправленшхъ и зЪло хотЪхъ бы и языкомъ достойнымъ обогагЪти, имже бы возмогъ отцу нашему приличный долгъ похвалами отдати". (Vezi: Тахиос А-Э., *Преподобный Паисий Величковский. Автобиография. Житие*, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 206, с. 108-109).

Bibliografie

1. Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Fond 2119, inventar III, d. 64.

2. Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Fond 2119, inventar III, d. 70.

3. Popovici Andronic. Istoria Sfintelor mănăstiri Neamţ şi Secu. Vol. III-IV. Chişinău: Lexon-Prim, 2020. 320 p.

4. Viaţa Fericitului Paisie, starețul Sfintelor monastiri Neamţ şi Secu. Dată acum pe slovă nouă şi graiu îndreptat de Gheorghe Racoveanu. Bucureşti, 1936, 115 p.

5. Бричка А. В. Історіографія духовної спадщини Паїсія Величковського. В: Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки, 2016, вип. 85, с. 222-233.

Abstract

THE HISTORIOGRAPHY AND HISTORY OF THE ABBOT PAISIE VELICIKOVSKI IN THE WORK OF ANDRONIC POPOVICI “THE HISTORY OF THE HOLY MONASTERIES NEAMȚ AND SECU”. Paisie Velicikovski’s personality was a source of interest for many researchers from a large diachronic segment, including the Archimandrite Andronic Popovici. His work awakes our interest because, on the one hand, the author analyses the works concerning Paisie and, on the other hand, presents in his turn a work that completes the reference data about the personality of the abbot from Neamț and Secu, especially from the point of view of his economic activity. We consider that the work of Andronic Popovici, which has compilatory-analytical elements, as well as original elements, rests one of the fullest concerning the activity of Paisie Velicikovski, as an abbot especially in Moldova, at the Dragomirma, Secu and Neamț monasteries.

Keywords: *Paisie Velicikovski, Andronic Popovici, Moldova, monasteries, monks.*

Doctor habilitat, profesor universitar,
cercetător științific principal,
Secția Istorie Modernă, Institutul de Istorie

Articolul a fost realizat în cadrul proiectului *Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice.* (Cifrul: 20.80009.0807.36).

L.A. CASSO – APRECIERI ISTORIOGRAFICE ÎN CONTEXTUL CERCETĂRII PROBLEMEI ORIENTALE

Vlad MISCHEVCA

Rezumat

Autorul abordează unele aspecte din viața și activitatea profesorului universitar și ministrului țarist Lev Aristidovici Casso (1865-1914) despre care s-au scris destul de multe articole, însă mai puțin sub aspectul aprecierii operei istoriografice în contextul cercetării Problemei Orientale. Lucrarea lui L.A. Casso „Россия на Дунае и образование Бессарабской области", editată ulterior în traducere românească „Rusia și bazinul dunărean", se evidențiază prin temeinicia cercetării în ceea ce privește istoria Războiului ruso-turc din 1806-1812 și a relațiilor internaționale, legate de redeschiderea Problemei Orientale la începutul secolului al XIX-lea. Autorul s-a bazat pe documente publicate și inedite, pe un șir de publicații din revistele de specialitate din Rusia și de peste hotare, dând dovadă de o cunoaștere bună a limbilor moderne. Era un poliglot, cunoscător al mai multor limbi clasice și moderne. Exponent al unei culturi de excepție, își scria operele în rusește și în germană, mai cunoștea limbile română, franceză, italiană și engleză. Corespondențele diplomatice și memoriile lui Napoleon I, Alexandru I, Ch. Talleyrand, P.V. Ciceagov, K. Nesselrode, A. Czartoryski, J. de Maistre, F.P. Fonton i-au permis autorului să deslușească și să prezinte vastul tablou al duelurilor diplomatice ale curților europene – chiar dacă și se observă o lacună, sub aspect sursologic, cea a lipsei documentelor otomane.

El a fost purtătorul celor mai progresiste idei din știința juridică, dar în același timp a devenit simbolul unui politician reacționar. Casso rămâne una dintre cele mai controversate figuri care a condus vreodată Ministerul Educației Publice al Imperiului Rus (din 25 septembrie (8 octombrie) 1910 a stat în fruntea Ministerului Educației Publice, iar din 2 (15) februarie 1911 a fost ministru în cabinetele lui P. A. Stolâpin, V. N. Kokovțov și I. L. Goremâkin). Casso făcea parte din miniștrii conservatori, ai aripii drepte a guvernului și a deținut funcția de ministru până la moartea sa – 26 noiembrie (9 decembrie) 1914.

Cuvinte-cheie: *Leon Casso, Basarabia, Problema Orientală, Războiul ruso-turc din 1806-1812, Ministerul Educației Publice al Rusei, Alexandru I, Napoleon I.*

Léon Victor Constantin Casso – 155 ani de la naștere (1865-2020)

Despre viața și activitatea unui profesor universitar și ministru țarist precum a fost Lev Aristidovici Casso (1865-1914) s-au scris destul de multe articole și eseuri[1]. El a visat să-și dedice întreaga viață științei juridice, dar soarta i-a surâs să devină cel de al 23-lea Ministru al Educației Publice a Rusiei, într-una dintre cele mai dificile perioade ale istoriei Imperiului, practic la apusul acestuia. El a fost purtătorul celor mai progresiste idei din știința juridică, dar în același timp a devenit simbolul unui *politician reacționar*. Casso rămâne să fie considerat una dintre cele mai controversate figuri care a condus vreodată Ministerul Educației Publice al Imperiului Rus. În acea scurtă perioadă de conducere a ministerului, s-au produs tulburări studențești (1910-1911), demarase „distrugerea" Universității din Moscova, se agrava confruntarea dintre breasla profesorilor și guvern, revenise practica de trimitere a absolvenților pentru a-și continua studiile în străinătate.

Leon Aristidovici Casso (Léon Victor Constantin Casso) s-a născut pe 8 iunie 1865, la Ciutulești, județul Soroca, deși în lucrările străine se indică drept loc de naștere – Parisul[2]. De notat că, la 1 noiembrie 1894, o găsim pe o oarecare „doamna Casso din Chișinău (Rusia)" ca fiind trecută în lista *membrilor donatori* ai Asociației pentru încurajarea studiilor grecești din Franța („Des Études Grecques") începând din 1875, regăsită și în anul 1915[3]. Tânărul Leon și-a urmat toate treptele de studii în Occident, începând cu cele secundare de la Liceul „Condorcet", unul dintre cele mai vechi și mai prestigioase licee din Paris. În 1889 și-a susținut teza „Responsabilitatea moștenitorului prin testament în dreptul roman și modern" pentru diploma de *doctor utriusque juris* (doctor în drept civil). Ulterior, deja în Rusia, în mai 1898, Casso a susținut a doua disertație de doctorat pe tema „Conceptul de gaj în dreptul modern" la Universitatea din Kiev. Disertația a fost dedicată studiului naturii juridice a gajului și istoriei dezvoltării sale în dreptul roman, dreptul Rusiei, Franței și Germaniei, lucrarea păstrând o anumită semnificație științifică până în prezent. A condus în calitate de director, între anii 1908-1910, Liceul Imperial „Țareviciul Nicolai" (neoficial: *liceul Katkov*) din Moscova – o instituție privată de învățământ superior, cu regim închis, pentru copiii din familiile nobile, ce a activat din 1868 până în 1917.

Din 25 septembrie (8 octombrie) 1910 a stat în fruntea Ministerului Educației Publice, iar din 2 (15) februarie 1911 a fost ministru în Cabinetele lui P. A. Stolâpin, V. N. Kokovțev și I. L. Goremâkin. Casso făcea parte din miniștrii conservatori, a așa-zisei *aripi drepte* a guvernului[4]. A ocupat funcția de ministru până la moartea sa, pe 26 noiembrie (9 decembrie) 1914[5]. P.A. Stolâpin îi oferă următoarea caracterizare, în contextul desemnării sale în fotoliul ministerial: „Nu îl cunosc și nu l-am văzut niciodată, dar cu scopul de a căuta oameni noi, am auzit despre adevărata cultură, educație și noblețe a acestui om"[6].

Politica educațională

În cercurile științifice și, mai ales, în cele ale birocrației ruse, Leon Casso, fiu al Basarabiei, era un fel de *rara avis* al epocii din ajunul primei conflagrații mondiale, un personaj mai puțin tipic trecutului – calmului și măsuratului secol al XIX-lea. Remarcat în calitatea sa de profesor proeminent de drept civil, el a fost deosebit de apreciat în special pentru activitățile sale de Ministru al Educației Publice (1910-1914), iar în această ipostază a stârnit opinii diferite. Revista ilustrată *Niva* din Petersburg a scris despre numirea sa în felul următor: „Practic, pentru prima dată în istoria ministerului, apare în această postare o figură relativ foarte tânără, plină de forță și energie, străină de rutina administrativă ministerială – o persoană proaspătă și nouă în sferele ministeriale. Mai mult, persoana este aproape necunoscută în cele mai înalte cercuri guvernamentale"[7].

La 25 septembrie 1910, „prin înaltul ordin al Senatului Guvernator", grație conexiunilor sale largi în cele mai înalte sfere birocratice din Sankt Petersburg, a fost numit șef al Ministerului Educației Publice („управляющим

министерством народного просвещения"), acordându-i-se şi titlul de consilier de stat (*действительный статский советник*)[8]. Din 1911 este avansat în gradul de *consilier secret*. În 1911, L.A. Casso a fost întărit ca ministru al educaţiei şi a ocupat această funcţie până la moarte, deşi în ultimele luni, fiind grav bolnav, era înlocuit de adjunctul şi prietenul său M. A. Taube (19.10.1914 – decembrie 1914).

Alexis Nour relatase din Chişinău, la 14 martie 1914: „Ba chiar până la 1912 anume agrarieni din Basarabia diriguiau aproape toată politica internă a guvernului rus, fiindcă decedatul prim ministru Stolâpin[9], succesorul său Kokovţev[10] s-au lăsat cu totul pe voia celor mai influenţi deputaţi basarabeni: Pavel Krupenski, Sinadino, Purişkevici, care au şi înaintat ca ministru al instrucţiunii pe Leon Casso, proprietar din judeţul Soroca, rudă cu Krupenski. Opoziţia din Rusia a numit atuncea anii 1910-1911 o eră nouă, epoca basarabeană"[11]. Acelaşi corespondent consemna, puţin mai târziu, că „în fruntea instrucţiunii publice din Rusia stă de trei ani d. Leon Aristide Casso, mare proprietar basarabean, greco-român, cumnatul d-lui Al. N. Krupenski, dar şi vrăşmaşul acestuia. O asemenea perioadă de reacţiune ca „sub Casso" n-a vieţuit-o niciodată şcoala din Rusia, iar Casso face totul în cea mai deplină armonie cu ideile lui Purişkevici"[12].

În ceea ce priveşte activitatea sa în calitatea de ministru ţarist al educaţiei, Lev Aristidovici Casso – jurist instruit la Paris, Heidelberg şi Berlin, profesor al universităţilor din Harkov şi Moscova, director al liceului imperial din Moscova, în funcţia sa nouă a luat măsuri pentru stabilirea disciplinei şi ordinii în departament. La investirea sa în noul post guvernamental, Casso a evitat să rostească vreun discurs *de program*. Fiind adeptul cuvântărilor laconice, a menţionat, totodată, că trăsătura sa de caracter este de *a munci fără a afişa acest lucru...*[13].

Un susţinător ferm al unei politici conservatoare, de protecţie în sfera educaţiei, a intrat rapid în conflict cu personalităţi publice liberale. Perioada Casso a fost caracterizată de acţiuni reacţionare menite să limiteze concesiunile liberale făcute în timpul revoluţiei 1905-1907. Acţiunile dure ale ministrului au provocat ură persistentă din partea societăţii – în esenţă, celor de stânga, care se numeau cu mândrie „liberali"[14]. El s-a opus dur creării organizaţiilor şi sindicatelor studenţeşti, excluzând cele complet loiale autorităţilor – ale organizaţiilor „academice", care promovau principial depolitizarea universităţilor. A refuzat extinderea universităţilor din Tomsk şi Saratov. Iar oraşelor Minsk şi Vilno (Vilnius)[15] li s-au respins cererile de deschidere a universităţilor. Totuşi, la 22 iunie 1914, ministrul educaţiei publice din Imperiul Rus a semnat un decret privind deschiderea Institutului pentru profesori din Minsk, iar la 21 noiembrie 1914 a avut loc deschiderea oficială a acestuia[16]. Instruirea corpului de profesori a fost reorientată de la universităţile interne la universităţi străine (decretul din ianuarie 1912). Este ironic faptul că acţiunile

avocatului Casso, în calitate de ministru, au încălcat adesea legislația, în special *Regulamentul universitar provizoriu* din 1905. În 1912, Consiliul Universității din Sankt-Petersburg a depus un dosar în Senat împotriva acțiunilor lui L.A. Casso și, deși Senatul l-a sprijinit pe ministru, aceasta a fost probabil prima dată în istoria Rusiei când o instituție subordonată a contestat în instanță decizia șefului departamentului.

Sub conducerea lui s-a desfășurat un program de reformare a învățământului secundar, care, în general, s-a redus la consolidarea controlului statului asupra instituțiilor de învățământ. Principalele activități ale acestui program au constituit publicarea programelor detaliate pentru instituțiile de învățământ secundar. Mulți contemporani au crezut că acest lucru a limitat serios inițiativa creativă a profesorilor. Separat, au fost introduse unele restricții în predarea disciplinelor de științe sociale. De exemplu, în predarea istoriei, s-a prescris ca atenția „să se accentueze în special asupra rolului și importanței personalităților remarcabile, fără a se abate la ipoteze și teorii istorice sau generalizări șubrede și nejustificate științific, de exemplu, în domeniul socio-economic". Au fost publicate „Regulile privind supravegherea extraşcolară a elevilor de gimnaziu", în care elevilor li se interzicea să se afle pe stradă după orele 22 vara și după 20 iarna, cerându-se să poarte uniforme stabilite oficial și în afara școlii. Un cvorum ridicat, de 2/3 din toți părinții, a fost stabilit pentru ședințele ce urmau să aleagă comitetele de părinți, ceea ce a condus la încetarea activității multora dintre aceste organe.

S-a limitat autonomia universitară și s-a introdus activ practica numirii profesorilor în funcții, spre deosebire de practica obișnuită a alegerii lor la universități, cu confirmarea ulterioară de către ministru. Cel mai faimos scandal a fost denumit chiar „cazul Casso" de la Universitatea din Moscova – demiterea în 1911 a unui grup mare de profesori universitari cu viziuni liberale. Conflictul din 1911 dintre guvern și profesorii liberali de la Universitatea din Moscova a fost rezolvat numai după ce guvernul a fost învins în lupta împotriva unui front larg al forțelor sociale ale Rusiei. Reîntoarcerea la Universitatea din Moscova a participanților la „protestul universitar" a avut loc abia după revoluția din februarie 1917[17].

Toate aceste acțiuni nepopulare au stârnit o nemulțămire publică, provocând critici severe și în Duma a IV-a de Stat[18]. La 4 iunie 1913, un membru al fracțiunii bolșevice al Dumei de Stat A. Badaev a ținut un discurs în care activitățile ministerului condus de Casso au fost caracterizate în termeni duri (proiectul acestui discurs a fost scris de V. I. Lenin, care în lucrările sale îl etichetează de mai multe ori pe Casso, criticând politica ministerului educației Rusiei: „Da, învățătorii ruși sunt fugăriți ca iepurii! Da, guvernul blochează calea către educație pentru nouă zecimi din populația Rusiei. Da, ministerul nostru de educație publică este un minister al investigațiilor polițienești, batjocurii față de tineri, profanării dorinței populare către cunoaștere. Dar,

ţăranii ruşi şi mai ales muncitorii ruşi, domnilor deputaţi ai celei de a IV Dumă, nu toţi, nicidecum nu toţi sunt asemenea iepurilor. Clasa muncitoare a reuşit să demonstreze acest lucru în 1905 şi va putea dovedi încă o dată şi va dovedi mult mai convingător, mult mai impresionant, mult mai serios abilitatea sa pentru o luptă revoluţionară pentru libertatea reală şi pentru educaţia publică reală, non-cassistă şi non-nobiliară!”[19].

Astfel, L.A. Casso şi-a promovat idealul unei universităţi ce ar trebuit să fie „o împărăţie” a ştiinţei şi nu a ideologiei, susţinându-i autoguvernarea, mai degrabă decât autonomia[20]. De fapt, evenimentele care ulterior s-au asociat nemijlocit cu numele lui Casso, contemporanii le-au perceput în mod diferit. Figura ministrului, fiind lipsită de libertatea manevrării, pentru o lungă perioadă de timp a fost privită de publicul liberal ca parte a mecanismului represiv al lui P.A. Stolâpin[21]. I s-au imputat şi reproşat nu doar naţionalitatea sa, ci şi studiile în Germania, şi chiar faptul că a fost apolitic în timp ce preda la universităţile ruseşti. Cu timpul el a încetat să mai fie perceput ca un protejat cu voinţă slabă al primului ministru Stolâpin şi aceasta i-a permis să câştige din simpatia partidelor de dreapta. Kokovţev notase că Nicolai II deja „pur şi simplu nu se poate despărţi de asemenea colaboratori ai săi precum este conservatorul Casso, reprezentantul politicii „guvernării puternice”[22].

În acelaşi timp, proiectele sale, care demonstrau dispreţul faţă de meritele şi statutul corporaţiei ştiinţifice interne din cadrul imperiului şi ale tradiţiilor şi valorilor corporative ale acestora, au condus la proiectarea unei imagini foarte specifice a ministrului – *a unui moldovean, educat în Germania, de fapt, o persoană străină de ştiinţa naţională, dar în acelaşi timp un stereotip al naţionalistului rus*[23]. De notat că, la acea vreme, în majoritatea universităţilor Imperiului Rus predominau profesorii *liberali*, care se orientau, în fond, către Partidul Constituţional Democratic (al *Cadeţilor*)[24].

Actualmente, istoricii din Rusia au demonstrat că „sursele de origine personală (în primul rând, memoriile şi jurnalele) arată clar cât de conflictual era caracterul lui L.A. Casso pentru societatea rusă din anii 1910. Acţiunile ministrului, îmbrăcate într-o formă juridică şi îndreptate împotriva regulilor şi conceptelor statornicite în mediul universitar, au fost percepute nu doar ca reacţionare, ci ca huliganice şi inadecvate. La rândul său, această circumstanţă a dat naştere imaginii unui „străin” – al unui *ţigan rău, avid de putere, care urăşte tot ce este rusesc*. Acest discurs, destul de xenofob, a fost reprodus şi folosit atât de birocraţii liberali, cât şi de opoziţia liberală radicală în retorica luptei politice împotriva ministerului lui Casso, servind drept un important argument psihologic în favoarea adevărului acelor valori (autonomia învăţământului superior, necesitatea democratizării acestuia etc.), care erau apărate în disputele cu L.A. Casso de către adversarii săi”[25].

De remarcat, modestia lui, deoarece ar fi putut lesne să obţină noi favoruri academice sau distincţii guvernamentale în timpul mandatului său ministerial

(nu a devenit membru al Academiei, iar din decorații a primit ordinul *Sf. Ana*, gradul I, 1913; medalia „În memoria domniei împăratului Alexandru al III-lea"; medalia „300 de ani de domnie a dinastiei Romanov", 1913). A fost membru de onoare al *Societății Imperiale de Istorie și Antichități Ruse* de la Universitatea din Moscova (*ОИДР*, 1912).

Potrivit mărturiilor contemporanilor, care l-au cunoscut bine pe L.A. Casso, el nu aspirase niciodată la o carieră politică. În calitatea de profesor al Universității din Moscova, Lev Aristidovici a evitat politica și s-a dedicat în totalitate subiectului său și studiilor practice în cadrul seminarului pe care l-a condus. De remarcat că L.A. Casso susținea prelegerile în fața auditoriului cu un talent apreciabil[26].

Jurist și istoric

Chiar dacă depunea multă energie în calitate de ministru al educației publice, L.A. Casso și-a continuat activitatea științifică – el a publicat optsprezece lucrări, dedicate studiului istoric și dogmatic al dreptului civil rus în comparație cu dreptul roman, german și francez. Ultimele sale lucrări au fost, în mare parte, de natură istorică, deși cu conexiuni cu problemele juridice.

Toate lucrările lui L.A. Casso se încadrează în două grupuri, dintre care primul aparține studiului surselor dreptului civil; aici ar trebui incluse și lucrările cu caracter istoric. Al doilea grup include lucrările ce abordează problemele speciale ale dreptului civil. Dacă ignorăm secvența cronologică în apariția lucrărilor atribuite unuia sau altui grup, atunci ar fi corect să spunem că aceste două grupuri sunt logic interconectate, deoarece lucrările surselor de drept, reprezentând un interes independent, sunt într-un anumit sens un program pe care L.A. Casso l-a urmat pentru a dezvolta cercetări separate pentru acesta sau pentru a ilustra dezvoltarea unor întrebări speciale[27].

Casso este în primul rând un *jurist dogmatic*, care converge cercetarea dogmatică a dreptului cu cea istorică. Și, în afară de metoda istorico-comparativă, în mod firesc, acordă mai multă atenție acelui material istoric, care este mai aproape de dreptul existent, adică cel actual[28].

Ca jurist-istoric, L.A. Casso și-a dezvoltat propriul stil, bazându-se pe cele mai bune exemple ale literaturii rusești și occidentale din Europa. Profesorul V.A. Udințev remarca, încă la 1915, că „L.A. Casso aparține celor mai buni juriști ruși. Prin predilecțiile sale științifice și metodele de a dezvolta subiectele juridice, el ne întoarce la vremurile trecute de revigorare a interesului pentru dreptul intern. Monografiile sale ne amintesc de disertațiile vechilor juriști care sunt inferiori lui Casso în ceea ce privește materialul, metoda și eleganța construcțiilor, dar fără îndoială asimilate de el ca element de instruire ce i-au servit drept modele în studiul dreptului"[29].

Chiar și în prezent lucrările lui L.A. Casso nu numai că nu pot fi trecute neobservate, dar trebuie de recunoscut că prezintă un mare interes pentru

imensitatea materialului şi modul în care acesta este folosit. Casso avea titlurile ştiinţifice de *doctor utriusque juris* şi *doctor în drept civil*, unul de la o universitate străină şi celălalt fiindu-i acordat în Rusia. Întotdeauna, şi cu toate schimbările din viaţa sa personală şi publică, Casso şi-a preţuit gradele academice. Şi asta pentru că întotdeauna şi oriunde şi-a dorit să fie şi a fost, în primul rând, om de ştiinţă, rămânând savant până la sfârşitul vieţii sale[30].

El a fost mereu interesat de istoria Basarabiei sale natale, dar anume în acea perioadă, când a ocupat înaltul post ministerial, acest interes s-a concretizat într-o serie de lucrări ştiinţifice, legate evident şi de marcarea pompoasă a celor 100 de ani de la oblăduirea acestui teritoriu: 1812-1912. Totodată, a fost implicat plenar în pregătirea serbării jubileului de 100 de ani de la războiul din 1812[31], sărbătoririi a 300 de ani de la domnia Casei Romanovilor (1913)[32], când, conform sugestiei ministrului educaţiei publice, s-a decis eliberarea, în 1913, întru comemorarea viitoarei sărbători, pentru studenţi, a medaliilor, certificatelor, diplomelor, într-un formular special şi cu inscripţii deosebite[33].

Pentru protecţia patrimoniului istoric, Casso, în calitatea sa de ministru al educaţiei publice, a adresat, în octombrie 1911, două scrisori Marelui Cneaz Nikolai Mihailovici, preşedintele *Societăţii istorice ruse – RIO*, cu privire la proiectele de legi privind impunerea conducerii şi supravegherii activităţii tuturor instituţiilor şi persoanelor implicate în protecţia antichităţilor, la un comitet format în cadrul Ministerului Afacerilor Interne şi la formarea *Comisiei RIO* pentru a discuta măsurile de conservare a materialelor arhivistice locale[34]. A întreţinut o corespondenţă activă în privinţa propunerii de acordare a competenţei temporare Comisiei formate ca parte a Societăţii istorice ruse pentru a discuta măsurile de conservare a materialelor arhivistice locale pentru perioada anterioară examinării legislative a regulamentului elaborat de Ministerul Afacerilor Interne privind protecţia antichităţilor[35].

În „Studiile ştiinţifice ale liceului imperial", la care fusese director, a fost publicată pentru prima dată, în 1912 şi 1913, lucrarea „Rusia la Dunăre şi formarea regiunii basarabene"[36], ce avea caracterul unei cercetări istorice distincte, iar în 1914 – studiul „Petru Manega. Codificator uitat al dreptului basarabean"[37]. Această lucrare, de mici proporţii, despre Petru Manega a fost tradusă în limba română de Şt. Berechet, reputat teolog, jurist şi filolog român, sub titlul de mai sus, editată la Bucureşti în 1923. L. A. Casso a mai scris o lucrare despre istoria dreptului, ce viza Basarabia – „Dreptul bizantin în Basarabia" (Moscova, 1907), această lucrare fiind tradusă de A. Varzaru şi revăzută de P. Davidescu (Chişinău, 1932)[38].

Astfel, din preocupările sale academice, se observă că istoria ocupa un loc aparte, chiar dacă nu au însumat atât de numeroase studii faţă de cele publicate în domeniul dreptului, iar o serie de lucrări ale talentatului profesor au fost dedicate nemijlocit istoriei şi dreptului practicat în Basarabia. Aceste preocupări nu au fost abandonate de Casso nici după ce a preluat postul

ministerial. Principala lucrare în acest domeniu a fost, desigur, „Rusia pe Dunăre şi formarea regiunii Basarabia" (1912-1913)[39], tradusă ulterior în română de Şt. Berechet. Semnificativ este că monografia poartă dedicaţia adresată *memoriei învăţătorului său – Albert Sorel* (1842-1906). Marele istoric francez, unul dintre principalii fondatori ai *istoriei diplomatice* din Franţa, a cercetat Problema Orientală şi, în paralel cu această lucrare generală, Sorel a întreprins diverse studii detaliate pe subiecte mai mult sau mai puţin conexe. În *La Question d'Orient au XVIIIe siècle, les origines de la Triple Alliance* (1878), el arată cum partajarea Poloniei, pe de o parte, a răsturnat politica tradiţională a Franţei în Europa de Est şi, pe de altă parte, a contribuit la salvarea Franţei republicane în 1793. De remarcat că autorul, chiar din primele rânduri ale cărţi sale, atenţionează cititorul că „De când sunt turcii în Europa – a existat o *problemă a Orientului* şi imediat ce Rusia a devenit o putere europeană, ea a pretins că va rezolva această chestiune în beneficiul său"[40].

Activitatea lui Casso, în calitate de cercetător al sinuoasei Probleme Orientale, probată prin publicarea cunoscutei monografii „Rusia la Dunăre..." a fost pozitiv apreciată de mai mulţi istorici pe parcursul ultimului secol, cartea rămânând una de referinţă pentru istoria războiului ruso-turc din 1806-1812 şi perioada nemijlocit următoare a Basarabiei în componenţa Rusiei ţariste. Cartea fiind tradusă în limba franceză – „La Russie au Danube et l'organisation de la Bessarabie" (publicată într-o variantă prescurtată, de 72 pagini, în anii '20) şi în limba română (tradusă din rusește cu un studiu introductiv de profesorul universitar Ştefan Gr. Berechet (1885-1946) în 1939, publicată la Iaşi în 1940)[41], a fost recent reeditată, în 2003[42]. Surprinzător, prezentarea şi în traducere a autorului basarabean rezistă în faţa noilor izvoare şi chiar în faţa unor lucrări recente, de strictă specialitate, rămânând extrem de utilă, atât pentru istoriografie, cât şi pentru publicul larg cititor. Ea nu şi-a pierdut din interes graţie vastei documentări ce i-a stat la bază, precum şi datorită abordării temeinice dintr-o largă perspectivă militară, politică şi diplomatică. Cum a şi prefaţat Apostol Stan – *lucrarea lui Leon Casso constituie o cercetare de mare anvergură şi profunzime asupra rolului Rusiei la Dunărea de Jos, într-un moment de răscruce pentru naţiunea română, când din trupul ei a fost smulsă Basarabia, una din ramurile sale viguroase, supusă decenii în şir unui proces de rusificare, continuat şi accentuat sub regimul totalitar comunist*[43].

Ecouri şi polemici istoriografice

Ioan G. Pelivan (1876-1954), autorul cărţii „La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)", publicată la Paris în 1919, a folosit pe larg studiul lui Leon Casso. La fel şi G.I. Brătianu, care făcuse referinţe la Casso în cunoscuta sa carte „La Bessarabie. Droits nationaux et historiques" (Bucarest, Institute d'Histoire Universelle „N. Iorga", 1943). Iar în timpul regimului comunist, instaurat în România, cartea lui Casso „La Russie au Danube et l'organisation de la

Bessarabie" a fost interzisă, conform dispoziţiilor *Comisiei pentru îndrumarea manifestărilor culturale din Ministerul Informaţiilor*[44]. În URSS această lucrare a fost trecută la *index*, fiind depozitată în fondurile speciale ale bibliotecilor. Paradoxal sau nu, dar constatăm că istoriografia sovietică aşa şi nu a depăşit lucrarea lui Casso prin argumentarea ei solidă şi explicită a evenimentelor din cadrul confruntărilor diplomatico-militare ruso-otomane de la începutul secolului al XIX-lea.

În general, lucrările lui L.A. Casso demonstrează clar erudiţia autorului şi amploarea cunoştinţelor în domeniul abordat, fapt confirmat şi de primele recenzii parvenite încă în 1914. Astfel, V.N. Rennenkampf, profesor al Universităţii din Odessa, a făcut o prezentare extinsă a noii cărţi, apreciată drept „interesantă şi destul de argumentată ştiinţific", a unui autor care este „adânc pătruns de idea statalităţii ruse şi dezvoltării ei energice, scrisă cu o largă măiestrie literară într-o limbă vie, extrem de plastică"[45].

Către începutul secolului al XX-lea istoriografia rusă a însumat un şir de lucrări serioase, consacrate diferitor aspecte ale istoriei relaţiilor internaţionale din perioada epocii războaielor napoleoniene, inclusiv a războaielor ruso-turce şi a celui din 1812. De remarcat, cel puţin, istoricii militari printre care erau cinci generali sau membri ai Academiei de Ştiinţe:

Alexandr Ivanovici Mihailovski-Danilevski (26 august/6 septembrie 1789 - 9/21 septembrie 1848), general-locotenent, senator, scriitor militar rus, istoric, autor al primei istorii oficiale a Războiului din 1812, în patru volume, scrise la instrucţiunile lui Nicolai I, publicată în 1839 şi retipărită ulterior.[46]

Andrei Nikolaevici Petrov (1837 - 9 noiembrie 1900), general-locotenent rus, istoric militar. Cu acces la materiale de arhivă, Petrov a publicat un şir de documente şi studii de istorie militară.

Nicolai Karlovici Schilder (21 mai/2 iunie 1842 - 6/19 aprilie 1902), militar rus, istoric. Din 1900 este membru-corespondent al Academiei. General-locotenent (30.08.1893).

Nicolai Fedorovici Dubrovin (26 noiembrie/8 decembrie 1837 - 12/25 iunie 1904), istoric rus, academician, general-locotenent al Armatei Imperiale Ruse. Potrivit lui L. G. Beskrovnîi, un cunoscut istoric militar sovietic, „N. F. Dubrovin ocupă un loc special în rândul istoricilor militari din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De fapt, el nu aderă la niciuna dintre tendinţele care au fost definite în ştiinţa militar-istorică din acea vreme. Cercul intereselor lui Dubrovin este extins. El se preocupă nu numai de istoria militară, ci şi de istoria diplomaţiei şi de politica internă a Rusiei."

Alexandr Nicolaevici Popov (1820-1877), membru-corespondent al Academiei Imperiale de Ştiinţe.

Serghei Mihailovici Goriainov (1849-1918), istoric al diplomaţiei.

Vladimir Antonovici Uleaniţki (1854-1920), monografia sa „Dardanele, Bosfor şi Marea Neagră în secolul al XVIII-lea" a obţinut *Premiul Uvarov* (1885);

„Материалы к истории Восточного вопроса в 1808-1813 гг." (*Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете*. 1901 год. Книга четвертая).

Lucrările acestor istorici și ale altor specialiști în domeniu au servit în calitate de bază temeinică pentru cercetarea propusă de L.A. Casso în ceea ce privește istoria războiului ruso-turc din 1806-1812 și a relațiilor internaționale, legate de redeschiderea Problemei Orientale. Autorul face trimiteri la un șir de publicații din revistele de specialitate din Rusia și de peste hotare, dând dovadă de o cunoaștere bună a limbilor moderne. Este știut că era un poliglot, cunoscător a mai multor limbi clasice și moderne, exponent al unei culturi de excepție – își scria operele în rusește și în germană, mai cunoștea limbile română, franceză, italiană și engleză[47]. Corespondențele și memoriile lui Napoleon I, Alexandru I, Ch. Talleyrand, P.V. Ciceagov, K. Nesselrode, Adam Czartoryski, J. de Maistre, F.P. Fonton permit autorului să deslușească și să prezinte vastul tablou al duelurilor diplomatice de pe continent, chiar dacă și se observă o lacună, sub aspect sursologic, cea a lipsei documentelor otomane... De așteptat că era indispensabilă și utilizarea istoriografiei române, fapt confirmat de referințele făcute din abundență la lucrările cunoscuților istorici și la colecțiile de documente publicate în România la acea vreme: N. Iorga, A.D. Xenopol, P. Eliade, M. Drăghici, V. Urechia, Al. Sturdza, volumele „Hurmuzaki", „Acte și documente relative la istoria renascerei României" (Vol. I, 1888).

Cartea a stârnit discuții polemice în România, chiar în anul apariției sale. Pe paginile ziarelor naționale din acea vreme și-au expus părerile un șir de personalități – Zamfir C. Arbure, D.C. Moruzzi. Constantin Stere menționa, în toamna anului 1914, în ziarul „Viața Românească", că „mărturiile unui contemporan, un ministru rus, al cărui glas este cu atât mai semnificativ pentru noi, cu cât el este al unui Român din Basarabia"[48]. Autorul lucrării proaspăt apărute, deținând funcția de ministru al Rusiei, țară ce „se află în bune raporturi de vecinătate" cu România „trebuia să-și impună multă rezervă în expresiuni, multe întortocheri de fraze, și nu putea să predice pe față un război de cucerire împotriva României... Totuși, defunctul ministru..., nu numai că fără nici o jenă expune toate planurile de împărțire a țărilor române din trecut, dar din când în când scapă și câte o vorbă din care se poate ușor vedea sentimentele adevărate, de care sunt animați și astăzi bărbații de stat din Rusia față de incomodul vecin de dincoace de Prut"[49]. Stere scrie că, apreciind rezultatele tratatului de la București din 1812, Casso recunoaște că „desigur, planurile noastre inițiale au fost mult mai largi: în 1806 noi am crezut să cucerim fără luptă ambele principate și să formăm din ele patru gubernii rusești; iar la urma urmelor am fost siliți să ne mărginim la o achiziție mai modestă, din care s-a putut croi numai o singură provincie basarabeană (...). Ea ne apropia de peninsula Balcanică, ne dădea putința de a pune ferm piciorul pe Dunăre și de a ne pregăti

pentru expansiuni ulterioare pe seama imperiului otoman, conform cu tradiţiile politicii împărătesei Ecaterina (...). Pentru mişcarea ofensivă a Rusiei pacea de la Bucureşti înseamnă întrucâtva o răspântie: trebuie să păşim faţă de Turcia ca şi înainte, independenţi şi singuri, sau trebuie să căutăm sprijin pentru politica noastră orientală în colaborarea altor Mari Puteri?"[50]. C. Stere desluşeşte concluzia făcută de L.A. Casso cu privire la scopul final a „impulsiunii spre Sud" a ruşilor – cucerirea Constantinopolului şi a Strâmtorilor, dominaţiunea în Balcani! „Acest scop însă, până acum n-a putut totuşi să fie realizat, ...tocmai fiindcă acţiunea lui era *independentă şi nu ţinea seamă de echilibrul puterilor europene*. Şi iată că astăzi împărăţia Ţarilor e în alianţă cu cele două Puteri, care de atâtea ori i-au stăvilit expansiunea, şi luptă împotriva celorlalte două Mari Puteri, pe care în timpul din urmă le întâlnea în drumul ei spre vechea capitală a Bizanţului"[51].

Mult mai acide şi critice se prezintă analizele din scrisorile expediate ziarului bucureştean „Adevărul", făcute de către Zamfir C. Arbure şi D.C. Moruzzi în lunile august-septembrie 1913. Zamfir C. Arbure explică ***Cine este d. L.A. Casso***: „O scrisoare din Rusia iscălită de d. dr. I. Duscian (alias Duşan Isailovici, 1877-1826 – *n.n.*)[52], în care autorul încearcă să inducă în eroare opinia publică românească în ceea ce priveşte persoana actuală a ministrului de instrucţie al Rusiei, d. L.A. Casso. Ca român get-beget din Basarabia, ca fost refugiat politic, recunoscut de corpurile noastre legiuitoare ca cetăţean român, mă cred dator a releva greşelile, pare-mi-se voluntare, după modul cum sunt făcute, ale autorului articolului. O fac cu atât mai grabnic, cu cât sânt de părere că tocmai „Adevărul", ziar democrat, n-are menirea a deschide coloanele sale pentru apărarea *reacţionarului rusofil L.A. Casso*. Înaintea mea, pe masa de lucru, am cartea actualului ministru de instrucţie al Rusiei, Casso, întitulată „Rusia la Dunăre şi formarea regiunii Basarabiei", tipărită la Moscova, anul curent. Am citit cu toată băgarea de seamă cele 6 capitole ale cărţii în chestiune şi m-am convins pe deplin că deşi elaboratul ministrului de instrucţie al Rusiei este o carte scrisă foarte serios şi deci este o operă meritorie de a fi citită, dar că nu aduce absolut nimic nou în ceea ce priveşte documentarea istorică desfăşurată de autor în opera sa. Nici un document nou dar absolut nici unul care nu este cunoscut pe deplin de istoricii noştri de frunte ca Nicolae Iorga, Alexandru Xenopol, etc. /.../ După întreaga argumentare istorică care se isprăveşte printr-o laudă ce autorul aduce monografiei căpitanului A.I. Zaşciuc (1828-1905, devine general-maior – *n.n.*) al Basarabiei, fără a cunoaşte măcar că d. Zaşciuk în monumentala sa lucrare[53] a plagiat pe de-a-ntregul lucrarea lui A.A. Skalkovski (1808-1898, membru corespondent al Academiei din SPb – *n.n.*), apărută încă la 1851[54], autorul conchide astfel: „Oricum ar fi Basarabia în secolul XIX, nu şi-a îndeplinit rolul pe care părea că este menită al juca după tratatul din Bucureşti şi pe care rol îl visase Kapodistria. Peste câteva decenii după alipirea ei a devenit vădit cum că Basarabia nu va deveni o treaptă spre

cuceriri noi în Peninsula Balcanică, că ea nu va deveni etapă în mersul nostru înainte spre Bosfor. În acest timp s-au schimbat întrucâtva direcţiunile politicii noastre la Orient şi din acest punct de vedere poporaţiunea română din ambele jumătăţi ale Moldovei şi Valahiei părea că împiedică unirea slavilor de la Sud şi Nord pe care îi desparte geograficeşte.

Deunăzi încă unul din scriitorii militari ruşi d. A. Kuropatkin[55], vorbind despre războaiele noastre în Peninsula Balcanică, a conchis cum că Rusia a ajuns deja la 1792 după tratatul de pace de la Iaşi 1a graniţele sale naturale de la sud-vest, adică până la malul stâng al Nistrului, iar după aceasta, campanile sângeroase în contra Turciei ne-au adăugat numai o *fâşie de pământ,* precum oratorul numeşte teritoriul dintre Nistru şi Prut. „Ar fi mai bine să ţinem mult la această fâşie care ne aminteşte izbânzile războinice ale armatei ruse, ar fi mai bine să iubim această fâşie singură care ne-a rămas din visurile noastre orientale şi din visurile cari au rămas nerealizabile". Aşa dar, tendinţa e lămurită şi foarte limpede. D. Casso /.../ este, după tendinţele şi asigurăţiunile sale politice, după rolul său în politica internă a Rusiei, un duşman pe faţă al neamului românesc; naţionalist rus fanatic, dânsul a scos prin circularele sale ministeriale de prin bibliotecile Rusiei toate scrierile rutene, polone şi ale altor neamuri subjugate de Rusia. /.../ E aspru în cartea sa d. Casso faţă de boierii moldoveni din Basarabia, dar este de o duioasă dragoste pentru cinovnicii ruşi, e antisemit înfocat şi în acelaşi timp e amic politic al dlui Purişkevici, Sinadino şi alţi reprezentanţi ai Basarabiei în Duma rusească, reprezentanţi care au făcut ca tot ce este basarabean să devie odios suflării luminate din imperiul rus. Da, mult stimate amice Mille, nu în *Adevărul*, ziar democrat, este loc pentru panegiricul d-lui L. A. Casso. Ai fost indus în eroare..."[56].

În contextul celor expuse de către patriarhul Zamfir Arbore trebuie de amintit, la rândul său, mai vechea acuzare din partea istoricului Gh. Bezviconi care a pretins că însuşi „fostul anarhist... a plagiat documentata operă a unui căpitan rus, Zaşciuk, consacrată Basarabiei [publicată] în 1862 şi astfel, închinând-o memoriei tatălui lui Haşdeu, a obţinut un important premiu al Academiei Române. A mai alcătuit un dicţionar geografic al Basarabiei, considerat de profesorul universitar Gh. Năstase, geograf basarabean, de-a întregul eronat..."[57].

În urma articolului lui Z.C. Arbore, scriitorul Dumitru C. Moruzi (1850 - 9 octombrie 1914)[58] intervine pe paginile aceluiaşi ziar (9 septembrie 1913), cu un comentariu la acelaşi subiect – ***Cine este d. L.A. Casso (Răspuns d-lui dr. Duscian)*****:** /.../ „Mai întâiu declar că nu am citit cartea dlui Casso, deci nu cunosc concluziile ce i le atribuie „Dimineaţa" sau „Opinia". Atâta numai am aflat /.../ că moldoveanul Casso, actual ministru la Petersburg a editat o carte, prin care îndeamnă guvernul rus să anexeze nu numai Moldova – cum pretinde d. dr. – dar întreagă Românie, de la Carpaţi la Dunăre, ca astfel să unească pe ruşi cu slavii transdunăreni. Ca ministru împărătesc, fapta d-lui Casso am

găsit-o naturală și patriotică pentru ruși, ca basarabean însă, fapta era cât se poate de urâtă și de aceia m-am socotit dator, ca unul ce cunosc obârșia familiei Casso /.../ să ridic această pacoste din spinarea moldovenilor din Basarabia și s-o arunc, cum era și drept, pe capul grecilor de la Hio (Chios, în greacă Χίος, este o insulă din Grecia, aflată în Marea Egee, la 7 km de coasta Turciei – n. n.). Am arătat dar că bunicul, nu tatăl d-lui ministru, a venit cu caravi (corăbii – n. n.) de la Hio cu mastică, brânză de capră, măsline, portocale, lămâi, că a avut doi băieți /.../ – că unul din băieți s-a însurat cu o basarabeancă /.../, iar celălalt nu a avut copii /.../ și a fost șeful partidului moldovenesc. Iar cel căsătorit cu o pământeancă este chiar părintele d-lui ministru Casso. /.../

Dar, m-am legat și de d. Casso pentru că citisem că vrea să-mi dea țara rușilor. D-ta spui că din potrivă i-ai citit cartea și că vrea să ne dea Basarabia. Dar, bunul meu prieten, d. Zamfir Arbore, zice că și el a citit cartea cu pricină și arată din ea cu totul alte păreri. Așa că nu mai știu ce să mai cred. Repet că nu i-am citit cartea și nu-l cunosc personal. Nu-l pot judeca nici în bine nici în rău. Atâta știu: că e ministrul instrucției publice și că el fiind ministru, aud că s-a reîntronat limba românească mai întâi în biserici și acum în urmă și în școalele sătești. Acum, că a făcut-o din dragoste de neam, ori pentru că așa au dictat împrejurările, noi românii de pretutindeni, nu-i putem fi decât recunoscători"[59].

Ca să fim obiectivi, vom consemna că Leon Casso a folosit destul de larg materialul arhivistic – publicat sau inedit. Evident că organizarea arhivelor imperiale ruse nu mai corespunde cu situația actuală a fondurilor din arhivele Federației Ruse și este dificil de a depista anumite documente la care făcea trimiteri autorul la începutul secolului XX (de exemplu: *Materialî Voenno-Ucenogo Arhiva Generalnogo Ștaba* (*Архив бывшего Военно-Топографического Депо* - din 1867: *Военно-Ученый Архив Главного Штаба*)[60], *Glavnîi Arhiv, Gosudarstvennîi Arhiv, Obșcii Arhiv Ministerstva Vnutrennih Del* – nu mai sunt de găsit sub cotele indicate în ediția din 1913).

În concluzie, cartea lui Leon Casso, publicată acum un secol, se citește cu mare interes și astăzi, necesitând o pregătire și un efort intelectual pentru o lectură dublă – pentru textul propriu zis și pentru *Notele* abundente, în diferite limbi, de la subsolul paginilor. O latură slabă rămâne lipsa unei *Bibliografii* (de dorit adusă la zi), precum și o analiză, cel puțin succintă, a surselor și literaturii folosite. Totodată, nivelul actual al cercetărilor la tema dată presupune unele comentarii pertinente sau cel puțin observații extinse în *Note* din partea editorului sau traducătorului.

Lucrarea juristului L.A. Casso, considerat de Gh. Bezviconi drept „un savant ilustru", „unul dintre cei mai distinși miniștri ai împăratului Nicolae II-lea"[61] nu și-a pierdut din actualitatea sau valoarea documentară, fiind întregită actualmente cu noile surse și monografii publicate la tema Problemei Orientale de la începutul secolului al XIX-lea. Prin contribuția sa, basarabeanul Casso se

menține pe coordonata evenimențială, plină de date și fapte memorabile din perioada anexării teritoriului dintre Prut și Nistru în 1812. Cartea trebuie, totuși, abordată critic și lecturată în paralel cu noile cercetări ale istoriei Basarabiei. Ar fi chiar binevenită o nouă ediție a acestei importante cărți, într-o eventuală traducere redactată și cu comentarii academice (traducându-se *Notele* din limba franceză, corectându-se trimiterile și greșelile din text etc.).

ANEXĂ
НЕКРОЛОГ

Журнал Министерства народного просвещения, Петроград, 1914. Новая серия. Ч. 12 №] .54]. Декабрь, с. 2-1.

26-го ноября скончался министр народного просвещения Лев Аристидович Кассо. Покойный Лев Аристидович принадлежал к числу выдающихся знатоков гражданского права. По окончании во Франции среднего образования, он прошёл курс юридических наук в Гейдельбергском и Берлинском университетах и посвятил себя специальному изучению римского и гражданского права. В 1892 г. Л. А. Кассо приступил к преподаванию в Юрьевском университете, вскоре был назначен профессором Харьковского университета (1895), а затем, в 1899 г. – Московского. Лекции Льва Аристидовича пользовались большим и заслуженным успехом, благодаря его искусству и умению легко, живо и остроумно излагать предмет. Этими же чертами отличаются и разнообразный научные исследования, принадлежащие перу покойного. На всех его учёных трудах лежит отпечаток внимательной обработки и тщательной отделки; за изящной и непринужденной формой, однако скрыта большая подготовительная работа. Сочинения Л. А. Кассо свидетельствуют не только о любви к научному труду, но и об обширной начитанности и образованности автора. Не замыкаясь в узкие рамки разбираемой им темы, он стремился ставить вопрос широко, освещать его со всех сторон. Научные интересы Л. А. Кассо не ограничивались областью чисто юридических дисциплин; в личной его библиотеке собрано множество книг исторических и философских, и объем и подбор библиотеки свидетельствуют о любви к книге и к научному чтению. В бытность министром Л. А. Кассо не прекращал научной деятельности и закончил несколько исследований по истории Бессарабии и её права. К управлению ведомством народного просвещения Л. А. Кассо был призван 25-го сентября 1910 г. с поста директора Лицея имени Цесаревича Николая. При управлении ведомством Л. А. Кассо придерживался определённых воззрений, который он проводил последовательно, не уклоняясь от намеченного им пути и не уступая влияниям нападок и возражений, вызываемых осуществлением его программы. За четыре года, в течение которых Л. А. Кассо стоял во главе министерства, им доведены

до конца многие работы по усовершенствованию постановки учебного дела, предпринятый уже раньше – при нем состоялось увеличение окладов учебного персонала средней школы, при нем получили законодательную санкцию постановления о правах лиц, оканчивающих высшие женские учебные заведения, и разработаны меры к осуществлению всеобщего обучения. Л. А. Кассо охотно шел на встречу нуждам учёных учреждений и заботился об увеличении средств, отпускаемых в их распоряжение. По его мысли восстановлены заграничные семинарии для подготовки молодых людей к ученой деятельности. Этой мерой Л. А. Кассо имел в виду привлечь молодые силы для профессуры. Обеспечение на будущее время высокого научного уровня академического преподавания привлекало неусыпное внимание покойного министра.

NECROLOG (traducere)

Pe 26 noiembrie a murit ministrul educației publice Lev Aristidovici Casso. Răposatul Lev Aristidovici a aparținut șirului de cunoscători remarcabili ai dreptului civil. După ce și-a terminat studiile secundare în Franța, a urmat un curs de drept la Universitățile din Heidelberg și Berlin și s-a dedicat studiului special al dreptului roman și civil. În 1892, L.A. Casso a început să predea la Universitatea din Iuriev (*Юрьев, Дерпт, germ. Dorpat, azi în Estonia: Tartu.* – n. n.), iar în curând a fost numit profesor la Universitatea din Harkov (1895), iar apoi, în 1899, la Universitatea din Moscova. Prelegerile lui Lev Aristidovici s-au bucurat de un mare și binemeritat succes, datorită artei și capacității sale de a prezenta subiectul ușor, plin de viață și de spirit. Diferitele studii științifice scrise de defunct se disting prin aceleași trăsături. Toate lucrările sale savante poartă amprenta prelucrării atente și a finisării meticuloase; în spatele unei forme grațioase și relaxate, totuși, se ascunde multă muncă pregătitoare. Scrierile lui L. A. Casso mărturisesc nu numai dragostea pentru munca științifică, ci și erudiția și educația extinsă a autorului. Fără să se limiteze la cadrul îngust al subiectului pe care îl lua în considerare, s-a străduit să abordeze problema pe larg, să o cerceteze din toate părțile. Interesele științifice ale lui L. A. Casso nu s-au limitat la domeniul disciplinelor pur juridice; biblioteca sa personală conține multe cărți istorice și filozofice, iar volumul și selecția bibliotecii mărturisesc dragostea lui pentru cărți și lectura științifică. Pe vremea când era ministru, L.A. Casso nu și-a oprit activitatea științifică și a finalizat mai multe studii despre istoria Basarabiei și dreptul ei. La 25 septembrie 1910, L.A. Casso a fost chemat să conducă departamentul de educație publică din postul de director al Liceului „Țesareviciul Nicolae". La conducerea departamentului, L. A. Casso a promovat anumite puncte de vedere, pe care le-a urmărit cu consecvență, neabătându-se de la calea pe care o schițase și necedând influenței atacurilor și obiecțiilor cauzate de implementarea programului său. În cei patru ani în care L.A. Casso s-a aflat în fruntea ministerului, a finalizat multe dintre lucrările de

îmbunătățire a organizării procesului de învățământ, care fusese deja întreprins anterior – pe timpul lui salariile personalului didactic al școlii secundare au fost majorate, în temeiul său sancțiunile legislative au primit rezoluție privind drepturile absolvenților instituțiilor de învățământ superior pentru femei, au fost elaborate măsuri pentru implementarea învățământului universal. L. A. Casso a satisfăcut cu bunăvoință necesitățile instituțiilor științifice și s-a ocupat de creșterea fondurilor alocate acestora. După ideea lui au fost restabilite seminarele străine în vederea pregătirii tinerilor pentru activitatea științifică. Prin această măsură, L. A. Casso a urmărit să atragă forțe tinere la catedrele universitare. Asigurarea pentru viitor a unui nivel științific înalt al predării academice a atras atenția vigilentă a regretatului ministru.

Note

[1] Colesnic Iu., *Leon A. Casso,* în: *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 1997, p. 36-39; Colesnic Iurie, *Acum o sută de ani…* [despre savantul, juristul Leon Casso, ministrul învățământului în Rusia Țaristă], în: *Timpul*, 2014, 12 decembrie, p. 19. https://www.timpul.md/articol/iurie-colesnic-acum-o-suta-de-ani--67403.html (accesat: 25.09.2020); Bezviconi Gh., *Profiluri basarabene*, vol. 1, Chișinău: Știința, 2017, p. 295-297; Романов Ю.В., *Наука и власть: наследие Л.А. Касco* // Труды научной конференции студентов и аспирантов «Ломоносов -99». История. М., 1999, с. 76-80.

[2] *Летопись Московского университета*: http://letopis.msu.ru/peoples/808?fbclid=IwAR31DOxKb0p9iXa-Vk4aS4pMgK8EIl2RYUXIN8DXZTLdMd3d3jC_1zksXaI (accesat la 29.09.2020)

[3] *Revue des Études Grecques*, tome 7, fascicule 27-28, 1894, p. LXVIII; *Membres donateurs* – „Mme Casso" – în: *Revue des Études Grecques*, tome 28, fascicule 130, 1915, p. 12; *Revue des Etudes grecques* este o ramură a Asociației pentru încurajarea studiilor grecești din Franța. Această asociație a fost fondată la 7 mai 1867, recunoscută ca utilitate publică la 7 iulie 1869. A publicat mai întâi *Actele anuale*, apoi *Revista des Studii grecești* din 1888. Revista apare continuu de la această dată. https://www.revue-des-etudes-grecques.com/un-peu-d-histoire

[4] Коковцов В. Н., *Из моего прошлого. Воспоминания 1919-1903 гг.* Париж, 1933. Том 2, с. 173, 339.

[5] Vezi necrologul din: *Журнал Министерства народного просвещения*, Петроград, 1914. Новая серия. Ч. 54. [№ 12]. Декабрь, с. 1-2.

[6] П.А. Столыпин – А.Н. Шварцу. 25 декабря 1907 г. // Шварц А.Н., *Моя переписка со Столыпиным. Мои воспоминания о государе* / ред. С. Соболевский, М., 1994, с.78.

[7] *Нива*, «Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни». СПб., 44 № ,1910, с. 778.

[8] Колин А. И., Стыкалин Ал. С., *Выходцы из Молдавского княжества и Бессарабии - профессора и студенты московских высших учебных заведений (XVIII - начало XX вв.),* // *Славяне и Россия: славяне в Москве*. Никитинские чтения «Славяне и Россия» к 870-летию со дня основания г. Москвы. Отв. редактор С.И. Данченко, 2018, с. 41.

[9] Piotr Arkadevici Stolîpin (1862 - 1911, Kiev), secretar de stat al Majestății Sale Imperiale (1908), guvernator la Grodno (1902-1903) și Saratov (1903-1906), ministru al afacerilor interne și președinte al Consiliului de miniștri (1906-1911), membru al Consiliului de stat (1907-1911).

[10] Vladimir Nikolaevici Kokovțov (Kokovțev) (1853 - 1943, Paris) - om de stat rus, ministru al finanțelor în 1904-1905 și 1906-1914, președinte al Consiliului de Miniștri al Imperiului Rus în 1911-1914.

[11] Nour Al., *Scrisori din Basarabia. Basarabia de la 1912 încoace*, în „Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914. Martie, Nr. 3, p. 413.

[12] Nour Al., *Scrisori din Basarabia...,* în „Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914,

aprilie-mai, Nr. 4-5, p. 191.

[13] *Нива*, «Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни». СПб., 44 № ,1910, с. 779.

[14] Верещагин А., *Лев Аристидович Кассо: цивилист на службе империи,* (2016) https://legal.report/lev-aristidovich-kasso-civilist-na-sluzhbe-imperii/ (accesat: 25.09.2020)

[15] Din cauza participării directe sau indirecte a studenților și profesorilor la răscoala din 1831 Universitatea din Vilnius, cea mai veche universitate din estul Europei, fost desființată prin rescriptul lui Nicolae I la 1 (13) mai 1832.

[16] *История БГПУ* https://bspu.by/universitet/istoriya-bgpu?fbclid=IwAR20R5W25nfOlUk2HaPYmvT2EtqFgM0rMvsRCSTDQWWHYydn4qTeX0KwEGQ (accesat la 28.09.2020)

[17] Маркин В.Л., *«Университетский протест» 1911 г. и реакция российского общества* // „Вестник Московского Ун-та". Сер. 8. История. 2009. № 5, с. 10-18.

[18] Баринов Д.А., *Кризис высшей школы 1911 г. в фокусе историографии* // „Клио". 2017. № 10, с. 106–117.

[19] В. И. Ленин, *Полное Собрание Сочинений.* Издание Пятое. Издательство Политической Литературы, Москва, 1973. Том 23, Март - Сентябрь 1913, с. 135, 127-128. http://www.uaio.ru/vil/23.htm

[20] *Беседа с министром народного просвещения,* // „Новое время". 2 (15) февраля 1911. № 12534, с. 5–6.

[21] Ростовцев Е.А., Сидорчук И.В., *Миф о Л.А. Кассо* // Вестник Томского государственного университета. История. 2019. № 57, с. 17.

[22] Коковцов В. Н., *Из моего прошлого. Воспоминания 1919-1903 гг.* – Париж, 1933. Том 2, с. 130.

[23] Ростовцев Е.А., Сидорчук И.В., *Миф о Л.А. Кассо*..., с. 19.

[24] Ростовцев Е. А., *«Борьба за автономию»: корпорация столичного университета и власть в 1914—1905 гг.* // „Journal of Modern Russian History and Historiography". 2009. Vol. 2, p. 80.

[25] Ростовцев Е.А., Баринов Д.А., *Образ чужого: „Проклятый цыган" (Л.А. Кассо в воспоминаниях современников),* // „Клио". 2018. № 12 (144), с. 33.

[26] Vezi: Кассо Л. А., *Понятие о залоге в современном праве* / Редкол. В.С. Ем, Е.С. Рогова. - М.: Статут, 1999. (Сер. «Классика российской цивилистики»), с. 8.

[27] Удинцев Вс. А., *Лев Аристидович Кассо. Доктор гражданского права* // „Журнал Министерства народного просвещения" (ЖМНП). - Петроградъ, 1915. Сентябрь. Часть LIX (59), с. 43.

[28] Удинцев Вс. А., *Ibidem,* с. 68.

[29] Удинцев Вс. А., *Ibidem,* с. 70.

[30] Удинцев Вс. А., *Ibidem*.

[31] Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: *Памятные записки и проекты планов проведения торжественных церемоний празднования -100летнего юбилея Отечественной войны 1812 г. на Бородинском поле, составленные Глазовым В.Г. Переписка Глазова В.Г. с начальником Главного штаба Кондратьевым Н.Г., дворцовым комендантом в Ливадии Дедюлиным В.А., министром народного просвещения Кассо Л.А., митрополитом Московским и Волоколамским Владимиром о подготовке и проведении юбилейных торжеств на Бородинском поле.* Крайние даты: 11 июня 1910 г. - 6 сентября 1912 г. (Ф. 922, Оп. 1 Д. 122);

[32] Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: *Список высоч. повелений, последовавших по всеподд. докладам министра народного просвещения об ознаменовании предстоящего празднования -300летия царствования Дома Романовых (с препроводительным письмом Кассо Л.А. Булыгину А.Г. и выпиской из журнала Комитета для устройства празднования трехсотлетия царствования Дома Романовых № 10 от 1 мая 1912 г.).* 25 апреля 1912 г. – 1 мая 1912 г. (Ф. 1320, Оп. 1, Д. 66).

[33] Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: *Дело по предположению министра народного просвещения Кассо Л.А. о выдаче в*

1913 г. учащимся в ознаменование предстоящего торжества медалей, аттестатов, свидетельств и пр. особой формы и с особыми надписями. 27 апреля 1912 г. – 21 мая 1912 г. (Ф. 1320, Оп. 1, Д. 67).

[34] Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: *Письма (2) Кассо Л.А., министра народного просвещения, [вел. кн. Николаю Михайловичу, председателю Русского исторического общества], о проекте закона о возложении руководства и надзора за деятельностью всех учреждений и лиц, привлекаемых к охране древностей, на образуемый при МВД комитет; о предполагаемом образовании в составе РИО Комиссии для обсуждения мер к сохранению местных архивных материалов*. Крайние даты: 8, 26 октября 1911 г. (Ф. 1642. Оп. 1, Д. 144).

[35] Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: *Проект письма [Куломзина А.Н.] Кассо Л.А., министру народного просвещения, с предложением о предоставлении временных полномочий образованной в составе Русского исторического общества Комиссии для обсуждения мер к сохранению местных архивных материалов на период до законодательного рассмотрения выработанного Министерством внутренних дел положения об охране древностей.* Крайние даты: Не ранее 17 марта 1911 г. (Ф. 1642. Оп. 1, Д. 146).

[36] Кассо Л. А., *Россия на Дунае и образование Бессарабской области* // Ученые записки Императорского Лицея в память цесаревича Николая. - М., 1912, Вып. VI, с. 1-76; 1913. Вып. VII, с. 1-88.

[37] Кассо Л.А., *Петр Манега. Забытый кодификатор Бессарабского права*, СПб., 1914, 21 с., cu unele comentarii critice în Note. Lucrarea a fost publicată inițial în revista „Журнал Министерства народного просвещения" (*ЖМНП*), în anul 1911.

[38] Berechet Șt. Gr., *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc.* Vol. I. Partea I. Izvoadele, Vaslui, 1937, p. 211.

[39] Л.А. Кассо, *Россія на Дунаѣ и образованіе Бессарабской области*, Москва: Печ. А.И. Снегиревой, 1913, 230 с.

[40] Sorel A., *La Question d'Orient au XVIIIe siècle, les origines de la Triple Alliance.* - Paris, 1878, p. V.

[41] Leon Casso, *Rusia si basinul dunarean*, Editura: Alexandru A. Terek, Iași, 1940, 349 p. (210x150 mm).

[42] Leon Casso, *Rusia și bazinul dunărean* / Prefață de Apostol Stan; trad. și studiul introductiv Șt. Gr. Berechet, București: Saeculum Vizual, 2003, 240 p.

[43] Ibidem, p.8.

[44] *Monitorul oficial. (Partea I B)*, Nr. 29, 5.02.1948, p. 958.

[45] Ренненкампф В.Н., *Россия на Дунае (по поводу книги Л.А. Кассо).* – Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисогелос, 16 .1914 с. / Отд. оттиск: *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей*, Т. 32 (1915): Ренненкампф В.Н., действ. член - *Россия на Дунае*, с. 1-14.

[46] Шульц М. В., *Роль П. фон Хесса и А. И. Михайловского-Данилевского в создании официального варианта истории Отечественной войны 1812 года.* // Актуальные проблемы теории и истории искусства: сб. науч. статей. Вып. 6. / Под ред. А. В. Захаровой, С. В. Мальцевой, Е. Ю. Станюкович-Денисовой. СПб.: НП-Принт, 2016. С. 569-577.

[47] Colesnic Iurie, *Acum o sută de ani…* [despre savantul, juristul Leon Casso, ministrul învățământului în Rusia Țaristă]. În. : *Timpul,* 12 decembrie 2014, p. 19. https://www.timpul.md/articol/iurie-colesnic-acum-o-suta-de-ani----67403.html

[48] Stere C., *România și războiul european*, „Viața Românească", 1914, Nr. 10-12, p. 216.

[49] Ibidem.

[50] Ibidem, p. 218.

[51] Ibidem.

[52] Ziarul „Opinia" îl considera, în iulie 1913, pe dr. Duscian drept „prețiosul nostru colaborator", care fusese de curând decorat cu „*Bene-Merenti* pentru lucrări științifice și literare". Vezi: „*Opinia"*, 30.07.1913, p. 1.

[53] Защук А., *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область*. Часть 1, СПб., 1862. 582 с. La momentul publicării, multe cărți din această colecție voluminoasă, alcătuită din 39 de volume, erau primele ediții special dedicate nemijlocit istoriei și statisticii unităților teritoriale ale Imperiului Rus. În acest sens, publicația este o sursă istorică valoroasă și nu și-a pierdut semnificația până în prezent.

[54] Скальковский А.А., *Опыт статистического описания Новороссийского края*, т. 2-1, Одесса, 1850-53. Скальковский А.А., *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края: 1823-1730*. Ч. 1-2. - Одесса, 1836-1838; Zașciuk, s-a limitat, totuși, la o descriere exterioară a faptelor istorice fără a încerca să le înțeleagă în profunzime. Deși informațiile sale coincid aproape exact cu datele lui A. A. Skalkovski (ceea ce sugerează că au avut aceleași izvoare de informare), el a încercat, totuși, să acorde mai multă atenție statisticilor populației. În general, A. Zașciuk a abordat un șir de probleme de pe poziția unui cinovnic guvernamental.

[55] Куропаткин А. Н., (1848-1925), *Задачи русской армии*: В 3 т. - СПб.: Тип. В. Безобразов и Ко, 1910.

[56] „*Adevărul*", (București), 24.08.1913, p. 1.

[57] Bezviconi Gh., *Profiluri basarabene*, vol. 2, Chișinău: Știința, 2017, p. 244-245.

[58]Vezi: Marinescu Florin, *Un basarabean înflăcărat. Scriitorul Dumitru C. Moruzi*, în: „Limba Română", Nr. 5-6, anul XXII, 2012 http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1439

[59] *Adevărul*, (București), 6.09.1913, p. 1-2.

[60] *Материалы Военно-Ученого Архива Главного Штаба*, / Под ред. А.Ф. Бычкова, Т. 1, СПб., 1871, с. III; *Каталог Военно-ученого архива Главного штаба* / сост. Бендер; под ред. Вивьен-де-Шатобрена. Т. 1: Отдел -1й и -2го ч. 1. - СПб.: Тип. Бережливость, 1905, 466 с.

[61] Bezviconi Gh., *Profiluri basarabene*, Chișinău: Știința, 2017, vol. 2, p. 197; Vol. 1, p. 296.

Bibliografie

1. Berechet Șt. Gr. *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc.* Vol. I. Partea I. Izvoadele. Vaslui, 1937.

2. Bezviconi Gh. *Profiluri basarabene,* vol. 1, Chișinău: Știința, 2017. 324 p.

3. Bezviconi Gh. *Profiluri basarabene,* vol. 2, Chișinău: Știința, 2017. 328 p.

4. Casso Leon. *Rusia și bazinul dunărean.* Iași: Editura Alexandru A. Terek, 1940. 349 p.

5. Casso Leon. *Rusia și bazinul dunărean* / Prefață de Apostol Stan; trad. și studiul introductiv Șt. Gr. Berechet. București: Saeculum Vizual, 2003. 240 p.

6. Colesnic Iu. *Leon A. Casso.* În: *Basarabia necunoscută*. Chișinău: Museum, 1997.

7. Colesnic Iurie. *Acum o sută de ani…* [despre savantul, juristul Leon Casso, ministrul învățământului în Rusia Țaristă]. În: Timpul, 2014, 12 decembrie, p. 19. https://www.timpul.md/articol/iurie-colesnic-acum-o-suta-de-ani----67403.html (accesat: 25.09.2020).

8. Marinescu Florin. *Un basarabean înflăcărat. Scriitorul Dumitru C. Moruzi*. În: „Limba Română", anul XXII, 2012, nr. 5-6 http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1439

9. Nour Al. *Scrisori din Basarabia. Basarabia de la 1912 încoace*. În: „Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914. Martie, No. 3.

10. Nour Al. *Scrisori din Basarabia*... În: „Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914, aprilie-mai, No. 4-5.

11. Sorel A. *La Question d'Orient au XVIIIe siècle, les origines de la Triple Alliance.* Paris, 1878.

12. Stere C. *România și războiul european*. În: „Viața Românească", 1914, Nr. 10-12.

13. Баринов Д.А. *Кризис высшей школы 1911 г. в фокусе историографии* // „Клио", 2017, № 10, с. 106-117.

15. Верещагин А. *Лев Аристидович Кассо: цивилист на службе империи* (2016).

https://legal.report/lev-aristidovich-kasso-civilist-na-sluzhbe-imperii/ (accesat: 25.09.2020)

16. Защук А. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область*. Часть 1. СПб., 1862.

17. История БГПУ https://bspu.by/universitet/istoriya-bgpu?fbclid=IwAR20R5W25nfOlUk2HaPYmvT2EtqFgM0rMvsRCSTDQWWHYydn4qTeX0KwEGQ (accesat la 28.09.2020)

18. Кассо Л.А. *Петр Манега. Забытый кодификатор Бессарабского права*. СПб., 1914. 21 с.

19. Кассо Л.А. *Понятие о залоге в современном праве* / Редкол. В.С. Ем, Е.С. Рогова. Москва: Статут, 1999 (Серия «Классика российской цивилистики»).

20. Кассо Л.А. *Россия на Дунае и образование Бессарабской области* // „Ученые записки Императорского Лицея в память цесаревича Николая". Москва, 1912, Вып. VI, с. 1-76; 1913. Вып. VII, с. 1-88.

21. Кассо Л.А. *Россія на Дунаѣ и образованіе Бессарабской области*. Москва: Печ. А.И. Снегиревой, 1913.

22. *Каталог Военно-ученого архива Главного штаба* / сост. Бендер; под ред. Вивьен-де-Шатобрена. Т. 1: Отдел -1й и -2го ч. 1. СПб.: Тип. Бережливость, 1905. 466 с.

23. Коковцов В. Н. *Из моего прошлого. Воспоминания 1919-1903 гг*. Том 2. Париж, 1933.

24. Колин А. И., Стыкалин Ал. С. *Выходцы из Молдавского княжества и Бессарабии – профессора и студенты московских высших учебных заведений (XVIII – начало XX вв.)* // Славяне и Россия: славяне в Москве. 25. Никитинские чтения «Славяне и Россия» к -870летию со дня основания г. Москвы. Отв. редактор С.И. Данченко, 2018.

25. Куропаткин А.Н. *Задачи русской армии*: В 3 т. СПб.: Тип. В. Безобразов и Ко, 1910.

26. Летопись Московского университета: http://letopis.msu.ru/peoples/808?fbclid=IwAR31DOxKb0p9iXa-Vk4aS4pMgK8Ell2RYUXIN8DXZTLdMd3d3jC_1zksXaI (accesat la 29.09.2020)

27. Ленин В.И. *Полное Собрание Сочинений.* Издание Пятое. Том 23 (Март – Сентябрь 1913). Москва: Издательство Политической Литературы, 1973. http://www.uaio.ru/vil/23.htm

28. Маркин В.Л. *«Университетский протест» 1911 г. и реакция российского общества* // „Вестник Московского Ун-та". Сер. 8. История, 2009, № 5, с. 10-18.

29. *Материалы Военно-Ученого Архива Главного Штаба* / Под ред. А.Ф. Бычкова. Т. 1. СПб., 1871.

30. Ренненкампф В.Н. *Россия на Дунае (по поводу книги Л.А. Кассо).* Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисогелос, 16 .1914 с.

31. Романов Ю.В. *Наука и власть: наследие Л.А. Кассо* // „Труды научной конференции студентов и аспирантов «Ломоносов -99». История". Москва, 1999, с. 76-80.

32. Ростовцев Е.А. *«Борьба за автономию»: корпорация столичного университета и власть в 1914—1905 гг.* // „Journal of Modern Russian History and Historiography", 2009, vol. 2.

33. Ростовцев Е.А., Баринов Д.А. *Образ чужого: „Проклятый цыган" (Л.А. Кассо в воспоминаниях современников)* // „Клио", 2018, № 12 (144).

34. Ростовцев Е.А., Сидорчук И.В. *Миф о Л.А. Кассо* // „Вестник Томского государственного университета. История." 2019, № 57.

35. Скальковский А.А. *Опыт статистического описания Новороссийского края*, т. 2-1, Одесса, 1850-1853.

36. Скальковский А.А. *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края: 1823-1730*. Ч. 1-2. Одесса, 1836-1838.

37. Шварц А.Н. *Моя переписка со Столыпиным. Мои воспоминания о государе* / ред. С. Соболевский. Москва, 1994.

38. Удинцев Вс. А. *Лев Аристидович Кассо. Доктор гражданского права* // „Журнал

Министерства народного просвещения" (ЖМНП). Петроградъ, 1915. Сентябрь. Часть LIX (59).

39. Шульц М.В. *Роль П. фон Хесса и А.И. Михайловского-Данилевского в создании официального варианта истории Отечественной войны 1812 года*. // Актуальные проблемы теории и истории искусства: сб. науч. статей. Вып. 6. / Под ред. А. В. Захаровой, С. В. Мальцевой, Е. Ю. Станюкович-Денисовой. СПб.: НП-Принт, 2016, с. 569-577.

Surse de arhivă:

40. Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: Памятные записки и проекты планов проведения торжественных церемоний празднования -100летнего юбилея Отечественной войны 1812 г. на Бородинском поле, составленные Глазовым В.Г. Переписка Глазова В.Г. с начальником Главного штаба Кондратьевым Н.Г., дворцовым комендантом в Ливадии Дедюлиным В.А., министром народного просвещения Кассо Л.А., митрополитом Московским и Волоколамским Владимиром о подготовке и проведении юбилейных торжеств на Бородинском поле. Крайние даты: 11 июня 1910 г. - 6 сентября 1912 г. (Ф. 922, Оп. 1 Д. 122).

41. Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: Список высоч. повелений, последовавших по всеподд. докладам министра народного просвещения об ознаменовании предстоящего празднования -300летия царствования Дома Романовых (с препроводительным письмом Кассо Л.А. Булыгину А.Г. и выпиской из журнала Комитета для устройства празднования трехсотлетия царствования Дома Романовых № 10 от 1 мая 1912 г.). 25 апреля 1912 г. – 1 мая 1912 г. (Ф. 1320, Оп. 1, Д. 66).

42. Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: Дело по предположению министра народного просвещения Кассо Л.А. о выдаче в 1913 г. учащимся в ознаменование предстоящего торжества медалей, аттестатов, свидетельств и пр. особой формы и с особыми надписями. 27 апреля 1912 г. – 21 мая 1912 г. (Ф. 1320, Оп. 1, Д. 67).

43. Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: Письма (2) Кассо Л.А., министра народного просвещения, [вел.кн. Николаю Михайловичу, председателю Русского исторического общества], о проекте закона о возложении руководства и надзора за деятельностью всех учреждений и лиц, привлекаемых к охране древностей, на образуемый при МВД комитет; о предполагаемом образовании в составе РИО Комиссии для обсуждения мер к сохранению местных архивных материалов. Крайние даты: 26 ,8 октября 1911 г. (Ф. 1642. Оп. 1, Д. 144).

44. Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург: Проект письма [Куломзина А.Н.] Кассо Л.А., министру народного просвещения, с предложением о предоставлении временных полномочий образованной в составе Русского исторического общества Комиссии для обсуждения мер к сохранению местных архивных материалов на период до законодательного рассмотрения выработанного Министерством внутренних дел положения об охране древностей. Крайние даты: Не ранее 17 марта 1911 г. (Ф. 1642. Оп. 1, Д. 146).

Presa:

„Adevărul", (București) 24.08.1913.

„Adevărul", (București), 6.09.1913.

„Opinia", 30.07.1913.

„Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914. Nr. 3.

„Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914, Nr. 4-5.

„Viața Românească", Anul IX, Iași, 1914, Nr. 10-12.

„Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни". СПб., 1910, № 44.

„Новое время", 2 (15) февраля 1911, № 12534.

Abstract

L.A. CASSO – HISTORIOGRAPHICAL ASSESSMENTS IN THE CONTEXT OF THE INVESTIGATION OF THE EASTERN QUESTION. The author addresses some aspects of the life and work of the university professor and tsarist minister Lev Aristidovici Casso (1865-1914) about whom many articles have been written, but less in terms of appreciation of the historiographical work in the context of research on the Eastern Question. The work of L.A. Casso "Россия на Дунае и образование Бессарабской области" („Russia on the Danube and the formation of the Bessarabian region", Moscow, 1913; later edited in Romanian translation: "Russia and the Danube Basin"), related to the reopening of the Eastern Question at the beginning of the 19th century. The author relied on published and unpublished documents, on a number of publications in Russian and foreign journals, demonstrating a good knowledge of modern languages. He was a polyglot, fluent in many classical and modern languages. Exponent of an exceptional culture, he wrote his works in Russian and German, he also knew Romanian, French, Italian and English. Diplomatic correspondence and memoirs of Napoleon I, Alexander I, Ch. Talleyrand, P.V. Tchitcheagov, K. Nesselrode, A. Czartoryski, J. de Maistre, F.P. Fonton et al. they allowed the author to discern and present the vast picture of the diplomatic duels of the European courts - even if there is a gap, from the point of view of sources, that of the lack of Ottoman documents.

He was the bearer of the most progressive ideas in legal science, but at the same time he became the symbol of a reactionary politician. Casso remains one of the most controversial figures to ever lead the Ministry of Public Education of the Russian Empire (during the cabinets of P.A. Stolypin, V. N. Kokovtsov and I. L. Goremykin). Casso was a member of the Conservative ministers of the right wing of the government and held the post of minister until his death on November 26 (December 9, 1914).

Keywords: *Leon Casso, Bessarabia, The Eastern Question, The Russo-Turkish War of 1806-1812, Russian Ministry of Public Education, Alexander I, Napoleon I.*

Doctor, conferențiar cercetător,
cercetător științific coordonator,
Secția Istorie Medievală, Institutul de Istorie

Articolul a fost pregătit în cadrul proiectului *Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I.* (Cifrul: 20.80009.0807.36).

Nota redacției: Articolul respectiv a fost publicat în nr. 6 din anul 2020 al revistei „Limba română".

IUSTIN IGNATOVICI – „CORESI AL BASARABIEI”

Maxim MELINTI

Rezumat

Cercetările mele legate de trecutul Bisericii Ortodoxe din Basarabia, analiza cărților și periodicelor bisericești editate în perioada țarismului, m-au adus la o personalitate mai puțin cunoscută și studiată de către istoricii autohtoni – părintele Iustin Ignatovici. Sursa de inspirație, precum și sursa de bază este revista eparhială Kișineovskie Eparhialinye Vedomosti, în special necrologul, care, foarte modest, ne descrie activitatea excepțională a părintelui-cărturar.

Amintim că, prin Hotărârea din 5 aprilie 1900 a Sinodului de la Sankt-Petersburg, Frăţimii Ortodoxe „Naşterea lui Hristos” din Chişinău i s-a permis publicarea cărţilor, broşurilor şi filişoarelor, având conţinut moral-spiritual, cu text bilingv rus-român.

Munca prodigioasă la catehizarea și îndrumarea creștinilor basarabeni a fost realizată cu multă perseverență de către renumiții corifei ai Bisericii Basarabene, care s-au întrunit într-o comisie specială, printre care se numără și părintele Iustin Ignatovici. Pe ultima pagina a filișoarelor găsim o mențiune importantă: „tălmăcit moldovenește de prot. I. Ignatovici”. Toate rubricile au fost coordonate de părintele Iustin Ignatovici (după tundere în monahism, având nume de Ignatie), pe care părintele Paul Mihail îl numește „Coresi al Basarabiei”.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, cultură românească, spiritualitate ortodoxă, Biserică, activitate misionară.*

„... nimeni altul nu s-a trudit aşa de mult şi cu aşa folos
pentru luminarea cea duhovnicească a moldovenilor.
cât s-a trudit părintele Ignatie.”
Părintele Paul Mihail

Introducere

Cercetările mele legate de trecutul Bisericii Ortodoxe din Basarabia, analiza cărților și periodicelor bisericești editate în perioada țarismului, m-au adus la o personalitate mai puțin cunoscută și studiată de către istoricii autohtoni – părintele Iustin Ignatovici. Sursa de inspirație, precum și sursă de bază este revista eparhială *Kișineovskie Eparhialinye Vedomosti,* în special necrologul, care, foarte modest, ne descrie activitatea excepțională a părintelui cărturar.

O altă sursă sunt filișoarele misionare tipărite de Frăţimea Ortodoxă „Naşterea Domnului” din Chişinău, unde, printre alți colaboratori, cel mai frecvent și activ a fost părintele Iustin. Prin Hotărârea din 5 aprilie 1900 a Sinodului de la Sankt-Petersburg, Frăţimii Ortodoxe „Naşterea lui Hristos” din Chişinău i s-a permis publicarea cărţilor, broşurilor şi filişoarelor, având conţinut moral-spiritual, cu text bilingv rus-român. Frăţimea a început publicarea filişoarelor, având un tiraj de 5100 exemplare, unele 6000, 10000 sau 15000 de exemplare.

Buletinele, numite şi filişoare, cu cuvântări duhovniceşti şi predici, apăreau săptămânal şi ieşeau de sub tipar în cadrul Tipografiei Eparhiale, situate în Chişinău, pe str. Haralambie, 42. Erau mici broşuri de câte 4, 6 sau 8 pagini fiecare, cu diferite învăţături de credinţă, cuvântări, vieţi de sfinţi. Până în 1916 au apărut 629 de numere, la care se adaugă alte peste 90 de numere suplimentare, între anii 1906-1915.

Pe lângă predici săptămânale, parohiile şi binecredincioşii creştini puteau comanda sau procura direct de la editură şi alte foi cu conţinut misionar-catehetic: predici la toate duminicile de peste an, despre beţie, despre înjurături şi alte patimi, cum să petreci creştineşte sărbătorile bisericeşti, despre rugăciune, despre pomenirea celor adormiţi, despre semnul crucii şi răstigniri, despre Maica Domnului şi îngeri, despre Sfintele Taine şi multe altele.

Frăţimea argumentează necesitatea apariţiei acestor filişoare astfel: „Editarea acestor buletine misionare bilingve vine în dorinţa de a satisface solicitarea moldovenilor basarabeni, care nu cunosc graiul rusesc”.

Munca prodigioasă la catehizarea şi îndrumarea creştinilor basarabeni a fost realizată cu multă perseverenţă de către renumiţii corifei ai Bisericii Basarabene, care s-au întrunit într-o *comisie specială*, printre care se numără şi părintele Iustin Ignatovici. Pe ultima pagina a filişoarelor găsim o menţiune importantă: „tălmăcit moldoveneşte de prot. I. Ignatovici”. Toate rubricile au fost coordonate de părintele Iustin Ignatovici (după tundere în monahism, având nume de Ignatie), pe care părintele Paul Mihail îl numeşte „Coresi al Basarabiei” [6, p. 674].

Cine a fost părintele Iustin Ignatovici, puţini mai cunosc astăzi.

Iată cum este descris părintele Ignatovici în necrologul său: „Putem spune cu toată certitudinea că acest nume nu este cunoscut pentru toţi clericii şi mirenii, deoarece şi-a luat acest nume la apusul vieţii sale. Nu s-ar găsi cineva din preoţi sau mireni, care n-ar cunoaşte pe părintele protoiereu Iustin Ivanovici Ignatovici, pentru că, timp de jumătate de secol, el a muncit rodnic în Eparhia de Chişinău, săvârşind slujirea pastorală şi educarea moral-spirituală, printre moldovenii de la ţară” [2, p. 149].

Cam în aceeaşi perioadă, o altă personalitate marcantă a culturii româneşti – Ion Creangă, aflându-se încă în treaptă clericală de diacon, scrie în „Noul curier român” (director – Scipione Bădescu), Iaşi, I, 25, 19 februarie 1872, p. 1-2, articolul „Misiunea preotului la sate”: „Pentru ca preotul la sate să-şi poată îndeplini misiunea cu destulă demnitate, trebuie să fie, mai nainte de toate, un econom bun, silitor şi muncitor, care să întrunească totodată aceste trei calităţi indispensabile unui apostol: să fie învăţător bun şi conştienţios, doftor fără sete de argint şi judecător imparţial. Aceste trei calităţi posedate, succesul misiunei preoţeşti este pe deplin asigurat”. Nu ştiu dacă părintele Ignatovici l-a citit pe contemporanul său de la Iaşi, însă gândurile şi intenţiile sunt identice la ambii slujitori.

La 23 decembrie 1875, preotul Iustin Ignatovici, împreună cu soţia sa – preoteasa Vera Ivanovna Ignatovici (Baconschi), ajung cu slujirea pastorală în s. Năpădeni, jud. Bălţi (azi r. Ungheni).

Cronica eparhială menţionează că, pe lângă munca preoţească exemplară, eforturi prodigioase la zidirea noului sfânt locaş din piatră, părintele Iustin s-a îngrijit şi de formarea moral-spirituală a enoriaşilor săi, îndeosebi, a celor mici: „Îngrijindu-se de înfrumuseţarea bisericii, părintele Iustin nu a lăsat

fără atenţie frumuseţea slujbelor bisericeşti şi educaţia spirituală a turmei sale. Nemaivorbind despre activitatea pedagogică, el a deschis în Năpădeni în 1884 şcoala parohială pentru băieţi şi fete, în 1899 şcoala pentru fete, şi în 1900 a desfăşurat reformarea lor într-o şcoală de două clase, organizând spaţii destul de potrivite pentru studii şi găsind surse pentru întreţinerea ei. Aceasta şcoală, aducând cultură şi înlăturând orice întunecime..., i-a oferit părintelui Iustin posibilitatea de a crea un asemenea cor, încât adună credincioşi în biserica s. Năpădeni chiar din localităţi învecinate" [3, p. 350].

Iustin Ignatovici – „Coresi al Basarabiei"

Iustin Ignatovici s-a născut la 20.12.1844 în s. Scumpia, judeţul Iaşi (azi r-nul Ungheni), din părinţii: tata – Ioan Maximovici Ignatovici, preot în s. Limbeni, jud. Iaşi; mama – Alexandra Fiodorovna Ghincu [1, p. 178]. A absolvit Seminarul Teologic din Chişinău în grad de Student al Seminarului [1, p. 181]. Se căsătoreşte cu Vera Ivanovna Baconschi. Este hirotonit diacon, apoi preot de către Înalt Preasfinţitul Antonie Şocotov, Arhiepiscop de Chişinău şi Hotin. Timp de 35 de ani activează în s. Năpădeni, unde într-un an construieşte o biserică din piatră în cinstea Sfântului Ierarh Nicolae.

„Satul acesta este tare populat (aproximativ două mii de suflete de ambele sexe), dar nu se regăsea în el bună rânduială. Biserica a fost învechită şi neîncăpătoare; nu funcţiona nicio şcoală; încăpere pentru slujitor lipsea. Părintele Iustin a observat aceste neajunsuri şi, prin cuvânt insistent, a îndemnat pe enoriaşi să adune resurse pentru zidirea noii biserici. În 1881, s. Năpădeni are o biserică nouă minunată, din piatră, cu un iconostas deosebit de frumos şi odoare scumpe" [2, p. 151-152].

Biserica devine un loc prielnic pentru săteni şi creştinii din satele învecinate. „Muncitor de excepţie s-a manifestat părintele Iustin şi în activitatea sa bisericească. Slujbele se oficiau strict după rânduiala cuvenită, predică stăruitoare în biserică şi în casele enoriaşilor, când organiza vizite pastorale, toate acestea erau nelipsite din slujirea sa pastoral-misionară. Rezultatele glorioase erau cunoscute tuturor. Au ajuns la urechea noastră că morala enoriaşilor din Năpădeni s-a ridicat, cu dragoste frecventau Biserica Domnului, cu evlavie şi stăruinţă se rugau la slujbele bisericeşti. Iar de ziua hramului, în satul Năpădeni se aduna o mulţime de locuitori ai satelor învecinate, ca să se roage cu păstorul bisericii Năpădeni şi să primească un cuvânt de învăţătură de la el. Totodată, ei făceau donaţii în folosul bisericii, cu entuziasm şi dragoste.

Slujirea pastorală a avut influenţă şi asupra satului vecin cu Năpădenii – Condrăteşti. În lipsa preotului în acest sat, între 1904 şi 1905, părintele Iustin a purtat grijă de parohie. În scurt timp, a reuşit să îmbunătăţească viaţa moral-spirituală a enoriaşilor acestui sat şi să-i deprindă cu un comportament evlavios faţă de Biserica Domnului. Actualul preot al bisericii din s. Condrăteşti ne-a mărturisit că autoritatea ireproşabilă a părintelui Iustin se simte şi astăzi între enoriaşii s. Condrăteşti" [2, p. 153].

Menționez că edificiul bisericii nu s-a păstrat. Au rămas doar o turlă prăbușită și ziduri ruinate, iar locașul este înconjurat de cimitirul satului.

În 1884 inaugurează școala parohială – o școală-model pentru tot ținutul, promovează educația clasică și religioasă în rândul copiilor și al sătenilor, lucru apreciat prin numeroase distincții și mențiuni din partea ierarhilor basarabeni, Sinodului de la Sankt-Petersburg și autorităților guberniei. A deținut diferite funcții importante în Eparhia Chișinăului.

Iată câteva mențiuni despre munca neobositului dascăl și misionar în parohia Năpădeni: „În 1884, părintele Iustin a deschis școala parohială pentru băieți și fete, care în 1900 a fost transformată în școală mixtă de două clase, dar în 1889 a deschis și o școală specială pentru fete, cu o singură clasă. A construit și o școală, iar elevii au căpătat încăperi spațioase și comode; a găsit surse pentru întreținerea acestor școli. Odată cu inaugurarea școlii s-a deschis posibilitatea de a crea un cor bisericesc format din elevii școlii, ceea a dat o imagine minunată slujbelor divine din biserică. Astfel a atras la biserica „Sf. Nicolae” rugători chiar și din satele învecinate. În calitate de profesor de Legea Domnului și director al școlii parohiale din Năpădeni, a depus eforturi pentru buna organizare a programului de studii. Acesta a fost favorizat și de faptul că, în 1896, părintele a fost numit președinte al Consiliului Școlilor din Bălți” [2, p. 152].

Tot în această perioadă, părintele Iustin obține o casă pentru locuința preotului, iar în 1903 – o casă pentru dascăl.

Rămas singur, părintele Iustin a decis să se pensioneze, mai ales că starea sănătății era slăbită, ceea ce împiedica realizarea sarcinilor sale pastorale. „Făcând slujirea pastorală cu devotament, părintele Iustin nu uita de îndatoririle față de cei apropiați. În 1876, Dumnezeu i-a dat o încercare grea: la vârsta de 32 de ani devine văduv cu două fiice de vârstă fragedă. Tot în acea perioadă s-a întâmplat o nenorocire în familia unei surori a părintelui: soțul ei, iereul (părintele Ioan Agapiev) s-a îmbolnăvit grav și fără șanse pentru însănătoșire, și în curând a decedat; s-a îmbolnăvit și soțul altei surori, și la fel a decedat, iar după două luni a decedat și soția sa, lăsând copiii. Astfel, copiii din două familii au rămas orfani. Părintele și-a asumat sarcina să îngrijească

Clopotnița vechii biserici din s. Năpădeni, construită cu efortul părintelui Iustin Ignatovici. Foto M. Melinte.

toți copiii-orfani, alături de cele două fete ale sale. Astfel s-a format o familie din nouă copii. Supravegherea și educația lor a încredințat-o surorii sale, văduva preotului Agapiev, iar singur s-a îngrijit de întreținerea lor și de pregătirea școlară. Nu i-a lăsat nici în perioada studiilor, nici după finisare, până când nu i-a aranjat pe toți în viață" [2, p. 153-154].

Având 35 ani de slujire în s. Năpădeni, iar împreună cu cei 8 ani de slujbă în s. Ciutulești, 43 de ani, la 3 ianuarie 1907, conform cererii personale, este eliberat din funcția de paroh și se mută cu traiul la Chișinău.

Părintele Iustin Ignatovici era „un bun cunoscător al limbajului bisericesc și al limbii populare-moldovenești, el se ocupă cu traducerea în moldovenește a lucrărilor Frăției Ortodoxe „Nașterea lui Hristos". Devine membru al comisiei pentru editarea cărților bisericești în limba română și persoana principală în realizarea acestei misiuni din Basarabia. A fost numit șef al Tipografiei Eparhiei de Chișinău (deschisă la 26 octombrie 1906).

Cu contribuția și munca de bază a părintelui Iustin, tipografia eparhială editează în limba română *Psaltirea, Ceaslovul, Trebnicul, Cartea de Rugăciuni, Acatiste și Slujbe ale sfinților*, în număr de opt, cât și ediții separate din viețile unor sfinți. Au fost publicate o ediție întreagă a *Vieților Sfinților*, din 1 ianuarie până la 15 aprilie (opt cărți in quarto), precum și *Evangheliile* celor patru evangheliști, în rusă și română, în două coloane. Pentru realizarea acestui proiect, părintele Iustin a muncit șapte ani, îndeplinind totodată funcția de șef al tipografiei. Din motive de sănătate demisionează din această funcție și se mută la Mănăstirea Curchi, unde continuă fără întrerupere munca de traducere a vieților sfinților [2, p. 155].

Aflându-se la mănăstire, el se pregătește pentru primirea călugăriei. La 25 aprilie 1915, egumenul Mănăstirii Curchi, Preasfințitul Gavriil Cepur, Episcop de Akkerman, a săvârșit tunderea în monahism a părintelui Iustin cu numele monahicesc de Ignatie. Vlădica i-a adresat părintelui un cuvânt de învățătură. Fiind în treapta de ieromonah, părintele Ignatie, deși cu sănătatea slăbită, a dus nevoință monahicească până în ultimele zile ale vieții sale. Cu câteva zile înainte de a deceda, a oficiat săptămâna de rând. Simțind tot mai tare slăbiciunea și anticipând moartea sa, s-a spovedit, a primit Sfintele Taine și Sfântul Maslu, apoi a chemat din Ismail pe fiica sa, Maria Iustinovna, cu soțul ei, preotul părintele Fiodor Mihailovici Ciachir, și pe sora sa văduvă, Zinovia Ivanovna Mavro, ca să-și ia rămas bun. Însă ei l-au aflat deja zăcând în sicriu. Slujba de înmormântare a fost săvârșită în mod fastuos de Preasfințitul Gavriil, sosit la Mănăstire anume pentru acest scop. Vlădica l-a onorat pe cel decedat cu un cuvânt cald.

Spre mare regret, locul înhumării părintelui Iustin, precum și multe alte morminte ale viețuitorilor Mănăstirii Curchi, nu s-a păstrat până azi. Cimitirul, împreună cu osemintele călugărilor, a fost demontat în perioada sovietică, când activitatea așezământului monahal a fost suspendată prin decizia autorităților comuniste.

Munca prodigioasă, precum și viața exemplară a părintelui Iustin nu

au rămas fără atenția conducerii. Părintele Iustin a fost decorat cu bederniță, scufie, camilavcă, cruce pectorală și ordinul „Sf. Ana" de gradul III. În afara de aceasta, el adesea a primit mulțumiri din partea Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg, precum și a conducerii eparhiale.

Despre acest neobosit predicator, misionar, traducător, scriitor, tipograf și ostenitor pe ogorul duhovnicesc al culturii și spiritualității românești din Basarabia ne-au rămas amintirile părintelui Paul Mihail: „Pe tine, frate în Domnul, uitat pe nedrept în anii de după Unire, dar atât de drag sufletului meu, te chem și te doresc. Chipul tău așa cum îmi închipui că trebuie să fi fost, blajin, smerit, muncitor, nu l-am găsit reprodus prin cărți.

... În zilele și în nopțile de iarnă, te îngânai cu scrisul și tălmăcirea cărților în românește, căutând cuvinte în *Epistolii, Alexandrii, Cazanii* și hârtii bătrâne, scriind coli caligrafice pentru nevoia hranei sufletești a poporului.

Iar când Domnul te-a chemat, după anul răzmeriței (1905), la redeșteptarea vieții naționale și duhovnicești a neamului tău, tu ai contribuit cu toată truda vieții tale.

...Te-ai ostenit și pentru a pune la îndemână credinciosului cărți de citire în casa sa. De aceea ai tălmăcit numeroase Acatiste și Vieți de Sfinți; „Acatistul Acoperământul Maicii Domnului" (1909), care a fost cel mai căutat, iar „Acatistul Sfintei Treimi" (1915) a fost tipărit atunci pentru a doua oară în Moldova.

... Iar când vederea ți-a slăbit, trupul s-a încovoiat, mâinile s-au uscat, te-ai retras la mănăstirea Curchi, sub numele de smeritul monah Ignatie. În chilioara ta ai adus manuscrisele tale, precum și cărți și tipărituri. Încă ai zăbăvit asupra lor și le-ai păstrat până a venit războiul și s-au prăpădit. Fosta-i în mănăstire pentru călugări și ucenici, pildă de smerenie și de rugăciune. Pentru ei încă din 1913 ai tipărit „Cuvânt bun poslușnicului începător", iar celor care veneau să te vadă le împărțeai Voroave și pomelnice imprimate în 1907 și 1909.

Iar când în 1918 Domnul te-a chemat, prietenii, frații în Hristos și ostenitorii de la tipografia eparhială și „Frățimea Nașterii lui Hristos" au mărturisit: „Că nimeni altul nu s-a trudit așa de mult și cu așa folos pentru luminarea cea duhovnicească a moldovenilor, cât s-a trudit părintele Ignatie" [6, p. 674-676].

* * *

Cu adevărat, lucruri minunate și prodigioase ne-a lăsat acest vrednic de pomenire slujitor al Bisericii din Basarabia. Nouă, urmașilor marilor ierarhi și preoți ai secolului trecut, nu ne rămâne decât să ne mândrim cu acest mare tezaur și patrimoniu, parțial distrus în epoca sovietică, dar parțial păstrat în arhivele statului, biblioteci naționale și parohiale. Scoaterea în evidență a lucrărilor acestor cărturari bisericești trebuie să ne motiveze pentru o lucrare misionară, catehetică și educațională mult mai eficientă, mai ales că astăzi avem la dispoziție toate cele necesare: tehnologii moderne, cunoștințe, expereință, dar și spații de desfășurate a studiilor. Una ne lipsește: voința de a munci și curajul de a vorbi!

Una din foișoarele traduse din rusă de către Iustin Ignatovici. Din arhiva autorului.

— 6 —

тѣ фа, ко фнос не ѣдѣнѧмѣ пѡкѡ ѣнѣѣ кѣцѣ ѷдѣтѣ ѣчѣа, чѡ ѣи ѡвѣ ѕѣ. Шѣ цѧшѣ ка кѣцѣ ѣпѣкѣ дѣ петрѣвѣт кѣлцѣ ка шѣ мѡй фнѡѡтѣ. ѷдѧшѣ ка кѣцѣ фѣрнкѡлѡй нѣмай пѡнтрѣ ѣчѣа, ка нѡнй кѡѡк фѣкѣдѣа ск фѣ кѡѡ! .. Ѣдѧшѣ, нѡлтѣ фѣ, ка ск кѡу ѣкѡй ѡмѡнѡй, кѣдѣ ѷдѣтѣмц дѣ дрѣосткѣ кѣтрѣ ѣпрѡѡѣл, дѣ фрѡѡ лѡй Дѡмнѕѣѣ, дѣ рѡѡѡѣк дѣ ѡмѡнѡй, пре ѣ мѡу шѡрѣ крѣѡѡѡѡк шѣ кѣѡѡѡѡк, кѡу рѡтѡй шѣ кѡу рѡтѡ кѣѕѣа стрѡѡ... Дѣѡѡѡ, ѡсхѡрѡѡт пре нѡй пре тѡцѧ дѣ ѣшѣ рѡѡтѣтѣ, ѣпрѡѡѣ ѡѡѡѡѡк нѣѡтрѣ нѣ дрѣосткѣ ѷдѣа ѡѡтрѣ ѣѡтѣ, шѣ ѡѡ фѣѡѡтѣфѣ пре нѡй ка ск ѡѕѣдѡѡ пѡрѣѡѡѡѡѡ тѣѡ! Ѣѡѡѡ.

Дѡѡ кѣртѣ „Пѡрѡѡѡѡ прѡтѡѧѧѡѡ ѡтѣѣ“.

Тѣѡѡѡѡтѣ молѡѡѡѡѣр. дѣ прот. І. **Игнатовичъ.**

№ 413.

Печатать дозволяется. Кишиневъ. 29 сентября. 1912 года.
Цензоръ, протоіерей Я. Поповичъ.

Печатано въ Кишиневской Епархіальной типографіи. Харалжовическая, 42.

Пѡѡѡѡка ѣ 58-а.

Дѣспре ѣчѣа, къ фѡѡкѣр крѣдѡѡ съ кѡѡѡѡе съ гѡѡжѣѡкъ нѡ нѡмай пѡнтрѡ ѣ съ кѡѡ стѣр, чѡ шѡ пѡнтрѡ ѣѡ ѣпрѡѡѡѡѡй.

Вѣдѡѡѡѡѡ ѣѡ ѡѡѡ съ нѡ кѡѡѡ, чѡ ѣѡѡѡѡ чѡѡѡ ѣѡ ѣпрѡѡѡѡѡѡ ѡѡѡ (1 Коринѳ. 10, 24).

Фрѣцѡй мѡѡ! ск кѡѡѡк ѣѡрѡ мѡѡ, кѡѡц къ пѡѡѡѡк ѣѡ ѣѡѡѡ – ѣ ѡѡѡѡѡѡ лѡй Дѡмнѕѣѣ, кѡѡц кѡй нѡ тѡцѧ, ка нѡѡ ѣр фѧ ѡѡѡ ѡѡѡ, нѡ ѡѡрѡѡѡ пѡѡѡѡѡ фѡѡѡѡѡк лѡй Дѡмнѕѣѣ нѡѡѡѡѡѡ кѡѡѡѡѡ. кѡѡц фѡѡкѣр ѡѡѡ кѡй ѣѡрѡ ѡѡѡѡѡѡѡ дѡѡѡѡѡѡк дѡй ѣѣфѡѡѡѡѡ сѡѡ! Йѡй ѣѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ ѣ ѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡ ѣ ѡѡѡѡѡ Тѡѡѡ,—ѡѡѡѡѡ, ѧ ѡѡѡ ѡѡѡ ѡѡѡѡѡ ѡ ѡѡѡѡѡ,— ѡѡѡ ск фѡѡѡѡ ѡѡ ѡѡѡѡѡ Тѡѡѡѡѡ кѡѡѡѡ Чѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡ, ка ск нѡ ѡѡѡѡѡѡѡ дѡ ѡѡѡѡ ѡѡѡ дѡ ѡѡѡѡѡѡѡ дѡѡ ѡѡѡѡѡ кѡѡ. ѣѧ, дѡ ѡѡѡ фѧ нѡѡ ѡѡѡѡѡѡѡѡѡ ѣѡѡ ѡѡѡ ѣ ѡѡѡ ѡѡѡѡ! ѣѧ, дѡ ѡѡѡ ѡѡѡ ѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ, ка ск ѣѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡѡѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡ

Изданіе Православнаго Кишиневскаго Христо-Рождественскаго Братства.

Листки выходятъ еженедѣльно. Цѣна каждаго листка 2 коп., за 100 листковъ 1 руб. 50 коп., съ пересылкою 1 руб. 70 коп.

Адресъ: Кишиневъ. Въ Совѣтъ Православнаго Кишиневскаго Христо-Рождественскаго Братства.

Отсюда же можно выписывать листки на всѣ двунадесятые праздники (№№ 1—14), на время ст. четыредесятницы и на подготовительныя къ ней недѣли (№№ 15—26), противъ пьянства, сквернодѣянія и другихъ пороковъ (№№ 27—43), о православіи православныхъ дней (№№ 84—89), о молитвѣ (№№ 90—109), объ-яснительныя молитвы (№№ 110—114), Божіи заповѣди, катехизъ (№№ 115—119), молитвы на гробницѣ (№ 120), о христіанскомъ воспитаніи и о врачѣ (№№ 121—124), поучительныя повѣствованія о таинствахъ православной Церкви (№№ 125—136), Церк-ные полуустные утверженія (№ 137), о храмѣ Божіемъ (№№ 138—140), слово о поученіи на всѣ воскресные дни въ году (№№ 141—196), чудеса святителя Николая Чудотворца до его прославленія (№№ 197—206), каѳолическія поученія на главныя вѣры (№№ 207—334), на молитву Господню (245—243); на заповѣди блаженства (244—254) и на молитвы Іисуса (257—276), краткія изъ листковъ на современныя темы (№ 1—63), объясненіе богослуженія—вечерни, утрени и литургіи (№№ 277—309), Сарепскія Тарковскія и чудеса при открытіи мощей Пр. Серафима (№№ 310—315), о св. праотцахъ и пророкахъ ветхаго завѣта, о Спасителѣ, о св. апостолахъ, о святыхъ женахъ, о св. мученикахъ, священникахъ, и о семейной жизни.

№ 413.

Печатать дозволяется. Кишиневъ, 29 сентября. 1912 года.
Цензоръ Протоіерей И. Ивановичъ.

Печатано въ Кишиневской Епархіальной типографіи. Харалампіевская, 42.

БЕСѢДА 58-ая.

О томъ, что каждый христіанинъ долженъ заботиться о благосостояніи не своемъ только, но и ближняго.

Никто же своего—ищи, но кійждо что ближняго кійждо. (1 Кор. 10, 24.)

Братіе мои! духъ мой радуется, когда я смотрю на васъ здѣсь—во храмѣ Божіемъ: когда вы всѣ, словно одинъ человѣкъ, смиренно преклоняете главы свои предъ Богомъ, когда каждый изъ васъ изъ глубинѣ отверзаетъ предъ Нимъ свою душу! Вы тогда точно какъ дѣти единаго Отца,—дѣти, у которыхъ одна забота,—какъ бы угождать Отцу своему небесному, какъ бы не потерять Его милости и любви къ себѣ. О, единобы мы были такими всегда и во всякомъ мѣстѣ! О, если-

бы мы всегда помнили, что всѣ мы дѣйствительно братія между собою, по святой вѣрѣ Христовой, что все между нами, поэтому, должно дѣлаться со-общо, каждый, поэтому, долженъ заботиться не о себѣ только, не о своихъ только кровныхъ по плоти, но и о всякомъ ближнемъ, о его благополучіи, какъ о своемъ собственномъ, о его нуждѣ, какъ о нуждѣ своего родного, какъ и увѣщеваетъ св. апостолъ Павелъ, говоря: *никтоже свойо—ищи бо кійждо, но кійждо ближняго кійждо*,—то есть, пусть никто изъ христіанъ не ограничиваетъ своихъ заботъ заботами объ устроеніи только своего собственнаго благосостоянія, но пусть также, какъ о своемъ, печется и о чужомъ благѣ, и старается, чтобы и всѣ ближніе были счастливы и благополучны.

Но, къ прискорбію, не такъ бываетъ между нами. Слово Божіе, которое повелѣваетъ намъ искать не своего—ни, но *кійждо ближняго*, часто забывается нами; мы думаемъ только о томъ, какъ бы намъ было хорошо, а если наше хорошее—худо для другихъ, намъ и горя мало. Не далеко ходить за примѣрами: тамъ слышно о покражѣ хлѣба съ поля; такой-то намѣренно пустилъ свой скотъ на чужую ниву; такого-то безбожно обманули при покупкѣ и т. д. Когда доходитъ до насъ такіе слухи, я съ горестію думаю: нѣтъ! прихожане мои не братія между собою; они живутъ не такъ, какъ нужно жить христіанамъ! Они даже не знаютъ и того, что заботясь о другомъ, они тѣмъ самымъ дѣлаютъ добро и самимъ себѣ, а напротивъ, наносятъ вредъ ближнему, себѣ наносятъ еще большій!

Послушайте, какъ это бываетъ.

Ты, напримѣръ, идешь себѣ своимъ путемъ и видишь, что у такого-то изъ домѣ, или изъ полѣ недоброе: злые люди хотятъ воспользоваться его покупками. Ты посмотришь и пойдешь, подумавъ про себя: «не мое дѣло!» Еще ли тебѣ донесъ слухъ, что такой-то хочетъ сдѣлать какой нибудь оборотъ и

лише погибнутъ отъ него, и обращеніи и, да не возможеши пренебрещи и. Аще увидиши осля брата твоего, или телиа его падшая на пути, да не презриши и: восставляя за восставиши я съ собою" (Втор. 22, 1—4)

Внимая, братіе, сему слову Божію, всѣдѣ и всегда заботясь о благѣ ближняго, слухъ о своемъ, мы поклонемъ, что мы дѣйствительно всѣ дѣти единаго Отца небеснаго, всѣ братія между собою,—поступая такъ, всѣ будемъ, какъ одна добрая, согласная семья, въ которой каждый заботится о каждомъ, и въ которой поэтому все идетъ хорошо, по всѣмъ порядокъ и добрый успѣхъ.

Вотъ, братіе мои, вы разойдетесь изъ храма Божія по домамъ... и кто знаетъ, быть можетъ, не дойдя до нихъ, забудете то, что я говорю вамъ! Опять возьметесь за обыкновенный свой образъ жизни, опять будете заботиться только о томъ, чтобы каждому изъ васъ только было хорошо!... Опять, быть можетъ, найдутся люди, которыя, забывши любовь къ ближнему, страхъ Божій, стыдъ людской, на погибель свою временную и вѣчную, начнутъ промышлять чужимъ добромъ... Господи! соблюди всѣхъ насъ отъ такого зла, сотрій сердце наше любовію взаимною, вразуми насъ сохранять заповѣди Твои! Аминь.

(Сост. по книгѣ: „Бесѣды сельск. свящ. съ прихожанами").

Bibliografie

1. Священник В. Агапиев. Поучительные случаи из жизни о. иеромонаха Игнатия. В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1916, № 8, отд. неофиц., с. 177-184.

2. І.П. Иеромонах Игнатий: (Некролог). В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1916, № 7, отд. неофиц., с. 149-155.

3. К тридцатипятилетию служения в сане иерея священника Бельцкого уезда с. Нападен о. Иустина Игнатовича. В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1902, № 16, отд. неофиц., с. 350-352.

4. Церковно-приходская школа в с. Нападенах (с 14 мая 1884 г. – 13 июня 1888 г.). В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1889, № 3, отд. неофиц., с. 127-138.

5. Статистическія свѣдѣнія о церковно приходскихъ школахъ и школахъ грамотности Кишиневской епархіи за 1887/в учебный годъ. В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1888, № 24, с. 904-905.

6. Mihail Paul. Preoți luptători pentru limba română până la desăvârșirea politică a statului național unitar român din 1918. Preotul tipograf Iustin Ignatovici. În: Mitropolia Moldovei și Sucevei, An. LIX, 1983, nr. 10-12, pp. 674-676, 678-680.

Abstract

IUSTIN IGNATOVICI – „CORESI OF BESSARABIA". My research related to the past of the Bessarabian Orthodox Church, the analysis of books and church periodicals published during tsarism, led me to personalities less known and studied by local historians - Father Iustin Ignatovici. The source of inspiration, as well as the basic source is the diocesan magazine Kisineovskie Eparhialinye Vedomosti, especially the obituary, which very modestly describes the exceptional work of the scholarly father.

Another source is the missionary filaments, printed by the Orthodox Brotherhood „Nativity of the Lord" in Chisinau, where, among other collaborators, Father Justin was the most frequent and active.

We remind you that by the Decision of April 5, 1900, of the Synod of St. Petersburg of the Orthodox Brotherhood "Birth of Christ" in Chisinau, it was allowed to publish books, brochures and leaflets, with moral-spiritual content, with Russian-Romanian bilingual text.

The prodigious work in the catechesis and guidance of Bessarabian Christians was carried out with much perseverance by the famous leaders of the Bessarabian Church, who met in a special Commission, including Father Iustin Ignatovici. On the last page of the filaments, we find an important mention: „translated into Moldovan by prot. I. Ignatovici". All the columns were coordinated by Father Iustin Ignatovici (after being cut into monasticism with the name of Ignatius), whom Father Paul Mihail calls „Coresi of Bessarabia".

Keywords: *Bessarabia, Romanian culture, Orthodox spirituality, the Church, missionary work.*

Doctor în istorie, preot la Biserica din s. Ghidighici, mun. Chișinău
e-mail: mmelinti@yahoo.com

ORIGINILE ȘCOLII DE BELLE ARTE – TRADIȚIILE ȘCOLII ACADEMICE EUROPENE (V. OKUȘKO, A. PLĂMĂDEALĂ ȘI A. BAILLAYRE)

Alexandra CLAPATIUC

Rezumat

Articolul abordează fenomenul constituirii educației instituționale în arte plastice în Basarabia la intersecția secolelor XIX-XX pe fundalul problematicii general-europene, în contextul asimilării tradițiilor Școlii academice în arte plastice. În aceeași ordine de idei, articolul elucidează acest fenomen cultural prin prisma a trei personalități marcante, ce au stat la originile constituirii educației artistice – V. Okușko, A. Plămădeală și A. Baillayre, fiind urmărită formația acestora și, îndeosebi, aspectele relevabile de organizare, funcționare și viziune asupra educației artistice.

Cuvinte-cheie: *Școala de Belle Arte, Școală academică, educație artistică.*

Introducere

Asimilând tradiția europeană în arte, la intersecția secolelor XIX și XX, originile *Școlii academice în Basarabia* antamează odată cu apariția primelor instituții educaționale în domeniul artelor plastice și pot deveni inteligibile doar pe fundalul problematicii general-europene. Treptat, în circulația gândirii naționale intrau viziuni privind individualitatea artistică și „măiestria universală". Asimilând concomitent fundamentele celor două paradigme ale culturii – clasică și relativistă, această etapă marchează evoluția identității culturale basarabene în modernitate. În acest sens, Școala basarabeană a avut fericita împlinire de a corela cele două forme ale gândirii/cunoașterii (științifică și empirică) prin polaritatea personalităților, concepțiilor vizionare artistice și pedagogice ale întemeietorilor săi – A. Plămădeală (paradigma clasică) și A. Baillayre (paradigma relativistă). De altfel, școala și tradiția academică europeană intră în arealul basarabean în mare măsură prin asimilarea și conceperea valorilor și valențelor culturale ale spațiilor vecine: rus și românesc, determinând apariția primei instituții de învățământ cu profil în arte plastice. Or, importanța învățământului artistic instituțional a fost și continuă a fi o componentă esențială a unei deveniri sociale complete, grațiate de conștiința importanței valorilor culturale naționale și universale. Așadar, putem vorbi despre apariția unui proces de culturalizare a societății basarabene, odată cu înființarea învățământului artistic instituțional, ce a contribuit la integrarea culturii naționale în arealul culturii europene și totodată a impulsionat dezvoltarea propriei *identități culturale.*

Întemeiată în jurul conceptului central al teoriei școlii academice europene, și anume cel de „profesionalism" conform programului de studiu, Școala basarabeană de Belle Arte a constituit mediul „esteticii/poeticii academice" în care s-au format viitoarele generații și personalități ale artei moderne în Basarabia. Urmărind firul continuității culturii și tradiției europene clasice

în artele plastice, la fel ca şi în prima Academie de Artă oficială – Academia de Desen a lui Giorgio Vasari, în cadrul şcolii basarabene „desenul" era în continuare o disciplină fundamentală, iar „studiul după natură" şi „studiul exemplelor predecesorilor" (studiul după mulaje de ghips, exemple metodice, opere de artă) rămâneau a fi practici fundamentale de revelare a principiilor şi esenţelor cunoaşterii obiective (ştiinţifice) în arte plastice, ce au transmis şi cultivat percepţia modelelor artistice omologate ale clasicităţii.

Totodată, la fel ca şi mediul artistic european al vremii (intersecţia secolelor XIX şi XX), spaţiul cultural basarabean a fost bântuit de aceleaşi frământări asupra dualităţilor consacrate în cultură (clasicitate şi relativism/formalism), încorporând deopotrivă cu clasicitatea *tendinţele artei moderne* în deplina varietate a mişcărilor şi direcţiilor artistice ale vremii (realism, impresionism, postimpresionism, fauvism, futurism, expresionism etc.). Tendinţe ce aveau la bază „experimentul", căutarea noilor forme de expresie, considerând drept cea mai elocventă şi progresistă formă a cunoaşterii, cea empirică.

Între două culturi distinse

În cele din urmă, mărturiile privind Şcoala de Belle Arte (1918), cât şi a predecesoarei sale Şcoala Municipală de Desen (1887) arată că întemeietori acesteia (T. Zubco, V. Okuşko, A. Plămădeală) discern din mediul academic al spaţiului cultural rus şi au contribuit esenţial la menţinerea legăturilor şi colaborării cu Academia Imperială de Arte Frumoase din Sankt-Petersburg (1757) – prin asimilarea sistemului educaţional al şcolii academice, suporturilor metodologice, practicilor pedagogice, dar şi configuraţiei programului de studiu în perioada 1887-1918. Totodată, trebuie să remarcăm influenţa imperativă a realismului, noilor tendinţe de reprezentare în expoziţiile ambulante ale mişcării Peredvijniki din Rusia şi Ucraina asupra vieţii artistice din Basarabia.

În acelaşi areal al problematicii de relaţionare a modernităţii cu tradiţia este necesar să remarcăm influenţa şi relaţiile cu spaţiul cultural românesc (Vechiul Regat) drept emanaţie a diferitor orientări vizionare, artistice şi pedagogice europene, derivate şi fundamentate pe tradiţia Şcolii academice europene asupra formării Şcolii în Basarabia. Or, mărturiile vremii ne arată că multiplele tangenţe cu mediul artistic şi academic basarabean, cu emanaţia şcolii în diverse capitale europene (Paris, Bruxelles, Amsterdam, München) şi, în speţă, a celei româneşti, a avut un aport semnificativ în constituirea mediului artistic basarabean, îndeosebi în perioada 1918-1940. De altfel, „în anul 1928 programul analitic a fost reorganizat după modelul Şcolilor de artă plastică din România" [10, p. 329], cea bucureşteană (1864), fondată de Theodor Aman, şi ieşeană (1860), fondată de Gheorghe Panaiteanu, sub patronajul Ministerului Cultelor şi Artelor.

Vorbind despre calitatea studiilor la şcoala basarabeană, T. Stăvilă

menționează: „Rămâne cert însă faptul că pregătirea satisfăcătoare la specialitate le-a permis multor absolvenți să-și continue studiile în străinătate. La *Paris*, de exemplu, a studiat I. Bronștein, G. Mișonzic, N. Brăgalia, O. Hrșanovschi, L. Dubinovschi; la *Bruxelles* – K. Ivanovschii, N. Iassrinschi, E. Barlo, M. Gamburd și C. Cobizeva; la *Dresda* – G. Ceglocoff etc. Fără a mai vorbi de faptul că, odată cu schimbarea situației, studenții basarabeni au avut posibilitatea să studieze la Iași sau București" [9, p. 46-47]. De altfel, acum putem spune cu fermitate că anume acelor generații le datorăm realizările ulterioare ale mediului artistic basarabean, constituirea educației artistico-plastice instituționale, dar și includerea artei naționale în circuitul fenomenului cultural european. Pe acest fundal, apariția formelor instituționale ale educației în arte plastice în Basarabia a marcat punctul originar de asimilare și transmitere a tradițiilor Școlii academice europene, reprezentând începuturile mediului artistic, ce a impulsionat formarea specificului identitar al culturii basarabene, aflate la intersecția unor culturi distinse. Un aport considerabil în cercetarea constituirii artei moderne basarabene a fost realizat în cercetările ultimelor decenii de T. Stăvilă, C. Ciobanu, T. Braga, I. Colesnic, V. Stăvilă, D. Marinescu.

Vladimir Okușko (1887-1918). Originile

Conform istoricului artei T. Stăvilă, prima instituție de educație în arte plastice „Școala serală de desen, condusă de Terinte Zubcu, apare la Chișinău în 1887 și funcționează până în 1897, când conducerea este preluată de Vladimir Okușko, proaspăt absolvent al Academiei Imperiale de Arte Frumoase din Sankt-Petersburg, fiind reorganizată în Școală Municipală de Desen. Printre

Fig. 1. ***Atelierul de desen al profesorului V. F. Okușko. 1912.***

absolvenţii acestei şcoli figurează arhitectul Alexei Şciusev, profesorul Pavel Şilingovschi şi sculptorul Alexandru Plămădeală" [8, p. 142]. Luând în consideraţie puţinele mărturii despre destinul lui Terinte Zubcu, regăsim modesta sa biografie, plină de dificultăţi şi abnegaţie, în monografia lui T. Stăvilă „Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea" [6].

Arhiva Colegiului de Arte Plastice „A. Plămădeală"

Sintetizând mai multe opinii, putem spune că apariţia şi activitatea Şcolii a fost influenţată semnificativ de tradiţiile şi practicile pedagogice ale Academiei Imperiale de Arte din Rusia din acea perioadă, printre care şi sistemul metodico-didactic al lui P. P. Chistyakov. „După mărturiile lui A. Plămădeală, Şcoala de artă a deţinut un timp un album cu desenele elevilor, menţionate la concursurile expoziţionale din Petersburg" [9, p. 21]. În acest sens, graţie năzuinţelor lui Okuşko, Şcoala serală de desen beneficiază de ajutor metodologic sistematic, acordat de către Academia de Arte în formă de cărţi, manuale, desene de curs [11].

Licenţiat al Academiei de Arte din Sankt-Petersburg, discipol şi adept convins al lui P. P. Chistyakov şi F. Roubaud, în calitatea sa de profesor, Okuşko rămâne profund inspirat de realizările sistemului pedagogic rus, axat în speţă pe sistemul profesorului său. Datorită activităţii lui Okuşko, deja primele etape ale instruirii în arte plastice erau axate pe dezvoltarea abilităţilor profesionale, un desen riguros după natură atât în ateliere, cât şi în plein-air, pledând pentru transmiterea şi perfecţionarea tradiţiei europene clasice, în ideea de transmitere a tot ce este obiectiv valoros. Or, potrivit convingerii profesorului său, „instruirea trebuie desfăşurată atât la etapa iniţială, cât şi la cea finală în baza unor principii unice, pe fundamente ştiinţifice" [13, p. 67]. Deseori, făcând referinţă la „conceptul şcoală academică subînţelegem în primul rând metodele remarcabilului pedagog P. P. Chistyakov, abilitatea sa de a vedea talentul discipolului şi de a trata cu grijă orice talent, ceea ce a dat ulterior rezultate uluitoare" [12, p. 320].

Prin toată activitatea sa, sârguinţa şi exigenţa cu care se dedica vocaţiei, personalitatea lui Okuşko transmitea discipolilor nu doar „de-ale meseriei", ci mai întâi de toate modestia, munca unui „om al artei". „O deosebită atenţie o acorda desenului, solicitând de la elevi corectitudine, finalitate în reprezentarea formei. Fiind un profesor exigent, Okuşko în acelaşi timp oferea elevilor posibilitatea de a se dezvolta liber. Potrivit mărturiilor elevilor săi, acesta niciodată nu se implica în procesul lucrărilor de curs, oferind posibilitate de a soluţiona independent sarcinile de instruire. Una dintre preocupările permanente ale lui Okuşko era educaţia estetică a tinerilor, dezvoltarea simţului de frumos. Abilitatea de a percepe frumosul, în convingerea lui Okuşko, înnobilează omul, îl educă moral, etic. Calea spre conceperea frumosului o percepea mai întâi de toate prin comuniunea cu natura, conceperea ei

emoțională și estetică" [11].

În același timp, „despre nivelul de pregătire al viitorilor pictori în cadrul Școlii municipale de desen ne vorbește *organizarea procesului de învățământ*, prevăzut pentru o durată de 3 ani. În primul an se studia desenul, în cel de-al doilea, desenul după modele din ghips, iar în ultimul an, desenul după modele vii" [8, p.142]. Deja în 1902 școala număra 68 de studenți și trei pedagogi: N. Gumalic era profesor de pictură, V. Tarasov – profesor de desen, iar A. Costinschi – profesor de desen liniar.

La începutul secolului al XX-lea Școala de desen a lui V. Okușko devine centrul vieții artistice din Basarabia. Mulți absolvenți ai școlii și-au continuat studiile în instituțiile superioare de specialitate din Moscova, Petersburg, München și Paris" [9, p. 21]. „În 1903 a fost fondată Societatea amatorilor de arte frumoase din Basarabia, care s-a format în cadrul Școlii de Desen și cu participarea nemijlocită a lui Vladimir Okușko și a discipolilor săi" [3, p. 12].

Școala de Belle Arte (1918-1940)

Unul dintre principalii fondatori ai Școlii de Belle Arte a fost A. Plămădeală, succesor și elev al lui Okușko, numit în 1918 în funcția de director. Reieșind din modesta întreținere a școlii, corpul didactic era constituit din personalități cu o dedicație rară față de meseria de profesor. Într-o măsură considerabilă, corpul didactic al școlii era format grație autorității lui Plămădeală, care a atras personalități afirmate în domeniu, ele implicându-se în formarea educației artistico-plastice naționale în spațiul cultural basarabean și a noilor generații de pictori. „În noua sa funcție, sculptorul avea mână liberă să formeze corpul didactic al instituției astfel încât să-i sporească și mai mult prestigiul. El apelează la Auguste Baillayre și, împreună cu acesta, îl include în grupul lor pe Șneer Kogan, un tânăr cu o vastă cultură europeană, cu studii la Academia de Arte din München. Kogan fusese numit primul comisar al artelor, fiind responsabil, în primăvara anului 1918, de înființarea Muzeului de Artă al Basarabiei. Cei trei și-au unit eforturile în scopul elaborării statutului, programului și altor documente necesare pentru instituționalizarea Școlii de Belle-Arte din Chișinău. Școala avea și un comitet director, reprezentat de Eugenia Maleșevschi și Nikolai Țâganko" [1, p. 16].

Contribuția corpului didactic era semnificativă anume prin personalitatea acestor pedagogi, a spiritului de epocă pe care îl aduceau odată cu persoana proprie, altruismul și dedicația față de artă și, evident, pregătirea profesională amplă, oferind astfel autoritate legică școlii. Una dintre aceștia a fost și Eugenia Maleșevschi. Din analiza realizată de T. Stăvilă se cunoaște că primele lucrări ce datează începutul artei profesionale basarabene sunt lucrările ei de curs. Așadar, „primele opere ale pictorilor basarabeni, atestate la sfârșitul secolului al XIX-lea, aparțin E. Maleșevschi și se referă la anii de studii la Școala de Arte din Odessa și ulterior la Academia de Arte din Petersburg" [9, p. 27].

Anual, şcoala avea 6-7 absolvenţi, ce urmau studiile în cele mai mari centre artistice mondiale: Paris, München, Amsterdam, Bruxelles, Bucureşti, Petersburg, Odessa. Baillayre şi Cogan introduc ulterior în programul Şcolii un curs sistematic de obiecte teoretice, precum anatomia, perspectiva şi istoria artelor. „Programul de studii la arta plastică a fost elaborat conform cerinţelor Şcolii de pictură, arhitectură şi sculptură din Moscova, propus de Alexandru Plămădeală, şi al Academiei Regale de Arte din Bavaria, unde a studiat Şneer Cogan" [8, p. 142].

Un eveniment marcant pentru viaţa artistică a acelei perioade este organizarea expoziţiei pictorilor români la Chişinău. Realizând o examinare a documentelor de arhivă din acea perioadă a Ministerului Cultelor şi Artelor din Bucureşti, D. Marinescu menţionează că „în primăvara lui 1921 la Chişinău are loc vernisarea expoziţiei, ocazie cu care publicul basarabean va vedea lucrări ale lui Grigorescu, Andreescu, Luchian, dar şi Jean Steriadi, Theodorescu-Sion, Iser, Petraşcu. […] În acelaşi an, în vară, în sala Sindicatului Artelor Frumoase are loc expoziţia pictorilor basarabeni la Bucureşti" [5, p. 55]. O altă ocazie de a se întâlni cu lumea artistică a spaţiului cultural românesc apare în 1938. „Cea mai reprezentativă şi variată a fost expoziţia din 1938, consacrată jubileului cunoscutului artist plastic N. Grigorescu, operele căruia erau expuse în centrul sălii. Circa 300 de lucrări de pictură, grafică, artă decorativă şi sculptură au fost amplasate în sala de festivităţi a Primăriei. Fiecare pictor, participant la expoziţie, a donat lucrări pentru înfiinţarea pinacotecii orăşeneşti" [9, p. 52]. Opera lui Grigorescu îşi va spune cuvântul pe meleagurile Basarabiei prin eminenţa abordării spaţialităţii diafane, simplitatea şi familiaritatea motivelor lesne de urmărit în opera unor generaţii de plasticieni basarabeni de primă importanţă: Vladimir Okuşko, Valentina Rusu-Ciobanu, Igor Vieru, Mihai Grecu, Leonid Grigoraşenco.

În acest context referenţial putem afirma că şcolile de artă, cât şi mediul artistic românesc şi basarabean au evoluat chintesenţial având la bază şcoala academică europeană şi plenitudinea tendinţelor artistice ale artei moderne de la finele sec. XIX - începutul secolului XX, cunoscând o evoluţie spectaculoasă şi profund deosebită prin specificul şi apartenenţa sa identitară. Aşadar, mediul artistic bucureştean şi cel chişinăuian au fost tangente prin consolidarea fundamentelor educaţiei artistice şi căutarea propriei identităţi. Precizăm că, în perioada interbelică, Şcoala de la Bucureşti îi avea în calitate de rectori pe George Demetrescu Mirea (elev al lui Theodor Aman şi Carolus Duran), iar mai apoi pe discipolul său Camil Ressu (elev al lui Gheorghe Popovici, Jean-Paul Laurens), exponenţi ai mediului şcolii franceze. Moment unic în care s-au întâlnit „mai multe generaţii de artişti de formaţii diferite şi cu metode pedagogice distincte" [4, p. 44], reuşind să integreze temeiurile clasicizante, noul clasicism şi impresionism.

În cele din urmă, realizările și nivelul de instruire al Școlii din Chișinău au fost apreciate prin acordarea suportului și a unor subvenții semnificative oferite de către Ministerul Artelor, ea fiind „vizitată de miniștrii O. Goga, C. Banu, A. Lapedatu" [10, p. 329] Ca urmare, pictorii basarabeni participă tot mai des la saloanele bucureștene. Apar aspecte de accelerare a modernizării procesului de instruire în arte plastice prin adaptarea programei la noile cerințe și standarde ale Școlii de Belle Arte de la București, fiind introduse trei cursuri - anatomie artistică, istoria artei și perspectiva. „Pentru aceasta au fost invitați să predea profesorii Șimanovschi, Pilivan și Simionescu. După aceste schimbări personalul era următorul: Baillayre – pictură, compoziție, nud, arte decorative; Plămădeală – sculptură; Cogan – pictură, figură și peisaj; Șimanovschi – anatomie artistică; Pilivan – istoria artei; Simionescu – perspectiva. Programul de învățământ dura cinci ani și presupunea următoarele etape.

Anul I pentru elevi și studenți era anul începător, și cuprindea clasa de desen, clasa de anatomie și istoria artelor și clasa de perspectivă. Desenul se făcea după un bust antic, extremități și basoreliefuri. Anatomia se realiza prin osiologie (studiul oaselor). Istoria artelor dădea noțiuni generale și istoria artelor antice, a timpurilor preistorice, sculptura greacă și romană. Perspectiva presupunea studierea noțiunilor generale și a principiilor fundamentale.

Anul II cuprinde clase de desen, anatomie și istoria artelor. Clasa de desemn – desenul după statui, figuri antice, extremități și basoreliefuri. Anatomia prevedea predarea mitologiei și mimicii.

Anul III cu clasele de desen, sculptură, istoria artelor și perspectivă. Desenul se făcea: 1. după natură, figură și nud; 2. Compoziții – crochiuri; 3. Studiul culorilor și mase generale. Sculptură – după ghips și natură vie. Tehnologia materialelor de sculptură. Formarea, turnarea în ghips și bronz. Sculptura în piatră și lemn.

Anul IV cuprinde clasele de pictură, istoria artelor, estetică și perspectivă. Pictura: 1. Culoare, cap, figură și nud; 2. Pictură – compoziție.

În *Anul V* se făcea pictură și perspectivă. Pictura – figură, cap și compoziție. Perspectiva – în anii III și IV se predau noțiuni de geometrie plană și în spațiu; început de geometrie descriptivă și perspectiva corpurilor simple. Perspectiva liniară și aeriană. Teoria corpurilor. Studiul formelor de ornament de stil vechi și modern. Studiul ornamentului popular local" [5, p. 55-57].

A. Plămădeală. Profesor al clasicității

Absolvent al Școlii Municipale de desen din Chișinău (elev al lui Okușko) și al Școlii Superioare Imperiale de Pictură, Sculptură și Arhitectură din Moscova (atelierul de turnătorie pentru sculptură în bronz, înființată de italienii Paolo Troubetzkoy și Carlo Robecchi din 1911 și atelierul lui Serghei Volnuhin din 1916), A. Plămădeală, odată cu numirea sa în calitate de director al școlii, reorganizează instituția, fiind redenumită în Școala de Belle Arte.

„Aflându-se în fruntea Şcolii de Belle-Arte, Alexandru Plămădeală a impus aici propriul mod de viaţă artistică, instituţia devenind un adevărat centru de cultură. Serile aici se adunau, de obicei, mai mulţi plasticieni şi se întreceau în a exersa arta desenului, de regulă, după un model nud. Lucrul după model le antrena ochiul, mâna şi gândirea artistică" [1, p. 18]. „Instituţia pe care o conducea - Şcoala de Belle-Arte din Chişinău – se afla în plină ascensiune. Faptul se datorează şi susţinerii din partea autorităţilor municipale din acea vreme. În 1925, şcolii i-au fost oferite spaţiile fostelor cazărmi de pe strada Haralambie, nr. 123. Astfel, au fost amenajate cămine pentru studenţii din mediul rural. Totodată, a fost deschis un muzeu, înzestrat cu lucrări şi materiale plastice procurate din Italia şi Franţa, astfel încât elevii să poată studia modelele de referinţă din istoria artelor după reproduceri realizate în condiţii tehnice performante" [1, p. 16].

O menţiune semnificativă privind organizarea procesului de studiu este faptul că „în vara anului 1929 la Curtea de Argeş a fost organizată colonia de vară a elevilor cu indicii cei mai înalţi la învăţătură, selectaţi de la toate şcolile de arte frumoase din România. Al. Plămădeală a fost delegat de Minister pentru conducerea coloniei de vară" [10, p. 329].

Rezumând întreaga sa activitate, se poate spune că Şcoala de Belle Arte din Chişinău şi-a continuat activitatea doar datorită eforturilor lui

Fig. 2. ***1925. A. Plămădeală cu studenţii la plein-air.***
Arhiva Colegiului de Arte Plastice „A. Plămădeală".

Plămădeală, ce nu ezita să căute susținere din partea prietenilor săi, printre care Ion Teodorescu-Sion, distins artist plastic român, și remarcabilul poet Ion Minulescu. Din cele expuse, este lizibil că Plămădeală a trăit din plin prin această instituție și discipolii săi, reușind să organizeze un întreg proces în interiorul școlii, un mediu de artă, multiple expoziții, cataloage și colonii de pictură. De altfel, „principiul creativității și toate celelalte tradiții care s-au instituit în perioada când Alexandru Plămădeală se afla în fruntea Școlii de Belle-Arte s-au înrădăcinat destul de adânc în solul basarabean, perpetuându-se mai ales prin creația artiștilor Vladimir Dobroşinschi, Claudia Cobizev, Leonid Fitov, Valentina Tufescu-Polacov, Tatiana Neceaev, Pavel Bespoiasnîi, Victor Ivanov, Andrei Țurcanu, Ana Baronovici" [1, p. 33].

Fig. 3. ***1930. Profesorii și discipolii Școlii de Belle Arte.***
Arhiva Colegiului de Arte Plastice „A. Plămădeală".

A. Baillayre. Profesor al avangardei

Analizând expresia culturii europene a vremii, T. Stăvilă menționează: „*în*ceputul secolului al XX-lea a fost una dintre cele mai contradictorii și controversate în arta plastică europeană. În acest timp arta modernă cunoaște stiluri, orientări și tendințe care se succed fulgerător sau coexistă paralel. Multe dintre ele au influențat ulterior majoritatea școlilor din Europa. În diferite țări au activat numeroase personalități care au trasat direcțiile principale ale evoluției artei din acele timpuri. Sub acest aspect, o figură reprezentativă pentru Basarabia de la începutul secolului al XX-lea a fost pictorul A. Baillayre" [7, p. 11].

În cele din urmă, activitatea artistică și pedagogică a lui Baillayre au contribuit semnificativ în formarea unor plasticieni cu viziuni moderniste ale vremii, servind drept călăuză pentru tinerii pictori, prin emanația tendințelor culturii europene în creația sa, cât și viziunilor aderente la căutarea noilor căi

de exprimare artistică. În acest sens, experiența studiilor de la Amsterdam, Grenoble și Petersburg, cât și participarea sa activă în evenimentele artistice ale vremii pe tot spațiul european reprezenta o sursă rară de cunoaștere pentru spațiul cultural basarabean, fiind totuși periferic și provincial pentru etapa sa de dezvoltare față de alte medii și culturi artistice.

Așadar, principalele mișcări și tendințe artistice avangardiste de care a fost preocupat și pasionat pe parcursul activității sale de creație, Baillayre și care, în consecință, au fost redescoperite în spațiul cultural basarabean prin activitatea sa pedagogică la Școala de Belle Arte din Chișinău, au fost impresionismul, simbolismul, constructivismul, postimpresionismul, fovismul, Mir iskusstva, Art Nouveau. Din arealul personalităților de vază a culturii artistice europene ale sf. sec. XIX – înc. sec. XX, Baillayre a fost cunoscut cu asemenea reprezentanți ai avangardei franceze ca Henri Matisse, Pablo Picasso, Auguste Renoir, Isadora Duncan, ale avangardei ruse – Marc Chagall, Vladimir Maiakovski, Mihail Larionov, Natan Altman, Pavel Filonov, Vladimir Tatlin, Aleksandr Lebedev, Aleksei Tolstoi.

„Ce a însemnat A. Baillayre pentru studențimea basarabeană de la Arte o demonstrează calitățile profesionale ale Elizavetei Ivanovschi, care, în noua sa patrie, Belgia, devine cea mai reprezentativă exponentă a artei românești contemporane. Ilustratoare excelentă a cărții franceze, desenatoare și scenograf, gravor iscusit – iată doar unele calități ale artistei basarabene, preluate de la profesorul său" [7, p. 35-36]. „Perioada basarabeană a confirmat din plin potențialul de creație, de organizator și de pedagog al lui A. Baillayre. Orele de pictură și compoziție decorativă la Școala de Arte sunt transformate de către pictor într-un mediu experimental, care a contribuit la rezolvarea unor probleme plastice formale, ceea ce i-a permis Olgăi Plămădeală să susțină că studenții lui A. Baillayre sunt, în marea lor majoritate, „formaliști" [7, p. 27].

În cele din urmă, figura lui Baillayre cucerise admirația și curiozitatea nestingherită din partea studenților școlii prin viziunile avangardiste și apartenența sa unei lumi elitare. „Scopul lui era să-i învețe să gândească liber și independent. Adesea îi invita acasă la el, unde avea o impunătoare bibliotecă și o serie de valoroase obiecte de artă între care cea mai rarisimă și prețioasă piesă era colecția de acvaforte originale ale lui Rembrandt" [2, p. 9].

Potrivit lui C. I. Ciobanu, figura lui Baillayre apare ca „Francez, occidental, proeuropean, vorbitor de limbă rusă, „cetățean al Universului", profesorul era o figură pitorească. […] În perioada interbelică, Baillayre era „antipodul" lui Alexandru Plămădeală, sculptor renumit, director neschimbat al Școlii de Arte din Chișinău, fost elev al lui Volnuhin. În arta plastică Plămădeală era adeptul tradițiilor „sănătoase", al desenului sigur, exact și precis, al măiestriei și profesionalismului absolvenților „școlii vechi" [2, p. 9].

Amator al lumii teatrului, scenograf-șef la Teatrul Național din Chișinău și director al Pinacotecii Municipale din Chișinău, fiind de altfel și printre primii

Fig. 4. ***1930. A. Baillayre cu studenții în atelier.***
Arhiva Colegiului de Arte Plastice „A. Plămădeală".

colecționari de artă din Chișinău, A. Baillayre a trăit într-o epocă dramatică și contradictorie. Având serioase realizări în pictura basarabeană și fiind o personalitate de nivel intelectual european, el a rămas până azi un anonim în spațiul artei românești. […] Înainte de trecerea sa în neființă, în 1961, A. Baillayre donează Chișinăului (Arhivei și Muzeului de Arte) cea mai bogată și complexă parte a documentelor și colecțiilor sale, care rămân a fi până astăzi cele mai ample fonduri referitoare la arta basarabeană [7, p. 31-32].

Doi poli ai unui întreg

Descriind relația celor doi artiști în monografia dedicată lui August Baillayre, T. Stăvilă. menționează: „începând cu anul 1918, soarta și activitatea lor au fost nedespărțite până la decesul lui A. Plămădeală, în 1940. La Școala de Arte Frumoase au activat împreună 22 de ani, iar la Societatea de Arte Frumoase, fondată în 1921, sculptorul era președinte, iar pictorul, vicepreședinte. Unicul fapt care îi îndepărta puțin unul de altul era concepția fiecăruia dintre ei privind scopul și criteriile de instruire în artă. A. Plămădeală opta pentru strictețea etapelor de instruire și succesiunea lor. El considera că viitorul pictor trebuie mai întâi să acumuleze cunoștințe profesionale și mai apoi să treacă la experimente, iar A. Baillayre susținea că instruirea și experimentul sunt indisolubile în permanență" [7, p. 7].

În acelaşi context referenţial, descriind viziunile pedagogice a celor doi, T. Stăvilă remarca faptul că „pe parcursul întregii perioade (1918-1940), în activitatea pedagogică şi de creaţie au coexistat două atitudini şi două concepţii în ceea ce priveşte problemele de tratare în artă a realităţii înconjurătoare şi a procesului de instruire. Exponenţii lor – A Plămădeală şi A. Baillayre – aveau opinii diametral opuse. A. Plămădeală afirma că „stilizarea în artă este admisibilă numai în lucrările unui pictor constituit, în şcoală însă elevii trebuie să primească o temelie trainică, mai ales la desen", în timp ce A. Baillayre „a organizat o grupă de studenţi, care negau realismul în artă şi avea o atitudine critică fată de exigenţele lui A. Plămădeală" [9, p. 47].

Disensiunile vizionare existente între cei doi nu-i împiedicau să conlucreze pe tărâmul artei, pledând pentru aceeaşi cauză. Primul, A. Plămădeală, director al Şcolii de Belle Arte, era continuator al tradiţiei europene clasice, adept al măiestriei şi profesionalismului stăpânite şi fundamentate pe un exerciţiu continuu, desen echilibrat, însuşit prin analiză, elaborare coerentă, cât şi un studiu temeinic al operelor trecutului, fiind părtaş al unui model de instruire sistemic, considerat conservator, aderent al uceniciei academiste clasice, drept singura cale capabilă să ofere libertatea expresiei artistice unui pictor. Cu toate că, deloc străin tendinţelor moderniste ale vremii, totodată, Plămădeală pleda prin convingere pentru o instruire temeinică, considerând-o singura cale a unei deveniri veridic profesionale, ce oferă o cultură artistică deplină a educaţilor drept temelie a creaţiei şi experimentării artistice asumate în viitor.

Celui de-al doilea, Auguste Baillayre, francez de origine, îi revine rolul de profesor de pictură al Şcolii de Belle Arte şi fondator (custode) al Pinacotecii Naţionale de Pictură, deschizător al noilor căi în cadrul activităţii sale pedagogice, reprezentant al suflului revoluţionar al noilor tendinţe în artă, voce a plenitudinii stilistice a orientărilor artistice moderniste apărute în prima jumătate a sec. XX, adversar al unor învăţături şablonate şi tehnice, fidel avangardei şi unui model de instruire liberal, orientat spre căutarea noilor exprimări în artă, cât şi depăşirii unor percepţii şi abordări ordinare, militant al experimentărilor şi afirmărilor proprii în artă.

Concluzii

În conştiinţa contemporanilor, personalitatea lui A. Plămădeală reprezenta continuitatea ideilor lui Okuşko, tradiţiei clasice a şcoli academice axate pe profesionalism, iar cea a lui A. Baillayre – suflul noilor curente şi viziuni ale artei moderne şi relativismului în cultură. Însă, în pofida faptului că A. Plămădeală şi A. Baillayre au reprezentat doi poli cu deschideri vizionare distincte, au fost parte a unui tot întreg, fiind complementari unul altuia.

În viziunea autorilor cercetării, personalităţile lui Okuşko, Plămădeală şi Baillayre au jucat un rol nemărginit de valoros, clădind fundamentele disciplinelor de bază ale Şcolii academice – „desen", „pictură", „compoziţie", ce

au constituit piatra de soclu a educației artistico-plastice în tradiția europeană. De altfel, personalitatea acestor plasticieni și profesori remarcabili de talie europeană a oglindit în complexitatea sa spiritul contradictoriu al tendințelor artistice și sistemelor de instruire în arte plastice ale vremii, dovedindu-se a fi ca niciodată fertil și plin de pasiune pentru artă. Or, ceea ce a unit aceste personalități este modestia unei munci uriașe, în lipsa așteptărilor de aplauze, ci din deplina năzuință de a se oferi trup și spirit unei cauze – întru formarea viitoarelor generații, transmiterea unor valori artistice și general-umane. De altfel, coexistența acestora în cadrul aceleași Școli a marcat în mod unic formarea artelor plastice moderne și educației artistice în Basarabia nu doar prin viziunile sale, ci și prin exemplaritatea ființei sale drept profesori și oameni.

Având în vedere cele sus-menționate, ar trebui să constatăm spre propria rușine că tot ceea pentru ce au pledat Okușko, Plămădeală și Baillayre, astăzi este aruncat la coșul de gunoi și dat uitării de așa-zisul noul „beau monde", cu hârtiuțe de manageri și artiști. După cum spunea marele Arghezi – în tendința de a se elogia reciproc și fără a cunoaște ce prezumă munca unui om al artei, „noua lume" abundă în etichetări și adresări ca „măiestre" și „talent extraordinar". Or, este greu de imaginat și conceput „surrealismul" evenimentelor de astăzi, ca în Școala de Belle Arte (Școala Republicană de Arte Plastice „I. E. Repin"), actualul Colegiu de Arte Plastice „A. Plămădeală", în anul de studiu 2020-2021, să fie închisă secția picturii de șevalet, temelia oricărei instituții de arte plastice din toate timpurile.

Fig. 5. ***1938. Șneer Cogan, Auguste Baillayre, Alexandru Plămădeală, Ion Theodorescu-Sion.*** Arhiva Colegiului de Arte Plastice „A. Plămădeală".

Bibliografie

1. Braga Tudor. Alexandru Plămădeală: Maeștri basarabeni din secolul XX. Chișinău: Editura Arc, 2004. 96 p.

2. Ciobanu Constantin I. Valentina Rusu-Ciobanu: Maeștri basarabeni din secolul XX. Chișinău: Editura Arc, 2004, 151 p.

3. Colesnic Iurie. Colegiul Republican de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală". Ghid enciclopedic. Chișinău: Museum, 2008, 272 p.

4. Demetrescu Ruxandra și alții. Catalog UNArte. Universitatea Națională de Arte din București. București: Editura UNARTE, 2014, 305 p.

5. Marinescu Delia. Istoria Școlii de Belle-Arte din Chișinău prin documentele de arhivă. În: Gaudeamus. Alma Mater Crisiensis. Supliment dedicat aniversării a 97 de ani de la unirea Basarabiei cu România. Oradea: Editura Universității, 2015.

6. Stavilă Tudor. Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea. Vol. I. Chișinău: Editura Arc, 2019, 368 p.

7. Stavilă Tudor, Robu Iulian, Bacinschi Mihai. Auguste Baillayre: Maeștri basarabeni din secolul XX. Chișinău: Editura Arc, 2004, 96 p.

8. Stavilă Tudor. Școala de Belle Arte din Chișinău. Fondatori și susținători. În: Studii și cercetări de istoria artei: Artă plastică. Serie nouă, București, 2013, tom 3(47), p. 141-149. http://www.istoria-artei.ro/resources/files/SCIAAP_2013_Art_06_Stavila.pdf (accesat 08.08.2020).

9. Stăvilă Tudor. Arta Plastică Modernă din Basarabia. 1870-1940. Chișinău: Știința, 2000, 159 p.

10. Stăvilă Vera. Din istoria școlii și societății de arte frumoase (Belle Arte) din Basarabia. În: Tyragetia. Serie nouă. 2008, nr. 2(17), p. 327-332.

11. Езерская Н.А. *Передвижники* и *национальные художественные школы народов России*. Москва: Изобразительное искусство, 1987. 288 с. http://www.tphv-history.ru/books/peredvizhniki-i-nacionalnye-shkoly.html (accesat 08.08.2020).

12. Резникова О.И. Традиции реалистической школы живописи как культурное наследие России. В: *Ученые записки Орловского государственного университета*, 2014, №4 (60), с. 319-322.

13. Ростовцев Н.Н. *Очерки по истории методов преподавания рисунка*: *учебное пособие для высших художественных учебных заведений*. Москва: Изобразит. искусство, 1983, 287 с.

Abstract

THE ORIGINS OF THE SCHOOL OF FINE ARTS - TRADITIONS OF THE EUROPEAN ACADEMIC SCHOOL (V. OKUȘKO, A. PLĂMĂDEALĂ AND A. BAILLAYRE). The article addresses the phenomenon of institutional education in fine arts in Bessarabia against the background of general European issues, in the context of assimilating the traditions of the Academic School of Fine Arts at the intersection of the XIX-th and XX-th centuries. In the same order of ideas, the article elucidates this cultural phenomenon through the prism of three prominent personalities who were at the origins of artistic education in Bessarabia such as V. Okușko, A. Plămădeală and A. Baillayre, following their formation and mainly relevant aspects of organization, functioning and vision of education in fine arts.

Keywords: *School of Fine Arts, Academic School, Art Education.*

Doctorandă, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", profesor de specialitate, Liceul Academic de Arte Plastice „Igor Vieru", Chișinău

ETNOGRAFIE

LOCUINŢA RURALĂ DIN MOLDOVA (SECOLELE XVII-XVIII)*

Ion CHELCEA

Rezumat

Studiul face parte din lucrările postume ale reputatului etnograf român Ion Chelcea (1902-1991). Autorul realizează o analiză complexă a particularităţilor caselor ţărăneşti din Moldova istorică: tipurile de locuinţe şi evoluţia lor pe parcursul secolelor, materialele şi tehnicile de construcţie utilizate („în ceamur", „în păruială", „în chirpic", „în bârne"), tipologia pereţilor şi acoperişului, organizarea spaţiului locuit, amenajarea interiorului, anexele gospodăreşti. Ion Chelcea pune în valoare rezultatele descoperirilor arheologice, documente medievale, studii de etnografie, precum şi numeroase informaţii de teren, pe care le-a înregistrat personal. În câmpul analizei intră şi mai multe localităţi basarabene, unde autorul a realizat investigaţii etnografice.

Cuvinte-cheie: *locuinţă tradiţională, Moldova istorică, tipuri de case, tehnici de construcţie, interiorul casei, anexe gospodăreşti.*

Acoperişul casei

La individualizarea locuinţei moldoveneşti în orânduirea feudală, un rol însemnat îl are acoperişul. Este un element ce se impune de la sine. Paul Petrescu îl consideră, dintre toate, primul element ce se schimbă atunci când se face o modificare la casă; este, zicem noi, şi primul element ce se impune privirii. Se vede de departe. Referindu-se la acoperiş, cercetătorii vorbesc de „momentul optic", de aspectul general: este prima impresie pe care ţi-o dă locuinţa. În anul 1944, vizitând satul Trâmpoele din Munţii Apuseni, în amonte, pe Valea Ampoiului, la nord de Zlatna, am fost surprins de acoperişurile înalte ale caselor din acest sat, toate învelite cu paie, semănând cu nişte căciuli uriaşe trase pe ochi, aşa cum trebuie să fi arătat în perioada traco-dacică.

În Moldova, lucrurile stau cu totul altfel: locuinţa ţărănească de tip feudal e mai simplă, mai „scundă", cum nota Gh. I. Năstase. Ea reflectă un anumit stadiu de dezvoltare, ţinându-se seama de diversitatea mediului geografic, ce oferea materia primă pentru construirea casei. Obţinem totuşi o imagine de ansamblu ce pare, într-o oarecare măsură, discontinuă: într-un fel se înfăţişează, de exemplu, locuinţa lucrată „în păruială" şi acoperită cu stuf şi altfel cea lucrată în bârne şi acoperită cu draniţă. În general, în Moldova, acoperişul caselor nu este prea înălţat şi se poate împărţi în două categorii, scheletul acoperişului fiind învelit sau cu stuf, sau cu draniţă. Tot astfel, când este vorba de înălţimea acoperişului, erau locuinţe bătrâneşti la care acoperişul casei este de circa două ori mai înalt decât peretele casei[1] – nu de trei ori ca în Transilvania –, şi locuinţe construite mai recent, la care raportul dintre înălţimea acoperişului şi perete este de 1 la 1. Pe noi ne interesează acoperişul la casele vechi.

* Vezi începutul în Buletin Ştiinţific, vol. 33(46), 2020.

Începem cu prima categorie de locuințe, cele acoperite cu stuf, căruia în grai local i se spune „stuh", și care, geografic, era folosit pentru acoperirea caselor lucrate în păruială. În afară de „stuh", mai erau folosite și alte materiale la acoperiș, nu însă în aceeași măsură. Pe la 1900, pe cuprinsul comunei Bogdana din ținutul Tutovei cele mai multe case vechi erau acoperite cu „rogoz" pentru motivul că trestia trebuia cumpărată de prin alte părți[2]. Răzeșii construiau case cu o singură „odae" și tindă, acestea fiind acoperite cu rogoz sau cu fân, pe când cei mai săraci locuiau în bordeie acoperite cu „loazbe": trunchiuri de lemn peste care se așternea un strat gros de pământ. Rogozul la acoperiș a fost întâlnit de noi și în satul Vutcani-Fălciu.

Deci, la acoperișul caselor se foloseau rogozul și chiar fânul, care erau mai puțin rezistente la putrezire, dar cu mult mai ieftine. Pe ansamblu, se impune, în primul rând, acoperișul de stuf, prin care se înțelege trestia de baltă, mai rezistentă, dar și mai greu de procurat. Chiar și în ce privește trestia, din punct de vedere calitativ se pot face deosebiri. În Moldova, cea mai bună trestie era socotită trestia de Prut: subțire și lungă, pe când cea de pe Valea Luhanului-Huși, de exemplu, era considerată „bățoasă", groasă, de o calitate inferioară.

Această situație am constatat-o la fața locului când a fost transferată gospodăria din Curteni-Huși la Muzeul Satului, în septembrie 1959. Pentru acoperișul caselor din Comarna-Iași, stuful se aducea din altă parte, de la Țuțora, ca de altfel și meșterii. Stuful se cumpăra în 1949 cu 19 lei „maldărul". În 1932 I. Rick afirma, referitor la acest lucru, că pe Valea Jijiei „acoperișul de stuf, în trepte sau numai la colțuri, alcătuit din 2-3 rânduri, ca și cel simplu și neted, se întâlnește răspândit în toată depresiunea, fără nici o ordine".

De o deosebită însemnătate ni se pare mențiunea ce se face de către acest cercetător atunci când vorbește de acoperișul „simplu și neted", tehnică de acoperire a caselor specifică epocii la care ne referim. În orânduirea feudală, în partea de nord-est a Siretului, cea mai mare parte a locuințelor erau acoperite cu stuf. Unele așezări au primit chiar și numele de la stuful întrebuințat din abundență. Astfel, în ținutul Fălciului există satul Stuhuleț; în județele Bacău, Iași, Storojineț, Hotin, Rm. Sărat întâlnim sate cu denumiri ca Trestia, Trestieni sau Trestiana, în Colinele Tutovei[3]. Localități cu aceeași denumire se mai întâlnesc, de altfel, și în restul țării, ceea ce denotă caracterul cvasigeneral de întrebuințare a trestiei ca material de construcție a acoperișului casei în mediul rural din orânduirea feudală.

Dintre paie, la acoperișul casei erau preferate cele de secară, fiind mai rezistente la putrezire și prin care nu putea pătrunde ploaia așa de ușor. Pe la jumătatea secolului al XX-lea, dr. Iosif Petru M. Pal, referindu-se la județele Bacău și Roman, precizează că înainte de 1900 aproape toate acoperișurile caselor erau făcute din „stuh și paie" și că doar în județul Roman se mai găsesc case acoperite cu stuf și paie, iar în județul Bacău „la cel mult la o sută de case s-ar mai afla o asemenea casă"...[4]

Ar urma acum să lămurim situaţia în privinţa acoperişului, care în unele localităţi din Moldova se numeşte „hăizaj", în alte părţi „argea", iar în altele „cuşmă", ca prin Basarabia, de exemplu. Hăizajul era format din cinci căpriori, aşezaţi pe „cunună", adunaţi la câte un colţ al acoperişului casei, la câte un bold, sau „ţepe" ori „pop" de lemn. Şi cum casa avea două astfel de bolduri, unite printr-un „scaun", ele formau ceea ce se numeşte „culmea" casei. Când se termina de construit şi se ajungea la boldul casei, se lega un şervet mare, dimpreună cu busuioc, în formă de cruce (Aroneanu, judeţul Iaşi). Cum s-a mai arătat, prin Basarabia acoperişului casei i se spunea „cuşmă", ceea ce însemna căciula casei.

În ce priveşte acoperişul cu paie sau stuf, mai sunt de făcut şi alte observaţii, atât sub raport tehnico-constructiv, cât şi în ceea ce priveşte durabilitatea. Stuful se dovedeşte a fi mai rezistent chiar decât paiele de secară. Prin părţile Hârlăului, în Zagavia (ce ţine de comuna Bădeni), înainte vreme nu se obişnuia coamă la casă: aceasta era acoperită simplu, cu paie, nu în trepte, aceasta fiind considerată cea mai veche tehnică folosită la acoperişul casei. Mai târziu, acoperişului casei i se adaugă coama, stuful trebuia udat. Coama la casă îndeplineşte o anumită funcţie: „fugăreşte apa de nu putrezeşte", prin împletitură coama fiind mai tare decât restul stufului.

Deci putem distinge, pentru o epocă anterioară celei capitaliste, casa acoperită cu stuf, chiar şi fără coamă, iniţial lucrată simplu şi apoi adăugându-i-se coama, strânsă în leţi, după care urmează acoperişul cu coamă strânsă în sârmă.

Pentru acoperişul casei era preferat deci stuful, care putrezeşte mai greu şi care mai târziu va permite o lucrătură în trepte pe toată întinderea, sau numai la colţuri, ca în depresiunea Jijiei (1932), cum arată şi I. Rick. La acoperişul simplu, care ne interesează pe noi mai mult, snopii de stuf se pun pe două rânduri: un rând cu „skicu-n" sus, la baza streaşinei, şi un rând cu „skicu-n" jos (unde e mai subţire): astfel, acoperişul vine „îmbrăcat". Dar se pun şi patru rânduri (sau chiar cinci), după cum e acoperişul de „nalt" (înalt). În spate, stuful este la cinci rânduri, „pentru că ultimul rând vine la coamă".

Se impune deci observaţia că înainte vreme la acoperiş nu se lega stuful pe casă, cu sârmă, ci era strâns cu leţi prinşi în cuie de lemn. Pentru fixat cuiele ce ţineau stuful prins în leţi era folosit sfredelul: „dădea bortă la căprior şi răsteiele erau bătute pe dedesubt şi ajungea la suprafaţa stufului, de-l fixa". În perioada când am cercetat această problemă (aprilie 1953) numai la acoperişul dependinţelor mai era practicată o astfel de tehnică, spre exemplu la şură sau la crama de păstrat vinul. În general, stuful era fixat astfel de leţi prin „răstec", cum i se mai spune la „prăstină", prăştinile fiind prăjini de lemn tare de carpen, spre exemplu, ca „să nu putrezească repede". Acest termen se întâlneşte, în afară de Moldova şi Banat („prăschilă") şi în regiunea Pădurenilor („prăstilă"), fiind sinonim cu şindrilă (din limba germană Schindel). A. Scriban compară termenul prăştilă cu praştilo (în bulgăreşte), care desemnează şiţa, şindrila, de unde rezultă că, sub raport tehnic şi semantic, forma moldovenească este cea originară.

Se pot fixa anumite „corespondențe" în epocă: dacă se poate vorbi de încuietoare de lemn la casa bătrânească, tradițională din Moldova, tot astfel acoperișul cu stuf este considerat a fi caracteristic pentru locuința rurală din acea perioadă istorică. În cea mai mare parte a Moldovei (inclusiv în Basarabia), casele nu erau acoperite cu draniță, ci cu „stuh"[5]; doar școala și biserica făceau excepție, fiind făcute de boieri. Deci stilul de viață și de locuire dintr-o epocă istorică se poate deduce din tehnica de construire a caselor. Mai târziu, casele învelite cu stuf nu vor mai fi lucrate la „prăștină", ci vor fi „solzite", folosindu-se „keptine de solzit" stuful, ce va garanta astfel durabilitatea acoperișului cel puțin 40-50 de ani.

Un caz tipic pentru vechiul stil de acoperiș îl întâlnim în localitatea Copanca, unde peste leațuri se așează mai întâi un strat de stuf de 5-10 cm, pus cu rădăcina în sus, spre coama acoperișului. Stratul acesta se numește „juki", termen folosit pe tot cuprinsul Moldovei și Transilvaniei, zone unde locuința este acoperită cu stuf, de data aceasta cu rădăcina în jos, gros cam de 12-15 cm. După așezarea papurei se așterne un nou strat, gros „ca de un lat de palmă și lung ca de un metru". Sus pe coamă stuful se împletește, această împletitură purtând numele de „cosiță" la moldoveni și de „hribis" la ruși. Papura de pe acoperiș este apoi rasă cu un cuțit, făcut dintr-o bucată de coasă, în pieziș, ce dă impresia de solzi, stil de lucru căruia i se spune „nemțește".

După cum se observă, am intrat, în ce privește tehnica de acoperire a locuințelor, într-o altă perioadă istorică, de care noi nu ne ocupăm. De aceea ne oprim, cum se exprimă I. Rick, la acoperișul lucrat din trestie, simplu și neted, întâlnit de el pe toată întinderea depresiunii Jijiei și chiar în Moldova, cu deosebire dintre Siret și Nistru, adăugăm noi.

Pentru vânzare, stuful era tăiat și făcut „malduri", pentru „suta de malduri" plătindu-se, într-un timp, 24 lei, iar netăiat costa 12 lei, adică pe jumătate[6]. Casei modificate i se spunea că e „prefăcută".

Acoperișul casei drănițit

Când ne referim la casele drănițite (în alte părți ale țării acoperite cu șindrilă, șiță)[7] înseamnă că este vorba despre zone unde abundă lemnul. Și în privința acestui tip de acoperiș există posibilități de cronologizare: casa bătrânească la huțuli, de exemplu, era acoperită cu „lodbe", trunchiuri de copaci despicați la „beschie" cu toporul sau cu joagărul de mână, lodbele fiind legate de grinzi cu gânjieri, iar pentru stabilitate (fixare) pe lodbe erau puse pietre.

Ceva mai târziu, ce corespunde epocii de care ne ocupăm, ceea ce numim „draniță" nu era decât scânduri lungi până la 2 m (blăni), drepte la un cap pentru a putea fi scurtate, iar la celălalt capăt având diferite forme: rotundă, săgeată, ceea ce le făcea mai rezistente, mai practice în ce privește tehnica de lucru și mai estetice, pentru că și în zona de care ne ocupăm omul a năzuit întotdeauna spre frumos.

Draniţa era fixată pe acoperiş prin cuie de lemn. Această tehnică de construit acoperişul locuinţei se întâlneşte şi în Mehedinţi; înainte de a fi generalizată şindrila, casa era acoperită cu blăni subţiri, lungi cam de 2 m şi late cam de 30-50 cm (P. Petrescu). În orice caz, bucăţile de scânduri au fost mai târziu modelate la capătul de jos în diferite forme, ce corespund altor epoci decât cea pe care o avem noi în vedere. Părerea noastră e că forma draniţei drepte la capete – simplă –, fără formele evoluate ce-i urmează, este caracteristică secolelor XVII-XVIII. Nu este exclus să se fi folosit în Moldova – evident, ceva mai târziu – şi draniţa sub formă de şindrilă, adică draniţa „răgluită", cum i se spune în Vrancea, iar în Bubueci-Lăpuşna „şiripiţ"[8]. În cazul de faţă draniţa, având scoc, se îmbuca una într-alta, fiind fixată pe acoperiş prin cuie de către fierari. Deci în loc de drăniţit, ar fi vorba de şindrilit casa, tehnică întâlnită în zonele de care ne ocupăm cu totul sporadic, în comparaţie cu alte zone din ţară.

Draniţa, în forma ei reglementată, era lucrată din butuci de lemn de brad făcuţi „roată" şi despicaţi în jumătăţi, apoi jumătatea în sferturi şi sfertul în „sclipeţi" sau „clonţ", cum spun buzoienii[9]. Vasile Pascaru din localitatea Mastacăn-Neamţ, de la care am achiziţionat gospodăria transferată la Muzeul Satului din Bucureşti, când nu era ocupat cu creşterea vitelor, lucra la draniţă.

În Vrancea draniţa se fixează pe casă, până târziu în epocă, prin „ceki", găuri date cu sfredelul numit „pretcar", în care se introduceau cuiele de lemn de tisă, corn sau chiar brad. Acoperişul casei astfel drăniţit – ni se spune – ţinea mult, „sute de ani". Erau folosite cuie de lemn fără „floare" şi destul de lungi ca atunci când te suiau în pod să te „păleşti" (loveşti) de ele. Deci se putea spune: „făcea (omul) toată iarna la cuie de lemn şi vara-şi făcea casă"[10].

Totuşi, la casele din Plotun-Neamţ s-au întâlnit cuie de lemn cu floare (cu „măciucă") la capăt, bătute în laţ de răspundea dincolo, adică prin laţ în pod (ca şi în Vrancea). Putem spune că purecitului la fixarea tencuielii casei, în maniera epocii, îi corespunde fixarea draniţei la acoperiş prin cuie de lemn. De altfel, credem că e deplin dovedită corespondenţa de structură la clăditul casei.

Dacă purecii pentru fixarea tencuielii erau cumpăraţi cu baniţa, tot astfel cuiele de lemn erau ţinute în „ţuhali" (saci de cânepă). Aceasta corespunde afirmaţiei multor localnici că, înainte, casa bătrânească era lucrată în „ceki" şi în „ţoclu", cuiele de lemn având o întrebuinţare generalizată în perioada de care ne ocupăm, de unde şi expresia „cui pe cui se scoate": cuiul de lemn neputând fi scos cu cleştele, era scos cu un alt cui de lemn, bătut cu ciocanul la capătul subţire al cuiului. De semnalat şi un alt aspect caracteristic: clăditul casei necesita, în raport cu posibilităţile, un efort de muncă deosebit, din care cauză se recurgea la întrajutorare, la „clacă": cei ce luau parte efectiv la construirea acoperişului, după muncă, erau cinstiţi cu daruri, erau aşezaţi la masă şi li se dădea câte „un colac cu lumânare". Desigur, această „clacă" (uneori numită şi „toloka" în Bucovina), varia de la zonă la zonă etnografică.

Împărțirea spațiului de locuit. Casa cu „cahlă" sau „căhleața" ca tip dominant în orânduirea feudală în Moldova

Spațiul de locuit în orânduirea feudală în Moldova era, în general, limitat, redus, ca de altfel și locuința privită în ansamblu: o încăpere, cel mult două. Casa de tip monocelular, cu o singură încăpere, a fost întâlnită și în cercetările întreprinse de noui, precum și de alții, spre exemplu de Romulus Vuia, pe Valea Bistriței. Casa cu o încăpere, de aproximativ 3,50 x 2,50 m, cu o singură fereastră, și ea de dimensiuni reduse (73 cm), era întâlnită pretutindeni și aparținea celor scăpătați din punct de vedere economic. Adesea, în Moldova, unei astfel de locuințe i se spunea, impropriu, „bordei". De exemplu, în Vrancea, asistăm la un moment dat (1950-1970) la un fenomen de dispersare a populației: oamenii, cu deosebire cei în vârstă, se retrag „la deal", cum spun ei, în afara satului; se mută pe la hodăi. „Uncheșii o-ntind la deal", aceasta este expresia. Pentru ce? Pentru că „aicea nu-ți lipsește nimic, decât ... măcinatu". Dar nu se spune că se mută la târlă, la hodaie, ci la „bordei", locuință dintr-o singură încăpere, și trăiesc ca pe ... timpuri.

Casa monocelulară, chiar fără prispă, se întâlnește și prin alte regiuni[11]. Este o perioadă de declin, desigur, dar care răspunde, în timp, unei situații economice. Pășirea spre o formă de locuință mai convenabilă se face totuși din vreme și în orânduirea feudală. Ea coincide chiar cu epoca de care ne ocupăm, când locuinței monocelulare i se adaugă un loc de trecere acoperit numit tindă[12]. Dar chiar și atunci tinda era considerată o anexă „fără viață", din care cauză în terminologia etnografică o astfel de locuință se numește „casă cu tindă rece". Pentru epoca pe care o analizăm, aceasta reprezintă nu numai un plan de locuință caracteristic, ci și un plan de bază al locuinței românești, cum bine arăta Rosvith Capesius[13], sau, în alți termeni, „veriga de unde purcede viața sub raportul locuirii în orânduirea feudală la noi".

Deci casa era alcătuită dintr-o cameră de locuit și tindă (2 x 4,50 m), aceasta din urmă fiind inițial mai mult un loc de trecere sau un mijloc de adăpostire. S-ar putea spune: nevoi și posibilități reduse, spațiu mic. Adevărul e că în orânduirea feudală, în Moldova predomina locuința cu o singură cameră de locuit. În cercetările noastre de teren am mai întâlnit acest mod de locuire în Moldova, ca realitate demonstrativă: prin Sadova-Lăpușna (1943), casele bătrânești aveau o singură încăpere și o tindă, aceasta din urmă descoperită spre pod, adică fără tavan, în care nu se ține nimic: „o țin numa' de vânt. Închiz ușa ca să nu vină omătu'..., alta nimic".[14] Acest tip de locuință apare constant, e adevărat că în zonele mai retrase din calea influențelor „înnoitoare", cum este cazul colinelor Tutovei, unde Pompiliu Poghirc a depistat o gospodărie veche de peste 200 de ani în satul Gherghești. Iată cum o descrie: „casa e construită din bârne și are cuie de lemn; locuința respectivă are două încăperi: tinda și camera de locuit". În plus, are ferestre mici, prispă și e acoperită cu „stuh"[15]. Prezintă deci, toate caracteristicile locuinței țărănești moldovenești la care ne referim. Se înțelege că respectivul tip de locuință va ajunge cu timpul din ce în ce mai izolat, ca un fel de „fosilă vie"..., luându-i locul alte tipuri de locuință, mai evoluate.

Iată, aşadar, care era starea de lucruri. Pe la începutul orânduirii feudale se putea vorbi şi în Transilvania de „casa cu cămară”[16]. Casa veche moldovenească apare cu o singură încăpere – cum se spune, „acolo mâncau, acolo dormeau”, în care se afla cuptorul cu horn de copt mălai, „kită” – şi tinda, care la rândul ei oferă posibilităţi de locuire, având şi funcţie de depozitare, spre exemplu; cu timpul mai pui câte ceva: bărbânţa de brânză, şi cea cu lapte, deci tot un fel de cămară (ca în Transilvania), la nevoie chiar şi carne de porc (la afumat); şi tot aici se află scara de suit în pod. În camera de dormit, cum s-a spus, se afla cuptorul cu hoarnă, al cărui fum era eliminat nu direct în podul casei, ci în tindă; fumul de la cuptorul cu hoarnă era eliberat în tindă printr-o deschizătură, ca o gură de hogeac, veşnic afumată, căreia în grai local i se spune „căhleaţă”. Din tindă (care era lipsită de tavan) fumul ieşea de-a dreptul în podul casei, impregnând acoperişul de „stuh” sau draniţă; prin impregnare cu fum acesta devine mai rezistent, se „stirigeşte”, adică se întăreşte.

Se ridică întrebarea dacă în orânduirea feudală la casele ţărăneşti din Moldova s-au folosit acele orificii speciale în acoperiş pentru evacuarea fumului, aşa-numitul „bageac”[17]. S-ar părea că nu, deoarece în orânduirea feudală, cât priveşte casele ţărăneşti, şi fumului i se dădea o întrebuinţare, şi anume la afumarea cărnii de porc, suită în pod în acest scop. Dar încet, încet, bageacurile încep să apară, cu deosebire la ţară. Deci din camera de dormit, unde se afla cuptorul cu hoarnă, fumul era orientat prin „căhleaţă” în tinda fără tavan, chiar şi în cazul casei acoperite cu draniţă.

Iată de ce vorbim în Moldova de casa ... cu căhleaţă, înţelegând prin aceasta casa cu tindă, tip de locuinţă aflat pe întreg cuprinsul ţării, camera de dormit având caracter „plurifuncţional”, iar tinda fiind o încăpere cu posibilităţi de lărgire în viitor a spaţiului de locuit. Dar în localitatea Flămânzi-Hârlău la tindă i se spunea „sală”. În Mironeasa, judeţul Iaşi, noţiunea de sală comportă anumite distincţii. Eram încredinţaţi că sală este acelaşi lucru cu tinda, aflându-ne în prezenţa unei substituiri de termeni. Aici însă ni se spune că dacă tinda ar avea uşi şi ferestre ... ar fi „sală”. Deci sala are aici un înţeles mai arhaic, posibil acela pe care l-a avut iniţial tinda: fumul ieşea în „sală” printr-o bortă rotundă, prin prelungirea cuptorului cu hoarnă, numită când „cahlă”, când „căhleaţă”[18].

Şi în respectiva zonă tinda este o încăpere neîncălzită, folosită mai mult ca loc de trecere. De exemplu, în localitatea Sadova-Lăpuşna tinda îndeplinea, în mare parte, aceeaşi funcţie. În general, la tipul acesta de locuinţă fumul de la cuptor nu iese direct în pod, ci în tindă; de aici se ridică spre acoperiş. În esenţă, la aceasta se rezuma problema spaţiului de locuit în Moldova secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea. El este redus ca dimensiuni, dar corespunde perfect unei faze istorice de locuire, şi anume orânduirea feudală.

S-ar putea pune întrebarea: locuinţa rurală din acea perioadă se reduce numai la atât? Răspunsul este afirmativ: un singur tip de locuinţă, cu tendinţă vizibilă de folosire cât mai judicioasă a spaţiului de locuit. Cu timpul, acest tip

de locuință format din cameră de dormit – tindă evoluează, apare casa cu două încăperi și la mijloc tinda. Dar, și în acest caz tinda continuă să aibă „cahlă", ca și în faza anterioară, ceea ce ne dă dreptul să o socotim tot ca o locuință caracteristică orânduirii feudale, cel puțin atâta vreme cât fumul este eliminat, prin cahlă sau căhleață, în tinda ce despărțea cele două camere. Atunci când fumul nu va mai fi scos prin cahlă în tindă, ci direct în pod, unde se afla o „ursoaică" spre a feri locuința de incendiu. Abia atunci se va putea vorbi de un alt tip de locuință și, implicit, de o nouă epocă istorică.

Ne aflăm deci în faza de trecere și aceasta înseamnă cristalizarea a noi forme de locuire – „casa de ședzut" și casa mare. Casa cu două încăperi și cu tindă la mijloc („sală") la care fumul răspunde direct în pod, precum și prezența „ursoaicei" în pod marchează o altă etapă de progres în evoluția locuinței în Moldova.

Interiorul locuinței. Modul de locuire

Față de epocile anterioare, un astfel de spațiu, oricât de restrâns, era socotit îndestulător. El avea să fie pe deplin valorificat, să i se dea o întrebuințare și o funcție adecvată. Vom căuta în continuare să precizăm lucrurile și sub acest raport. Tipul de locuință reprezintă o structură, în care nu numai pereții casei, acoperișul, modul de împărțire a spațiului de locuit contează, ci și modul de folosire a interiorului, cu tot ce-i aparține, prin care gospodarul își exteriorizează personalitatea sa, mentalitățile, felul său de a fi, precum și al familiei sale. Această structură, care poate fi înrudită și cu altele similare, întâlnită și la alte popoare, va alcătui până la urmă un întreg inconfundabil, specific tipului de locuință caracteristică orânduirii feudale din Moldova.

La aceasta contribuie în mare măsură vatra focului, respectiv cuptorul cu „hoarnă"[19] de copt mălai, pită, ce ocupă aproape un sfert din încăpere și care e tipic pentru întreaga Moldovă, indiferent de tehnica de construcție a casei. Ioan Antonovici, vrednicul arhiereu moldovean, când ajunge să vorbească de cuptorul cu „hoarnă" precizează că pe la 1830 „toți oamenii, fără deosebire «de avere», aveau cuptoare cu hoarnă"[20]. El este așezat de obicei la stânga cum intri în camera de dormit, perete în perete cu tinda, fumul ieșind prin „căhleață" (cahlă) în tindă și apoi în pod.

Trebuie făcută aici o distincție, în sensul că pe lângă altele, cuptorul cu hoarnă constituie elementul caracteristic de interior cel mai pregnant al locuinței caracteristice orânduirii feudale în Moldova. Ne gândim, firește, la perioada în care vatra focului atrage după sine, încă din depărtate timpuri (la noi, ca și la alte popoare), un foarte mare interes, chiar și supranatural[21]. Aceasta are multiple funcții: mai întâi face cald pe timp de iarnă, când afară „crapă ouăle corbului de ger"; în același timp, asigură iluminatul în interior de la cărbunii și flacăra din vatră, care e deschisă – i se zice „liberă" – în timpul nopților lungi de iarnă. Apoi, să nu se uite că pe vatra cuptorului (și chiar și în interiorul acestuia) se pregătește hrana cea de toate zilele. Aici se coace mălaiul, „kita". La vatra focului se fierbe

mâncarea în oale de lut, „înăbuşit", adică pe îndelete, nu repede ca la plită[22], în care caz şi gustul mâncării era altul. În sfârşit, urmează dormitul pe cuptor: „Acolo am crescut; câte 6-7 oameni dormeau pe cuptor. Lumina afară (adică focul din vatră răspândea lumina în încăpere; n.n.). Nu era de cărămidă. Cuptor de lut, cu hoarnă îngrădită din nuiele şi lipită cu pământ". Hoarna era împletită din nuiele şi avea „pociumbi"[23], stâlpi de sprijin în faţă, adesea crestaţi artistic.

Aceste descrieri te duc cu gândul la locuinţa de tip Cucuteni-tripoliană, cu vatra sa cruciformă, cu braţele rotunjite, considerate de T. S. Passek altar de adus jertfă zeilor[24]. În evul mediu, la gura hoarnei, se descânta, acestui loc atribuindu-i-se însuşiri excepţionale. Aci se făcea pe „ursita": „adă-l Doamne, cum l-a duse/cum a şi (fi), aşa m-oi duse" (Cueşd-Neamţ); aici se „scoteau dracii" şi tot în hoarnă era locul de ascunzătoare pentru hoţi; tot aici se ascundea cel urmărit de frica „jândarilor". Cuptorul cu hoarnă, element aşa de grăitor al locuinţei moldoveneşti în orânduirea feudală, poate foarte bine să fie comparat cu „camniţa" din zona Munţilor Apuseni, sau cu „căloniu" din Ţara Haţegului.

Cuptorul în lumea de altădată constituia şi un mijloc de reglementare matrimonială, dacă nu ceva mai mult: când fata „greşită" se refugia la părinţii băiatului şi „cădea pi cuptior", fapt ce-l determina pe acesta până la urmă s-o ia de nevastă[25]. Gh. T. Kirileanu, originar din Broşteni-Neamţ, relatează următoarele cu privire la cuptorul moldovenesc cu hoarnă: „nu-i îndemână cu soba; îi lucru nemţesc; n-are unde se încălzi copilul fără vatră. Ş-apoi trebuie să stai cu lampa aprinsă[26] (în sensul că de la vatra focului se lumina casa). Şi mai departe: „nici mâţa n-are cutruţa ei". „Unde-s vetrili cele călduroase şi laiţele îndemănoase şi cuptoriul cel bătrânesc? Aveai unde te întinde şi odihni. Da amu pe cuptoriu nu să poate învârti nici o mîţă, iar de-i mai pune stativele-n casă...", de unde rezultă un gol imens ce a lăsat în urma sa dispariţia cuptorului, gândit nu numai în mod iluzoriu – romantic –, ci în mod real-utilitar. Cuptorul avea şi poliţe de sprijinit câteceva, „prikici". Pe la 1830, mai ales cei cu dare de mână, mai înstăriţi, încep a-şi face sobe de cărămidă[27], pe la 1850 au apărut sobele zise nemţeşti, lipsite de vatră şi horn, la care face aluzie Gh. T. Kirileanu. Ioan Antonovici precizează şi el acelaşi lucru în Bogdana-Bârlad: „azi (1900), cuptoarele nu trec de 20 exemplare în tot satul"[28].

Cuptorul moldovenesc cu horn, caracteristic ariei culturale nord-est-europene, supravieţuieşte însă şi după perioada de care ne ocupăm, la drept vorbind depăşeşte cadrele de dezvoltare a vieţii caracteristice orânduirii feudale, desigur datorită însuşirilor sale practice, nu numai tradiţiei. În regiuni mai retrase, cum e Vrancea, cuptorul cu hoarnă s-a menţinut până în anul 1925, dată după care apar şi aici sobele. Despre cuptor Nicolae Iorga spunea: „de-asupra, pe spinarea netedă, întinsă, caldă, se odihneşte în timpul nopţii şi gustă plăcerea unei călduri din belşug pentru trup partea plăpândă a familiei sau cea bolnavă"[29].

Adevărul e că, în Moldova, cuptorului cu hoarnă i se acordă o deosebită însemnătate. În unele cazuri, pereţii lui (pociumbii) aveau tot felul de desene,

în special motive florale[30]. Un element întru totul caracteristic orânduirii feudale în ceea ce privește vatra focului îl formează „cujba" crestată (în Munții Apuseni „gujbă"), făcută mai întâi din lemn și apoi din fier, de care se atârna pe vatră ceaunul de făcut mămăligă; în unele zone, ca în Vrancea, de exemplu, se puneau chiar două cujbe, una mai mică și alta mai mare, după mărimea ceaunului. În Bucovina i se mai spune și „vârtej". Cujba nu se întâlnește decât în zone mărginașe, precum cele menționate mai sus.

În locuința rurală moldovenească din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea pe peretele din stânga de la intrarea în camera de locuit, opus peretelui cu ferestre, de unde străbate lumina, se află patul de dormit. El a fost precedat de dormitul pe laviță („laiță"); aceasta era fixată în perete încă de la construcția casei, de la un capăt la altul al camerei și îndeajuns de lată. Laviţa a fost prezentă în viața omului de pe aceste meleaguri încă din neolitic (Glăvăneștii Vechi, faza Cucuteni B[31]). Firește, sub altă formă reapare și în orânduirea feudală. În localitatea Comarna – Iași am întâlnit în 1953 lavițe fixe pentru dormit: „pui un țolic, rogojină și tenveleşti"[32]; tot astfel în Bouşori-Vaslui, în Poiana-Hârlău, în Muncei-Vrancea. La Elena Costandache, de 89 de ani, din Curteni-Huși, măritată în satul vecin, Crețești, am întâlnit în anul 1959 pat „pe căpre", un fel de „scaun" la un capăt și altul la celălalt capăt, cu scânduri și „mindir". Patul acesta era învelit cu „țolici de canură", pe când în camera „curată" patul era acoperit cu „lăghișer" de lână. Deci o etapă avansată, dar cu elemente vizibile din trecut.

Dar patul de dormit tradițional va fi înlocuit și el ca și cuptorul cu hoarnă. În perioada care ne preocupă, patul era pus pe patru țăruși înfipți în pământ, o vreme suspendat, ca în Bucovina; dar se recurgea și la dormitul pe „cuptior". În lada de zestre de la capătul patului se află trâmbele de pânză țesută în casă din cânepă, in, toate acestea caracterizând o „orânduire". Chiar și lada de la capătul de sus al patului este și ea o adevărată „zestre" a trecutului, supraviețuind cu îndârjire (ca în localitatea Mastacan-Neamț, de exemplu). Din zestre, mai ales la casele cu fete mari, nelipsită era „cerga" de lână, corespunzătoare plocadului în Muscel (de reținut că acest cuvânt „zestre" este de origine precumană). Mai târziu, patul se acoperea cu scoarțe de lână țesute în casă, vrâstate, lâna fiind vopsită cu culori vegetale.

Culmea de deasupra patului, dimpreună cu patul de dormit, dădea adesea o înfățișare plăcută, de bună stare interiorului. Nu rareori, chiar până mai târziu, la casele vechi țărănești din Moldova era folosită țasătura de cânepă-n cânepă. Spre exemplu în Basarabia, în anul 1943, pe Valea Zahornei, am întâlnit pe pereții interiori ai casei șervete „pe vergică", „fluture", țesute nu din in, ci din cânepă-n cânepă. Pe peretele din față se afla nelipsita „laiță", așezată între ferestre, masa de mai târziu. Dar înaintea acesteia trebuie amintită masa mică, rotundă, cu trei picioare, existentă nu numai pe tot cuprinsul Moldovei, dar și în sud-estul țării noastre; pe ea stătea nelipsitul blid de lemn, precum și lingurile făcute tot din lemn.

După ușă se afla blidarul, tot din lemn și el, „spânzurat" în două cuie mari, fixat pe perete; la grinda casei celei mari („coardă") se aflau nelipsitele buchete de busuioc („bosioc"), acesta fiind pus și pe la icoane, sau o „kele de nevăstuică": „cu ea speli vaca, când o mușcă la pulpă"; „cu asta scaki vita de la moarte"[33]. Tot la grinda casei se mai putea găsi o „piatră de leac" pentru cei ce luau „mana" de la vacile cu lapte: „mulgi prin bolohan și zici «ca stânca să rămîie așela care-o lua mana de la vacă»"[34]. Cum se vede, pietrei i se atribuiau însușiri miraculoase. În Mastacăn-Neamț o astfel de „piatră de leac, nu era decât un toporaș preistoric-neolitic, ce se poate vedea în gospodăria adusă la Muzeul Satului.

Încăperile, cum am văzut, erau puțin luminate din cauza ferestrelor mici, la care lipseau geamurile de sticlă; în locul lor era folosită pielea stomacului de vită, uscată, numită și „bortocan". După ce era spălată până ce ajungea străvezie, ca să poată străbate lumina soarelui prin ea, se întindea bine și era bătută în cuie la fereastră, deci fixă[35].

Proporțional cu casa, locuința moldovenească din orânduirea feudală avea ferestre mici, fixe, în cruce de lemn; mai târziu apar ferestre fixate în gratii de fier forjat (Soleşti-Vaslui).

Fruntașii satului, va consemna mai târziu Ioan Antonovici, foloseau pentru iluminat lumânări de ceară, mai ales la zile mari; în rest, ca toți ceilalți din sat se serveau de „poponete" sau „opaițe" în care se ardea untura de porc, existentă „din belșug". Târziu apare gazul lampant. În general, pentru iluminatul prin ferestrele-burduf exista un termen consacrat: „bârdâzan". Intermediar opaițului și lămpii de petrol de mai târziu în Moldova era cunoscut și iluminatul cu „găzuț" – lampă mică, cu feștilă, alimentată cu petrol, dar fără sticlă de lampă.

Târziu apare sticla la fereastră, mai ales în mediul rural. Dintr-un inventar, datând din 1519, reiese că nici la Brașov ferestrele n-aveau geamuri, folosindu-se în lipsa lor tot „burduful" de vită. Abia în 1523 apar la Brașov geamuri de sticlă36. În București – e vorba de sfârșitul secolului al XVIII-lea – un ambasador englez în trecere pe la noi descoperă locuințe de boieri și negustori, în contrast cu colibele acoperite cu stuf, având „băşici de porci în loc de geamuri de sticlă"[37]. De aici se poate deduce că sticla la fereastră apare târziu în mediul rural. În orașele mari presupunem că burduful folosit drept geam la ferestre a fost înlocuit mai devreme, nu însă și în mediul rural. În exterior, în scop decorativ, ferestrele locuinței din mediul rural erau mărginite de acele „brâie din chindros", „lutișor", de care amintește I. Simionescu, privite ca „o prelungire" a influenței slave.

În sfârșit, în tindă – cea cu „gânj" de lemn și „druc" drept încuietoare pe dinăuntru – puține lucruri atrag atenția: de exemplu, râjnița de mână de măcinat grăunțe, prezentă în locuința rurală până târziu, polobocul de lemn scobit dintr-o bucată, în care se putea păstra recolta (numit în Bucovina și „mosor"); o botă de adus apa etc.[38]; un căuș pentru făină. Acesta este folosit și ca unitate de măsură: „dă-mi cumătră un căuș de făină împrumut" (Basarabia).

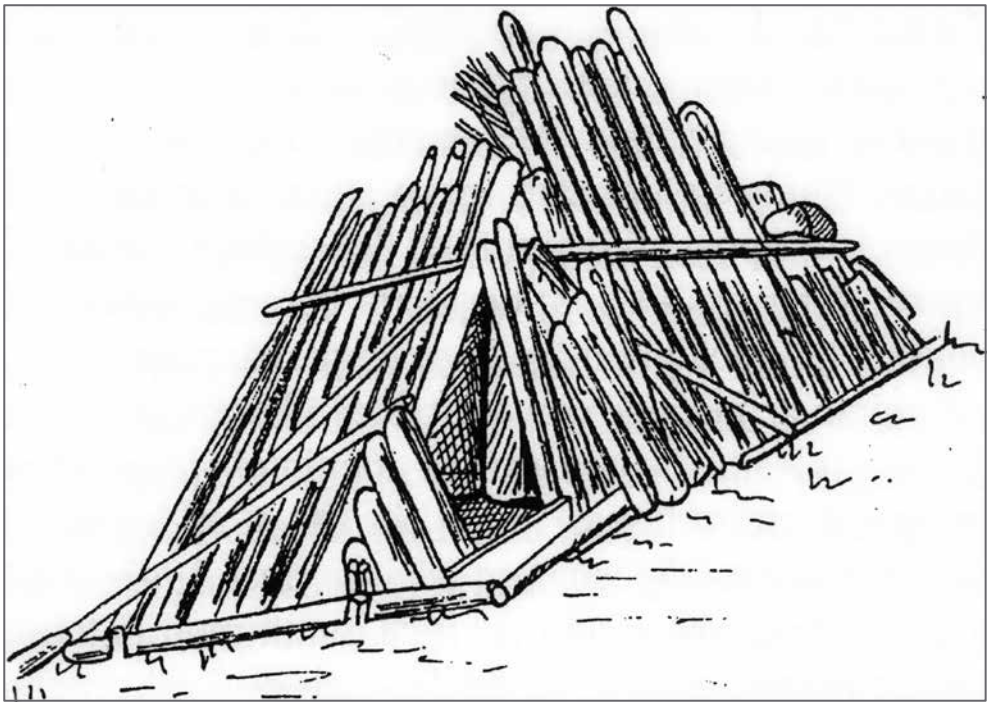

*„**Aripă**” de adăpostit oile peste iarnă. Satul Crucea (jud. Neamț). Valea Bistriței*

Dependințele

Dar tipul de gospodărie țărănească în Moldova, caracteristic epocii de care ne ocupăm, nu se rezumă numai la locuință. Ea cuprinde și dependințele sau, cum se mai spune, acareturile, binalele. Acestea corespund ocupațiilor din mediul rural. Astfel, cei ce se ocupau cu agricultura păstrau recolta nu în pătule, ci în podul casei, unde „cât munceai, acolo puneai”. De aceea nu întâlnești decât rar cunoscutul coșer sau „coștei” – ca în Transilvania sau în alte zone. Pătulele apar târziu. În gospodăria țărănească din acea perioadă se putea întâlni un „zemnic” (săpat în pământ) sau beci (când era zidit din piatră), unde se țineau cartofii („barabulele”), curechii (putina de varză). După zonă, dacă se cultiva viță de vie, exista crama pentru vin („ghin”), unde se afla totodată și nelipsitul teasc cu șurub de lemn pentru tescuitul strugurilor („poama”). Coștereața de găini sau „poiata”, construită adesea în plan circular și cu acoperiș conic, era lucrată în grădele.

De reținut că în unele zone – de exemplu, Zemnic – se întâlneau și stupii de albine (știubeele), așezați într-o anumită ordine[39]. Cât privește zona Vrancei, aici poate fi întâlnită ca dependință „căsoaia”, folosită drept cămară, dar și ca adăpost de lucrat bârnele, având „chiar și foișor”, iar dedesubt o mică pivniță pentru ținut „năcrimea”.

La acea vreme, tehnica de construit dependințele nu se deosebea prea mult de cea folosită la construirea locuinței. Dependințele se orânduiesc

în ogradă proporţional, „fiind aerisite şi nu îngrămădite ca la velico-ruşi". În Sadova-Lăpuşna am găsit în anul 1943 următoarea situaţie: de-a lungul drumurilor stăruiau încă împrejmuirile tradiţionale din împletitură de nuiele: gard din grădele, înalt de 3,50; când gardul avea streaşină din coardă de viţă de vie („hâpcă") i se zicea „zăhatcă"; cocina de porci („gojană") era construită din vălătuci şi acoperită cu paie; grădiniţei de legume i se spunea „vatră". La muncile agricole era folosit calul, care este „gândul omului", cum spuneau moldovenii. De aceea, în localitatea Mereni, frecvent în curtea casei se găseşte un grajd pentru adăpostit vitele, numit „sarai". Alături de grajd şi alte dependinţe, în ograda locuinţei ţărăneşti mai putea fi întâlnită şi „scârţa", pentru lemnele folosite drept combustibil. Prin satele din depresiunea Jijiei, în lipsa lemnului drept combustibil era folosit „ţizicul", rezultat din baligă de vacă amestecată cu paie ori strujeni.

În depresiunea Jijiei, ca şi pe valea Prutului, gospodăriile ţărăneşti erau împrejmuite de gardul de trestie. Tudor Pamfile precizează: „trestia se face mănunchele şi prinzându-se în leţuri paralele, două câte două, sunt împletite la vârf ca să nu se desfacă"[40]. Ion Simionescu aminteşte de „trunchiurile băţoase de floarea soarelui" folosite la gard în zona Covurlui. Poarta şi gardul împrejmuitor

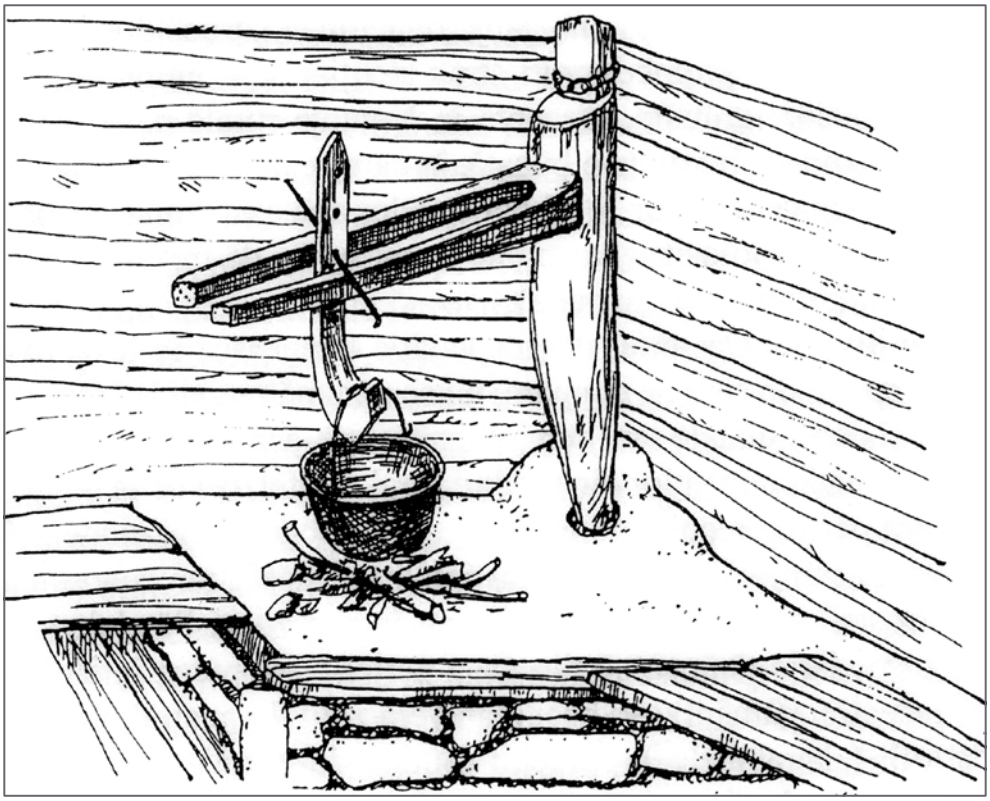

„Vârtej". Satul Călineşti (jud. Bălţi)

făceau din gospodărie o entitate de sine stătătoare; poarta, în trecut, era numită „vragniță"; tot o realitate închisă forma satul; și la intrarea și ieșirea din sat se afla „vragnița", după care venea țarina. În anumite zone (Neamț) ca adăpost pentru vite, oi și vaci exista „colnița", făcută din grădele de nuiele și acoperită cu paie. Colnița, de altfel, se întâlnește și în zonele înalte din Transilvania[41].

Printre dependințe figura și „surla", folosită ca bucătărie de vară, întâlnită în cercetările noastre de teren cu deosebire pe Valea Bistriței[42]. S-ar părea că în trecut adăpostului pentru vite pe timpul iernii nu i se acorda o atenție prea mare. Pe la 1775 se putea chiar spune că vitele, în Bucovina, stăteau neadăpostite. Dar în satele de răzeși existau totuși așa-numitele „corle" sau „aripi", care ofereau adăpost vitelor numai dintr-o parte[43]. Dar această afirmație nu se susține: răzeșii nu puteau lăsa iarna vitele neadăpostite, pentru că ele reprezentau averea lor cea mai de preț. Un adăpost suplimentar precum „corla" ori așa-numitele „aripi" (întâlnite în cercetările noastre în satul Crucea pe Valea Bistriței) existau și în acea perioadă[44].

În satele de răzeși din ținutul Neamț în timpul iernii vitele erau adăpostite în șură, iar grajdul ar caracteriza orânduirea capitalistă. Cât privește zona Vrancei, și aici se întâlnește tot un fel de „corlă", dar mai simplă.

Concluzii

Cum este și de așteptat, noul se ivește mai întâi la oraș, unde schimbul de mărfuri era ceva mai intens. Ambasadorul și abatele Boscovici, pe la 1761, observa că locuințele orașului Iași, sărăcăcioase, sunt acoperite ca și cele de la țară cu stuf, doar pe ici, colo întâlnești case mai frumoase și mai mari, zidite din cărămidă, tencuite și văruite[45].

Am văzut că încă pe timpul domnitorului Ion Sandu Sturza (1828) apare cărămida ca material de construcție și la țară, evident în primul rând la cei mai înstăriți dintre locuitori. În anul 1827 în localitatea Copanca existau doar trei case construite din piatră, față de 168 construite din „grădele de nuiele"[46].

Bandinus, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, arăta că nici cei mai „opulanți" boieri nu aveau case „splendide", că pereții caselor erau lucrați din lemn lipit cu lut – ca și la sat, am zice noi. Abia pe la 1640 câțiva boieri își pun în gând să-și zidească locuințe din piatră și aceasta din cauza deselor incendii.

Schimbările vin o dată cu apariția și în mediul rural a relațiilor capitaliste de schimb. Ion Simionescu nota: țigla, cărămida, olanele, tabla se întâlnesc cu timpul și pe la țară, mai întâi prin apropierea gărilor[47].

Locuința țărănească în Moldova în orânduirea feudală prezintă, pe lângă dimensiunile modeste și aspectul sărăcăcios (exceptând poate unele sate de răzeși), armonie și unitate, în contrast cu diversitatea de tipuri ce-i urmează în orânduirea capitalistă. Aspectul sărăcăcios al locuințelor din mediul rural persistă și în timpul războaielor ruso-turce (1768-1774; 1787-1791 și 1806-1812). Comandamentul suprem al trupelor de ocupație primea nenumărate

plângeri ale locuitorilor Ţărilor Române că nu mai pot îndura numeroasele dări; drept răspuns li se spune că „li se lasă ochii spre a plânge”[48].

Locuinţa ţărănească tradiţională din Moldova – e adevărat – nu este monumentală, dar se află în perfectă concordanţă cu mediul geografic şi social-istoric. Privită în acest context, locuinţa ţărănească în Moldova în orânduirea feudală poate fi considerată, fără nici o rezervă, ca un triumf al tenacităţii locuitorilor acestei ţări. Gospodăria din Mastacăn-Neamţ, transferată de noi la Muzeul Satului din Bucureşti în 1958, este reprezentativă în această privinţă, mai ales pentru locuinţa lucrată din bârne şi acoperită cu draniţă.

Note

Nota redacţiei. *Reputatul etnograf român Ion Chelcea (1902-1991) a prezentat studiul* Locuinţa rurală în Moldova (secolele XVII-XVIII)*, înainte de 1989, pentru a fi publicat în paginile* Revistei de Etnografie şi Folclor (Bucureşti). *Datorită numeroaselor referinţe la realităţile etnografice din Basarabia, lucrarea nu a apărut, la acea vreme, în revista menţionată. Studiul a văzut lumina tiparului în următoarele culegeri postume:* Ion Chelcea. Lucrări inedite. Sociétés européennes, Paris-Bucarest, 2001, p. 7-63; Ion Chelcea. Etnografie şi sociologie. Ediţie îngrijită de Septimiu Chelcea. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2001, p. 164-206. *Ţinând cont de valoarea deosebită a acestei lucrări pentru cercetările etnografice dintre Prut şi Nistru, o republicăm în* Buletin Ştiinţific*, având permisiunea domnului Septimiu Chelcea, dr., prof. univ., fiul lui Ion Chelcea. Faţă de textul original al autorului, am adăugat un rezumat, am ajustat sistemul de note şi referinţe bibliografice conform normelor din* Buletinul Ştiinţific*. Notele de mai jos aparţin lui Ion Chelcea.*

[1] Pentru acest aspect, vezi şi Gh. Constantinescu, *op. cit.,* p. 286. Dar cu mult înaintea lui, s-au referit la acest aspect Paul H. Stahl şi Paul Petrescu în studiul lor *Elemente de înfrumuseţare a locuinţelor ţărăneşti de pe valea Bistriţei,* în „Studii şi cercetări de Istoria Artei”, 1955 ,2-1, p. 30.

[2] Ioan Antonovici, *op. cit.,* p. CLXIV.

[3] *Indicator statistic,* Bucureşti, 1932.

[4] Iosif Petru M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova şi franciscanii, păstorii lor de veacuri,* 1942, p. 56.

[5] În Mereni-Lăpuşna casele erau acoperite nu cu paie, ci cu „stuh”. Folosirea stufului la învelirea caselor dăinuie până târziu, chiar şi la oraş; dar aici, de frica incendiilor, se iau măsuri „ca fierarii să nu stea în bărăcile lor de lemn, în mijlocul târgului, între casele acoperite cu stuh” (Arthur Gorovei. *Monografia oraşului Botoşani.* 1928, p. 270). Şi în Bucureşti, până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, existau colibe acoperite cu stuf (P. Petrescu. *Consideraţii sociale şi istorice..., op. cit.,* p. 88).

[6] Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română în judeţul Dorohoi,* 1965, p. 409.

[7] Pentru cuvântul draniţă a se compara cu dranica, din drati, darati, ceea ce înseamnă a despica, termen existent şi în limbile rusă (dranica), polonă (dranica), maghiară (dranica), semnificând draniţă.

[8] Cuvântul şindrilă e cunoscut şi în Vrancea, În schimb, cei din Vrancea spun că „la vale” se zice „draniţă” şi nu ştiu ce e aceea „şiţă”.

[9] Radu V. Maier, *Drăniţitul,* în *Etnografia Văii Bistriţei, zona Bicaz,* Piatra Neamţ, 1973, p. 349-562; se pot distinge, pe lângă formele vechi, şi forme noi de drăniţit.

[10] Informaţia primită de la Iosif Popescu, din satul Dreptu, comuna Galu, Valea Bistriţei (1955).

[11] În Mehedinţi, Paul Petrescu vorbeşte de locuinţa cu o singură încăpere în care trăiesc ... rudarii (*op. cit.,* p. 252).

[12] Etimologic, din latină tendo-tendare, locul din faţa intrării în camera de dormit (locuit), pentru a înlesni accesul, apărut prin prelungirea streaşinei casei.

[13] Atlasul Etnografic al României (Suceava), p. 77.

[14] Informaţie primită de la Vasile D. Moiseiu, de 72 de ani, din Sadova-Lăpuşna.

[15] Pompiliu Poghirc, *op. cit.,* p. 179.

[16] Romulus Vuia. *Le village roumain de Transylvania et du Banat.* Bucharest, 1937, p. 41. Dintr-un sondaj întreprins personal în Lujerdiu-Someș rezultă același lucru: casa „cu cuptor în tindă" (cuptor cu „corlan"), puțin luminată, unde se afla râșnița; e întâlnită și în Munții Apuseni: în Meteș, jud. Alba, în tindă era cuptorul cu „băbură" sau „targă" (*vezi* Ion Chelcea. *Schiță monografică asupra localității Lujerdiu-Someș,* Cluj, 1932, p. 7; *Cercetări etnografice în bazinul Zlatnei și Valea Ampoiului,* în „Apulum", 1965, p. 464).

[17] Din limba turcă, bî?a, întâlnit și la alte popoare vecine nouă. Bugeacurile, după unii, au apărut în secolul al XII-lea, ele fiind folosite pentru prima dată în arhitectura religioasă și numai după aceea în construcțiile civile; ele devin cunoscute abia prin secolul al XV-lea.

[18] Cuvântul „Kachel", de origine germană, a fost împământenit de-a binelea și la noi. E cunoscut și de popoarele vecine (ruteni), de la care poate l-am primit; se întâlnește și la stânele din Moldova de nord: deasupra focului, acoperișul la stână avea o deschizătură numită „afumătoare" sau „căhleață", prin care iese fumul (Romulus Vuia. *Tipuri de păstorit la români.* București, 1964, p. 135).

[19] Face parte din cultura nord-est-europeană, caracterizată prin peč. Referitor la această problemă, de o mare importanță, vezi Rosvith Capesius. *Corelația între amplasarea vetrei și structura de locuire a casei țărănești,* în *Muzeul Satului și de Artă Populară.* 1985, p. 125-130.

[20] Ioan Antonovici, *op. cit.,* p. CLXV. Vezi și P. V. Ștefănucă, *op. cit.,* p. 368: „Nu-i bine să se târguiască omul cu meșterul când face cuptorul"; „numai la tămâie și la cuptor să nu te târguiești".

[21] Paul Sebillot, *Contes populaires de la Haut Bretagne,* Paris, 1886, p. 90.

[22] Informații primite de la țăranii mai în vârstă din Lipovăț-Vaslui (iunie 1953).

[23] Informații primite de la Florea Lazăr din Pojorîta-Suceava. Termen întâlnit și în Munții Apuseni.

[24] *Periodizarea așezărilor tripoliene,* Moscova, 1949; recenzie în „Studii și cercetări de istorie veche", II, p. 230.

[25] Petru Caraman, *Une ancienne coutume de mariage. Etude d'ethnographie du Sud-Est européen.* Krakovia, 1931. Vezi și Ion Chelcea. *Vatra în legătură cu viața de familie,* Comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului Satului (mai 1986).

[26] Gh. T. Kirileanu, *De la țară,* p. 13.

[27] Ioan Antonovici, *op. cit.,* p. 436.

[28] *Ibidem,* p. CLXV.

[29] Nicolae Iorga, *op. cit.,* p. 291.

[30] Gheorghe Pavelescu, *Aspecte din spiritualitatea românilor transnistreni,* în „Sociologie românească", V, 1944, p. 110. Vezi și Gh. Crăiniceanu. *Igiena țăranului român.* București, 1895, p. 81.

[31] „SCIV" II, p. 62.

[32] Cât privește patul de dormit la noi, vezi Ion Chelcea. *Considerații privind evoluția patului de dormit în locuința țărănească,* în „Revista Muzeelor și a Monumentelor", 1982/7, p. 74-77.

[33] Informații primite de la Ina Ciornei, din localitatea Mastacăn-Neamț.

[34] Informații primite de la Vasile Nicolae Socea, de 68 de ani, din localitatea Calu-Neamț.

[35] Ion Chelcea, *Scurtă privire asupra primelor mijloace de iluminat.* În „Revista Muzeelor și Monumentelor", 1/5977, pp. 66-68. Vezi și P. Petrescu. Arhitectura populară în Mehedinți, p. 243: „ferestre mici de 30-40 cm sau de 40-50 cm, de tip vechi, zise cu „cruce", care inițial nu aveau geam, ci „bășică de porc".

[36] Erick Jekelius, *Das Burzenland,* III, 1928, p. 176. Minerva Nistor, Țara Bârsei. II, 1974, p. 144.

[37] Paul Petrescu, *op. cit.,* p. 89.

[38] Menționate documentar în Moldova încă din secolul al XV-lea (Nicolae Iorga, *Studii și documente,* VII, p. 284).

[39] Ion Chelcea, *Albinăritul în Moldova,* în *Studii și Cercetări,* Muzeul Satului, 1971, p. 139-166.

[40] Tudor Pamfile, *Industria casnică,* p. 433.

[41] Romulus Vuia, *Le village,* p. 27.

[42] Ion Chelcea, *Asupra surlei ca adăpost elementar la români și la alte popoare,* în *Studii și Cercetări,* Muzeul Satului, 1970, p. 43-67.

[43] Romulus Vuia, *Adăposturile temporare,* p. 158.

[44] Impresiile oierilor din Mărgineni cu privire la zonele Loviște-Pitești, înainte de primul război mondial, sunt poate revelatorii din acest punct de vedere; casele pe aici erau împrăștiate, cu porumbul până dinaintea ușii. „Lipseau și adăposturile pentru vite, doar unde și unde se mai zărea câte-o poiată. Îndeobște vitele nu erau îngrijite și iarna erau lăsate afară, așa că în nopțile geroase tot timpul erau nevoite să dea roată casei, după cum își schimba vântul direcția" (N. Dragomir. *Din trecutul oierilor mărgineni,* în „Lucrările Institutului de Geografie", Cluj, 1926, p. 230). Impresia oierilor mărgineni pare a fi exactă.

[45] N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică.* II, 1913, p. 407.

[46] Gh. I. Năstase, *op. cit.,* p. 87.

[47] Ion Simionescu, *Țara noastră,* p. 314.

[48] A. D. Xenopol, *Epoca Fanarioților,* 1711-1821, Iași, 1891, p. 405.

Bibliografie

1. Antonovici I. Istoria comunei Bogdana din plasa Simila, județul Tutova. Bârlad, 1906.

2. Bogdan N. A. Orașul Iași. Monografie istorică. II, 1913.

3. Capesius R. Corelația între amplasarea vetrei și structura de locuire a casei țărănești. În: Muzeul Satului și de Artă Populară, 1985.

4. Caraman P. Une ancienne coutume de mariage. Etude d'ethnographie du Sud-Est européen. Krakovia, 1931.

5. Chelcea I. Albinăritul în Moldova. În: Studii și Cercetări. Muzeul Satului, 1971, p. 139-166.

6. Chelcea I. Asupra surlei ca adăpost elementar la români și la alte popoare. În: Studii și Cercetări. Muzeul Satului, 1970, p. 43-67.

7. Chelcea I. Cercetări etnografice în bazinul Zlatnei și Valea Ampoiului. În: „Apulum", 1965, vol. 5, p. 472-451.

8. Chelcea I. Considerații privind evoluția patului de dormit în locuința țărănească. În: „Revista Muzeelor și a Monumentelor", 1982, nr. 7, p. 77-74.

9. Chelcea I. Schiță monografică asupra localității Lujerdiu-Someș. Cluj, 1932.

10. Chelcea I. Scurtă privire asupra primelor mijloace de iluminat. În „Revista Muzeelor și Monumentelor", 1977, nr. 5.

11. Constantinescu Gh. Tradiție și inovație în arhitectura populară din Țara Vrancei. În: Studii și cercetări, 1981, IV.

12. Crăiniceanu Gh. Igiena țăranului român. București, 1895.

13. Dragomir N. Din trecutul oierilor mărgineni. În: „Lucrările Institutului de Geografie", Cluj, 1926.

14. Gorovei A. Monografia orașului Botoșani. 1928.

15. Indicator statistic. București, 1932.

16. Ionescu de la Brad I. Agricultura română în județul Dorohoi, 1965.

17. Iorga N. Istoria poporului românesc, I.

18. Iorga N. Studii și documente, VII.

19. Jekelius E. Das Burzenland, III, 1928.

20. Kirileanu Gh. T. De la țară.

21. Maier R.V. Drănițitul. În: Etnografia Văii Bistriței, zona Bicaz. Piatra Neamț, 1973, p. 349-562.

22. Năstase Gh.I. Locuința din satul Copanca (Evoluție materială și adaptare la mediul

fizic și uman). În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia, 1938.

23. Nistor Minerva. Țara Bârsei. II, 1974.

24. Pal Iosif Petru M. Originea catolicilor din Moldova și franciscanii, păstorii lor de veacuri, 1942.

25. Pamfile T. Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuții la arta și tehnica populară. București, 1910.

26. Passek T.S. Periodizarea așezărilor tripoliene. Moscova, 1949.

27. Pavelescu Gh. Aspecte din spiritualitatea românilor transnistreni. În: „Sociologie românească", 1944, V.

28. Petrescu P. Arhitectura populară în Mehedinți.

29. Petrescu P. Considerații sociale și istorice reflectate în arhitectura urbană. Locuințe ale țăranilor și târgoveților din Bucureștii secolelor XVIII-XIX. În: Studii și cercetări de istoria artei. Seria plastică, 1971, nr. 1.

30. Poghirc P. Satul din Colinele Tutovei. Studiu geografic. București: Editura Științifică, 1972.

31. Sebillot P. Contes populaires de la Haut Bretagne. Paris, 1886.

32. Simionescu Ion. Țara noastră.

33. Stahl P.H., Petrescu P. Elemente de înfrumusețare a locuințelor țărănești de pe valea Bistriței. În: „Studii și cercetări de Istoria Artei", 1955, nr. 1-2.

34. Ștefănucă P.V. Obiceiuri și credințe la Nișcani în legătură cu locuința. În: Sociologie Românească, 1938, III, nr. 9.

35. Vuia R. Locuința. Adăposturile temporare și anexele lor. În: Etnografia văii Bistriței. Piatra Neamț, 1973.

36. Vuia R. Le village roumain de Transylvania et du Banat. Bucharest, 1937.

37. Vuia R. Tipuri de păstorit la români. București, 1964.

38. Xenopol A.D. Epoca Fanarioților, 1711-1821. Iași, 1891.

39. Informații primite de la Ina Ciornei, din localitatea Mastacăn-Neamț.

40. Informații primite de la Florea Lazăr din Pojorîta-Suceava.

41. Informații primite de la Vasile Nicolae Socea, de 68 de ani, din localitatea Calu-Neamț.

42. Informații primite de la țăranii mai în vârstă din Lipovăț-Vaslui (iunie 1953).

Abstract

THE RURAL HOUSE IN MOLDOVA (17-18th C.). The study belongs to the posthumous works of the reputed Romanian ethnographer Ion Chelcea (1902-1991). The author undertakes a complex analysis of the peculiarities of peasant houses from historic Moldova: types of dwellings and their evolution along the centuries, the materials and building techniques („în ceamur", „în păruială", „în chirpic", „în bârne"), the typology of walls and roofs, the organisation of the living space, the interior outfit, and the household annexes. Ion Chelcea used the results of archaeological excavations, medieval documents, ethnographic studies, as well as numerous field data, which he had personally recorded. The author includes in his analysis as well many Bessarabian villages, where he undertook field investigations.

Keywords: *traditional dwelling, historic Moldova, types of houses, building techniques, house inside, household annexes.*

Doctor în etnografie și sociologie,
fondatorul și primul director al Muzeului Etnografic al Moldovei, Iași

CĂMAȘA CU ALTIȚĂ. CÂTEVA PERSPECTIVE DE ABORDARE A UNUI ELEMENT IDENTITAR ÎN CONTEXT NAȚIONAL ȘI INTERNAȚIONAL

Irina BALOTESCU

Rezumat

Odată cu intrarea patrimoniului cultural imaterial în atenția diverselor categorii de specialiști, decidenți statali, persoane pasionate de patrimoniu, intelectuali preocupați de starea culturii din România sau ONG-uri, dar și odată cu dezvoltarea impactului mass-mediei și a comunicării pe Internet, remarcăm o preocupare generală, în societatea românească, pentru anumite elemente specifice patrimoniului intangibil. Selecția elementelor considerate emblematice pentru identitatea națională, culturală, zonală etc. are loc astăzi nu doar în baza recomandărilor specialiștilor în domeniile etnologice sau a politicilor culturale ori statale, ci și a influenței mass-mediei, a reprezentanților societății civile reuniți adesea în grupuri de inițiativă, în asociații care, adaptate epocii actuale, acționează utilizând atât sisteme clasice, cât și comunicarea de tip online și offline furnizate de noile tehnologii. La aceștia se adaugă impactul factorilor de influență și autoritate economică și comercială.

Cămașa cu altiță reprezintă unul dintre exemplele recente de candidatură multinațională pentru Lista Reprezentativă de Patrimoniu Cultural Imaterial a Umanității recunoscută de către UNESCO; este vorba de o candidatură comună: România-Republica Moldova, elementul propus intrând în diverse momente în atenția tuturor factorilor menționați mai devreme, în viitorul imediat urmând analiza și evaluarea candidaturii. Dincolo de rezultatul și decizia evaluării, pe care toți factorii implicați le doresc drept favorabile, ne preocupă un ușor recul adus de dimensiunea lingvistică a terminologiei referitoare la elementul de costum denumit cămașă, ca și elementele de specificitate și contextul în care elementul s-a manifestat și continuă să se manifeste, în sincretismul său, în cadrul comunităților care l-au creat, purtat și transmis. Totodată, impactul modernității manifestate la nivelul înțelegerii elementului în ansamblul său (materie primă, tehnici de lucru, ornamentică, semnificație, contexte de manifestare/purtare, funcții - cod cultural și social etc.), a resemantizării lui, după caz, ș.a. are loc, astăzi, în cadrul unei dinamici complexe. Procesul de selecție a unui element considerat reprezentativ și intrarea lui într-un adevărat circuit de protejare-conservare-transmitere și promovare la nivel intern și internațional, transformă, volens nolens, elementul respectiv, și într-un „produs" negociat: atât în mediile actuale variate (mass-media, internet-rețele sociale și de socializare, în special), cât și între factorii de autoritate/influență și specialiști. În acest fel, o responsabilitate în plus apare dinspre zona de protecție împotriva utilizării abuzive a elementului și de supraexpunere a creatorilor, atât în plan intern, cât și internațional, odată cu sporirea vizibilității și „cotei de piață" a noii opere de valoare universale.

***Cuvinte-cheie**: patrimoniu cultural imaterial, Convenția UNESCO 2003, port, cămașă cu altiță, cămașă femeiască, comunitate, mass-media.*

I. Preambul. Considerații cu privire la politicile naționale și internaționale

Revalorizarea elementelor identitare în cadrul procesului relativ recent de redescoperire și resemantizare a identităților etnice și culturale reprezintă o preocupare comună statelor din Sud-Estul Europei și Balcanii de Vest, așa cum este configurat acest areal în cartografia Organizației Națiunilor Unite

pentru Educație, Știință și Cultură – UNESCO. În România, ca și în toate celelalte state ale fostului bloc comunist (care au cunoscut autoritatea regimului totalitar în grade diferite la nivel ideologic, social, cultural, etnic și național), procesul redefinirii identităților culturale, etnice și statal este unul continuu, mai ales în contextul plasării statului român actual în configurația unionistă europeană și transatlantică. După anul 2005, odată cu adoptarea Convenției UNESCO pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, s-a putut remarca un reviriment referitor la înțelegerea importanței culturii populare, la nivel larg, în afara sferei de specialitate a domeniilor etnologice. Demersul de revalorizare amplă a moștenirii intangibile a decurs mai degrabă din obligațiile internaționale pe care România, alături de alte state care adoptaseră Convenția 2003, și le-a asumat, decât din rațiuni de ordin intern cu privire la protejarea, conservarea și transmiterea acestui tip de cultură vie și eminamente spirituală, chiar dacă, adesea, manifestată în forme sincretice de expresie materială.

La fel ca în toate statele fost comuniste, folclorul ca marcă identitară cu caracter general, fusese exploatat în scopuri ideologice, de manevrare a emblemelor identitare, având mare impact în remodelarea culturală din mediile rural și urban (spații care, la început, cunoscuseră o explozie demografică rezultată din exodul locuitorilor de la sate către zonele proaspăt industrializate la debutul regimului socialist).

II. Sursele de documentare, materialele și metodele utilizate în cercetare. Mass-media și „redescoperirea" tradiției. Agentul publicitar

După anul 1989, înțelegerea culturii populare a fost asociată în rândul societății largi, cu aceleași evenimente scenice care făceau parte din procesul de folclorizare exacerbată – folclorism –, evenimente cu care „consumatorul" comunist și postcomunist recent, fusese obișnuit. Prin urmare, reconfigurarea patrimoniului imaterial și resemantizarea lui, în rândul „publicului" nespecializat, a stat sub umbra semanticii precedente, în care folclorul reprezenta elementul festiv, scena, costumul național, „obiceiurile" asociate calendarului religios și celui popular. Concomitent, s-a dezvoltat apetitul spre redescoperirea elementului tradițional local: meșteșuguri locale, bucătărie locală, port popular/costum național, practici și obiceiuri, turism cultural în zone de tradiție, toate colate pe o terminologie care miza (și care încă mizează) pe nostalgica legătură idilico-ideală cu o realitate marcată de normă, puritate, sub etichetele lingvistice: „tradițional", „ca la țară", „ca odinioară", „ca la bunica".

În general, observăm că mass-media a acompaniat aceste tendințe, atât prin difuzarea de emisiuni care promovează același sistem de embleme în maniere de expunere „pe gustul publicului" (festivaluri, concursuri, evenimente de inspirație folclorică etc.), întreținând patternurile existente, cât și prin difuzarea de spoturi publicitare care potențează modelele presupusei

tradiții, în scopuri în primul rând comerciale. Astfel, observăm în reclamele care au circulat de-a lungul anilor, atât la televiziunile publice și private sau pe posturile de radio, cât și pe Internet, elemente care simulează valorizarea patrimoniului rustic, într-un melanj de componente aparținând diverselor culturi ale lumii și diverselor categorii culturale autohtone: peisaje idilice în care este promovată viața de familie, imaginea bunicilor costumați „tradițional" care servesc alimente locale, „ca la țară" sau „ca la bunica", din vase presupus a fi realizate de meșteri locali. Peisajul și arhitectura „tradițională" trimit la un univers în care grija pentru mediu și tradiție sunt adaptate cerințelor noii generații (a se vedea numeroase reclame la produse lactate sau conservă de paté și alte preparate din carne etichetate ca „tradiționale"). Adesea, imaginea ciobanului modern suprapusă peste cea a celui tradițional, personaje pe care le identificăm după costum și recuzită, este una construită pentru a se adresa consumatorului de orice vârstă și categorie socială și profesională, indiferent, fie acesta citadin sau nu. Ciobanul român din 2021 prezent în spațiile publicitare, având ca sursă ciobanul „real" este conectat la noua tehnologie, chiar de la stână, reprezentând dovada că tradiția și modernitatea sunt compatibile în societatea actuală, într-un stat european în care tradiționalul și produsele sau mărcile internaționale pot coexista neconflictual (reclamă la o firmă de telefonie mobilă și Internet). Identitatea națională este marcată, în spațiile media, de utilizarea unor patternuri care incumbă un mod de viață tradițional, și de exploatarea acestui sugerat *modus vivendi* în scopul acceptării și integrării în viața contemporană a „consumatorului", a insului contemporan de orice vârstă și de ambele genuri, indiferent de arealul geografic în care se situează[1].

Tradiția și factorii care o gestionează

Dacă, pentru specialist, identificarea noilor constructe-model care pornesc de la structuri emblematice de tradiție, deturnând sau ștergând elementele de specificitate, prin augmentare, aglutinare sau transformate, menținând, însă, o legătură cu modelul-sursă, reprezintă o chestiune ușor de identificat, pentru „publicul larg", adică nespecializat, lucrurile sunt mai puțin evidente. Acesta, doritor să își satisfacă nevoia de conservare a rădăcinilor în contexte recognoscibile, nu sesizează cu ușurință sau chiar deloc denaturarea, utilizarea adesea abuzivă a elementului, tehnicile de promovare absconsă a „tradiției", în scopuri variate, vehiculate cu alte mize decât grija pentru patrimoniu, fiind în măsură să captiveze și să convingă. Mărcile identitare transformate, recontextualizate și resemantizate, livrate pe căi convingătoare și în formule acceptabile, constituie, în prezent, un fapt observabil în societatea consumistă și tehnologizată a zilelor noastre.

Totodată, preocupările de redescoperire, transmitere și promovare a rădăcinilor pot comporta tendințe care să dezvolte curente precum *dacismul* cu grupări și lideri de opinie care aclamă credința și cultura dominantă a

dacilor pe actualul teritoriul al României sau tendințele naționalismului, uneori extrem, în care elementul etnic se configurează ca marcă identitară care trebuie conservată și apărată împotriva atacurilor cultural-ideologice internaționaliste. Emblemele identitare ale noului naționalism sunt aceleași ca acelea din trecutul istoric îndepărtat sau al istoriei recente de factură socialistă și chiar postdecembristă. Costumul sau portul, ca element vizual de impact, reprezintă un *marker* de apartenență și identitate a acestor grupări. Una dintre emblemele naționale vehiculate intens ca marcă identitară națională, dar și etnică, a fost „costumul național", rezultat al procesului ideologic de manevrare politică a portului popular, acesta constituindu-se într-un element de patrimoniu cultural imaterial prezent în cultura tuturor popoarelor și care a marcat identitatea „mic locală" (satul), locală și zonal-regională a purtătorilor săi.

Având în vedere interesul deosebit pe care acest element, ca ansamblu de piese vestimentare îl suscită mai ales în ultimul deceniu, ne preocupă să observăm elementele care au asigurat stabilitatea interesului pentru acest element, cu atât mai mult cu cât piesa de costum cunoscută drept *cămașă (femeiască) cu altiță* – sau *cămașă cu umăraș/umeraș* sau *ie* (cu denumirile regionale), așa cum se poate constata din informațiile detaliate ale *Fișei de inventar* a elementului prezent în *Inventarul național de patrimoniu cultural imaterial*[2]: *ciupag* (Oltenia, Muntenia, Transilvania), *ie cu umăraș* (sudul Transilvaniei), *ie fetească* (Transilvania), *spăcel* (Arad), *cămașă zoroclie* (Teleorman), *mânecar* (Loviște, Vâlcea), *cămașă răsucită* (Vrancea), *cămeșă cu lăncez* (Neamț, Suceava), *ie fetească, cămașă, zoroclie, mânecar, cămașă răsucită, chepeneag*[3] – reprezintă, în prezent, cea de a patra candidatură comună România-Republica Moldova în vederea înscrierii în Lista Reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității.

Imediat după adoptarea Convenției 2003, România a părut vag interesată de conservarea, salvgardarea și punerea în valoare a patrimoniului viu și a comunităților deținătoare, resursele insuficiente de la momentul respectiv, ca și înțelegerea parțială a necesității de a conserva un patrimoniu fragilizat de perioada comunismului împiedicând impunerea unei strategii puternice de salvgardare a patrimoniului imaterial. La data respectivă, ca și în prezent, a existat o slabă înțelegere cu privire la importanța identitară, culturală și la valoarea simbolică a patrimoniului imaterial ca întreg cu două fețe: purtătorul-creator de patrimoniu (performerul-transmițător de valoare) și creația păstrată, recreată și transmisă. Acest întreg necesită conservare ca tot, în scopul menținerii patrimoniului viu (*patrimoine vivant* – lb. fr., *living heritage* – lb. eng.), arhivele asigurând, prin activitatea specifică cercetării, conservarea documentelor despre patrimoniu și performeri („a doua viață a folclorului", S. Ispas).

Cadrul legislativ oferit prin legislația în domeniu și astăzi în vigoare (Legea nr. 410/2005 și Legea nr. 26/2008), în aceeași formă neactualizată,

a fost adoptat drept urmare a obligațiilor internaționale atașate adoptării Convenției, fără o strategie națională pe termen mediu și lung asumată prin vreun act cu valoare juridică. În anul 2021 în care ne aflăm există, însă, inițiativa unei abordări noi, de asumare strategică a conservării patrimoniului intangibil și implicit, a elementelor din Inventarul Național și a celor din Lista Reprezentativă, chiar dacă, deocamdată, nu există vreun interes direct pentru identificarea elementelor care ar necesita salvgardare în regim de urgență.

Cămașa cu altiță ca *vehicul cultural*

Odată cu înțelegerea importanței rolului elementelor de patrimoniu cultural imaterial în plan internațional, în primul rând, interesul în plan intern pentru acest tip de patrimoniu s-a axat preponderent pe elementele de mare vizibilitate, ancorate deja în mentalul colectiv atât din mediul rural, cât și din spațiul urban. După consolidarea exercițiului de realizare atât a candidaturilor individuale, cât și a celor comune, în perioada 2017-2018 a debutat inițiativa realizării unei noi candidaturi comune referitoare la *Arta cămășii cu altiță – element de identitate culturală în România și Republica Moldova*, dosarul de candidatură revenind în sarcina unui grup de specialiști din cadrul Comisiei naționale pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial. Candidatura a cunoscut un traseu sinuos, abia în martie 2021 reușindu-se depunerea dosarului comun, dosarul început inițial fiind reluat de o parte a membrilor fostei comisii și de alți specialiști, membri ai formulei actuale a acestui organism cu rol consultativ la nivelul ministerului de la București.

În prezent, putem remarca un interes multiplu referitor la patrimoniul cultural imaterial și la elementul la care ne referim în mod specific, din partea:

- decidenților statali;

- instituțiilor specializate (institute de cercetare, muzee cu specific etnografic sau de artă, centre culturale de nivel județean sau local sau alte instituții similare cu rol (și) în domeniul patrimoniului cultural imaterial);

- ONG-urilor formate din lucrători/meșteri ai acestui tip de cămașă sau ai ONG-urilor care susțin patrimoniul cultural, în general; în ceea ce privește aceste organizații, se pot identifica două categorii principale: (a) asociațiile de la nivel local (unele formate din femei, membre ale fostelor cooperative meșteșugărești de stat și care au dezvoltat ateliere familiale sau locale); (b) asociații formate din persoane care au redescoperit valorile culturii exprimate prin arta cămășii cu altiță și reproduc modele sau inovează modele existente în colecțiile muzeale, albume de artă etc., colaborând cu specialiști din muzee. În general, aceste categorii de meșteri sunt reprezentate în expoziții, târguri și evenimente similare, de vizibilitate și impact la nivel local, dar mai ales regional, național și internațional și prin rețele de socializare;

- publicului larg, amator de tradiție și cultură (persoane fizice, intelectuali, tineri, persoane interesate de tradiții, modă etc.);

- specialiști;
- școli/instituții de educație de diferite niveluri;
- comunități locale, grupuri, indivizi (femei, bărbați, copii care ar trebui să constituie nucleul oricărui demers în domeniul PCI, atâta vreme cât mențin viu fenomenul „cu mijloace pe cât posibil nealterate" și preponderent prin transmitere comunitară sau prin forme de educație care, în spiritul directivelor UNESCO, ar trebui să aibă o legătură directă cu performerii și comunitățile locale în primul rând și numai pe niveluri ulterioare cu specialiști/instituții de specialitate/ instituții cu rol comunitar și cultural ș.a.).

Considerații de ordin terminologic

Deși în prezent, lexemul *ie* (sg.)/*ii* (pl.) este vehiculat frecvent în rândul publicului larg, din mediul urban, în mod deosebit, probabil și sub impactul comercializării excesive a produselor obținute pe scară industrială din import, de proveniență turcească, chinezească ori chiar bulgărească, termenul nu a fost cunoscut decât accidental în mediul sătesc, cuvântul *cămașă*/*cămeșă*, ca element de vestimentație prezent atât la bărbați, cât și la femei (în forme specifice, dar cu aceeași denumire generică) și chiar la copii (inclusiv la prunci, așa cum citim la T. Pamfile sau S. Fl. Marian) fiind cel uzitat încă de la primele atestări în limbă.

Lucrarea Zamfirei Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, apărută sub egida Institutului de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, în 1978, oferă date care, coroborate cu elementele descriptive și de cartografie prezente în Atlasul Lingvistic Român (ALR) și Atlasul Limbii Române pe Regiuni (ALRR) precizează circulația termenilor *ie* și *cămașă* în rândul diferitelor categorii de vorbitorii: (a) țăranii, oamenii simpli de la sate, respondenții chestionarelor pe baza cărora au fost alcătuite hărțile și (b) specialiștii etnografi care au cercetat comunitățile și au aplicat chestionarele ori (c) categoria elitelor, intelectualii care, la data cercetărilor de teren, aveau propriile însemnări referitoare la elementele de vestimentație.

Zamfira Mihail precizează că „Noțiunea de port popular se referă la categoria de obiecte de îmbrăcăminte care au fost și sînt purtate în mediul rural (incluzînd și îmbrăcămintea păstorilor) care au căpătat semnificație etnică sau națională" [1, p. 9].

Portul popular specific unei localități sau unei regiuni a servit nevoii de creare de embleme identitare, mai ales odată cu mișcările unioniste specifice pașoptismului, unde, alături de limbă și drapel, se promova și costumul național drept element unificator prin simbolismul său morfologic și prin suma de funcții deținute, al provinciilor ce se doreau a fi unite și deci se marca unitatea prin elemente puternice care, odată fixate în mentalul colectiv, se transformau în mărci identitare naționale. Autoarea notează că, asemenea altor limbi sud-est europene, termenul generic port (< *purta* < lat. *portare*) desemna

„îmbrăcămintea şi încălţămintea obişnuită a unui om; fel de îmbrăcăminte caracteristică unui popor, unei regiuni, unei epoci etc.; costum" [1, p. 39]. Zamfira Mihail precizează că cercetările de teren redate în chestionarele din ALR şi ALRR nu suprapun terminologia specialiştilor, a celor care au aplicat chestionarul cu graiul vorbit în comunităţile chestionate, adesea consemnările păstrând fie termenii generici, fie pe cei livreşti, specifici intelectualului sau specialistului care a consemnat datele şi care a transpus în propriul limbaj datele culese, prin urmare acurateţea transcrierii cunoaşte filtrul celui care a consemnat. Date punctuale, referitoare la elementul de port denumit „cămaşă cu altiţă" nu a reprezentat o referinţă a chestionarelor, aşa cum reiese şi din răspunsurile la chestionarele lui Hasdeu. Astfel, lexemul *ie* care desemnează exclusiv cămaşa femeiască, conform răspunsurilor redate în ALRR nu apare ca recurent pentru a fi considerat reprezentativ, nici măcar la nivel local.

Cercetătoarea consideră că în limba română, lexemul *ie* este conservat mai aproape de etimon în formele *iňe* şi *inĩa* care, prin regresiune au menţinut forma cu *i* geminat. „În zona în care *iňe* se pronunţă astăzi astfel, adoptarea pronunţiei *ie* va însemna acceptarea unei forme de limbă literară, şi nu va fi o evoluţie a pronunţării" [1, p. 51]. Înţelegem, aşadar, că în idiomurile locale din sate, *ie* nu era cunoscut sau, în niciun caz circulat de către vorbitori, alţii decât cei care aveau acces la surse livreşti. Prin urmare, elementul lingvistic, marcat în Convenţia 2003, încă din preambulul său, drept „vector" fundamental al patrimoniului cultural imaterial reprezintă o sursă de anulare a confuziei referitoare la circulaţia şi semantica termenului în comunităţile de „performeri", sursele livreşti şi, mai târziu, evenimentele specifice festivismului activist şi contextelor ideologice de performare promovând lexemul *ie* uzitat astăzi cu o oarecare fervoare pe teritoriul României.

Găsim, de asemenea, definită *cămaşa* (lat. < *camisia*) (lexem prezent şi în albaneză): „Cămaşa românească este o piesă de port confecţionată din pânză (de cînepă, in, borangic) purtată direct pe piele, a cărei lungime şi ornamentaţie au fost variabile în timp şi spaţiu" [1, p. 45], cu menţiunea că „lat. *camisia* face parte dintre elementele latine de largă circulaţie conservate în limbile romanice occidentale, în rom. şi în alb." [1, p. 49]. Genul proxim al lexemului este comun atât pentru a desemna elementul de costum femeiesc, cât şi pe cel bărbătesc, genul specific constând în adăugire terminologică sau în derivarea lexicală care marchează diferenţa de gen ori statut social sau marital: *cămeşă femeiască*/*muierească*, *buoriesască* sau *voinicească* (la bărbaţi).

Cercetătoarea menţionează că lexemul „ie (<lat. [vestis] *linea*, «[îmbrăcăminte] din pînză de in» < *lineus* «de in») este folosit pentru a denumi numai cămaşa f." [1, p. 51]. În franceză, etimonul s-a dezvoltat în *linge* (pânză), alb. *linje*, forme similare existând şi în restul limbilor romanice. În dicţionarele curente, termenul *altiţă* desemnează partea superioară a mânecii brodată, lexemul având etimon latin (*altus-a-um* însemnând înalt, cu superlativul

altissima care desemna atât partea superioară a mânecii (*umărașul*/*umerașul*), cât și poziția socială a purtătoarei sau faptul că aceasta era mândră, decorul altiței fiind puternic semiotic [12, p. 34]. Astăzi, jocul terminologic promovat în numeroase sloganuri publicitare, comerciale sau festiviste de tipul: „Poartă ie cu mândrie”[4] sau altele similare, mizând pe consonanța fonetică, indică faptul că cei care vehiculează astfel de mărci lingvistice în scop comercial sau ideologic nu sunt cu totul străini de datele științifice pe care le pot manevra conform scopurilor proprii.

Cercetătoarea Z. Mihail precizează sursele arheologice credibile în care este atestat elementul de costum: cămașa despicată în părți (monumentul de la Adamclisi, Columna lui Traian) și este de părere că reprezentările de pe vasele de lut descoperite în siturile arheologice nu reprezintă tatuaje, ci elemente de costum decorat. În același timp, arată că elementele etnolingvistice reprezintă izvoare solide, în vreme ce sursele livrești, reprezentările artistico-plastice și iconografice, portretele votive trebuie corelate și confirmate prin dovezi științifice, neputând fi considerate ca dovezi irefutabile științific, ele reprezentând, așa cum știm, lucrări de compoziție.

III. Rezultate și discuții. Elemente de stabilitate a costumului

Ca orice element aparținând patrimoniului cultural imaterial, elementele de costum, considerate separat și portul, ca ansamblu, dincolo de inovațiile individuale (tânăra fată care coase în ascuns cămașa de sărbătoare sau pe cea ceremonială cu ornamentică și într-o cromatică care să respecte marca locală, și de statut social, dar care să o particularizeze prin evidențiere) se supun unor norme bine definite. Aceste norme dau stabilitate și asigură unitatea și continuitatea zonală, de marcă etnică, locală, de statut social și marital și de distincție a contextului uzual sau ceremonial de purtare a elementului sau a veșmântului. Abaterea de la normă reprezintă încălcarea codului de semnificare a cămășii (în cazul de față), fapt care ar atrage identificarea „eronată” a purtătoarei. Conform cămășii pe care o poartă (croi, material, cromatică, elemente de ornament, simplitatea sau bogăția decorului și a elementului din care acesta este compus, alegerea elementelor decorative și dispunerea acestora se constituie într-un întreg și într-un cod de reprezentare), purtătoarea poate fi încadrată:

- ca fată tânără, mândră, „de măritat”, care se pregătește să facă saltul, să fie înălțată din starea de castitate în cea de tânără nevastă și de mamă;
- femeie tânără, recent nuntită;
- mamă;
- femeie văduvă;
- femeie iertată.

La fel, cămașa de „toată ziua” care îmbrăca femeia în activitățile casnice sau de la câmp, era mai simplă, din materiale rezistente (cânepă, in, bumbac) și

se deosebea de cea de sărbătoare sau de cea ceremonială (borangic, bumbac), prin material, ornamentică simplificată, materialele folosite pentru împodobire, elemente de ornamentică şi dispunerea acestora, codul cromatic. Cromatica şi decorul semnificau diferit statutul social, starea materială şi maritală a femeii. Cămaşa pregătită pentru înmormântare era sobră; pentru tinerele nemăritate şi plecate înainte de vreme era pregătită cămaşa miresei. Cămaşa reprezenta, aşadar, un al doilea trup care media între lumea văzută şi universul suprauman, spiritual, vegetal, zoologic (modele în cruce, cu stea, cu steaua reginei, trifoi, muşeţel, trandafir, spic de grâu, buburuză, muscă, coarnele răsucite, pui şi mulţi alţii [4] etc.).

Valoarea semiotică a cămăşii, aşadar, cunoaşterea codului şi vehicularea lui ca pe un sistem de semnificaţii, un cod sau un semnificant care încorporează în loc cuvinte, de pictograme şi ideograme, semne cusute cu sens şi semnificaţie, circularea acestui cod la nivel local şi regional şi întărirea valorii sale s-au realizat şi prin purtarea acestuia de către femei-etalon, care îi confirmă şi potenţează cunoaşterea în afara mediului ţărănesc (purtarea costumului de către reprezentantele Casei Regale a României, sau ale caselor nobiliare, înfiinţarea de ateliere inclusiv pe lângă centrele mănăstireşti de monahii, înfiinţarea de asociaţii culturale, punerea în circulaţie de albume, caiete cu modele decorative etc.). Existau chiar şi reglementări juridice referitoare la purtarea pieselor de costum, prin urmare, inovaţia nu se putea face decât în limitele respectării codului de semnificaţii multiple ale costumului şi funcţiilor acestora:

- funcţie ceremonială (reprezentarea stilizată a universului, a calendarului, a elementelor fitomorfe, antropomorfe sau geomorfe cu semnificaţie în viaţa omului şi a universului şi consacrarea femeii în rolul său specific);
- apotropaică, de pază a femeii împotriva forţelor negative;
- de asigurare a fertilităţii femeii în rolul său matern (decorul cu pui pe umăr).

În afara acestor funcţii puternic semiotice, rolul funcţional se afla la baza cămăşii de zi cu zi, dimensiunea estetică fiind intrinsecă celorlalte funcţii. Aceasta a fost explorată şi valorizată încă din secolul al XIX-lea de către artiştii plastici, secolul al XX-lea aducând în atenţia designerilor marilor case de modă, „cămaşa românească", recunoscându-se şi pe aceste căi valoarea estetică a cămăşii româneşti, nu neapărat prin preluarea unui model local, cât prin stilizarea şi recunoaşterea sursei de către artiştii respectivi (cazurile celebre Yves Saint Laurent, Tom Ford)[5].

În contextul tradiţional în care se utiliza cămaşa cu altiţă drept mesaj sincretic, drept cod comunicaţional cunoscut, recunoscut (cod prezent şi în decorarea ouălor de Paşti sau în ornamentica vaselor de lut), vehiculat, îmbogăţit şi transmis în rândul grupului şi comunităţii locale şi regionale (nu doar femeile cunoşteau şi puteau „citi" codul vestimentar, ci întreaga comunitate din care făceau parte) încălcarea „codării" sau a purtării neconforme codului nefăcând

parte din mentalul colectiv. Această cunoaștere de semnificații a trupului de pânză decorată și transmiterea ei odată cu obiectul în sine determinau stabilitate în menținerea croiurilor, decorului, cromaticii ș.a. Implicarea femeii în procesul de realizare a cămășii (de la realizarea firului, la început, țeserea lui până la asamblarea pieselor și decorul cusut al acesteia) reprezenta inclusiv „chinul plantelor" cu un întreg act sacrificial și ritual al realizării unui trup de pânză care la final putea fi consacrat funcțiilor pe care urma să le desemneze pentru purtătoarea sa.

În cultura populară, ideea de modă, ca element de estetică pură, asumată individual și ca apartenență de grup nu ar fi putut intra în tiparele mentalitare ale modelor actuale care, deși pot miza pe diverse semnificații sociale asumate artistic (militantismul pentru ecologie, libertatea de exprimare și de gen, antirasism, antixenofobie, omagierea anumitor culturi naționale etc.), se calează preponderent pe dimensiunea estetică. Costumul popular specific oricărei culturi locale, regionale sau naționale, supus procesului de aculturație, presupune, în orice condiții, asumarea unor norme. Costumul național, în viziunea identitar unionistă pașoptistă, ca strategie politică, a avut o miză care și-a găsit dimensiunea în impunerea istorică. În perioada regimului totalitar comunist, în care costumul nivela regiunile și ștergea diferențele zonale și identitare, portul țărănesc nu mai era nici purtător de semnificație socială, ceremonială etc., nici nu mai purta semnul elitelor vremii aruncate în lagărele comuniste, ci reprezenta o uniformă națională promovată pe multiplele căi ale sistemului politic în care ansamblurile folclorice și defilările grandios-festiviste de la Cântarea României, alături de costumele Șoimilor patriei și ale Pionierilor sau ale Armatei făceau loc noilor embleme ale comunismului socialist, atelierele din familii fiind înlocuite de cooperativele meșteșugărești cu distribuție locală și națională prin magazinele de artizanat, lucrătoarele fiind adesea persoane din comunitățile creatoare de cămăși „manuale", care cunoșteau și dețineau meșteșugul artistic al creării elementelor vestimentare locale.

Contexte actuale de conservare, salvgardare, transmitere și punere în valoare a cămășii cu altiță. Riscuri și oportunități

Cu toate că interesele actuale pentru elementele de patrimoniu cultural imaterial și în special pentru cele candidate la o recunoaștere națională și internațională este unul deosebit, cu atât mai mult cu cât acestea devin mai diverse, mai numeroase și tot mai dificil de urmărit, atenția acordată comunităților locale nu este decât rar conformă cu directivele UNESCO. Organizația recomandă ca în centrul oricărui demers de specialitate ori strategic în domeniul PCI să existe performerii, adică păstrători, purtători, deținători, creatori și transmițători ai unor valori care depind, așa cum specialiștii o recunosc, de nevoile comunitare (și, prin urmare, nu de comanda strategică, ideologică, politică sau de altă natură). Deși se recunoaște declarativ

rolul acestor persoane, nu sunt decât rar implicate în mod „strategic" în conservarea şi transmiterea patrimoniului, uneori realizându-se demersuri de conştientizare cu privire la rolul şi drepturile pe care le deţin la nivel naţional, iar recunoaşterea valorii acestora este adesea declarată numai la evenimente punctuale, fără a fi integrată unui proces puternic şi complex de salvgardare şi promovare adecvate. Totodată, iniţiativele în domeniu, cel mai adesea vin din afara sferei comunitare şi nu dinspre comunităţi (cazul dosarelor de realizare a candidaturilor pentru LR).

Nevoile comunitare actuale nu au fost supuse decât sporadic unor cercetări la zi, iar realitatea contemporană, modernitatea şi dificultăţile omului din comunităţile urbane şi rurale devin tot mai urgente şi complexe. Nevoia de confort, de simplificare a vieţii, de acordare la lumea standardelor din alte state, nevoia asigurării unei existenţe adesea simple, cu standarde reduse de calitate a vieţii fac ca aceste nevoi individuale, de grup şi comunitare să se modifice. Asigurarea transmiterii *in situ* este adesea doar un deziderat, iar programele şi proiectele de educaţie şi învăţare a elementelor de patrimoniu în sistem de educaţie formală şi nonformală nu sunt corelate cu opiniile specialiştilor şi cu nevoile comunitare. (N. Iorga avusese iniţiativa unui învăţământ obligatoriu de acest tip, ignorând mecanismele interne ale culturii populare şi realizând, în avangarda timpului său, un fel de învăţământ pentru patrimoniu metodic, prin sistemul şcolar). Pentru moment, o strategie în domeniul patrimoniului intangibil, corelată adecvat cu comunităţile locale şi cu sistemele de educaţie obligatorie sau alternativă, ar putea oferi o soluţie complexului actual de forţe şi elemente care acţionează constant şi defavorabil asupra patrimoniului şi a purtătorilor acestuia. Iniţiative privitoare la programe şi proiecte de protejare şi conservare, mai degrabă locale sau din partea unor specialişti dedicaţi se pot semnala la Iaşi, Timişoara, Craiova, Sibiu, Braşov, Prahova, Argeş etc., unele localităţi desfăşurând în anonimat o serie de acţiuni punctuale, determinate de nevoile interne de conservare a specificului local.

IV. Concluzii. Posibile soluţii deschise

În lumina celor prezentate mai sus, avem în vedere o serie de acţiuni completate de regândirea unei strategii complet nouă la nivel naţional, pe termen mediu şi lung. Acestea ar viza cel puţin următoarele aspecte:

A.

- actualizarea legislaţiei în domeniul PCI şi în domeniile conexe (corelarea cu legea dreptului de autor şi a proprietăţii intelectuale);

- reţele de specialişti organizate pe niveluri: local, regional/zonal, naţional care să colaboreze între ele şi la nivel local, cu indivizii, grupurile, comunităţile şi autorităţile locale;

- reţea de instituţii şi de ONG-uri care să comunice şi colaboreze

transparent pe orizontală (în interiorul rețelei) și pe verticală: rețea-comunități locale;

- inventare regionale de patrimoniu cultural imaterial realizate conform unor criterii și proceduri atent reglementate;

- baze de date dedicate domeniilor și subdomeniilor etnologice și adiacente;

- strategii dedicate elementelor din inventarul național, din Lista Reprezentativă (LR) și preocuparea pentru elementele aflate în risc (cercetare, monitorizare, actualizare date, creare de baze de date etc.);

- strategii comune (parțial) cu alte state pentru elementele comune aflate în LR (monitorizare, conservare, punere în valoare ș.a.);

- alocarea de resurse financiare inclusiv pentru formarea și specializarea specialiștilor/experților în domeniile patrimoniului cultural (domeniile etnologice);

- adoptarea unei strategii care să pună în centru individul, grupul, comunitatea, printr-un demers sustenabil, de conștientizare, promovare, valorificare a creațiilor, fără supralicitarea acestora și fără crearea unui excedent care să transforme creația și performerul în lucrători cu „angajați", adică extrași din mediul lor firesc.

B.

- crearea de contexte care să permită indivizilor, grupurilor, comunităților recunoașterea valorii lor directe și a creațiilor pe care le realizează, deține și transmit;

- respectarea deciziilor și a opiniilor acestora;

- acordarea de facilități financiare, logistice și administrative prin care activitățile creatoare ale acestor persoane, grupuri și comunități să fie cunoscute, recunoscute, valorizate și promovate adecvat, cu grija menținerii echilibrului între recompensă și conservarea specificului elementelor; în acest sens, impunerea de sancțiuni pentru acțiuni abuzive, frauduloase, ar necesita gândirea unui sistem juridic cu norme de aplicare posibile;

- crearea unui sistem de protecție funcțional care să descurajeze produsele de serie și să permită cunoașterea și valorizarea patrimoniului local și a creatorilor locali, recunoscuți de comunitate și de specialiștii în domeniu;

- facilitarea accesului publicului nespecializat, „consumator de cultură tradițională" la o informație de bază necontaminată de date eronate, prin cât mai multe canale, în așa fel încât un public informat să poată face distincții chiar și în tușe mari între produsele de serie, din import și cele locale sau zonale, adesea comercializate drept produse tradiționale (ii, vase, obiecte decorative și de artizanat, produse de gastronomie etc.);

- încurajarea, inclusiv de către publicul inițiat, informat, a creațiilor locale care asigură existența cotidiană a comunităților actuale și care nu mai

deservesc neapărat funcțiile inițiale ale comunității.

Astăzi, *cămașa cu altiță* îndeplinește mai degrabă rol de apartenență culturală, de cultură a elitelor, a mediilor mondene și de reprezentare statală ori de simplă piesă asociată unui costum *casual*, atunci când nu are rol pur estetic și comercial, ca produs „hand made".

În ceea ce privește drepturile de autor și procesul actual de aculturație extins, se cunoaște, de exemplu, cazul recent al unei companii faimoase care, în colecția de primăvară-vară a acestui an pune în vânzare două articole fără a-și declară sursa de inspirație[6] (așa cum, în mod etic, au făcut-o de-a lungul timpului casele Chanel, Dior, Prada[7] ș.a.). În plan național, de asemenea, copierea de modele și lipsa protecției creatorilor de elementele false care le fac concurență injustă este o chestiune încă nereglementată și care lasă loc abuzurilor actuale și viitoare, odată cu creșterea interesului pentru domeniul patrimoniului intangibil.

Note

[1] Vezi pentru cazurile citate paginile-sursă și/sau contextele de căutare a informațiilor:
https://www.youtube.com/watch?v=fx6WgfCypm;
https://www.google.com/search?q=reclama+napolact&tbm=isch&ved=2ahUKEwicjP3bjq_xAhUx67sIHRNUCo8Q2-cCegQIABAA&oq=reclama+napolact&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAA6BAgjECc6BggAEAgQHjoECAAQGDoECAAQHlDX4wVY1P0FYP2ABmgAcAB4AIABeIgBxAySAQM4LjiYAQCgAQGqAQtnd3Mtd2l6LWltZ8ABAQ&sclient=img&ei=Zd_TYNzFEbHW7_UPk6ip-Ag&bih=722&biw=1536&client=avast-a-2#imgrc=tYodLku2VXu3aM;
https://www.youtube.com/watch?v=g8mOpPlUCa0;
https://www.google.com/search?q=reclama+telekom+st%C3%A2n%C4%83&client=avast-a-2&sxsrf=ALeKk03Kq5Q_85_kTX1dQ6-_O5JIrCybRQ:1624497963256&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwi0zKbAjq_xAhXxh_0HHcF9B8UQ_AUoAnoECAEQBA&biw=1536&bih=722;
https://www.google.com/search?q=farmacia+inimii+catena+reclama&client=avast-a-2&hl=ro&tbm=isch&sxsrf=ALeKk000_oFX1npEF2VpHszUXWzpfoxXFA:1624498587583&source=lnms&sa=X&ved=2ahUKEwjRw4DqkK_xAhX0_7sIHZR5C3AQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=722&dpr=1.25.

[2] https://patrimoniu.ro/images/imaterial/camasa-altita/camasa-altita.pdf.

[3] Cf. https://patrimoniu.ro/images/imaterial/camasa-altita/camasa-altita.pdf, pagină verificată pe 5 octombrie 2021.

[4] https://unimedia.info/ro/news/780f0dfc4db8198e/poarta-ie-cu-mandrie-din-japonia-pana-la-chisinau-zeci-de-persoane-s-au-afisat-in-bluzele-romanesti-pe-retelele-sociale.html

[5] Cf. https://www.google.com/search?q=colectia+chanel+moscova+inspiration+russe&sxsrf=ALeKk03STf6wxClGZGEIyqKuP6sq7XByZg:1624516331329&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj93_D20q_xAhWbgP0HHSQLCjkQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1536&bih=754
și, de asemenea
https://www.google.com/search?q=colectia+chanel+moscou+inspiration+india&tbm=isch&ved=2ahUKEwjQltSn06_xAhX-AWMBHR9UC4EQ2-cCegQIABAA&oq=colectia+chanel+moscou+inspiration+india&gs_lcp=CgNpbWcQAzoECCMQJ1D-XFjzdWC_eGgAcAB4AIABywKIAZsRkgEHMC41LjMuMpgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1nwAEB&sclient=img&ei=USfUYJCqJf6DjLsPn6itiAg&bih=754&biw=1536,
precum și

https://www.google.com/search?q=colectia+chanel+moscou+inspiration+western&tbm=isch&ved=2ahUKEwjeu5za06_xAhXh7uAKHZCyAhoQ2-cCegQIABAA&oq=colectia+chanel+moscou+inspiration+western&gs_lcp=CgNpbWcQAzIECCMQJ1C-YVi_eWD6e-2gAcAB4AIABoAOIAYQUkgEJMC42LjIuMi4xmAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWfAAQE&sclient=img&ei=uyfUYJ7yJ-HdgweQ5YrQAQ&bih=754&biw=1536, surse verificate pe 5 octombrie 2021.

[6] Este vorba despre casa Celine, al cărei caz a fost semnalat și de comunitatea La blouse roumaine (http://lablouseroumaine.io/), într-o postare din 11 februarie 2021 pe pagina sa oficială de socializare, https://www.facebook.com/LaBlouseRoumaine10/posts/3667516083366699, cu imagini actualmente indisponibile pe siteul companiei amintite, pagină verificată pe 5 octombrie 2021.

[7] Faptul ne-a fost semnalat de cercetătoarea Corina Mihăescu de la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu" al Academiei Române.

Bibliografie

1. Mihail Zamfira. Terminologia portului popular românesc din perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană. București: Editura Academiei, 1978. 253 p.

2. Cazacu Boris. Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale. În: „Studii și cercetări lingvistice", 1953, tom IV, p. 99-136.

3. Iorga Nicolae. Portul popular românesc: Lecția ținută la cursurile de vară. Vălenii de Munte: Editura Societății „Neamul românesc", 1912. 31 p.

4. Fulga Ligia, Chiru Gabriela. Costumul tradițional din sud-estul Transilvaniei în context ritual. Brașov, 2017.

5. Stoica Georgeta, Petrescu Paul, Bocșe Maria. Dicționar de artă populară românească. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985. 443 p.

6. Pamfile Tudor. Sărbătorile la români. București: Editura Saeculum I.O., 1997.

7. Stoica Georgeta, Onoiu Georgiana. Portul popular femeiesc din Suceava. Traditional Costume of Women from Suceava. București: Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti", Edimpex, 2015. 512 p.

8. Stoica Georgeta, Popoiu Paula, Onoiu Georgiana. Portul popular din Câmpia Munteniei în colecțiile Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti" din București. Muntenia Plain Folk Apparel in the Collections of „Dimitrie Gusti" National Village Museum. București: Editura Mega, 2020. 303 p.

9. Secoșan Elena, Petrescu Paul. Portul popular de sărbătoare din România. București: Editura Meridiane, 1984. 247 p.

10. Pamfile Tudor. Înmormântarea la români. București: Editura Saeculum I.O., 2020.

11. Pamfile Tudor. Industria casnică la români. București: Librăria Socec & Comp., 1909. 504 p.

12. DELR (Al. Ciorănescu). Ediția a III-a. București: Editura Academiei Române, 2016.

13. DEX. București: Editura Academiei, 2000.

Abstract

THE TRADITIONAL BLOUSE WITH EMBROIDERY ON THE SHOULDER (ALTIȚĂ). SEVERAL PERSPECTIVES OF APPROACHING AN IDENTITY ELEMENT AT NATIONAL AND INTERNATIONAL CONTEXT. Along with the entry of intangible cultural heritage into the attention of various categories of specialists, state decision makers, individuals interested in heritage, intellectuals concerned about the state of culture in Romania or NGOs, but also with the development of media and Internet communication impact, there has been a general concern, in the Romanian society, for certain elements specific to the intangible cultural heritage. Selection of elements considered emblematic for national, cultural, regional identity, etc. is currently based

not only on the recommendations of specialists in ethnological fields and cultural or state policies, but also on the influence of the media, civil society representatives, often gathered in initiative groups or associations that, adapted to the current era, operate using both traditional systems and online and offline communication provided by new technologies. In addition to these, one must consider the impact of influential factors and economic or commercial authority.

The Traditional Blouse with Embroidery on the Shoulder (Altiță) is one of the recent examples of a multinational nomination for the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity recognized by UNESCO; as a joint file of Romania and Republic of Moldova, pending for analysis and evaluation, the proposed element drew attention of all the factors mentioned above at various times. Beyond the outcome and the decision of the evaluation, which all the factors involved wish to be positive, we are concerned with a slight setback triggered by the linguistic dimension of the terminology regarding the wardrobe element called traditional blouse with embroidery on the shoulder („the altiță blouse"), as well as the specific elements and the context in which the element manifested and continues to manifest itself, in its syncretism, within the communities that created, carried/wore and transmitted it. Moreover, the impact of modernity manifested at the level of understanding the element as a whole (raw material, working techniques, ornamentation, significance, contexts of manifestation / behavior, functions - cultural and social code, etc.), its resemanticization, as appropriate, etc. takes place today in a complex dynamic. The process of selecting an element considered representative and its entry into a true circuit of protection-conservation-transmission and promotion at domestic and international level, volens nolens transforms that element into a negotiated „product": both in all active environments (media, Internet and social networks in particular) and between authority/ influential factors and specialists. Consequently, as the visibility and „market share" of the new work of universal value increases, an additional responsibility is expected to be taken by actors involved in the area of protection against the faulty and abusive use of the element, both at a national and international level.

***Keywords**: intangible cultural heritage, UNESCO Convention 2003, costume, embroidered blouse, women's blouse, community, media.*

Doctor, cercetător științific, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu" al Academiei Române, București

ELEMENTE DE ETNOESTETICĂ ÎN COSTUMUL TRADIȚIONAL DINTR-UN SAT DIN MĂRGINIMEA SIBIULUI – GURA RÂULUI

Maria ȘPAN

Rezumat

Etnoestetica reprezintă, conform specialiștilor, modul în care estetica este concepută în cadrul unei abordări antropologice. Prezenta comunicare propune o incursiune în domeniul etnoesteticii oamenilor din comuna Gura Râului, o localitate din Mărginimea Sibiului, județul Sibiu – în care multe tradiții încă se păstrează, inclusiv purtarea hainelor românești în zilele de sărbătoare – pentru a descoperi ce înseamnă cuvântul frumos pentru oamenii de acolo, care sunt criteriile lor estetice, în general (ce înseamnă un bărbat frumos, o femeie frumoasă, o poartă frumoasă etc.), care sunt cuvintele folosite pentru a spune că un lucru este frumos, dar, mai ales, ce înseamnă frumosul pentru săteni când vine vorba de costumul lor. Costumul din Gura Râului este considerat a fi cel mai simplu din zona Mărginimii Sibiului, tocmai de aceea analizarea lui din perspectiva etnoesteticii – o perspectivă preponderent emică – reprezintă o provocare. Ne vom concentra pe etnoestetica elementelor costumului – în special, pe broderia iei –, vom descoperi frumosul din costumul purtat la riturile de trecere, ce înseamnă costum autentic, cum se îngrijește costumul ca să fie frumos, posibile influențe ale unor grupuri etnice în „frumosul" costumului din Gura Râului etc.

Cuvinte-cheie: *etnoestetică, frumos, fain, costum tradițional, artă populară, Gura Râului, Transilvania, Mărginimea Sibiului,*

Preambul

Etnoestetica este considerată, de către cercetători, ca fiind „aproape un sinonim pentru antropologia artei. […] avem de-a face cu o descriere a antropologiei artei, mai degrabă decât cu modul în care estetica este concepută în cadrul unei abordări antropologice"[1]. Prin etnoestetică, înțelegem „modul în care cuvântul estetică este folosit"[2]. Ion Necula aborda acest termen în sensul de „știință a creației populare"[3]. Petre Ursache, autorul cunoscutei lucrări *Etnoestetica*, subscrie la ideea lui Romulus Vulpescu, înțelegând acest concept ca „parte componentă a esteticii populare, ambele integrabile în estetica generală"[4].

Petre Ursache consideră că etnoestetica trebuie „să îndeplinească două deziderate [...]: mai întâi, raportarea corectă la izvoare. Se cuvine să aibă prioritate sentințele și paremiologia (proverbele și zicătorile). [...] acestea *teoretizează* și certifică fenomenele de conștientizare a experienței artistice și estetice [...]. Al doilea deziderat al etnoesteticii [...] privește raportarea la estetica savantă, pentru necesare paralelisme, interferențe și delimitări"[5]. „*Nu-i frumos ce-i frumos, ci-i frumos ce-mi place mie* definește întregul sistem de relații estetice din cadrul mediilor etnografice."[6] Totul se rezumă la o „judecata de gust"[7]. Etnoestetica este, de fapt, estetica unei anumite culturi, ce înseamnă *frumosul* într-o anumită cultură. Dar ce este frumosul? Antiteza urâtului?

„**Frumosul** este o categorie fundamentală în gândirea și existența colectivității tradiționale. Asociat cu **binele** și cu **adevărul**, care înseamnă *lege*, subordonează orice tip de activitate posibilă, de la simplul ceremonial cotidian

al formulei de binețe și de salut, la marile ritualuri comunitare."[8] Frumos vine din latinescul *formosus*, care înseamnă *formă*, românii având, în opinia specialiștilor, „predilecție pentru inventarea formelor frumoase"[9].

Creatorul de artă tradițională este inspirat de **frumusețea naturii**, natura în sine fiind considerată ca un reper moral („După poamă se cunoaște pomul/ și după faptă omul"; „Fii înțelept ca șarpele, muncitor ca albina și doritor ca turturica").[10] Acest lucru este întărit și de broderiile cu inspirație din natură.

Frumosul natural, „așa cum a fost creat de Dumnezeu", e și el un reper, ca de altfel și modelul divin. „Podoaba lăsată de Dumnezeu e suficientă" spunea un tânăr din Gura Râului. De aici, importanța și a **frumuseții spirituale/ duhovnicești**, doar că „deosebirea dintre frumusețea lăuntrică și cea exterioară apare și în scrierile celui mai însemnat dintre discipolii lui Platon, Aristotel. Astfel, în lucrarea sa *Politica*, Aristotel remarcă faptul că nu este la fel de ușor să percepi frumusețea sufletului precum percepi frumusețea trupului."[11]

Feodor Dostoievski afirma: „frumosul este ceea ce e normal, ceea ce e sănătos. *Frumusețea va salva lumea* și el întreabă imediat *Care?* Pentru că *Frumusețea este o enigmă.*"[12] În cartea lui Constantine Cavarnos, *Frumusețea duhovnicească*, găsim următoarea afirmație: „observația lui Dostoievski se referă la frumusețea duhovnicească"[13]. Omul de știință, Alexis Carrel, spunea, despre frumusețea morală, că „această formă de frumusețe este cu mult mai impresionantă decât frumusețea Naturii și a Științei... Ea întărește forța intelectului. Ea face pace între oameni. Mult mai mult decât știința, arta și ritualurile religioase, frumusețea morală este temelia civilizației"[14].

„**Arta** reprezintă un *suport* natural al esteticului, fără de care acesta nu poate să ia ființă"[15]. Încă din cele mai vechi timpuri, arta era o necesitate spirituală: „Arta nu este numai plăcere și bucurie pentru omul primitiv, ea este și o necesitate spirituală"[16].

Ion Frunzetti sublinia faptul că „este o prejudecată greu de risipit, a marelui public aceea că arta populară este un alt nume al **artei primitive** […]. Există o diferență fundamentală între arta primitivă și arta populară. Prima are un scop mimetic, un rost imitativ, și se slujește de procedee figurative urmărind idealul asemănării perfecte cu modelul."[17] Și continuă spunând că „cea de-a doua este un exercițiu al spiritului, oglindindu-i năzuințele secrete și structura, traduse într-un limbaj de metaforă"[18]. Prin urmare, „în aprecierea creației tradiționale, sunt neadecvați termeni ca primitivitate, forme rudimentare de gândire"[19].

În plus, Grigore Smeu considera o eroare „interpretarea funcționalității artei populare printr-o **reducere la utilitar**. Există, însă, grupe întinse de creații ale artei populare a căror funcționalitate nu intră în sfera utilitarului, ci este *în exclusivitate* estetică"[20]. Iar creația populară nu este altceva decât o „*mărturie* a unui **suflet colectiv** care își cere descifrarea"[21].

În ceea ce privește **creatorul popular**, el „operează cu simțul frumosului și este încercat de o conștiință artistică genuină – își exprimă public o bucurie subiectivă și caută s-o împărtășească într-o formulă sinceră și nealterată și

concetățenilor săi, pentru a produce aceleași efecte jubilative."[22]

„**Antropologii** au datoria să fotografieze, catalogheze, înregistreze și să descrie toate formele posibile de manifestare artistică."[23]

Comuna **Gura Râului**, din județul Sibiu, este o localitate din zona etnografică a Mărginimii Sibiului, în care multe tradiții, încă, se păstrează, inclusiv purtarea *hainelor românești* în zilele de sărbătoare. Satul este unul românesc, dar care a avut, secole de-a rândul, pământurile învecinate cu cele ale Cristianului, localitate, cu preponderență, săsească – coloniștii sași au venit în zonă, în secolul al XII-lea, în vederea apărării granițelor Transilvaniei. În secolul al XVIII-lea, aproximativ 4 000 mii de protestanți austrieci – numiți, ulterior, *landleri* – au ajuns în peste 20 de localități din sudul Transilvaniei (una dintre ele fiind Cristianul) din cauza faptului că, trecând la Reforma luterană (confesiunea evanghelică C.A.), nu mai doreau să revină la credința catolică, fiind, astfel, expulzați la marginea Imperiului Austriac, în vremea împăratului Carol al VI-lea și a Mariei Tereza. Prin urmare, au existat, inevitabil, influențe reciproce între cultura locuitorilor din Gura Râului și a „sașilor" din Cristian (sașii și landlerii erau denumiți aici, generic, „sași").

Cuvântul folosit, la Gura Râului, pentru a exprima că ceva e *frumos*

La Gura Râului, nu se prea folosește „termenul de *frumos*, se zice ***fain***". *Fain* vine din limba germană de la cuvântul *fein*, care înseamnă *fin*. Ioan Lăpădat (n. 1984), din Gura Râului, spunea că „*fainul* definește ceva cu sensibilizări estetice. E un sistem de valori diferit. […] E o chestiune de muzicalitate. Până zici *frumos* – atât de lung cuvântul –, mai bine zici *fain*".

Grigore Smeu contrazice un cercetător care, în urma unor întrebări și răspunsuri adresate unor țărani, a ajuns la concluzia că, în mediul sătesc, ar exista „un **indiferentism estetic**". Grigore Smeu spune că aceștia sunt „oameni care au creat și au simțit incomparabil mai mult și mai profund decât reușeau să exprime în niște declarații cu care nu erau obișnuiți. Atunci când există *obiectele* gata create, care oferă ele însele criterii de apreciere cu un spor de obiectivitate, acestea sunt întotdeauna de preferat unor declarații verbale pe bază de interviu"[24]. Și adaugă, spunând că există „un decalaj mult prea frecvent între *ceea ce simte* în mod real subiectul interogat și ceea ce *reușește să răspundă în cuvinte*"[25].

Maria Conțiu (n. 1936), din Gura Râului, întrebată fiind ce înseamnă *fain*, explică termenul dând exemple de contexte în care el se folosește. Unul dintre ele ar fi cel legat de *hainele românești* (astfel fiind numit aici costumul tradițional): „Ui ce *fainăi*-i ia lui cutare. Sau uită-te ce călcate-s hainele. Ce *fain* îi îmbrăcat". Un cuvânt scurt, *fain*, dar care este folosit des în sat, exprimă diferitele forme ale frumuseții. Iată câteva exemple:

Criterii estetice la Gura Râului

Când se spune de o **casă** că-i ***fainăi***? „Dacă-i zugrăvită frumos, dacă-i curată, asta-nseamnă *fain*!" (Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936). „Adică-i curată. Lucrurile trebuie să fie curate ca să fie frumoase sau faine. Nu se spune:

Uite ce frumoasă îi!, ci *Ui ce-i fainǎ!* (Ioan Lăpădat, Gura Râului, n. 1984). Dacă ulița-i curată și podită, deja începe lucru să fie frumos, că asta se-ntâmplă și când treci pe la poartă sau când mături și trece cineva pe la poartă, nu te întreabă dacă mai poți. Te întrebă că: *Faci fain?* Sau când îți zugrăvești casa, la fel, te întreabă: *Faci fain? Hai și pe la noi!*" (Ioan Lăpădat, Gura Râului, n. 1984).

Fig. 1-2.
Casă fainǎ.
Uliță fainǎ.

Porți faine

„Acum o ieșit moda asta de porți din fier, de ălea cu culoare, cu sticlă, cu una alta. Da' noi, cu ăstea de lemn, suntem zero [referinde-se la concepția celor mai moderni]. Da' bine că nu-i ruptă și stă închisă. Mai demult, mai demult, nu erau porți din ăstea cu zâd. Erau tot din ălea micuță. Numai în stâlpi să țâneau. Apăi lumea o mers înainte și s-o pornit de-o făcut zâd. Apăi aicea o fost o poartă mică, de puneai cheia pe poartă. Ajungeai deasupra, pe poartă. Apăi noi am făcut-o așea, de-am făcut-o cu zâd și-o-mbătrânit și-aceea. Acum fac tot din ălea cu fier și cu sticlă și... care mai de care, cu bani mulți." (Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936).

Porțile „tradiționale" din Gura Râului, considerate *faine* aici, sunt cele mari, cele *cu zid* și sunt de trei feluri: poarta în ploaie, poarta cu răsărit de soare, poarta cu brazi (legătura omului din sat cu natura, cu muntele, e evidentă până și în decorarea porților).

Fig. 3-5. ***Porți mari de la Gura Râului: poartă în ploaie, poartă cu răsărit de soare, poartă cu brazi.***

Femeie *fainǎ*

Ce înseamnă o femeie frumoasă? „Dacă-i lăsată și ea de Dumnezeu frumoasă, și haina te face. Haina te face om. Dacă are haine faine pe ea, mai ales româneștilea. Ceea ce nu mai sunt. Îmi pare rău că să gată" subliniază Maria Conțiu (n. 1936), din Gura Râului, și continuă spunând, despre o femeie, că-i *fainǎ* dacă-i „mai cinașe, adică mai potrivită. Maram mai potrivită, nu prea grasă. Zice: *Ui la aceea, ce bine-i stă îmbrăcată românește. Îi bine, că-i cinașe.* Maram că nu-i grasă. […] Așa cum îi omu' mai bun: drept și oblu. No, vezi? *Oblu* – tot vorbă bătrânească-i. Noi vorghim tot băbește."

„O femeie fainǎ nu e una slabă. În lumea satului, nu pot să fie femeile slabe, ca și constituție fizică. Pentru că sunt munci destul de grele și atunci cum pot ele să le ducă dacă sunt slabe" spunea Ioan Lăpădat, din Gura Râului (n. 1984).

Fig. 6-7. ***Maria Hanzu, din Gura Râului, fainǎ și după 39 de ani...***

Bărbat *fain*

Standardele de frumusețe, la Gura Râului, în ceea ce privește un bărbat *fain*, au fost diferite, de-a lungul timpului. Maria Conțiu, de 85 de ani, spune, legat de ce înseamnă un bărbat *fain*: „Da' nu mai găsășți, îs toți cu burtă... Mai demult, nu vedeai oameni cu burtă. Atuncia lucrau ghetoșii 'a munte, la lemn, și aducea lemnu' pe apă. Mâncau, nu mâncau și să ostăneau de să prăpădeau. Apă' n-aveau timp să facă burtă".

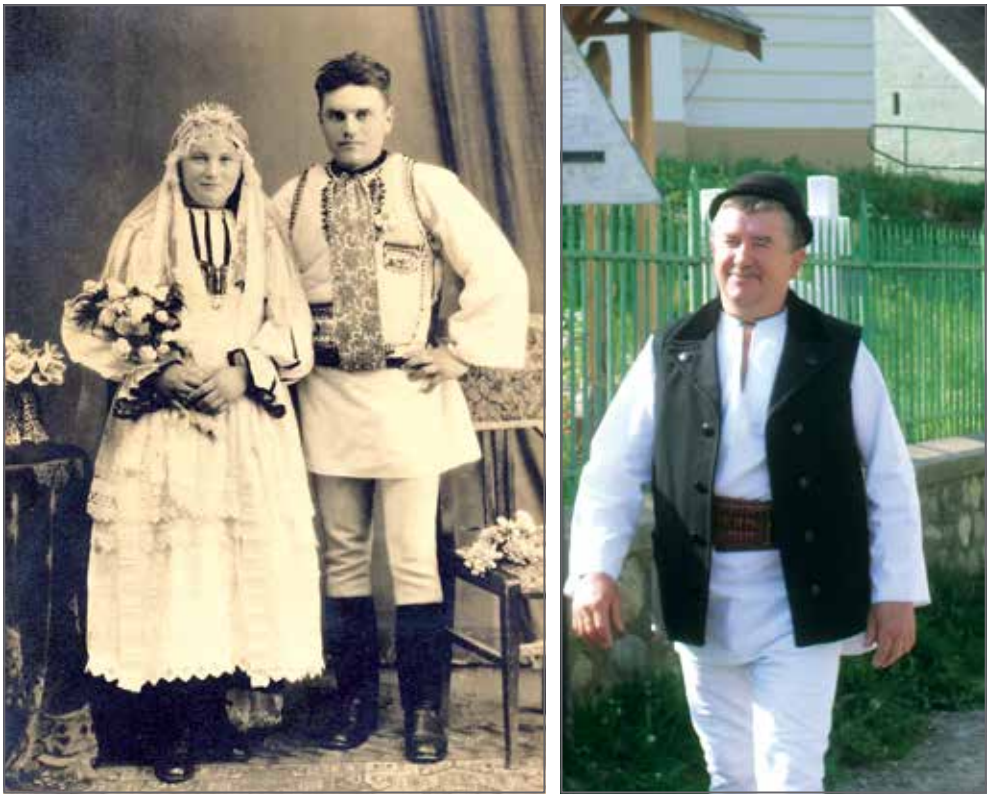

Fig. 8-9. ***Maria Conțiu și soțul ei, la nuntă, în anii '50 (foto 1). Bărbat din Gura Râului, secolul XXI (foto 2).***

În schimb, în ultima vreme, criteriile sunt altele: „un bărbat frumos nu e unul slab, niciodată. Este un om gras, care are și puțină burtă, care e rumen la față și care niciodată, în sat, nu iese nebărbierit. Care are pălăriile fără scame și hainele nepătate, care are papuci întotdeauna făcuți și care are o armonie de culori. *Îi om fain!* " (Ioan Lăpădat, Gura Râului, n. 1984).

Costumul *fain*

Costumul tradițional din Gura Râului este considerat a fi cel mai simplu din zona Mărginimii Sibiului, tocmai de aceea analizarea lui, din perspectiva etnoesteticii – o perspectivă preponderent emică – , reprezintă o provocare. În acest context, Ioan Lăpădat, îmi vorbea despre „...răceala oamenilor de a nu avea aplecări spre un estetic pus de la ei... Ei s-au mulțumit cu ce-au primit din moși strămoși. Adică n-au pus nimic și n-au luat nimic de la costumul popular. Era de ajuns, era suficient. Uneori, pentru a ieși dintr-un conformism anume, oamenii au mai pus de la ei. Aici a început să se denatureze ideea – frumosul să ia alte valori, să-și ia alte criterii. Și asta se întâmplă pe toate planurile. La casă. Casa nu mai este cu piatră, apare marmura... ".

Frumusețea costumului de la Gura Râului stă în cea a elementelor care îl compun. Costumul feminin cuprinde ia, poalele, brâul, șurțele (șurț și crătință),

cheptarul, păstura (vara – pălăria de paie). Costumul masculin e compus din izmene (iarna purtând numele de nădragi sau cioareci), cămeşă, şerpar, cheptar, pălărie/căciulă. Aceasta e şi ordinea în care e îmbrăcat costumul de către gurăni, un adevărat ritual. Iarna, piesele de bază – adesea din materiale mai groase – sunt acoperite de jachetă (la femei) şi de laibăr (la bărbaţi).

Fig. 10-11. ***Costumul tradiţional gurănesc feminin şi masculin.***

În trecut, costumul masculin era aproape identic cu cel de azi – doar borul pălăriilor era mai larg, iar *cheptarul de piele* era purtat adesea. Costumul feminin a fost mai mult influențat de schimbările în modă – lucru evident în lungimea poalelor și a șurțelor, care s-au scurtat. Femeile purtau, în trecut, cheptar de piele, iar șurțele prezentau pete de culoare. Culorile au fost eliminate din costum, undeva la sfârșit de secol XIX – început de secol XX, când Asociațiunea ASTRA din Sibiu și-a dorit să creeze un costum național, ca o formă de afirmare a identității românești într-un spațiu multietnic și multicultural, precum cel transilvan. Membrii Asociațiunii au luat, ca etalon, costumul de Sălișteː (considerat a fi cel mai frumos din zona Mărginimii), din care au eliminat culorile – un astfel de costum ar fi fost, în opinia lor, mai ușor de adoptat de cât mai mulți români, nefiind scump. Gurănii l-au adoptat și ei și, prin urmare, singurele elemente colorate ale costumului au rămas brâul, la costumul feminin (brâu tricolor la femeile tinere – se pune mereu cu roșu în jos și albastrul în sus, căci fiecare culoare poartă o semnificație: roșul e sângele eroilor, galbenul e soarele sau grâul, iar albastrul e cerul –, sau în culori mai sobre, pentru femeile mai în vârstă), și șerparul, la cel masculin.

De ce e frumos costumul de la Gura Râului? Pentru că este simplu, însă elegant și sobru. Părintele Ioan Peană, din localitate, afirma că „cele două culori, alb și negru, exprimă simplitatea, decența. Albul e puritatea, negrul e sobrietatea. Altădată, oamenii nu prea râdeau. Oamenii erau mai scurți și în dialoguri. Nu le plăcea să se laude sau să judece pe altul”. Mioara Cătoiu (n. 1971), din Gura Râului, adaugă: „albul reprezintă cerul, negrul – pământul. Albul reprezintă viața, negrul – moartea” și spune că, pe măsură ce înaintează în vârstă, femeile, adesea văduve, au mai mult negru în costum – de altfel, apare

Fig. 12. ***Costumul tradițional gurănesc, din perioada interbelică.***

şi un element în plus, la costumul femeilor în vârstă, un şurţ mai lat, din satin negru, puţin încreţit, foarte simplu, purtat pe deasupra şurţului din costumul de bază. Această piesă vestimentară era purtată, în trecut, şi de către femeile mai tinere din sat, în perioada postului.

Costumul de zi de sărbătoare este considerat ca fiind cel mai fain, mai bogat în ornamente, din materiale mai fine (spre exemplu, la elementele albe ale portului, bumbacul se folosea – *era mai fin* –, nu cânepa, ca pentru costumul de toate zilele). Costumul de aici este vestit pentru modul în care este îngrijit, pentru albul care are o nuanţă de albăstrui, de curat, pentru modul în care sunt călcate elementele albe ale portului.

Ie *faină*

Ia din Gura Râului este de o frumuseţe aparte. Este evidentă diferenţa între o ie de femeie nemăritată şi măritată, prima având ia încheiată în faţă (cu *copci* – sistemul de închidere de la gât, de obicei, „moş şi babă"), cealaltă având *copşile* lateral stânga, încreţitura de la gât din faţă a iei fiind susţinută de *ciupag*, iar cea din spate, de *beată* (un fel de bandă brodată formată din aceste două părţi). Aşadar, ia fetelor nemăritate nu are ciupag. De altfel, ciupagul şi beata sunt singurele ornamente colorate de pe ia de Gura Râului.

Broderia iei de la Gura Râului are, ca linii dominante, cele verticale, căci cele mai evidente ornamente ale iei sunt vestitele *cheiţe* – acele benzi negre, care apar pe piept şi pe mâneci. În trecut, iile nu prea aveau cheiţe pe piept, însă, în timp, ele au fost, totuşi, adoptate, considerându-se că bogăţia femeii este direct proporţională cu numărul de cheiţe de pe pieptul iei. Broderia mânecii cuprinde: *altiţa*, ornamentaţia orizontală; mai multe rânduri verticale de broderie, cele

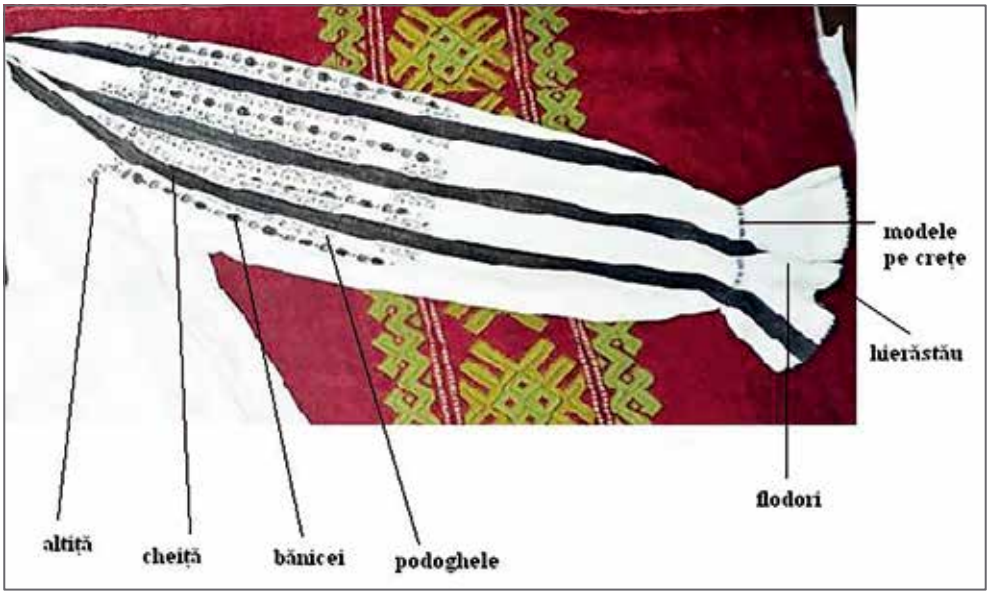

Fig. 13.

mai late sunt *cheițele* (de-a lungul întregii mâneci – aproape la fel ca cele de pe piept), și două tipuri de benzi de broderie mai îngustă, pe o jumătate de mânecă – cele de lângă cheițe sunt *podoghelele*, iar cele separate, *bănicei*; modelul pe *creț*e, din partea de jos a mânecii, marchează încrețitura mânecii, care formează *flodorii*. *Hierăstăul* este modelul cusut la capătul mânecii.

Fiecare femeie din sat își alege modelele de broderie ale iei, în funcție de ce i se pare *fain*. Cu toate acestea, se remarcă faptul că modelele de pe iile de la Gura Râului sunt mai puțin bogate decât cele din alte sate din Mărginime, femeile fiind convinse de faptul că ce e mai simplu e mai *fain*. Iile femeilor mai în vârstă sunt și mai simple, iar de obicei, cheițele de pe piept lipsesc. „Ia de dumineca era mai albă, mai... cu niște floricele mai frumoasă... […] Câte cineva îi plăcea mai simplu, câte cineva mai încărcate. Mie niciodată nu mi-o plăcut prea încărcate. Sunt de nu le-aș purta să-mi dea… Acum nici nu mai am, nici nu mai sânt la vârsta aia… da' nici nu mi-o plăcut prea încărcate, prea... Mai simple." (Paraschiva Damian, Gura Râului, 1936-2008).

Ca și modele de pe ia de Gura Râului, amintim: **fitomorfe/vegetale** (*trifoiaci, măgheranu, vârfu bradului, brăduleț', frunză de mușcată, trandafiru' mare*); **zoomorfe/avimorfe** (*ochii șarpelui, chicioru' găinii, moț' curcanului, creasta cocoșului, chicioru' gâștii*); **skeomorfe** (*coarnele furcii, în cârlige*); **simbolice-religioase** (*cruce, prescuri, feșnicu'*); **cosmomorfe** (steluțe, stea); **insecte** (*muscuță, păienjenu, rădașca*); **antropomorfe/sociale**; și altele: *bumbuleți, ceasu', diplele, hurdunele* etc. Broderia regăsită pe cămășile bărbaților este extrem de simplă – cel mai des întâlnit model este cel numit *pui*, ce se regăsește în zona gâtului, la despicătura cămeșii și la baza mânecilor. Deducem că **ocupația** (ex. transhumanța, agricultura, creșterea animalelor) „nu rămâne fără ecou în arta populară a românului"[26]. Omul avea „răgaz" să privească la frumusețea naturii și a lucrurilor din jurul său, care-l inspirau. Grigore Smeu sublinia faptul că **fiecare plantă** își are legenda sa, că fiecare animal e purtătorul unei sarcini dumnezeiești și că „***încărcătura semnificațiilor*** contează pentru artistul popular mai mult decât orice considerent estetic".[27]

George Oprescu spunea că, la crearea de elemente de costum tradițional, țărancа „**varia la infinit motivele** pomenite din vechime, punea ceva din fantezia sa personală, încât cu tot marele număr

Fig. 14. ***Albumul de ii al doamnei Maria Hanzu.***

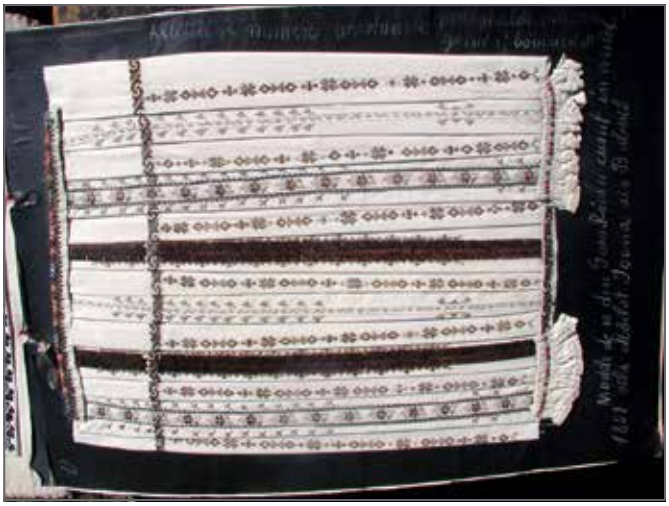

Fig. 15. „Model de ie din Gura Râului, cusut în anul 1801, de la Măilat Ioana zis Bubuel – altițele se numesc *hurdunele*, podoghelele *picioru găinii* și băniceii *steaua*".

de obiecte ce posedăm, rareori întâlnim de două ori același model"[28]. Ca dovadă, amintim de existența unui minunat album de ii[29], alcătuit, în anii '70, de Maria Hanzu (1922-2010) din Gura Râului, care a avut geniala idee de a cere femeilor din sat, care voiau să-și arunce iile vechi, să i le dăruiască ei spre a decupa partea cu modele (modelele de pe mâneci, beata și ciupagul și, eventual, modelul de pe piept). Astfel, mai multe modele, de pe iile din sat (ii dintre anii 1800-1918), se regăsesc în acest album. Lipind aceste modele, pe carton negru, Maria Hanzu a marcat acolo și de la cine a primit ia, anul în care a fost făcută, denumirile modelelor și locul în care se brodează ele pe ie. Albumul cuprinde 42 de modele de ii, care ne exemplifică ce înseamnă frumosul în cazul iilor de la Gura Râului.

Costumul *fain*, la riturile de trecere

„La noi, costumu-i mai redus. Acuma s-o-ncărcat și la noi, de... Când m-am căsătorit io, nu erau cu cheiță pe chiept. […] Și mama o-ntrebat pe nănașea, că să-mi facă ia cu cheiță pe chiept ori nu. O zis: *Să-i faci!*. Și-apă', sub comanda lu' nănașa, mi-o făcut așea. Mai apoi, s-o pornit și alte femei și alte și alte..." (Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936). Mireasa purta **și** o rochie albă, ca un sarafan, peste costumul tradițional, dar **și** o coroni***ță*** **și** un voal (peste păstură), numit *pahiol*. Portul popular al miresei era nou? „Da, păi sigur. Era ie de cununie și poale și șurță și chieptariu. Așa era. Și păstură. Haine noi să aibe mireasa." (Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936). La cusutul iei, viitoarea mireasă era ajutată **și** de mamă **și** de bunică. În plus, mireasa trebuia să dea cămaș***ă*** ***nouă mirelui*** **și** ie soacrei **și** naș**e**i. Pe lângă costum tradițional, mirele purta **și** o *cârpă ro**ș**ie*, adică un fel de cravată având, în ea, culoarea ro**ș**ie. Interesant e ce spune o femeie din sat: „la o săptămână [după nuntă], când mergeam la biserică, îmbrăcată în costum național, te felicita toată lumea și zâcea: *Cinstit să-ți fie portu!*. Asta era felicitarea. Toată lumea așa te felicita. Toate femeile." (Marina Ihora, Gura Râului, 1939-2020)

La înmormântări, „acuma rar să mai îmbracă. Că, mai demult, toată lumea era îmbrăcată românește, toți morții. D-apă', acuma, nu mai... [...] Al

Fig. 16. ***Costume de miri, Ana și Ioan Gheorghe – nuntă din 1958.***

Fig. 17. ***Înmormântarea unui guran îmbrăcat românește.***

meu, cu care m-am cununat, cu ălea mă îngroapă. Ălea-s puse acolo pentru îngropare. Nu știu alte dacă așea sau nu așea făceau, da' io, pentru mine, io așa le-am pus. Atâția ani, cât le-am folosit, s-or degradat și ele." (Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936) Maria Conțiu amintește de preoții satului și îndemnul lor: „păstrați hainele românești, nu le mai băgați în pământ, că vine vreme de nu mai are cine le face". Cu toate acestea, morții din sat mai sunt îmbrăcați în costum tradițional, căci oamenii au convingerea că, pe lumea cealaltă, își vor recunoaște consătenii după port.

Îngrijirea și păstrarea costumului *fain*

Hainele românești de la Gura Râului, ca să fie frumoase, trebuie „să fie spălate frumos și curate și călcate frumos." (Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936) Doar că nu oricine știe cum să spele și să calce elementele de culoare albă din costumul tradițional de Gura Râului. Iar acest mod de-a îngriji *hainele românești* din sat reprezintă un prețios element de patrimoniu cultural imaterial, care trebuie salvgardat. Maria Conțiu (n. 1936), din Gura Râului, este printre puținele femei din localitate care mai au cunoștințe despre acest lucru: „nu știe orișicare să facă la *haine românești*. Dacă-s tinere, n-au de unde și iele bătrâne nu mai sunt. Vezi, c-ai trecut prin ele și le-ai avut în mână și-o trebuit să le faci cum trăbe."

Înmuierea hainelor

Se face cu mare grijă şi nu se lasă hainele prea mult la înmuiat: „acuma, le laşi chiar oţâră. Da' dacă-i o haină bună, mai ales ia, nu să lasă mult, că mai este detergent care zice ei că nu atacă culoarea... De ăla am pus o ţâră [de obicei, se pune săpun de casă]. Da, **ia n-am lăsat-o din mână**. Când o-nmoi, o bagi, că doar nu-s hainelea murdare ca iele cu care meream în câmp. Cum era soţu. El era îmbrăcat româneşte toată viaţa. Apăi ălea trebuia să le înmoi." (Maria Conţiu, Gura Râului, n. 1936)

Clătirea, *albăstreala* şi *ştercul*

Hainele albe româneşti trebuie clătite bine, ca să se ducă săpunul din ele. Apoi urmează pregătirea apei cu *vineţeală/albăstreală*, care se găseşte la magazin. Modul în care se face acest lucru e important, pentru a nu strica elementele costumului: „să hie spălat bine, că nu toată lumea îl ştie băga la **albăstreală**. Îl bagă cu apă rece şi să pătează. Trebe să hie apa, în care albăstreşti hainele, să fie ca laptele când îl mulgi. Aşea, apa să hie călduţă, c-atuncia ea să albăstreşte şi nu să face pete. Da', apa rece strânge când storci haina şi une şi une rămâne aşea, cu multă albăstreală în ea." (Maria Conţiu, Gura Râului, n. 1936) La întrebarea ce cantitate de albăstreală se pune, Maria Conţiu spune: „nu punem albăstreala măsurată. Că noi o punem înt-o cârpă de pânză, o bucată de pânză albă – să hie cât de deasă, jolj în zâcem noi – şi să leagă bine şi-apă pune cârpa de să umezăşte în apă curată şi cum vrei de albăstrită. Dacă laşi numa-un pic, dacă nu o mai storci o dată. N-am io o măsură. Pe voia femeii care ştie lucra" (Maria Conţiu, Gura Râului, n. 1936).

De curând, Maria Conţiu a spălat un costum, pentru o vecină, şi îmi spunea: „ş-apă am făcut o ţâr de ***şterc*** [germ. *stark* = tare] – zicem noi – pentru apretat, cu făină de grâu. O lingură bună de făină de grâu, dizolvată cu apă răce, şi un vas care pui pe aragaz. Când fierbe apa aceea – da', să fie, de la un litru de apă în sus, ceva – şi bagi, când fierbe apa, goleşti asta agitată, aşea. Că dacă laşi făina oţâră, ea se-aşază minteni. Da', dacă o agiţi... Apă, goleşti în apa aceea şi stai lângă el că se umflă, de dă pe aragaz. Când dă să clocotească, dai focu' încet şi pui să clocote un minut, două minute. Şi-apă o iei de-o parte şi, când vrei să faci, să pui acolo, în vineţală, apă' treci şi prin străcură, pin sită. Că ea, dacă stă două minute de-o parte de pe foc, şi face preveşteală – adică face un strat deasupra, aşea, care să-ncheagă... Deci ăla trebe să-l faci atuncea. Şi, cum îţi spui, şi două minute dacă stă de-o parte, te înşeală şi să-ncheagă. Trebe să hii pregătit pentru treaba aceea. Să ai vasu' cu apă, să... Datorită la ştercu ăsta, că-i cald, chiar dacă apa în văniţă îi răce, cu el să-ncălzăşte, să domoleşte numa bine când bagi. Şi doar nu bagi mult, tare, mai ales la ie. Că tot să nu strâci la culoare. Păi la cămaşe şi la pantaloni, la poale, la alte celelea, mere şi cu mai mult, că ălea-s numa albe." (Maria Conţiu, Gura Râului, n. 1936). E important

de ***ș***tiut toate aceste detalii ale re***ț***etei de ***ș****terc*, altfel, pot fi deteriorate elementele costumului. ***Ș***tercu se pune în apa în care-i ***ș***i vine***ț***eala. Maria Con***ț***iu subliniază că: „să face apa cu vinețeala și te uiți în palmă, maram să vezi cât îi de vânăt, când ții apa-n pumn. Și dacă vrei mai colorată, mai storci o dată din cârpa aia cu vinețală și-o meșteci bine. Și-apă pui ștercu și meșteci bine, bine, că el, dacă nu, haina îl cuprinde așa, cum îi el, pătat. Da dacă-i meștecat bine, agitat, moi și îți faci treaba. Și storci și pui la uscat. Și până faci alta haină, iară meșteci bine vinețala cu șterc, că are proprietatea de-a să închega."

Cât timp se lasă hainele albe acolo în vinețeală și șterc? „Păi **nu le las din mână**. Numa' cât le umezăști bine, bine, le apeși bine, să intre în ele, să nu rămână pete, și ca și cân' ai clăti haina, o iei și o ridici și o iei și o lași iară în apă, da' n-o lași din mână. Și-o storci, și-apă' o pui la soare. Așa o fost de frumoase... Când le vedeai în curte, credeai că-s zburdă inima." (Maria Con***ț***iu, Gura Râului, n. 1936)

Înălbirea prin baie de soare

„Mai demult făceam, așa făceam. Acuma nu mai înălbește nimeni hainelea. Țăsam câte-o pânză lungă de șervete ori de ștergare și-apă o puneam pe lângă râu – aci, dincolo de noi, pestă pod, era paliște fainâ – și hainele noaste românești de zi de lucru. Pin curte, dacă aveam iarbă, le puneam pe iarbă, le săpuneam ghine [bine], le umezam ghine, cu apă domoală, și le săpuneam și le strocheam de două ori. Le luai pe apă, le mai zoleai – făceai cu mâna haina așea, de o faci din mâini, să să spele –, c-apă săpunu' ăla le moaie murdăria din ele. Și clătitu' bine în apă face mult. Că, mai demult, când n-am avut apa asta la conductă, apa din fântână de la noi, pe strada noastă, nu știu că vână de apă o hi fost pin pământ, că nu puteai spăla din ea. Trăbuia să cărăm apă din râu să spălăm haine acasă. Și dacă era vară și aveai de spălat, ne duceam cu hainelea uscate, la râu, și le-nmuiam. Și le puneam pe paliște, acolo, de le spălam." (Maria Con***ț***iu, Gura Râului, n. 1936) Paraschiva Damian (1936-2008), din Gura Râului, confirma eficiența acestui mod de înălbire: „...ele să făceau de la soare. Așa să spălau de frumos...".

Cam cât timp rămâneau acolo pe pajiște? „Dura, că dacă le puneai săpunite, le vede soarele, săpunu' ăla care le avea în ele, umezala aceea, le lucra soarele-n ele, ca cum le hierbe. Și-apăi mai dai și cu strochitoarea cu apă, de să potolea, și iară tot săpunu', ce-l avea în ea, le lucra. Când lucrai o dată în râu, ca când le clătești, și le puneam pe paliște din nou și da iară cu săpun. Ori aveam strochitoarea plină cu apă, la soare, și cu bucata aia de săpun în ea. C-apă săpunu' să-nmuia. Și mai făceai din mâini și mai dădeai iară... Apă când le făceai ultima dată în râu, aveam scaunu' de spălat, de muiai ghine cămeșa, ce era, și dădeai cu maiu'. Acuma, nu mai bate nimeni cu maiu'." (Maria Con***ț***iu, Gura Râului, n. 1936)

Călcatul *hainelor albe româneşti*

Iată câteva secrete: „Apă' dac-ai apretat haine de dumineca, le strochim oţâră cu apa – am avut şi-aşa o sticlă de ăştia de plastic şi am dat găuri, cu ac mic, la capac – şi-apă strochieşti o ţâră. Da', tot timpu', din mână. Şi le împăturăm aşa şi le lăsăm o ţâră să să umezască. C-apă dacă-i mai umed, să calcă mai bine, mai uşor." (Maria Conţiu, Gura Râului, n. 1936)

Creţăle

La femei, creţele de la poale sunt călcate „cam la 1 cm şi mai mici. După tinereţă. După cât îi stăpâna de tinără. Iele mai bătrâne făcea creaţa de două-trâi deşte şi nu le călca. Mai demult nu le călcam creţe nici io, când am fost tinără. Nici lu soţu'. Apă', acum, toată lumea numa creţă", subliniază Maria Conţiu şi continuă spunând că, la bărbaţi, cămeşile „le călcam oable, cum zâceam noi. Şi-apăi cămeşa are ea, în cusătură, creaţă făcut, de stăteau pe oameni, când punea şerparu', stăteau creţelea ondulate, aşea mari. Aşa erau de frumoasă ălea... Apă, mai demult, nu erau cămeşilea călcate cu creaţă. Erau numa' croite cu clini şi-aşa. Şi-apă o putut trăi şi-aşa."

„S-a arătat în istoria doctrinelor estetice importanţa covârşitoare a **mediului geografic** asupra artei unui popor. Dependenţa este cu atât mai evidentă pentru arta populară, produs al contactului nemijlocit şi permanent cu natura, de care rafinamentul artiştilor culţi s-a separat adesea."[30] Cu toate acestea, „munţii şi câmpiile aceleiaşi ţări sunt în stare să adăpostească manifestări diferite

Fig. 18-19. ***Creţe la costumul femeiesc şi la cel bărbătesc.***

de artă […]. Exemplul cel mai evident că arta nu e dependentă de geografie […] este diversitatea organică a trei arte diferite, înlăuntru curbei Carpaților. Trăiesc acolo trei neamuri, de multe sute de ani. [*românii transilvani*, *sașii*, *secuii*...] aceste trei popoare hrănesc trei arte populare deosebite"[31].

„Există, indiferent de influențele pe care **întrepătrunderea osmotică** a acestor popoare conviețuitoare le determină înlăuntrul culturilor lor, un *stil* constant al artei țărănești a românului. Trăsăturile diferențiate ale acestei arte permit celor pricepuți descifrarea tainelor unui suflet variat în aparențele lui cotidiene, unitar în realitatea lui profundă."[32]

Influențe, dar nu majore, ale sașilor și ale landlerilor, există în ceea ce privește „frumosul" costumului din Gura Râului. Dintre acestea, amintim: cromatica din costum (negrul este foarte prezent în costumul landlerilor, modele de broderie, texturi de material (ex. catifeaua), șurțul, jacheta masculină (laibărul).[33]

Frumusețea costumului de Gura Râului este evidențiată și în costumele tradiționale purtate la ocazii speciale de către *juni, calușeri* și *crai*, costume care, la bază, sunt cele prezentate aici, dar au adăugate diferite elemente colorate care marchează și tinerețea purtătorilor. Costumului i se dă cinste și prin modul de a-l păstra, în *casa ia dinente,* în camera bună.

Kitsch-ul presupune „o inadecvare estetică, un *frumos deplasat*"[34]. „Kitschul este arta care nu poate sau nu vrea să fie luată în serios și care, prin manifestarea sa, postulează totuși o seriozitate estetică."[35] Mizând pe o educație estetică, în fiecare an, în prima duminică după Adormirea Maicii Domnului, la Gura Râului are loc *Sărbătoarea portului popular* la care se încearcă, în primul rând, o conștientizare a comunității cu privire la minunatul costum pe care îl are, dar și o stimulare spre a-l păstra așa cum e el. Îndemnul sărbătorii este: *Îmbracă-te românește!*. Ba, mai mult, **arta populară ar trebui văzută ca un „instrument de educație estetică"**[36]**.**

Adina Nanu (1927-2021), cel mai mare specialist, din România, în istoria costumului, a pledat mereu pentru o educație vizuală, artistică, estetică a tinerilor, care se poate face inclusiv apelând la arta tradițională. Dumneaei afirma: „Dar ce vom face cu imaginea umană? O măsură care se impune este educarea tineretului ca să înțeleagă și să iubească ceea ce vede la Muzeul Țăranului sau la Muzeul Satului, dar și ce mai găsește prin lăzile străbunicilor. Și să nu mai suporte kitsch-urile spectacolelor de televiziune, în care muzica populară e cîntată în ținute caricaturale, fustă mini, decolteu maxi și machiaj deochiat"[37].

Note

[1] Wilfried van Damme, *Some Notes on Defining Aesthetics in the Anthropological Literature*, JASO 22/2 (1991), p. 173. (traducerea noastră) https://www.anthro.ox.ac.uk/sites/default/files/anthro/documents/media/jaso22_2_1991_167_181.pdf

[2] *Ibidem.* (traducerea noastră)

[3] Ionel NECULA – *Petru Ursache și etnoestetica – știință a creației populare, 5 august 2014,* http://convorbiri-literare.ro/?p=2989 (accesat în data de 17.12.2018).

[4] Petre Ursache, *Etnoestetica*, Institutul European, Iași, 1998, p. 36.

[5] *Ibidem*, p. 44-45.
[6] *Ibidem*, p. 115.
[7] *Ibidem*, p. 111.
[8] Petre Ursache, *Etnofrumosul sau Cazul Mărie*, Eikon, Cluj-Napoca, 2014, p. 7.
[9] Petre Ursache *Etnoestetica*, *op. cit.*, p. 100.
[10] Petre Ursache, *Etnofrumosul sau Cazul Mărie*, *op. cit.*, p. 63-64.
[11] Aristotel, *Politica* I, 1254B, 37 în Constantine Cavarnos, *Frumusețea duhovnicească*, Editura Evanghelismos, București, 2020, p. 18.
[12] K. Rosenkranz, *Ésthétique du laid*, Belval, Éditions Circé, 2004, p. 44. (traducerea noastră)
[13] Constantine Cavarnos, *op. cit.*,, p. 27.
[14] Alexis Carrel, *Omul, această ființă necunoscută*, New York și Londra, 1935, p. 10-131 în Constantine Cavarnos, *op. cit.*,, p. 29.
[15] Petre Ursache *Etnoestetica*, *op. cit.*, p. 38.
[16] C.I. Gulian, *Lumea culturii primitive*, ed. Albatros, București, 1983, p. 313, în Sultana Avram, *Incursiune în antropologie*, Sibiu, Editura Techno Media, 2008, p. 84.
[17] Ion Frunzetti, *În căutarea tradiției*, Editura Meridiane, București, 1998, p. 118.
[18] *Ibidem*.
[19] Iordan Datcu – *O carte de etnoestetică, România* literară, nr. 20,1999, http://www.romlit.ro/index.pl/o_carte_de_etnoestetic (accesat în data de 17.12.2018).
[20] Grigore Smeu, *Repere estetice în satul românesc*, Editura Albatros, București, 1973, p. 71.
[21] *Ibidem*, p. 122.
[22] Ionel Necula, *op. cit*.
[23] Sultana Avram, *op. cit.*, p. 83.
[24] Grigore Smeu, *op. cit.*, p. 74.
[25] *Ibidem*, p. 74-75.
[26] *Ibidem*, p. 120.
[27] *Ibidem*, p. 121.
[28] George Oprescu, *Arta țărănească la români*, Cultura națională, București, 1922, p. 27-28 în *Ibidem*, p. 74.
[29] Actualmente, albumul se găsește la Complexul Muzeal ASTRA din Sibiu.
[30] Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 119.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*, p. 120.
[33] Maria Șpan, *Posibile influențe ale culturii landlerilor asupra „hainelor românești" de la Gura Râului* în revista *Cibinium* 2016, Editura „ASTRA Museum", Sibiu, 2016, p. 215-227.
[34] Grigore Smeu, *op. cit.*, p. 123.
[35] Theodor W. Adorno, *Teoria estetică*, Paralela 45, Pitești, 2006, p. 446.
[36] Petre Ursache *Etnoestetica*, *op. cit.*, p. 39.
[37] Adina Nanu, *Portul național de ieri și azi*, în „Dilema veche", nr. 342, 2 septembrie - 8 septembrie 2010, https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/portul-national-de-ieri-si-azi (accesat în data de 4.08.2021).

Bibliografie

Cărți:

1. Adorno Theodor W. Teoria estetică. Pitești: Paralela 45, 2006. 500 p.
2. Avram Sultana. Incursiune în antropologie. Sibiu: Editura Techno Media, 2008. 104 p.
3. Cavarnos Constantine. Frumusețea duhovnicească. București: Editura Evanghelismos, 2020. 80 p.
4. Frunzetti Ion. În căutarea tradiției. București: Editura Meridiane, 1998. 500 p
5. Rosenkranz K. Ésthétique du laid. Belval: Éditions Circé, 2004. 404 p.
6. Smeu Grigore. Repere estetice în satul românesc. București: Editura Albatros, 1973. 194 p.
7. **Șpan Maria**. La communication visuelle et l'ethnoesthétique dans le costume

traditionnel d'un village de Transylvanie: Gura Râului. Paris: Editura L'Harmattan, 2020. 318 p.

8. Ursache Petre. Etnoestetica. Iași: Institutul European, 1998. 288 p.

9. Ursache Petre. Etnofrumosul sau Cazul Mărie. Cluj-Napoca: Eikon, 2014. 264 p.

Articole:

10. Nanu Adina. Portul național de ieri și azi. În: Dilema veche, nr. 342, 2 septembrie - 8 septembrie 2010, https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/articol/portul-national-de-ieri-si-azi (accesat în data de 4.08.2021).

11. **Șpan Maria**. Posibile influențe ale culturii landlerilor asupra „hainelor românești" de la Gura Râului. În: revista Cibinium 2016, Sibiu, Editura „ASTRA Museum", 2016, p. 215-227.

Webografie:

12. van Damme Wilfried. Some Notes on Defining Aesthetics in the Anthropological Literature. In: JASO, 1991, vol. 22/2, p. 167-181. https://www.anthro.ox.ac.uk/sites/default/files/anthro/documents/ media/jaso22_2_1991_167_181.pdf

13. Datcu Iordan. O carte de etnoestetică. În: România literară, 1999, nr. 20. http://www.romlit.ro/ index.pl/o_carte_de_etnoestetic (accesat în data de 17.12.2018).

14. Necula Ionel. Petru Ursache și etnoestetica – știință a creației populare. În: Convorbiri literare, 5 august 2014. http://convorbiri-literare.ro/?p=2989 (accesat în data de 17.12.2018).

Persoane intervievate:

15. Preot Ioan Peană, Gura Râului, n. 1945.

16. Mioara Cătoiu, Gura Râului, n. 1971.

17. Maria Conțiu, Gura Râului, n. 1936.

18. Paraschiva Damian, Gura Râului, 1936-2008.

19. Maria Hanzu, Gura Râului, 1922-2010.

20. Marina Ihora, Gura Râului, 1939-2020.

21. Ioan Lăpădat, Gura Râului, n. 1984.

Abstract

ELEMENTS OF ETHNOAESTHETICS IN THE TRADITIONAL COSTUME FROM A VILLAGE OF MĂRGINIMEA SIBIULUI (REGION OF TRANSYLVANIA) – GURA RÂULUI. According to specialists, ethnoaesthetics is the way in which aesthetics is conceived within an anthropological approach. This article proposes an incursion in the field of ethnoaesthetics of the people from Gura Râului, a village of Mărginimea Sibiului (region of Transylvania), Sibiu county – where many traditions are still preserved, including the wearing of the Romanian traditional costume on Sundays and feasts – in order to discover what the word beautiful means to the people living there, which are their aesthetic criteria, in general (what a handsome man, a beautiful woman, a beautiful gate etc. mean to them), the words used to say that something is beautiful, but especially what beauty means to the villagers when it comes to their traditional costume. The costume from Gura Râului is the simplest in the area of Mărginimea Sibiului, that is why its analysis from the perspective of ethnoaesthetics – a predominantly emic perspective – is a challenge. We focus on the ethnoaesthetics of the costume elements – especially on the embroidery – we discover the beauty of the costume worn at the rites of passage, what authentic costume means, how to take care of the traditional costume, possible influences of ethnic groups on the concept of „beauty" regarding the traditional costume of Gura Râului etc.

Keywords: *ethnoaesthetics, beautiful, „fain", traditional costume, folk art, Gura Râului, Transylvania, Mărginimea Sibiului.*

Doctor, lector universitar, Facultatea de Științe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu

ŞCOLILE DE MESERII DIN BASARABIA (SFÂRŞITUL SECOLULUI XIX – MIJLOCUL SECOLULUI XX)

Elena MADAN

Rezumat

Primele şcoli de meserii au apărut la sfârşitul sec. XIX, la iniţiativa şi cu suportul financiar al zemstvei guberniale şi a celor judeţene. La Adunarea a XI-a a Zemstvei Guberniale Basarabene din ianuarie 1880 s-a decis crearea a 7 clase de meserii, câte una în fiecare judeţ. Un motiv pentru deschiderea unor şcoli de meserii era solicitarea localnicilor. Un astfel de exemplu îl reprezintă şcoala de meserii din localitatea Mingir, jud. Ismail (astăzi în raionul Hânceşti), deschisă în anul 1889, susţinută de către Ministerul Învăţământului de atunci. Trebuie menţionat că până în 1896, numai în judeţul Hotin au fost deschise 17 clase publice de tâmplărie, cizmărie, croitorie. Iar datele din 1914 indică că în fiecare judeţ din gubernia Basarabia, activau clase meşteşugăreşti.

Însă şcolile de meserii din Basarabia nu reuşeau să acopere necesităţile tehnice ale gospodăriilor ţărăneşti. Mulţi dintre cei care lucrau în atelierele specializate nu făcuseră studii la şcolile specializate, învăţarea meseriei fiind preluată din tată în fiu sau prin ucenicia la un meşter din localitate. Aceste cunoştinţe căpătate de viitorii meşteri, deşi nu erau oficiale, la fel, trebuie privite ca obţinute într-o şcoală de meserii, fie şi neoficială.

Cuvinte-cheie: *şcoli de meserii, clase meşteşugăreşti, maiştri, meşteri, meserie, ateliere specializate*

Analiza activităţii şcolilor de meserii din Basarabia de la sfârşitul secolului XIX – mijlocul secolului XX, ne permite să aflăm ce studii aveau meşterii sau cum se căpătau cunoştinţele în perioada cercetată. Atenţia cea mai mare, în cercetarea noastră, a fost îndreptată către meşterii tâmplari şi dulgheri (specialiştii de bază în fabricarea mobilierului), dar concomitent atingem şi sfera altor meserii. Menţionăm că la început Zemstva Gubernială, dar şi cele judeţene au decis să susţină dezvoltarea producţiei de artizanat, fiind înfiinţate clase şi chiar şcoli profesionale. „În memoria a 25 de ani de guvernare a fostului ţar Alexandru al II-lea, s-a hotărât crearea claselor de meserii în întreg Imperiul Rus. În astfel de împrejurări, începând cu anul 1880 şi zemstvele Basarabiei au pus în discuţie problema înfiinţării şi întreţinerii unor asemenea şcoli. Adunarea a XI-a a Zemstvei Guberniale Basarabene din ianuarie acelaşi an a hotărât crearea a 7 clase de meserii, câte una în fiecare judeţ, iar Adunarea Zemstvei judeţului Bălţi a optat, în şedinţa din 25 octombrie 1880, pentru deschiderea clasei de meserii pe lângă şcoala sătească din Copăceni, clasa fiind transferată ulterior la Râşcani" [3, p. 28]. Şcoala de meserii din Râşcani s-a specializat, de-a lungul anilor, în fierărie-tâmplărie, rotărie-dulgherie, absolvenţii ei activând ulterior fie în sectorul economic, fie în diverse ateliere din oraşele, inclusiv în atelierele căii ferate. În perioada 1880-1913 cheltuielile totale pentru şcoală s-au ridicat la 64636,45 rub., sumă achitată de către Zemstva Gubernială pentru înzestrare cu utilajul necesar şi salarizarea maiştrilor. La şcoala din Râşcani au activat, în perioada menţionată, 48 de maiştri. Numărul absolvenţilor şcolii varia de la an la an, în anul 1913, de exemplu, acesta fiind de 35 [3, p. 28].

În anul 1889, în localitatea Mingir din jud. Ismail, la cererea localnicilor, adresată Ministerului Învăţământului, se deschide şcoala de meserii, căci se simţea lipsa de meseriaşi. Dintr-un chestionar din 1889, completat de către profesorii acestei şcoli, aflăm că şcoala pregătea tâmplari şi fierari. În acel an erau 16 elevi cu vârsta cuprinsă între 16-18 ani, lecţiile aveau loc între orele 14.00-16.00. Studiile durau 2-4 ani. La sfârşitul studiilor, elevii erau capabili să meşterească singuri diferite obiecte, prestând servicii localnicilor. Pe banii câştigaţi puteau să-şi procure instrumentele necesare[1].

Până în 1896, numai în judeţul Hotin au fost deschise 17 clase publice de tâmplărie, cizmărie, croitorie. În 1902, în Basarabia existau 7 şcoli profesionale, care pregăteau specialişti instruiţi, în mod special, pentru mediul rural. După încheierea ciclului de pregătire profesională „elevii şcolilor primesc un loc de muncă, în mod special, în rândul populaţiei rurale, unde există o cerere de forţă de muncă a meşteşugarilor" [7, p. 439].

În prezentarea generală a activităţii zemstvelor în industria artizanală, publicată în Sankt-Petersburg în 1914, este indicat că „în fiecare judeţ din gubernia Basarabia, în afară de cel de la Ismail, se aflau clase meşteşugăreşti, prezente în următoarele localităţi: s. Taraclia, jud. Bender; s. Cuhureşti, jud. Soroca; s. Văsieni, jud. Chişinău; s. Ivanovca Rusa, jud. Akkerman; s. Clişcoveţ, jud. Hotin; s. Râşcani şi s. Cornești, jud. Bălţi; or. Orhei. În fiecare clasă se studiază 2-3 din următoarele meşteşuguri: fierar-lăcătuş, rotari, fabricarea trăsurilor, butnari, strungari, dulgherie şi tâmplărie" [8, p. 140]. Din aceeaşi sursă mai aflăm despre câteva şcoli, de exemplu, cum ar fi cea din localitatea Rezina, jud. Orhei, care a activat între anii 1903-1912, având două secţii de bază – de lăcătuşărie şi tâmplărie. În total, cursurile acestei şcoli le-au absolvit 66 de elevi [8, p. 141].

În funcţia de meşter instructor în confecţionarea coşurilor, Zemstva Soroca îl angajează pe Danco Painuţa, directorul şcolii de împletituri din răchită Cervonaia Volea din Austria, cu un salariu de 50 ruble lunar. Imediat după angajarea lui în serviciu, Conducerea Zemstvei l-a delegat în Austria pentru procurarea puieţilor de răchită. Au fost cumpăraţi 66 000 de puieţi care au fost sădiţi pe o suprafaţă de 2200 de stânjeni pătraţi, pe terenul arendat în lunca râuleţului Racovăţ. În afară de puieţi, Zemstva a comandat în Austria instrumente şi mostre, confecţionate din răchită" [1, p. 204].

Succesele acestei şcoli, au fost resimţite în scurt timp după deschidere, şi o parte din cheltuieli, erau acoperite de câştigul din urma comercializării producţiei proprii. În 1908, câştigul a constituit 856 ruble 16 cop. [1, p. 205]. Numărul elevilor varia de la an la an; de exemplu, în 1906, numărul elevilor era de 9, în 1907 numărul lor ajunsese la 16, tot atâţia fiind şi în 1908. Prima promoţie cu trei meşteri de coşuri a fost înregistrată în 1907 [1, p. 205].

„Conform Hotărârii şcolii nu toţi elevii absolveau cursul complet de 4 ani, ci numai cei mai talentaţi. Toţi ceilalţi mai puţin capabili absolveau un curs de

1-2 ani. Ei erau capabili să confecționeze lucruri simple – coșuri pentru fructe, pentru produse alimentare, iar din mobilă produceau mese și scaune. Elevii care erau admiși să absolvească cursul complet de 4 ani, confecționau obiecte destul de complicate și aveau apoi dreptul să lucreze ca meșteri-instructori" [1, p. 205]. Atestatul din 1926, primit la absolvirea Școlii de împletituri de mobilă și coșuri a prefecturii județului Soroca, de către Druță Filip, denotă acest lucru (fig. 1). Școala a existat și în perioada interbelică, iar câteva fotografii din această perioadă prezintă elevii și profesorii care sunt în incinta Atelierului de împletit (fig. 2). Iar în fig. 3 poate fi observat mobilierul din răchită confecționat de elevii școlii de împletituri de mobilă din răchită a prefecturii județului Soroca, care, la expoziții din Edineț, Soroca și Bălți, au fost apreciate cu cele mai înalte distincții[5].

Școli de împletituri au existat și în alte județe. De exemplu, astfel de școli au avut o răspândire largă în județul Akkerman, începând cu atelierul de împletituri din s. Caplani, deschis în 1906. Ulterior, atelierul s-a mutat pe rând în s. Răileanu, Staraia Țaricianu, Starocazaci, Tudora, dar în același timp meșterii-instructori continuau să viziteze localitățile din apropierea acestor ateliere pentru a urmări procesul de confecționare, desfășurat de meșteri de sine stătător. În așa fel atelierul avea un caracter mobil, căci se afla în fiecare localitate nu mai mult de doi ani. La începutul anului 1913, atelierul a înregistrat 190 de absolvenți care, lucrând pe la casele lor, atrag atenția vecinilor. Aceștia din urmă, observând că procedura de confecționare nu este complicată, singuri încep să împletească coșuri. Astfel, în multe localități din județul Akkerman a început o „autostudiere" a acestei meserii, instruirea căpătând o răspândire largă. La susținerea financiară a atelierului s-a implicat Secția Economiei Sătești, care acorda anual suma de 500 de ruble, iar în 1908 a alocat încă 300 de ruble – pentru construcția în or. Akkerman a unui depozit pentru materialele necesare meșterilor-împletitori, dar și pentru păstrarea produselor fabricate de ei, care era procurate de Zemstvă. Depozitul vindea coșuri locuitorilor din împrejurimi, dar cea mai mare parte o livra la Odessa [8, p. 142].

REGATUL ROMÂNIEI

ȘCOALA de IMPLETITURI de MOBILĂ și COȘURI

PREFECTUREI JUDEȚULUI SOROCA.

ATESTAT

Fig. 1. ***Atestatul, primit la absolvirea Școlii de împletituri de mobilă și coșuri a prefecturii județului Soroca, de către Druță Filip în anul 1926.***

Fig. 2. ***Elevii și profesorii în incinta Atelierului de împletit a Școlii de împletituri de mobilă și coșuri a prefecturii județului Soroca.***

Fig. 3. ***Mobilierul din răchită confecționat de elevii Școlii de împletituri de mobilă și coșuri a prefecturii județului Soroca.***

Câteva școli de împletituri sunt menționate în articolul „Scurt istoric al colecției muzeale", prezentat de Maria Ciocanu, unde sunt descrise piese de mobilier și locul de proveniență a acestora, care au fost prezentate la prima expoziție din noul local al Muzeului Zemstvei Basarabene (fondat în 1889), deschis pentru vizitatori în aprilie 1906. „Mobilierul expus în compartimentul meșteșuguri includea: o masă și un scaun de grădină, împletite din răchită, procurate pentru muzeu în anul 1902, la Sankt-Petersburg, de directorul Muzeului Zemstvei Basarabene, baronul Alexandr Stuart; o masă și două scaune în stil rusesc, aurite și acoperite cu lac, confecționate de meșteri moscoviți; o măsuță și un scaun pentru copii, împletite din lozie de elevii clasei de meserii „K. Kazimirski" din Cernoleuca; o masă și un scaun de la școala de meserii din Soroca, și ele din lozie; un scaun achiziționat la Expoziția Agricolă și de Meșteșuguri din Chișinău; două mese din lozie, una albă, alta galbenă, transmise de școala din Akkerman. În aceeași listă descoperim și un cuier din corn de cerb" [2, p. 308].

Analizând preocupările mai multor școli de meserii la începutul sec. XX, observăm un interes deosebit pentru obiectele împletite din lozie/răchită, moment explicabil și prin faptul că astfel de piese deveniseră la modă în casele cu o situație materială bună. „La acea vreme, împletitul în fibre vegetale era un subiect actual, pus în valoare prin introducerea acestei îndeletniciri, practice și decorative în același timp, ca obiect în școlile primare" [2, p. 308].

Din amintirile lui Alexandru Ghelan, director al Muzeului de Istorie „Dimitrie Cantemir" din or. Cantemir, aflăm că tatăl său Mitrofan Alexandru Ghelan, născut la 5 februarie 1913 în s. Leca, com. Toceni, jud. Cahul, și-a făcut studiile la școala de meserii din or. Leova, specialitatea *tâmplărie*, desființată prin anii 1931-1932. În anul 1933 și-a continuat studiile la aceeași specialitate – tâmplărie, la Liceul Industrial de Arte și Meserii din Turnul Severin, România, unde a învățat 5 ani. A absolvit acest liceu cu premiul III, nota 8,15. Pe diplomă mai era scris: „Slavă și cinste celuia ce numai prin muncă se ridică la viață". După absolvire a practicat mai multe meserii, lucrând la șantierul naval din or. Galați, apoi la fabrica de avioane SET din București, ajungând până la funcția de director al școlii primare din satul natal. Rămânând, totuși, fidel meseriei studiate, pe parcursul vieții a construit case din talpă, cu tot cu acoperiș, cu uși, geamuri, podele, mobilă[6]. Câteva piese de mobilier, confecționate de către Mitrofan Ghelan, pot fi văzute în Muzeul de Istorie „Dimitrie Cantemir" din or. Cantemir.

Școlile de meserii din Basarabia nu reușeau să acopere necesitățile tehnice ale gospodăriilor țărănești din județe, iar sistemul social-economic basarabean nu beneficia suficient de pe urma activității lor [3, p. 29]. Mulți

dintre cei care lucrau în atelierele specializate nu aveau pregătire profesională oficială, meseria fiind transmisă din tată în fiu, alții fiind ucenici la meșterii din localitate. De exemplu, conform Listei patronilor întreprinderilor individuale din anul 1930, care activau în Ocnița-Gară în acea perioadă, sub nr. 20 figurează Mihail Obodciuc, care dispunea de un atelier de tâmplărie. În atelierul său se confecționa mobilă și alte obiecte de uz casnic din lemn necesare în gospodărie pentru locuitorii din Ocnița-Gară și localitățile din împrejurime. Patronul avea ucenici, pe care îi învăța meseria de tâmplar, le transmitea secretele meseriei, deoarece era un meșter-faur în ale tâmplăriei[7].

Aproape în fiecare localitate existau meșteri specializați, inclusiv tâmplari, dar despre care nu există informații oficiale. În schimb, le putem afla din amintirile localnicilor sau din unele scrieri ce amintesc despre activitatea acestora. De exemplu, din monografia satului Sauca, astăzi în r-nul Ocnița, aflăm că tatăl lui Petru Zadnipru (poetul), Ivănaș Iosub Zadnipru (zis și a lui Iosub Moscalu) (1900-1969) era tâmplar [5, p. 223]. Obiecte confecționate de acesta pot fi văzute în Casa-muzeu a poetului Petru Zadnipru din aceeași localitate. Din monografia satului Mateuți, astăzi în r-nul Rezina, aflăm că „cei mai vestiți tâmplari din Mateuți în anii 1918-1940 au fost Țurcan Vasile cu feciorii Ilie și Gheorghe, Ursachi Radion cu feciorii Alexandru și Sofronie, Muntean Serghei cu feciorii Ion și Andrei, frații Amos și Vasile Știrbu, Ursachi Ion, Ursachi Nicolai, Hâncu Gheorghe, Hâncu Pantelei, Ursachi Nicolai Ion, Știrbu David, Dolghier Toma, Dolghier Alexandru, Ursachi Ion. Ei confecționau uși și ferestre, mese, rame, scaune, dulapuri, porți de lemn, căruțe, care, sicrie, puneau acoperișuri la case" [2, p. 308; 6, p. 86]. În „Tabloul sociologic" din s. Tudora, astăzi r-nul Ștefan-Vodă, în anul 1943 la rubrica profesiuni sunt indicați: „funcționari – 19, agricultori – 1580, comercianți – 5, ferari – 4, lemnari – 3, cizmari – 4, croitori – 3" [4, p. 42].

Astăzi puțini din meșterii în etate mai pot povesti despre aceea cum au învățat ei meseria de tâmplar. De exemplu, din discuția cu tâmplarul Gheorghe Rață din s. Târnova, r-nul Edineț, care a activat din anii 1960 până în 1996, aflăm că a lucrat împreună cu un alt tâmplar – Ion Boldurean, de la care a și învățat meseria, iar acesta, la rândul său, a deprins-o de la Andrei Sângureanu (care a fost deportat)[8].

Un alt tâmplar iscusit este Valentin Colin din s. Pohoarna, r-nul Șoldănești, care practică această meserie aproape 70 de ani, realizând și astăzi piese de unicat. În mahalaua Coliniștilor din s. Pohoarna, precum îi numesc sătenii, au lucrat mai mulți membri ai familiei Colin, fiind o dinastie de lemnari – bunicul Toader Colin (decedat în 1917) și frații acestuia – Vasile Colin, Ion Colin, Gheorghe Colin. De asemenea, lemnar a fost și tatăl lui Valentin Colin,

fratele Ion Colin, moşul Grigorie Colin şi vărul Zenovii Colin, ei realizând inventarul necesar pentru gospodărie – butoaie, obiecte de cult, până la mobilierul prelucrat artistic. În afară de lemnarii din dinastia Colin, mai erau şi alţi meşteri lemnari în s. Pohoarna. De exemplu, Victor Andronache, primea în atelierul său mai mulţi doritori să înveţe lemnăria, după care îi selecta pe 6-5 mai buni, care învăţau 3 ani, făcând diferite lucrări pe lângă atelier, iar în final le era dată însărcinarea să facă un vârstac (masa de lucru a lemnarului), care şi era dăruit acestuia, alături de câteva instrumente necesare (jelău, ferestrău, dălţi), pentru a putea lucra deja de sine stătător, ca meşteri tineri formaţi[9].

În concluzie constatăm că şcolile de meserii din Basarabia nu reuşeau să acopere necesităţile tehnice ale gospodăriilor ţărăneşti din judeţe, astfel sistemul social-economic basarabean nu beneficia suficient de pe urma activităţii lor. Mulţi dintre cei care lucrau în atelierele specializate nu absolviseră şcoli de meserii, acestea fiind preluată din tată în fiu sau la un meşter din localitate. Datele statistice sumare reflectă doar o parte mică din şcolile de meserii, care au fost pe parcursul sec. XIX – mijlocul sec. XX. Dorinţa este ca prin cercetările de mai departe să poată fi completat tabloul general despre şcolile de meserii.

Note

[1] Informaţie oferită de către Elena Mircus-Hantea, directoare a Muzeului Ţinutului Natal şi Gloriei Militare, s. Mingir, Hânceşti, în baza copiei chestionarului aflat la muzeu, ce indică Лаборатория микро фото документальных материалов, Ф. 1998 оп. 2, ед. хр. 444. (culeg. E. Madan, 23.07.2020).

[2] Din Arhiva personală a lui Nicolae Bulat, care le-a primit de la Serghei Socolov, absolvent al Şcolii de împletituri de mobilă şi coşuri a prefecturii judeţului Soroca, în 1926 (culeg. E. Madan, 30.06.2020).

[3] Ibidem.

[4] Ibidem.

[5] Ibidem.

[6] Informaţie oferită de Alexandru Ghelan, director al Muzeului de Istorie „D. Cantemir", or. Cantemir, despre tatăl său Mitrofan Alexandru Ghelan (culeg. E. Madan, 13.09.2020).

[7] Informaţie oferită de Taraban Maia, directoare a Muzeului Istorico-Etnografic al oraşului Ocniţa (culeg. E. Madan, 18.08.2020).

[8] Informator Raţă Gheorghe, tâmplar din s. Târnova, r-nul Edineţ (culeg. E. Madan, 29.07.2020).

[9] Informaţie oferită de Valentin Colin, meşter lemnar din s. Pohoarna, r-nul Şoldăneşti (culeg. E. Madan, 20.06.2020).

Bibliografie

1. Bulat Nicolae. Judeţul Soroca: file de istorie. Chişinău: Editura ARC, 2000. 350 p.

2. Ciocanu Maria. Mobilierul tradiţional din patrimoniul MNEIN. În: Buletin Ştiinţific. Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie. Serie nouă. Fasc. Etnografie şi Muzeologie, Chişinău, 2009, vol. 11 (24), pp. 308-325.

3. Coadă Ludmila. Zemstva judeţului Bălţi: Repere Istorice. The Zemstvo of Baltsy Uezd: Historical Outlines. În: History and Politics. Revistă de Istorie şi Politică, Chişinău, 2011, nr. 1, pp. 22-32; accesibil şi pe https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/34337 (accesat 25.07.2020).

4. Culea Ștefan. Candela neuitării. Tudora – ani și destine. Chișinău: Editura Pontos, 2011. 494 p.

5. Rusu Mihai. Sauca: Istorie și actualitate. Chișinău: Tipografia Centrală, 2012. 516 p.

6. Știrbu Ion, Moraru Anton, Varatic Mariana. Satul Mateuți: file de istorie. Rezina: SA "Tipogr. Rezina", 2007. 191 p.

7. Гросул Я.С., Будак И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861—1905 гг.). Кишинев: Изд. «Картя Молдовеняскэ», 1972. 603 с.

8. Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. Выпуск II. С.-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1914. [4], 311, 5 с.

Abstract

VOCATIONAL SCHOOLS IN BESSARABIA (LATE NINETEENTH CENTURY - MID - TWENTIETH CENTURY). Some of the first vocational schools from the end of the 19th century appeared at the initiative of the government and county authorities. The 11th assembly of the Bessarabian Governmental Zemstva in January 1880, decided to create 7 crafts classes, one in each county. Another reason for opening a vocational school was at the request of the locals, such as the vocational school in Mingir, Ismail County (nowadays in the Hancesti district), opened in 1889 and supported by the then Ministry of Education. It should be mentioned that until 1896 only in Hotin County were opened 17 public classes of carpentry, shoemaking, tailoring. From 1914 onwards, in every county in Bessarabia, except Ismail, there were craft classes.

The vocational schools in Bessarabia failed to cover the technical needs of the peasant households in the counties, so the Bessarabian socio-economic system did not benefit enough from their activity. Many of those who worked in the specialized workshops did not have the vocational school, and the learning of the profession was taken from father to son or others being apprentices to a local craftsman; this knowledge gained by future craftsmen although not official they should also be seen as schools of crafts.

Keywords: *crafts schools, craft classes, masters, craftsmen, crafts, specialized workshops.*

Lector universitar,
Universitatea Tehnică a Moldovei

CUNOŞTINŢE ALE POPORULUI ROMÂN REFERITOARE LA PRUN

Nicolae DUDNICENCO

Rezumat

Societăţile umane din trecut erau mult mai aproape de natură decât omul contemporan, aveau cu totul alte viziuni, cunoştinţe asupra acesteia, pe care le transmiteau din generaţie în generaţie. Un rol considerabil în evoluţia societăţii umane l-au avut arborii. Printre cei mai răspândiţi şi mai valoroşi arbori, din punct de vedere alimentar la numeroase popoare, inclusiv la români, a fost şi este prunul, care comparativ cu alţi copaci a fost mult mai puţin investigat de către cercetători. De aceea, în acest articol ne-am propus drept scop să prezentăm un fond de cunoştinţe despre prun la poporul român. Pentru a facilita înţelegerea acestui subiect, iniţial am prezentat câteva aspecte ale fructului respectiv în cultura universală (simbolism) şi unele momente din istoria acestui fruct în vestul, cât şi în estul Europei. În acest articol au fost puse în valoare soiuri de prun întâlnite atât în Republica Moldova, cât şi în România. Este analizată utilizarea părţilor componente ale prunului (lemn, fructe, frunze) ca material de construcţie pentru diverse obiecte (instrumente muzicale aeorofone, mobilă), pentru crearea coloranţilor, ca ingredient în alimentaţie (magiunuri, dulceţuri, băuturi alcoolice), precum şi utilizarea în medicina naturalistă.

Cuvinte-cheie: *prun, prune, pomicultură, fructe uscate, obiceiuri, dulciuri, băuturi alcoolice, instrumente muzicale aerofone, mobilă.*

Comunităţile umane din trecut erau mult mai aproape de natură decât omul contemporan, aveau cu totul alte viziuni, cunoştinţe asupra acesteia, pe care le transmiteau din generaţie în generaţie. Un rol considerabil în evoluţia societăţii umane l-au avut arborii. Printre cei mai răspândiţi şi mai valoroşi arbori din punct de vedere alimentar la numeroase popoare, inclusiv la români, a fost şi este prunul (sau *perjul*, cum este numit în popor), care comparativ cu alţi copaci a fost mult mai puţin investigat de către cercetători. De aceea, în acest articol ne-am propus drept scop să prezentăm un fond de cunoştinţe despre prun la poporul român. Printre cei care au abordat subiectul respectiv sunt V. Butură [7], V. Iarovoi [24], M. Ciocanu [15; 16], L. Bacumenco-Pîrnău [5], D. Onica [28], A. Felea [20]. Pentru a facilita înţelegerea acestui subiect, iniţial vom prezenta câteva aspecte ale fructului respectiv în cultura universală şi unele momente din istoria acestui fruct.

Prunii erau cultivaţi încă în Antichitate cum ar fi în Egiptul [2, p. 26], Grecia [2, p. 41] şi Roma Antică [27, p. 27], chiar şi în Dacia [27, p. 28]. Ca o dovadă a prezenţei prunului pe teritoriul Imperiului Roman, ilustrul naturalist roman Plinius cel Bătrân (23-79 e.n.), în enciclopedia *Naturalis Historia* (Istoria naturală), descrie 12 soiuri de prun [8, p. 171]. În China, unde prunii locali sunt rezistenţi la îngheţ, înfloresc devreme, sunt un simbol atât al longevităţii, cât şi al virginităţii, precum şi al fericirii în căsnicie. Deoarece prunul începe să înflorească la sfârşitul iernii, el a fost considerat, împreună cu pinul şi bambusul, unul dintre cei trei prieteni ai iernii. Conform unei legende, marele înţelept Lao Tze (fondatorul taoismului) s-a născut sub un prun. Acest copac a fost, de asemenea, o emblemă a samurailor din Japonia [36, p. 340-341].

Pe teritoriul Europei medievale se cultiva o mare varietate de pruni *în grădini*, fructele acestora se diferențiau după mărime și aspect (formă). În medicină prunele era utilizate ca laxativ. Acestea apăreau în cărțile de bucate ale elitei societății [1, p. 21]. În sec. XVI, în Anglia prunele erau utilizate în supe [3, p. 40-41] și în plăcinte cu carne de pui [2, p. 26].

În estul Europei, cum ar fi în Rzecz Pospolita și în Țara Moldovei, prunii erau crescuți și în localitățile urbane. Referindu-se la acest aspect, A. Wyczanski scrie că, în sec. XVI-XVII, pe teritoriul Poloniei pomii fructiferi „(...) se creșteau în livezi sau separat în grădini obișnuite, precum și în jurul casei". Autorul subliniază că „cele mai răspândite fructe erau merele și prunele" [33, p. 28]. Analizând aceeași tematică referitoare la teritoriul Lituaniei, în sec. XVI-XVII, cercetătorul V. Pranckietis conchide că „pomicultura se practica și în orașele acestui areal geografic, (...) de exemplu, în Kaunas". Acesta atrage atenție asupra faptului: „În perioada anilor 1563-1680, în grădinile conacelor erau crescuți arbori de pruni, meri, peri, cireși" [31, p. 9]. Cercetătorul V. Borisenko, studiind problema pomiculturii în orașele ucrainene în sec. XVII, a conchis că „în livezile de pe teritoriile orașelor creșteau: pruni, meri, peri. Livezi vestite erau în așa orașe ca: Kiev, Kropivnițkii, Poltava, Pereaslav. Fructele erau destinate, pe lângă alimentația proprie, vânzării la piață și exportului în Rusia" [34, p. 62]. Valoroasă e și informația privind teritoriul Belorusiei oferită de către V. Piceta: „În sec. XVI în acest teritoriu creșteau așa pomi fructiferi ca: prunul, mărul, părul" [35, p. 14].

Pruni erau cultivați și în Țara Moldovei. Informații prețioase despre fructele din Iași și de pe întreg teritoriul Țării Moldovei a oferit călătorul străin Paul de Alep, care în anul 1654 era în trecere prin țară. Călătorul descria livezile din jurul Iașului, lăudând: „prunii cu fructe foarte gustoase, numiți *inimă de porumbel*, care sunt de culori și de soiuri variate" [10, p. 90]. Aceleași prune Alep le-a văzut și în grădina mănăstirii Galata unde a remarcat: „caiși, migdali, cireși, pruni zișiinimă de porumbel" [10, p. 86]. La această mănăstire dumnealui a primit în dar mere mari, precum și prune [10, p. 85].

O altă mențiune aparține călugărului catolic bulgar Petru Bakšić, aflat în vizită apostolică în Moldova în 1641. Astfel, el menționa la data de 8 octombrie 1641: „Am vizitat orașul Cotnari. Cât despre poame, sunt din belșug, în deosebi un anumit soiu de prune care stau pe pom până în iarnă și se găsesc nu numai aici ci în toată țara" [9, p. 237]. Tot în același an, la 16 octombrie 1641, Bakšić a vizitat orașul Neamț care e așezat la poalele munților Carpați, „într-o vale acoperită toată de pruni, meri și alți pomi care pot crește în apropierea munților" [9, p. 241]. Informații prețioase despre uscarea prunelor le depistăm în mențiunea călătorului german A. Meier care, vizitând Țara Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea, relata că, la Cetatea Albă, în livezile cu pomi fructiferi se aflau loznițe de uscat prune și mere [13, p. 47].

Referindu-se la acest aspect, cercetătorul român P. P. Panaitescu considera

că fructele uscate se foloseau pe larg în Ţara Moldovei. Acesta atrăgea atenţie asupra faptului că fructele uscate, preconizate pentru iarnă, se foloseau mai ales în timpul postului. În unele regiuni, fructele uscate pentru iarnă, tăiate în felii, erau numite *poame* [17, p. 44].

Din prune se făceau şi dulciuri şi anume magiunuri. La acest fapt s-a referit medievalista A. Felea, care opina că cele mai răspândite erau magiunurile de prune, mere şi pere. Dumneaei considera că „în alimentaţia cotidiană a categoriilor sociale neînstărite din Ţara Moldovei – ţărani, orăşeni, clerul de rând, se consuma magiunul, numit în unele zone povidlă" [20, p. 134]. Tot ea oferă tehnologia producerii magiunului care era următoarea: „orice fel de fructe avute la îndemână se fierbeau până la micşorarea masei de 6-8 ori şi se păstra în ulcioare de lut, uneori se adăuga miere" [20, p. 134].

În Basarabia, la sfârşitul sec. XIX, în spaţiul cuprins de la nord până la Chişinău se cultivau prune care erau uscate şi vândute în Imperiul Rus şi diverse ţări din Europa [28, p. 119]. Informaţii preţioase despre pruni pe teritoriul Basarabiei la începutul sec. XX, cum ar fi suprafeţele cultivate şi soiurile prezente în acest spaţiu, le depistăm într-o lucrare statistică [6]. Referindu-se la pruni, Petre Ştefănucă consemna că, în perioada interbelică, în regiunea numită Codru, mai existau încă petece din codrii vestiţi ai Bâcului şi Tigheciului, unde cresc livezi de pruni, meri şi vii. Codrenii se îndeletniceau mai mult cu livezile şi viile, iar cu cultivarea pământului (plugărie) se ocupau mai puţin [28, p. 119].

Informaţii preţioase despre prun, la începutul sec. XXI, ne oferă cercetătoarea Dorina Onica, care ne relatează despre varietatea prunelor crescute în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Acestea au următoarele denumiri: *perje, goldane, corcoduşe, bărdace*. Dorina Onica mai menţionează şi soiurile de prune: Vengherca moldovenească, Timpuriu de Chişinău, Vinete jubiliare, Vânăt moldovenesc, De septembrie, Vânăt de Italia, Goldană Neagră [28, p. 121].

Informaţii despre soiurile de pruni din sec. XXI le depistăm şi în *Catalogul soiurilor de plante pentru anul 2021*. Pentru Republica Moldova, aici sunt înregistrate 31 de soiuri care au fost înregistrate pe parcursul mai multor ani (1958-2021), printre care le menţionăm pe Ajur-1 (B), Ana Spath, Blue Free, Čačanska Najbolia, Čačanska Lepotica, Čačanska Rana, Kabardinskaia Ranniaia, Centenar, Crasa Oseni, Frumoasa Neagră, Piersikovaia, Piteştean, Pozdniaia Hramova, President, Ranniaia Hramova, Renclod Althan, Ruth Gerschtetter, Sopernița, Stanley, Super Prezident (B), Tophit, Udlinionnaia, Valor [11, p. 72-73]. De asemenea, avem date şi pentru prunii din România. Asfel, în *Catalogul oficial al soiurilor de plante de cultură din România pentru anul 2021*, înregistrat în *Monitorul oficial al României*, depistăm 5 soiuri de perje: Agent, Alutus, Andreea, Celia, Iulia, Romanța, Tita, Topval. Aceste soiuri au fost înregistrate pe parcursul mai multor ani (1991-2011) [12, p. 62].

Prunele, pe parcursul mai multor secole, au fost un produs alimentar

valoros. Acestea erau consumate în stare proaspătă, uscată sau prelucrate [28, p. 138], se mâncau crude cu pâine. Prin fierberea mai îndelungată a prunelor, se obținea magiun, care se păstra pe timpul iernii și după. Această pastă se ungea pe pâine, se subția cu apă călduță și se mânca cu mămăligă, se punea în aluaturi de pâine, colaci, pe paste făinoase etc. [7, p. 194]. Actualmente, din prune se fabrică marmeladă, gem, dulceață, magiun, compot [29, p. 138]. Aceste produse, în afară de marmeladă, se produc și în condiții casnice, fapt demonstrat de datele colectate din teren [37; 41; 39; 40].

O modalitate de preparare a prunelor prin fierbere, pentru a se obține magiun, ne-a relatat cercetătorul Tudor Pamfile. Prunele erau fierte în căldări afară, până când se desprindeau sâmburii, după răcire erau strecurate printr-un ciur sau sită rară (de sârmă), ca să rămână sâmburii și cojile. Zeama obținută se punea din nou la fiert, în căldare. În decursul acestui proces, o persoană amesteca necontenit zeama în căldare, ca să nu se prindă coaja de fundul ceaunului și să se afume, fiindcă n-avea niciun gust în așa caz. Când conținutul din căldare scădea bine și era gros ca laptele cel acru de oi, căldarea se dădea la o parte, se lăsa să se răcească, se punea ori în budăieșe (când era o cantitate mai mare), ori în oale sau gavanoase [32, p. 234]. În spațiul dintre Nistru și Prut, în perioada de post, se prepară cartofi înăbușiți cu prune, iar ca desert se pregătesc prunele coapte în vin roșu, umplute cu miez de nucă [28, p.133].

Din prune se obțin băuturi alcoolice. Despre acest fapt a relatat cercetătorul român V. Butura [7]. Perjele erau puse cu puțină apă în căzi mai mici și se obținea cidrul, care ulterior se îndulcea cu miere după ce se oțetea, ori se utiliza ca oțet, punându-se în ciorbe, zemuri etc. Cea mai mare cantitate de prune era fermentată în vase speciale pentru țuică. După ce se fermentau, se duceau la distilăriile țărănești, înșirate în lungul văilor. În unele zone se distilau numai o dată, obținându-se o țuică mai slabă. În multe regiuni, îndeosebi în Transilvania, se distilau de 2 ori, obținându-se un produs mai tare, numit *vinars, horincă, rachiu* etc. Acest produs era băutura obișnuită a petrecerilor și ceremoniilor familiale, în zonele înalte [7, p. 194].

Un alt cercetător, care s-a referit la acest aspect, e I. Godea, care opinează că „cel mai răspândit distilat alcoolic tradițional la români este cel produs din prune" [23, p. 15]. Condițiile climaterice (compoziția chimică a solului, umiditatea aerului, durata de expunere la lumina zilei, durata iernii, prezența sau lipsa dăunătorilor) și tehnologiile diferite de creștere a prunilor (utilizarea băligarului) oferă diversitatea și calitatea prunelor care se reflectă nemijlocit și asupra calității distilatului alcoolic [23, p. 17]. I. Godea vine și cu recomandări. Niciodată prunele pentru prepararea băuturilor alcoolice nu se culeg în stare de banană, adică verde, trebuie să fie coapte doar pe arbore până la completa maturitate. E necesar ca prunele să fie culese toate deodată, nu pe rând, azi o găleată, mâine alta. Cada pentru fermentare a perjelor se umple o dată, adică ulterior nu se mai pun prune în vasul respectiv [23, p. 17]. Consumul de

rachiu de prune este confirmat şi de versurile cântecelor populare: „De când beau rachiu de prună,/ Nu mai port căciulă bună,/ Nici nevastă cu cunună" [30, p. 187]. Rachiul de prune se face şi în spaţiul dintre Prut şi Nistru, fapt demonstrat de relatările de teren [37; 41; 39; 40]. Uneori din prune se făcea şi vin, dar el trebuia consumat îndată sau ţinut la răcoare, deoarece repede se înăcreşte [32, p. 234].

Informaţii valoroase despre uscarea prunelor ne-a oferit cercetătorul Tudor Pamfile [32, p. 232-233] şi Dorina Onica [28, p. 129]. Referitor la uscarea industrială a perjelor, în perioada sovietică, aflăm de la lemnarul Viorel Chirilă din satul Lozova, raionul Străşeni, care mi-a relatat că în Lozova era o livadă de prune. Tot în satul respectiv era o staţie de uscare a fructelor, cu 2 tunele care aveau 12 m lungime şi erau înzestrate cu poliţe pe roţi. Prunele în Lozova se afumau şi la loznițe, se uscau la foc în gospodărie [38]. Probabil, la această instalaţie industrială s-a referit şi alt lozovean, de asemenea lemnar, Vasile Oprea. Acesta menţiona că în Lozova era o fabrică de prelucrare a fructelor, numită în popor *Plod Punct* unde se făcea suc din mere, pere, se uscau prune şi mere. Aici era un edificiu (un sărai lung) în care era o instalaţie (numită de săteni *suşilcă*). Pe o bară mare dreptunghiulară, formată din scândurele, erau puse fructele. Această bară mare se instala într-un tunel în care se sufla aer încălzit [40]. Noi nu suntem siguri că era aceeaşi instalaţie (edificiu) sau erau 2 instalaţii, deoarece informatorii relatează cifre diferite referitor tuneluri (Vasile Oprea menţionează un tunel de uscare, iar Viorel Chirilă relatează despre două tuneluri). La finalul conversaţiei, Vasile Oprea mă informa că aceste fructe uscate erau transportate în oraşul Călăraşi, unde erau ambalate şi duse mai departe în Rusia. Actualmente, sătenii respectivi au aparate electrice de uscat, cu ajutorul cărora obţin şi prune uscate [40].

La prun, trunchiul este mai mic decât la alţi arbori, astfel oferă mai puţin material lemnos şi, drept rezultat, acesta e mai puţin utilizat de către lemnari. Totuşi, acest arbore era utilizat ca un material valoros de construcţie pentru diferite obiecte. Aceste informaţii le-am preluat din teren, de la lemnarii rurali. Astfel, Mereacre Victor relata că lemnul de prun, comparativ cu alţi pomi, este mai puţin folosit de către lemnari, deoarece copacul e mic [39]. De aceeaşi părere e Constantin Sandu [41] şi Viorel Chirilă. Ultimul mă informa că perjul oferă mai puţin material lemnos. Tulpina poate să ajungă la 15-20 cm. Asemeni cireşului, prunul după tărie este considerat un lemn mediu. Lemnarul Viorel Chirilă adaugă faptul că cu cât pomul e mai bătrân, cu atât are o nuanţă mai roşietică, cu cât e mai tânăr – are o nuanţă mai albicioasă. Din lemn de prun se fac linguri, se poate de făcut mobilă, deosebit de frumos e lemnul din rădăcină de prun. De asemenea, din lemn de prun, asemeni lemnului de cais, se făcea cărbune pentru fierăria (*cuzniţa*) din sat. Lemnul de prun e foarte incandescent [38]. Constantin Sandu relata că cel mai bun lemn pentru afumare e lemnul de prun şi cireş [41]. Lemnul de prun are o textură (aspect) frumos. Bușteanul de

prun, în funcție de ceea ce dorești să produci, se taie sub formă de scânduri de diferite dimensiuni. Ca și alți arbori, prunul se usucă afară un an și jumătate. Constantin Sandu mai menționa despre prunul sălbatic (corcoduș) că este mai bun ca prunul domestic (de lângă casă) [41].

Lemnul de prun se folosea și se mai utilizează la confecționarea instrumentelor muzicale. Despre acest fapt a relatat meșterul în instrumente aerofone Sinchetru Grigorie, care m-a informat că lemnul de prun (alături de zarzăr, salcâm și nuc) este una din cele mai bune esențe lemnoase care crește pe teritoriul țării noastre, din care se confecționează instrumentele muzicale aerofone (fluier, caval, tilinca). Lemnul de prun preconizat confecționării instrumentelor aerofone trebuie să se usuce trei ani. E mai bun lemnul crescut într-un loc muntos, așa cum este la noi la Trebujeni [42]. Actualmente, lemnul de prun se utilizează în industrie la confecționarea mobilei [29, p. 538].

Un alt material utilizat de la prun e scoarța. Aceasta, proaspăt jupuită de pe ramurile prunilor, posedă însușiri tinctoriale [29, p. 539]. În satul Nișcani, *în perioada interbelică*, din coaja arborelui de prun și din coaja arborelui de nuc se obținea un colorant galben pentru vopsirea firelor de lână sau cânepă [25, p. 237]. Tot din coajă de prun se obține colorant cafeniu [25, p. 238]. Pentru vopsitul în culoarea roșu palid, scoarța se pune într-un vas, se toarnă apă cât să o acopere. Se fierbe până se obține o soluție colorată la intensitate maximă, adică până când nu se mai închide la culoare. Se strecoară, se dizolvă piatra acră și se amestecă pentru uniformizare. În soluția obținută se introduce materialul de vopsit și se fierbe până când se obține nuanța dorită. Materialul supus vopsirii se scoate și se usucă. Scoarța proaspăt recoltată de la prun se utilizează și în alte rețete tinctoriale, când se folosește împreună cu scoarța de porumbar și flori de sovârf [29, p. 539].

E necesar de menționat că arborele respectiv are o mare valoare medicinală. Astfel, diferite părți componente ale prunului (fructele, frunzele) au fost și sunt utilizate în medicina cultă, cât și tradițională. Fructele au proprietăți antipiretice, antihelmintice, depurative, decongestionant-hepatice, emoliente, stimulente nervos, dezintoxicante, tonice, laxative, iar frunzele sunt febrifuge, laxative, vermi-fuge. Substanțele care există în părțile componente ale prunului posedă însușirea de a scădea febra (temporar), acționează împotriva viermilor intestinali și determină eliminarea lor, elimină toxinele din tumori, favorizează congestia hepatică, relaxează țesuturile și diminuează starea inflamatorie, îmbunătățește peristaltismul intestinal, ușurează tranzitul prin lubrifiere, favorizând defecația. Fructele se colectează la maturitatea fiziologică. Se prelucrează sau sunt date în consum proaspete. Frunzele se recoltează până în luna iulie. Ele se usucă la umbră, de preferat în podurile acoperite cu tablă. În scopul eliminării mai bune a materiilor fecale din organism, se cere consumul de 8-20 prune proaspete dimineața sau la începutul mesei. Pentru efecte diuretice, laxative, descongestive ale ficatului și hemoroizilor, se face o fiertură din prune

uscate în volum de 2 căni pe zi. Se bea lichidul, se consumă și fructele [29, p. 538]. Pentru tratarea inflamațiilor splinei se fierb prune uscate. Dimineața se bea lichidul, iar seara se consumă fructele din fiertură [29, p. 538-539]. Când copiii sunt irascibili, li se administrează zilnic o infuzie, dintr-o prună și o smochină la 100 ml apă. Tot pentru acest scop se poate de oferit copiilor suc de prune, câte un pahar înainte de mese. În scopul eliminării oxiurilor, limbricilor, mărirea diurezei și combaterea constipației, se fierb frunze mărunțite în cantitate de 1 lingură la o cană, timp 10-15 minute, se strecoară și se beau 2-3 căni pe zi. Pentru combaterea viermilor intestinali din organismul uman, se fierb 25-30 g. frunze la un litru de apă timp de 15 minute, se strecoară, se beau 2-3 căni pe zi, dintre care una dimineața, pe stomacul gol. Pentru a elimina constipațiile, ca emolient și diuretic, se prepară următorul leac: la 100 g pulpă de prune se pune 150 ml alcool de 60^0. Soluția respectivă se pune o zi la macerat. Se face și altă soluție din 330 ml apă și 770 ml zahăr. Siropul obținut se toarnă peste prune. Se utilizează câte o linguriță după macerare [29, p. 539].

Pentru a justifica valoarea medicinală a prunului, am considerat necesar să prezint compoziția chimică a prunului. Astfel, fructele mature conțin apă (80%), zaharuri (14-15%), protide (0,6%), acizi organici, celuloză, mucilagii, vitaminele A (33 mg%), B_1, B_2, C, săruri minerale de Na, K, Ca, Fe, Mg, Mn, cu predominarea K (210 mg%). Valoarea nutritivă energetică este de 58-62 kcal/100 g pulpă în stare proaspătă și 249 kcal/100 g pulpă în stare uscată [29, p. 538].

La poporul român, prunul este prezent în credințe, obiceiuri. O superstiție interesantă constă în presupunerea că doamna care a consumat fructe îngemănate: prune, cireșe, alune cu doi sâmburi, va naște gemeni [14, p. 274]. O recomandare insolită constă în faptul că, atunci când consumi prune, nuci, etc. și-ți cere cineva o prună, tu să-i dai două prune, că, de nu, altfel îți moare perechea [18, p. 208]. Cine visează că consumă prune înseamnă că se va îmbolnăvi, dar poate să fie și un avertisment pentru a se feri de dușmani [4, p. 561].

În regiunea Mehedinți, la nuntă, în timpul obiceiului „Adăpatul miresei", se aruncă peste nuntași prune uscate, nuci, boabe de porumb și de grâu [4, p. 28]. La înmormântări se face pomul de pomenire în modul următor: dacă este vară, se ia o creangă verde, frumoasă, rotundă și bogat ramificată dintr-un pom roditor din grădină (prun, măr, păr), se curăță de rămurelele de prisos și se împodobește cu tot felul de fructe proaspete. Iarna, pomul se face cu fructe uscate: prune, cireșe, vișine, mere, pere, nuci aurite etc., la care se adaugă și diverse copturi; unele se înfig în ramurile pomului, altele se înșiră pe o ață și se atârnă sau se leagă de ramuri [4, p. 546].

În prima zi a anului, copiii participau la un ritual intitulat *Sorcova*, practicat ca să aducă oamenilor viață lungă, sănătate și prosperitate. Ustensila simbolică pe care o purtau în mână se numea *Sorcova* și era confecționată din una sau mai multe rămurele de pomi fructiferi (prun, măr, păr, vișin), puse în apă la înmugurit și înflorit, în ziua de Sfântul Andrei sau la Moș Nicolae.

După ce își sorcovesc părinții și rudele, copiii pornesc câte doi-trei colindatul prin vecini. În timp ce recită textul augural („Sorcova, vesela, / Să trăiți, sămbătrâniți, / Ca un măr, ca un păr, / Ca un fir de trandafir, / Tare ca fierul, / Iute ca oțelul. / Tare ca piatra, / Iute ca săgeata. / La anul și la mulți ani!"), ating ritmic cu Sorcova ușa sau fereastra, dacă colindă afară, și corpurile gazdelor, dacă colindă în casă [22, p. 261].

În numeroase sate din comuna Boșorod (județul Hunedoara), se mai utilizează o străveche practică primăvăratică de combatere a bolilor de primăvară, numită "Cămeșa Ciumei". În satul Boșorod se face hrana ciumei la hotarul satului: se pune o cruce din lemn de prun, mai jos se pun oase mari, vechi, care nu le mai mănâncă câinii, o bucată de pâine veche și pun ca să mănânce ciuma, ca să nu mai vină în holdele sătenilor [26, p. 70-71].

O supoziție interesantă e legată de sărbătoarea Dragobetele (24 februarie) și constă în credința că, dacă în ziua respectivă se fac multe flori de prun și vișin, atunci se consideră că rodul viilor va fi bogat în acel an [4, p. 558].

Un alt eveniment, legat de prun, e în săptămâna înainte de Paște și anume ziua de joi, numită Joia mare. În această zi se considera că este ziua mai multor păsări care fac rău. În satul Curechiu (județul Hunedoara), femeile intitulau ziua respectivă "*Joia Ciorilor*" și puneau bărbații și copiii să le alunge din livada prunilor și merilor [26, p. 75-76].

În zona Orăștiei (municipiu în județul Hunedoara), mărțișorul se ținea de regulă douăsprezece zile, „*până la venirea berzelor*" și apoi se agăța într-un pom înflorit, de regulă, în prun. Astfel, mărțișorul poate fi caracterizat ca o modalitate de luptă a vieții împotriva morții, a sănătății împotriva bolilor [26, p. 90].

În timpul sărbătorii Sânzienelor (24 iunie), conform credințelor din Platoul Luncanilor (județul Hunedoara), Sânzienele care erau considerate zâne frumoase, imateriale, umblau prin livezile de prun, unde lăsau smocuri de ramuri subțiri din arborii respectivi și care erau utilizate de populația de rând ca leac pentru vita bolnavă [26, p. 163-164].

Prunul era utilizat în descântece. În satele de pe Valea Mureșului, în timpul sărbătorii Acoperământului Maicii Domnului (14 octombrie), odată cu primele brume, când pământul devenea alb, fetele se închinau la icoana Sfintei Fecioare, își despleteau părul și mergeau în livadă, la un prun sau un măr, rostind un descântec de ursit [26, p. 242].

În regiunea Muscelului, cu o zi înainte de Sf. Dumitru (26 octombrie), copiii adună ierburi (sipici) și aprind un foc. Când acesta devine mai mare, copiii sar peste foc, ca să fie sănătoși tot anul. Apoi încep a striga cu toții deodată: „Hai la focul lui Sumendruuu!" Iar femeile din sat, când îi aud, iau câte un coș cu prune uscate, nuci, ori mere, struguri, pe care le împart copiilor seara la lumina focului [14, p. 148].

În Hunedoara, în timpul sărbătorii Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (21 noiembrie), bătrânele luau o creangă cu 7 prune, una cu 7 mere și una cu

7 alune, pe care le depozitau în odăi, căci se credea că sunt bune de friguri tot anul [26, p. 285].

Prunul îl depistăm şi în diferite expresii populare, cum ar fi ghicitorile. Pentru a desemna prunul cu fructele lui sunt versurile următoare: „Găina-i verde,/ iar ouăle-s galbene". Fructul e prezent şi în ghicitoarea: „Am o scroafă neagră/ şi în ea este un purcel, / şi purcelul încă are un purcel" [21, p. 192]. Mai sunt şi alte expresii, printre care: „A culege pere din prun" [19, p. 81], care se utilizează când se efectuează o nechibzuinţă, o necunoaştere a stării de fapt. Zicala „Cioara e tot cioară, ia pruna şi zboară" [19, p. 32] se referă la genele rele moştenite de la părinţi.

Multitudinea de surse istorice, în diferite părţi ale Terrei, dar mai ales în spaţiul românesc, denotă arealul mare ocupat de prun, dar şi valoarea enormă a lui în trecut. Perjul, asemeni altor arbori, face parte din viaţa românului de la naştere până la moarte, prin prezenţa în cultura spirituală românească (obiceiuri, ghicitori, proverbe) şi prin vasta utilitate. Toate componentele perjului (fructele, lemnul, frunzele, coaja) au fost utilizate ca produse alimentare, preparate utilizate în medicina naturistă românească şi materie primă pentru crearea diferitor obiecte.

Bibliografie

1. Adamson Melitta Weiss. Food in Medieval Times (Food through History). Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 2004. 284 p.

2. Albala Ken. Food: A Cultural Culinary History. Course Guidebook. The Teaching Company. Chantilly, Virginia, 2013. 290 p.

3. Alcock P. Joan. The Ambiguity of Authenticity. In: Authenticity in the Kitchen. Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery 2005. Prospect Books. 2006, p. 33-43.

4. Antonescu Romulus. Dicţionar de simboluri şi credinţe tradiţionale româneşti. Iaşi, 2016. 729 p.

5. Bacumenco-Pîrnău Ludmila. Câteva studii interdisciplinare referitoare la istoria alimentaţiei medievale. În: Revista arheologică. Academia de Ştiinţe a Moldovei. Institutul patrimoniului cultural. Centrul de arheologie. Serie nouă, 2011, vol. VII, nr. 1-2, p. 299-322.

6. Basarabia: consideraţiuni generale, agricole, economice şi statistice de C. Filipescu şi Eugeniu N. Giurgea. Chişinău. Institutul de Arte Grafice „România Nouă", 1919. 343 p.

7. Butură Valeriu. Enciclopedie de etnobotanică românească. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979. 281 p.

8. Butură Valeriu. Etnografia poporului român. Cultura Materială. Cluj Napoca: Editura Dacia. 1978. 456 p.

9. Călători străini despre Ţările Române. Vol. V. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1973. 701 p.

10. Călători străini despre Ţările Române. Vol. VI. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976. 821 p.

11. Catalogul soiurilor de plante pentru anul 2021. Ediţie oficială. Comisia de stat pentru testarea soiurilor de plante. Ministerul Agriculturii, Dezvoltării Regionale şi Mediului. Chişinău, 2021. 135 p.

12. Catalogul oficial al soiurilor de plante de cultură din România pentru anul 2021, din Monitorul oficial al României, Partea I, Anul 189(XXXIII) – Nr. 729 Luni, 26 iulie 2021).

92 p. https://istis.ro/image/data/download/legislatie/Ordin%20nr%20150%20din%209%20iulie%202021.pdf (20.09.2021)

13. Chirtoagă I. Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea). Chișinău: Prut Internațional, 2004. 273 p.

14. Ciaușanu Gh. F. Superstițiile poporului român. În asemănare cu ale altor popoare vechi și noi. București: Ed. Saeculum I. O. 2007. 336 p.

15. Ciocanu Maria. Alimentația din satul Boldurești, Nisporeni (contribuții etnografice la monografia satului). În: Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei (Etnografie și Muzeologie), 2005, vol. 3 (16), p. 117-142.

16. Ciocanu Maria. Revista „Buletinul Eparhial al Chișinăului" – contribuții la cercetarea patrimoniului etnofolcloric basarabean. În: Buletin științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Serie nouă. Fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău, 2019, nr. 31 (44), p. 64-77.

17. Costăchel V., Panaitescu P.P., Cazacu A. Viața feudală în Țara Românească și Moldova (XIV-XVII). București: Ed. Științifică, 1957. 558 p.

18. Credințe și superstiții românești. După Artur Gorovei și Gh. F. Ciaușanu. Ediție de Irina Nicolau și Carmen Mihalache. Ediția a III-a. București: Humanitas, 2013. 417 p.

19. Dicționar de proverbe și zicători românești. Alcătuire: Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, București-Chișinău: Ed. Litera Internațional, 2001. 268 p.

20. Felea Alina. Cofeturi, „dulceață de Myrobolau", „zahăr candel", miere de prigon: dulciurile în alimentația populației din Țara Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea. În: Alimentație și demografie în Moldova din evul mediu până în epoca modernă. Abordări interdisciplinare. Cluj-Napoca: Ed. MEGA, 2021, p. 125-148.

21. Ghicitori. Sub redacția lui Junghietu E. V. Chișinău: Știința, 1980. 248 p.

22. Ghinoiu I. Mitologie română: dicționar. București: Ed. Univers Enciclopedic Gold, 2013. 351 p.

23. Godea Ioan. Din etnologia cumpătării. Palinca, țuica și vinarsul la românii. București: Ed. CNI, Coresi, 2005. 136 p.

24. Iarovoi Valentina. Băuturi tradiționale din Moldova. În: Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei (Etnografie și Muzeologie), 2005, vol. 3 (16), p. 246-251.

25. Ieniștea M. Al. Vopsitul cu buruieni la Nișcani. În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia. Tomul I. 1937. Chișinău: "Tiparul Moldovenesc", 1937, p. 233-240.

26. Lapteș Marcel. Anotimpuri magico-religioase. Schițe etnografice. Deva: Editura Corvin, 2011. 304 p.

27. Molnár Melinda-Leila. Alimentația în Dacia romană. Rezumatul tezei de doctorat. Universitatea „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca. Facultatea de Istorie și Filosofie. 63 p. https://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumate/2012/istorie/Molnar_%20Melinda_Ro.pdf, p. 27. (accesat pe 20.08. 2021).

28. Onica Dorina. Practici pomicole tradiționale în gospodăria țărănească din Basarabia. În: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Serie nouă. Fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău, 2018, nr. 29(42), p. 116-136.

29. Pârvu Constantin. Universul plantelor. Mică enciclopedie. Ediția a III-a revăzută și completată. București: Ed. Enciclopedică, 2000. 871 p.

30. Popescu-Sireteanu Ion. Folclor din Humulești. În: Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei. Suceava: Ed. Universității „Ștefan cel Mare" din Suceava, 2013, vol. XL, p. 179-188.

31. Pranckietis V. Sodininkystė. Mokomoji knyga. Kaunas: Akademija, 2012. 104 p.

32. Pamfile Tudor. Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă și tehnică populară. București: Librăria Socec & Comp, 1910. 504 p.

33. Wyczański A. Wieś polskiego odrodzenia. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 190 p.

34. Борисенко В. И. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ, 1986. 260 с.

35. Пичета В. И. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии. Ч. I (до конца XVI века). Минск: Изд. Наркомзема, 1927. 179 с.

36.Тресиддер Джек. Словарь символов. Москва-ФАИР-ПРЕС, 2001. 448 с.

Informatori:

37. Bunduc Nastea (n. 1953), gospodină, satul Costești, raionul Ialoveni, culeg. N. Dudnicenco, 2021.

38. Chirilă Viorel (n. 1975), lemnar, producător de mobilă, s. Lozova, raionul Strășeni culeg. N. Dudnicenco, 2020.

39. Mereacre Victor, lemnar, producător de mobilă, s. Costești, raionul Ialoveni, culeg. N. Dudnicenco, 2020.

40. Oprea Vasile (n. 1966), sculptor în lemn, producător de mobilă din satul Lozova, raionul Strășeni, culeg. N. Dudnicenco, 2021.

41. Sandu Constantin (n. 1956) din Lozova. Sculptor în lemn, meșter în uși, ferestre, satul Lozova, raionul Strășeni, culeg. N. Dudnicenco, 2021.

42. Sinchetru Grigorie (n. 1961), meșter popular, creator de instrumente aerofone, s. Trebujeni, raionul Orhei, culeg. N. Dudnicenco, 2020.

Abstract

KNOWLEDGE OF THE ROMANIAN PEOPLE REGARDING PLUM. The human societies of the past were much closer to nature than the contemporary man, they had different visions, knowledge about it, which they passed on from generation to generation. Trees played a considerable role in the evolution of human society. Among the most widespread and valuable trees from food point of view among many peoples, including the Romanians, was and is the plum, which compared to other trees has been much less investigated by researchers. That's why, in this article, we set out to present a fund of knowledge about plum to the Romanian people. In order to facilitate the understanding of this topic, initially are presented some aspects of the respective fruit in the universal culture (symbolism) and some moments in the history of this fruit in Western and Eastern Europe. In this article, were listed plum varieties found both in the Republic of Moldova and in Romania. Here is exposed the use of the component parts of the plum tree (wood, fruit, leaves) as a building material for various objects (aerophone musical instruments, furniture), for the creation of dyes, as an ingredient in food (jam, alcoholic beverages), as well as the use in natural medicine.

Keywords: *plums, fruit growing, dried fruit, habits, sweets, alcoholic beverages, aerophone musical instruments, furniture.*

Doctor în istorie, cercetător științific superior,
Secția Etnografie, MNEIN

CONCEPȚII ALE MUNCII LA MIJLOCUL SECOLULUI XX. ÎNTRE GÂNDIRE POPULARĂ ȘI PROGRAME POLITICE

Elena REȘETNIC

Rezumat

Munca constituie o componentă semnificativă a existenței umane. În fiecare etapă evolutivă a societății este percepută diferit. În societatea tradițională românească, munca este sacră, dată de Dumnezeu, de aici și atitudinea extrem de respectuoasă și responsabilă față de aceasta. Lucru demonstrat și de multitudinea de obiceiuri, ritualuri care se practicau, vizavi de procesul muncii.

În urma ocupației Basarabiei de către U.R.S.S. și a punerii în practică a politicilor acesteia din urmă, oamenii se confruntă cu implementarea unor procese precum colectivizarea, naționalizarea, mecanizarea, industrializarea, ateismul, noi sărbători și tradiții. În acest context ajung să perceapă munca, importanța și necesitatea ei într-un mod total diferit, căci dispar proprietatea privată, tradițiile, respectul față de muncă, dispare și interesul individului față de rezultatul muncii sale. În schimb apare expresia „a lucra ca la colhoz", semnificând o muncă făcută cu indiferență și nepăsare.

Prin urmare, în a doua jumătate a secolului XX, avem nu doar o intensificare a procesului de modernizare a societății, început de altfel încă în perioada interbelică, dar și un alt concept social despre muncă, care a dus la schimbarea atitudinii individului față de aceasta.

Cuvinte-cheie: *munca, perioada sovietică, întrecerea socialistă, calendarul popular, homo sovieticus.*

„Dintotdeauna, munca a avut rolul fundamental în existența omului și a comunităților sociale și a cunoscut o diversificare continuă. Statutul muncii a evoluat în timp, acesta fiind determinat și influențat de gradul dezvoltării social-economice și de maturitatea creativă și socială a celor care au prestat munca" [1, p. 72].

În societatea tradițională românească, munca este percepută ca un element sacru al vieții, căci este dăruită omului chiar de Dumnezeu [11, p. 125]. Ea este forma principală de activitate, căci asigură existența. Folcloristul român Ovidiu Papadima este de părerea că munca are parte de o înaltă prețuire în gândirea populară [9, p.77]. În strânsă legătură cu aceasta, apare hărnicia, adesea apreciată în folclorul nostru. Nu în ultimul rând, statutul social al individului se afla în strânsă legătură cu atitudinea sa față de muncă. După rezultatul muncii, avea și statutul său în sat: "Munca efectivă, bine realizată, a lui Ilie Tacu, vădit generatoare de valori productive, îl califică suficient în ochii celor cu care conviețuiește și care își simt soarta depinzând de munca lui. Această muncă, întrucât ea reprezintă categoria prin care el se integrează efectiv în viața economică a satului, îl califică mai bine decât oricare alte criterii" [17, p. 135].

Despre acestea ne vorbesc și multitudinea de proverbe și zicători, care condamnă lenea și apreciază hărnicia: *Munca sfințește locul*; *Nu sta că-ți stă norocul*; *Pomul după fructe se cunoaște*, *iar omul după fapte*; *În casa leneșului totdeauna e sărbătoare*; *La casa cu două fete moare câinele de sete; Lenea doarme și sărăcia o apără de muște; A tăia frunze la câini; Cade pară mălăiață*

în gura lui Nătăfleață [15, p.465]. În lucrarea sa, *Tradiții de muncă românești în obiceiuri, folclor, artă populară*, discutând despre modul în care imaginea și sensurile muncii își găsesc oglindirea în folclor, Alexandru Popescu conchide că „sistemul de valori morale impune, în primul rând acele categorii ce se referă direct la creația materială și spirituală, precum hărnicia, priceperea, concepute în strânsă legătură cu procesul de muncă" [10, p. 252]. Or, această atitudine se traduce în tradiții concrete: asocierile de muncă, clăcile, șezătorile. Pentru muncile agricole adeseori sătenii organizau asocieri sau clăci, fiecare aducând ceea de ce dispunea, unelte, vite, etc. Se înțelegeau și lucrau pe rând, câteva zile, până când arau, prășeau ș.a., câmpurile tuturor celor asociați. Oamenii lucrau în colectiv deoarece era mai eficient, la o anumită muncă putea fi încadrată o mahala sau chiar satul întreg. Mai ales când era vorba despre construcția unei case, clăcile erau obligatorii, țăranul nefiind în stare să îndeplinească astfel de lucrări de unul singur. Însă în afară de asocierea din necesitate, în societatea tradițională întâlnim foarte des, practica de a ajuta prin intermediul clăcilor, pe cei în neputință (văduve, orfani), aceasta fiind o societate profund marcată de valorile creștine. Iar șezătorile erau o formă excelentă de comunicare. Fiecare își făcea munca lui, dar aici se aflau toate noutățile, cele mai noi cântece, aici făceau cunoștință fetele cu băieții, etc. Putem afirma deci că avem o societate care pune preț pe responsabilitate, solidaritate și susținere reciprocă.

De asemenea, nu poate fi trecut cu vederea calendarul popular, parte integrantă a vieții de zi cu zi a țăranului. Etnologul Ion Ghinoiu conchide: „...calendarul popular indica, prin datele sărbătorilor și obiceiurilor, timpul optim pentru arat și semănat, pentru formarea și desfacerea turmelor, pentru urcarea sau coborârea oilor de la pășunile montane, zilele favorabile culegerii plantelor de leac, pentru pețit și logodit, pentru pomenirea moșilor și strămoșilor, pentru aflarea ursitei." [5, p. 35]. Bineînțeles, în perioada interbelică, calendarul deja a suferit anumite schimbări, ca rezultat firesc al evoluției tehnologice și având drept consecință diminuarea rolului acestuia în societatea tradițională [12, p.142]. Însă în deceniile următoare, au loc niște modificări care nu au nici o legătură cu dezvoltarea tehnologică. Imediat după ocuparea Basarabiei de către URSS, tradițiile de muncă existente până atunci, sunt respinse. În Moldova, la fel ca în restul republicilor unionale, sunt implementate politicile Partidului Comunist. Conform cercetătorului Adrian Dolghi, „odată cu restabilirea puterii sovietice în 1944, a început transformarea societății basarabene într-o societate sovietică după modelul care deja exista în U.R.S.S. Acel model a fost importat din R.A.S.S.M., care construise deja un regim, o ierarhie a organelor politice" [4, p. 113]. Ceea ce se întâmplă, este, de fapt, schimbarea sistemului valoric. În primul rând, valorile creștine, sunt prigonite. În al doilea, toate tradițiile sunt calificate drept rămășițe ale conștiinței burgheze. Prin anii 50 ai secolului XX, se mai făceau încă șezători, dar ele au fost interzise și înlocuite cu casa de cultură sau clubul. Acolo exista posibilitatea de a face propagandă, puteau controla ce

gândesc şi ce fac oamenii, de exemplu, să se accentueze cât de grea a fost viaţa oamenilor până la venirea puterii sovietice şi ce norocoşi sunt că până la urmă aceasta a venit: „Multe veacuri de-a rândul munca continua însă să rămână o povară grea pentru masele exploatate. De aceea oamenii fruntaşi visau la o societate, în care munca să nu fie doar un mijloc de întreţinere a vieţii, ci şi un mijloc de dezvoltare multilaterală a capacităţilor fizice şi spirituale ale omului" [16, p. 5]; „Rolul creator, pe care-l joacă munca în socialism se manifestă deosebit de elocvent în întrecerea socialistă. Subotnicele comuniste, mişcarea udarnicilor, mişcarea stahanovistă, diferitele manifestări patriotice ale iniţiativei oamenilor muncii în lupta pentru realizarea planurilor economiei naţionale şi puternica mişcare a contemporaneităţii – mişcarea brigăzilor şi udarnicilor muncii comuniste – constituie o strălucită expresie a activităţii creatoare a norodului, care a rupt lanţurile robiei capitaliste" [16, p. 7]. Pe când la şezătoare, cine ştie despre ce vorbeau acolo, poate chiar despre ceva anti-sovietic. Era mult mai sigur să fie interzise. Cât priveşte clăcile, acestea nu au dispărut în totalitate. Se mai organizează până în zilele noastre, mai ales dacă este vorba despre construcţia unei case, în sat. Însă cele care se organizau pentru muncile câmpului, fie că erau asocieri de muncă sau clăci, pur şi simplu, îşi pierd rostul. Dispare necesitatea unei astfel de forme de muncă, căci lucrările se fac colectiv de la sine, dar fără ca să mai existe cointeresarea. Toţi lucrează la colhoz şi acolo nu trebuie să îl ajuţi pe cineva să îşi termine lucrul, deoarece câmpul e al nimănui, al colhozului, şi dacă nu reuşesc finisarea unor munci, asta este. Dar cu totul altceva se declară la nivel oficial: "Conştiinţa cetăţenească naşte voinţa de a desăvârşi metodele de muncă, de a înlocui ceea ce se învecheşte cu ceva nou, progresist, cerut de necontenita mişcare spre viitor. Ţăranul colectivist îşi dă seama tot mai limpede că individualismul strâmt este în paguba chiar intereselor individuale, personale, prin bunăstarea tuturora, a colectivului agricol, a raionului, a republicii, a ţării întregi" [2, p. 4].

După cum aminteam mai sus, calendarul popular, de asemenea, are de suferit. Pe lângă schimbările firești care au loc în urma evoluției tehnologice, vorbim aici despre introducerea unor noi tradiții și sărbători mai potrivite pentru omul sovietic: „Din primele zile ale Puterii Sovietice partidul a trecut la crearea vieţii noi. O importantă măsură a fost transformarea calendarului vechi. Primele sărbători, cărora le-a dat naştere mişcarea proletară revoluţionară (1 Mai, Ziua Internaţională a Femeii, Ziua Comunei din Paris), se sărbătoreau şi până la instaurarea Puterii Sovietice. Altele, ca aniversarea Marelui Octombrie, Ziua Armatei Sovietice, ziua naşterii lui Lenin, Ziua Constituţiei Sovietice şi altele au apărut după săvârşirea Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie drept rezultat al naşterii orânduirii noi socialiste" [18, p. 11]. Tradițiile de muncă sunt înlocuite cu altele inventate în conformitate cu indicațiile partidului. Etnograful sovietic V. Zelenciuc este de părerea că „în anii Puterii Sovietice în viaţa satului moldovenesc au avut loc schimbări importante. Creşterea gradului de cultură

al ţărănimii, participarea tot mai activă la viaţa politică şi socială, lichidarea deosebirilor esenţiale dintre modul de viaţă al satului şi cel al oraşului – toate acestea au contribuit la formarea unei atitudini noi faţă de obiceiurile şi tradiţiile vechi. O parte din ritualuri şi obiceiuri s-a dovedit a fi în vădită contradicţie cu noile condiţii de viaţă şi a fost sortită dispariţiei, altă parte a început să se adapteze la noile condiţii" [18, p. 79]. În aceeaşi lucrare, el remarcă cu entuziasm succesele obţinute de regimul comunist în anihilarea tradiţiilor şi înlocuirea lor cu invenţiile sovietice: „An de an, tot mai multe colhozuri şi sovhozuri din republica noastră marchează terminarea cu succes a strânsului recoltei printr-o sărbătoare originală.[...] sub denumirea "Sărbătoarea ultimului snop" [18, p. 63]. Cercetările de teren, însă, ilustrează o altă realitate. Iată ce spune Vitalie Scoferţa din oraşul Drochia, care a fost profesor de istorie înainte de pensionare: „Când se termina de strâns roada, nu se sublinia prin niciun eveniment. Fiecare strângea cum putea, unul avea şi animale şi lucrători, şi strângea rapid, altul se tărăgăna. Nu se făcea după plan cincinal şi nu se termina odată. Sărbătoarea ultimului snop e pur sovietică, inventată. Făceau totalurile, dădeau „gramote", îi lăudau pe cei care au strâns mai mult, care a terminat strânsul mai repede: se făceau totalurile întrecerii socialiste. Mereu se anunţau întreceri socialiste între colhozuri, între brigăzi, etc. Nu are nimic în comun cu tradiţiile populare această sărbătoare a ultimului snop" [22].

Un factor important în definirea muncii, este şi forma de proprietate. Respectiv, proprietatea privată asigură din partea proprietarului preocuparea vizavi de soarta acesteia. De cele mai multe ori, cel care conducea întreprinderea sau unitatea de comerţ, era şi proprietar, respectiv, era foarte interesat de rezultatul muncii, de implementarea unor investiţii, de gradul de implicare a angajatului, etc., iar angajatul în egală măsură este cointeresat să facă un lucru calitativ, deoarece salariul reflecta în mod direct calitatea muncii sale. Încă un aspect important: meşterul sau proprietarul întreprinderii, atelierului, era în mod logic interesat să îşi păstreze secretul meşteşugului său. Dacă reuşea să cheltuie mai puţin la producere, ceea ce automat îi dădea posibilitatea să îşi ieftinească produsul, sau găsea o modalitate de a-i da o calitate superioară, era logic să păstreze astfel de secrete, fiindcă îi asigurau avantajul faţă de alţi producători din aceeaşi sferă, şi profitul său. După acelaşi principiu este organizată munca şi în spaţiul rural în baza proprietăţii private. Ţăranul este proprietarul lotului de pământ, deci rezultatul muncii sale depinde în totalitate de sârguinţa de care dă dovadă.

Epoca postbelică, sovietică, aduce cu sine o sumă de schimbări semnificative. Avem în vedere naţionalizarea proprietăţii private, colectivizarea, mecanizarea agriculturii şi industrializarea în masă. Odată cu dispariţia proprietăţii, individul pierde interesul pentru rezultatul muncii sale, căci proprietatea nefiind a lui, şi răspunderea pentru aceasta nu mai este a lui, sau, cel puţin, salariul său nu mai este direct proporţional cu calitatea muncii

depuse. Dacă facem o comparație între proprietarul unei mici întreprinderi dinainte de război și directorul unei fabrici în perioada sovietică, constatăm următoarele: mai înainte de toate, directorul este doar un angajat spre deosebire de proprietar. Primește salariu la fel ca subalternii săi, și nu are nici o importanță dacă bunurile produse la fabrica respectivă sunt calitative sau nu, dacă se vând sau putrezesc în depozit. La sfârșitul lunii, oricum își primește banii. Același lucru se întâmplă și cu ceilalți angajați. Indiferent de calitatea mărfii produse, salariul este achitat la timp. În acest context, păstrarea secretului profesional nu își mai are rostul. Cel care produce bunurile nu este interesat de descoperirea vreunei metode de ridicare a calității sau de reducere a costurilor. Aceasta nu mai este grija lui, este a statului. Mai mult decât atât, în economia socialistă nu există noțiunea de profit; totul este a tuturor și a nimănui, toți au obligația să muncească cât mai bine, dar câștigul îi revine statului. Bineînțeles că, în astfel de circumstanțe, mentalitatea oamenilor și atitudinea față de muncă, se schimbă.

Analizând Teoria evoluționistă a lui Ch. Darwin, filosoful german F. Engels afirmă că „munca l-a creat pe om". În contextul promovării intense de către regimul comunist a ateismului, era foarte la modă să se citeze din lucrările lui Ch. Darwin, F. Engels. Partidul se preocupa mai mult de viziunile pe care și le creau oamenii despre muncă decât de procesul de muncă în sine: „De exemplu, nu încape îndoială că munca este una dintre caracteristicile de cea mai mare importanță ale modului de viață în general, și mai ales în socialism, unde clasele care nu muncesc au fost lichidate. Pare a fi greșită examinarea modului de viață socialist pe baza cercetării numai a activității în afara orelor de lucru. Latura calitativă a muncii, ca trăsătură de cea mai mare importanță a modului de viață, este condiționată de caracterul relațiilor de producție socialiste. Aceasta e o muncă pentru sine, o muncă liberă" [14, p. 24]; „Principiile comuniste se dezvoltă, înainte de toate, în muncă – principala varietate a activității umane, pe care socialismul a ridicat-o la o înălțime nemaivăzută" [14, p. 30]. Prin urmare, toți trebuie să muncească. Deja cât de calitativ este executată acea muncă, este o altă problemă.

Peste tot se înainta lozinca: *De la fiecare după capacități, fiecăruia după muncă* (în socialism - n.n.), urmând ca mai târziu, când vor fi în comunism, să o schimbe în *De la fiecare după capacități, fiecăruia după necesități*. În perioada imediat următoare războiului oamenii, probabil, munceau încă bazându-se pe entuziasm. La toate instituțiile, întreprinderile, începe întrecerea socialistă, cu medalii, decorații, oamenii credeau că în curând vor trăi în comunism; se organizau șantiere comsomoliste. De fapt, sunt create condiții pentru a impune oamenii să fie individualiști, să concureze între ei, să dispară tendința firească de întrajutorare în cadrul comunității, să dispară tradiția, înlocuind-o cu ceva progresist la prima vedere, dar, de fapt, non-valoric.

O remunerare frecventă era înmânarea unui Drapel Roșu de Muncă brigăzii care a obținut rezultate deosebite în îndeplinirea planului de activitate

economică. Dar activitatea unor colective era apreciată cu distincţii de stat. Astfel aflăm că „Minunatul colectiv al muncii comuniste (al Fabricii 40 лет ВЛКСМ, Tiraspol - n.n.), zilele acestea a fost decorat cu Ordinul Drapelul Roşu de Muncă" [20, f. 31]. Trebuie remarcat faptul că ideea necesităţii acestei întreceri socialiste era intens promovată. Despre asta scria presa, tema era tratată în literatura artistică şi în cea ştiinţifică, se vorbea de la tribună: „Caracterul creator al muncii în condiţiile socialismului se manifestă prin participarea maselor la întrecerea socialistă, conducerea producţiei, activitatea de raţionalizare şi inventare, înfăptuirea controlului norodnic şi sporirea activismului organizaţiilor obşteşti" [8, p. 14]. Întrecerea socialistă avea scopul de a educa populaţia să nu fie lacomă după avere, de a stimula şi a convinge că diplomele de onoare trebuie să conteze mai mult decât premiul bănesc, omul să simtă onoarea de a fi primul: „Dar întrecerea socialistă trebuie să se organizeze şi să aibă loc în baza principiilor leniniste. Trebuie să aibă transparenţă, comparabilitatea rezultatelor muncii, şi posibilitatea aplicării în practică a experienţei înaintate" [20, f. 25]. Cu alte cuvinte, oamenii trebuiau să lucreze din entuziasm, să se mulţumească cu diplomele oferite şi să nu caute remunerare bănească (*fiindcă este o rămăşiţă din trecutul burghez şi care trebuie dezrădăcinată cât mai repede* – n. n). Şi era de dorit, ca volumul de mărfuri produse să fie cât mai mare. De altfel, aceasta a fost o problemă reprezentativă a comunismului, axarea pe cantitate, în detrimentul calităţii. Desigur, în discursurile de la tribună se vorbea adeseori despre *„борьба за качество"* (lupta pentru calitate), însă planurile rămâneau la nivel de discurs. Desigur, nu putem să generalizăm. Cu siguranţă au fost întreprinderi, dar şi persoane, care s-au străduit sincer să desfăşoare o muncă de bună calitate. Trebuie să remarcăm însă că, la nivel de stat, totul se rezuma la discuţii, fără aplicabilitate în practică. Nu este de mirare, în astfel de condiţii, că indiferenţa ia locul conştiinciozităţii. Prin anii '70, când oamenii văd că salariile nu depind de capacităţi, remunerare materială nu există din cauza economiei planificate, îşi pierd treptat entuziasmul, nu mai cred în acele idealuri.

Astfel apare în popor continuarea frazei lui Engels: *Munca l-a creat pe om, şi tot ea o să-l îngroape*. Ironizarea postulatelor ideologice, cu care au fost îndoctrinaţi decenii la rând, ilustrează într-un mod cât se poate de clar schimbarea mentalităşii. Oamenii gândesc în felul următor: de ce să muncesc când tot acel salariu îl primesc stând degeaba? Chiar şi în filmele vremii avem ilustrată tendinţa de a face tot posibilul ca să ajungă la timp la locul de muncă, ca apoi să se ocupe de rearanjarea machiajului, să mai facă o pauză cu o ţigară ş.a.[19]. În legătură cu această situaţie, mai apare o expresie foarte apreciată în lumea sovietică: *„Всякая маленькая работа начинается с большим перекуром"*. De asemenea, întâlnim şi expresia *muncă ca la colhoz,* care făcea referire la atitudinea plină de indiferenţă şi nepăsare vizavi de munca efectuată.

Viziunea asupra muncii, în perioada sovietică, diferă într-o mare

măsură de cea din perioadele precedente, și din cauza implicării, a controlului strict din partea statului în toate sferele de activitate ale societății, inclusiv asupra procesului de muncă. Astfel, munca avea un rol educator în societatea socialistă, fiind factorul cel mai important în formarea noului om sovietic – *homo sovieticus*: „Doar țelul nostru final – făurirea societății comuniste – nu cere numai crearea belșugului material, dar în același timp urmărește să educe un om perfect din punct de vedere fizic și moral. Dar se știe că omul nou se formează prin muncă" [6, p. 51].

Printre alte caracteristici, omul sovietic trebuia să posede numaidecât conștiință politică. Este puțin probabil că, pentru a-și îndeplini eficient munca, fiecare al doilea țăran colhoznic sau muncitor de la fabrică avea necesitatea de a cunoaște ultimele realizări ale partidului. Autoritățile, însă, aveau opinii diferite referitor la problema în cauză. Oamenii erau obligați să urmărească presa, emisiunile televizate, chiar la locul de muncă dacă se poate, ca să fie mereu la curent cu cele mai noi hotărâri. În afară de aceea că interveneau în buna decurgere a procesului de muncă, individului îi era refuzată practic libertatea de a alege ce știri să asculte, deoarece nu existau alte surse decât cele aprobate de regim. În prefața unei lucrări artistice, Emilian Bucov subliniază importanța ideologizării maselor: „Progresele în gospodăria noastră sătească se lămuresc în bună parte prin luminarea tot mai adâncă a maselor largi de colhoznici. Lichidarea neștiinței de carte, apoi gazeta, lecția, filmul, spectacolul de teatru, cartea de specialitate, literatura artistică – toate acestea întăresc și îmbogățesc sufletul, mintea, conștiința politică a colhoznicului" [2, p. 4]. Tot acolo, el apreciază întrecerea economică care are loc între S.U.A. și U.R.S.S.: "Colhoznicii din întreaga țară muncesc cu sârg pentru a ajunge Statele Unite ale Americii în ce privește producția de lapte carne și unt pe cap de locuitor. Și colhoznicii Moldovei activează intens în această direcție" [2, p. 3]. Îmi pun întrebarea: câți din acești colhoznici știau unde se află S.U.A. pe hartă.

Între principiile care trebuiau transmise prin educație, se număra lupta cu lenea. Toate instituțiile aveau gazete de perete, tabla de onoare, unde erau nominalizați și cei care se remarcau prin succese deosebite, dar mai ales cei care, conform partidului, mai trebuiau încă educați: „Zvenevoiul vorbea cu oamenii să iasă la lucru; care ieșea, care nu ieșea, apoi se ducea la Pravlenie, acolo era punct de radio, și la 6 dimineața începea critica la radio: cine a ieșit și cine nu a ieșit la lucru, etc.; cine nu lucra îi "risuia" la tabla rușinii, chiar dacă era bolnav, sau nu avea nevoie să lucreze în colhoz. Te „risuia" și te făcea de râs că nu lucrezi" [21].

Nu doar atât, partidul intra și în viața personală a muncitorului/colhoznicului. Organizațiile sindicale, secretarii raionali de partid, maiștrii în fabrică aveau obligația de a educa și transmite subalternilor, tinerei generații valorile morale, disciplina de muncă, etc. De fapt, oamenii se trezeau chemați la „discuții de suflet", cu cele mai diverse ocazii, nu doar în cazuri legate de

disciplină sau starea de ebrietate, ci şi în situaţii de divorţ sau alte probleme de natură privată [20, f. 37]. Se putea întâmpla ca printre persoanele responsabile de astfel de educaţie, să se găsească oameni demni, care să îşi ajute subalternii în rezolvarea unor probleme stringente, spre exemplu, să ajute o mamă cu copii mici să capete mai repede o camera în cămin, însă trebuie să subliniem că este vorba de persoane concrete şi nu de sistem în sine. În rest, putem doar să observăm intruziunea statului în viaţa privată a cetăţeanului, sub deghizarea grijii faţă de popor.

În concluzie, formulăm următoarea idee: tradiţiile se schimbă şi în urma evoluţiei firești a societăţii, dar atitudinea faţă de muncă se schimbă numai după ce ţăranul este supus unei ideologizări politice profunde.

Bibliografie

1. Aceleanu M.I. Munca: statutul social şi rolul muncii de-a lungul istoriei – din Antichitate până în Epoca Modernă. În: Economie teoretică şi aplicată, vol. XVIII (2011), No. 8(561), pp.71-80.

2. Bucov E., Strălucesc steluţele de aur. În: Munca naşte eroismul: schiţe despre eroii muncii socialiste din Moldova. A. Guşan, P. Didîc (coord.). Chişinău: Editura de Stat a Moldovei, 1958, pp. 3-5.

3. Dergaciova L. Modul de viaţă socialist. Chişinău: Editura Ştiinţa, 1977, 25 p.

4. Dolghi A. Impactul colectivizării asupra vieţii cotidiene din RSS Moldovenească (1944-1951). În: Valorificarea patrimoniului etnocultural în educaţia tinerei generaţii şi a societăţii civile: Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale a tinerilor cercetători. Ediţia a IV-a, 30 octombrie 2019. Chişinău: S.n., 2019, pp. 113-149.

5. Ghinoiu I. Obiceiuri populare de peste an. Dicţionar. Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997, 285 p.

6. Grecul A. Măria Sa, munca. Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1963, 60 p.

7. Iliciov I. Friedrich Engels: Biografie. Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1975, 660 p.

8. Isaeva N. Esenţa şi trăsăturile de bază ale modului de viaţă socialist. În: Modul de viaţă socialist şi cerinţele raţionale ale personalităţii. Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1984, pp. 6-25.

9. Papadima Ovidiu. O viziune românească a lumii: Studiu de folclor. Bucureşti: Editura Saeculum, 1995, 192 p.

10. Popescu Al. Tradiţii de muncă româneşti în obiceiuri, folclor, artă populară. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 320 p.

11. Prohin A. Originea muncii reflectată în Biblie şi în folclorul românesc. În: Buletin Ştiinţific, Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie, Chişinău, 2019, nr. 31(44), pp. 112-127.

12. Reşetnic E. Satul moldovenesc între calendarul popular şi planificarea centralizată, în a doua jumătate a secolului XX. În: Materialele Simpozionului Naţional de Etnologie: Tradiţii şi Procese Etnice. Ediţia II. N. Grădinaru (coord.). Chişinău, 2021, pp. 141-146.

13. Rotaru M. Partidul în fruntea întrecerii socialiste la sat. Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1978, 238 p.

14. Rutchevici M. Probleme ale modului de viaţă socialist. Chişinău: Editura Cartea Moldovenească, 1979, 335 p.

15. Spicuşorul de cuvinte: Carte de lectură pentru copii/ selecţ. Ala Bujor. Chişinău:

Editura Epigraf, 2008, 480 p.

16. Surilov A., Ceban I. Trântorii nu au ce căuta în societatea noastră. Chișinău: Editura Cartea Moldovenească, 1962, 120 p.

17. Zamfirescu I. Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova. În: Bădina Ovidiu. Cornova – un sat de mazili. București: Editura Economică, 1997, pp. 95-140.

18. Zelenciuc V., Loscutova L., Popovici I. Tradiții și Contemporaneitate. Chișinău: Editura Cartea Moldovenească, 1977, 104 p.

19. https://www.youtube.com/watch?v=hR-1QGMK75c (vizitat 10.10.2021)

20. Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, F. 51, inv. 27, d. 203.

21. Inf. Ciocanu Maria, n. 1946, studii superioare, or. Chișinău, culeg. E. Reșetnic, 201.

22. Inf. Scoferța Vitalie, n. 1955, studii superioare, or. Drochia, culeg. E. Reșetnic, 2021.

Abstract

CONCEPTIONS OF LABOUR IN THE MID-TWENTIETH CENTURY: BETWEEN POPULAR THOUGHT AND POLITICAL PROGRAMS. Labour represents an important part of human existence. A different method of work organization is typical for every evolutive phase, also a different attitude towards labour. In the traditional Romanian society, work is sacred, given by God, hence the extremely respectful and responsible attitude towards it. Faced with the implementation of processes such as collectivization, nationalization, mechanization, industrialization, etc., people come to perceive labour and its necessity, in a totally different way, because with the disappearance of private property, the interest of individual towards the result of his work disappears. Instead, the phrase "to work as in the kolkhoz" appears, signifying a work done with indifference and carelessness.

Therefore, in the second half of the twentieth century, we have not only an intensification of the process of society's modernization, which began in the interwar period, but also another social concept about work, which led to a change in the attitude of the individual towards it.

Keywords: *labour, Soviet period, socialist competition, traditional calendar, homo sovieticus.*

Doctorandă, UPS „I. Creangă",
cercetător științific stagiar,
Secția Etnografie, MNEIN

HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE GAGAUZ IDENTITY AND INTEGRATION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Anatolie BAJORA

Abstract

The Gagauz identity and the integration in the Republic of Moldova is an exciting topic but controversial in historiography. The difficulty of studying comes from the very content of the given phenomenon. Because identity is self-perception as part of society, i.e., it is formed in the informational space, the understanding and study of its traditions depend directly on the cultural environment and socio-material characteristics. Therefore, during the investigation of identity was accumulated a considerable amount of data.

This article aims to address the main historiographical trends to create a complex picture of the identity and integration of the Gagauz community and identify new directions in research. Attempts are made to review scientific research on the problems of the new regionalism, social practices of identification, and self-identification. The historiographical review aims to develop an efficient methodological strategy for studying regional and self-identification processes in A.T.U. Gagauzia. The topic consists of a corpus of modern research publications on the issue of regional ethnic identity.

The study focus on social constructivism, and the methodology uses a critical analysis of scientific sources dedicated to regional identity and self-determination. Are underlined the main ideas and methods of scientific modelling of modern processes characteristic of the new regionalism.

The political reforms of the 1990s in the Republic of Moldova launched the regionalization of the territory concerned, accompanied by the increase of regional self-awareness. In this sense are conducted the theoretical updates of the Gagauz identity. In the scientific sphere, these processes are pointed out in the manifestation of concepts such as „ethnic identity", „regional identity", „regional mythology", „regional ideology", etc.

The regional elite began to consolidate their positions, promoting various symbols and legends. Thus, the competition between the region and the center appeared in new cultural conditions, which led to the search for new and unique phenomena for A.T.U. Gagauzia, distinguishing this region from others.

Keywords: *historiography, Republic of Moldova, Gagauz, ethnic identity, integration.*

Introduction

Today, when globalization makes its presence felt in everyday life and national borders erased, more and more people lose their identity. Likewise, Gagauz faces acute challenges such as migration, socio-economic problems and is in great danger of losing their identity. The Republic of Moldova has been trying for three decades to develop a national ideology and inclusion strategies to overcome the political-socio-cultural rupture of the region. In this sense, historiography reflects the changes in the modeling of ethnic identity and the integration of Gagauzia in this critical transition period. The unique features of Gagauz can be discovered only by researching new sources and discovering new theories about their emergence.

For the first time, the ethnic name *Gagauz* appears in 1854 in an article intitled *Die Bulgaren in Bessarabien* and by the Academician P. Köppen [1, p. 80].

The scientific debut of researching Gagauz ethnogenesis, history, and language, we owe to the Czech Professor Konstantin Jireček, who wrote in 1877 *The History of the Bulgarians* [2, p. 224]. He first separated the Gagauz from the Bulgarians. According to him, the Gagauz are the descendants of some middle-aged Turkic people, probably the Cuman's, who converted to Christianity even before the appearance of the Ottoman Turks.

The author also believes that the ethnonym Gagauz has a Balkan origin. Jireček compared the Gagauz language with the Cuman language and found many common roots. Since then, historiography has evolved and developed over time, now the most important school of them are:

I. Russian historiography before the Bolshevik revolution has an essential role in collecting and systematizing rich informational material about the Transdanubian settlers. In many respects, this was possible due to the social position occupied by the authors, most of them being part of the tzarist military or administrative system.

II. At the same time, this factor had a negative contribution because these scholars interpreted the emigration from the perspective of Russian imperial politics, which outlined the existing domestic realities in the Balkans (the complicated situation in the Ottoman Empire: hefty taxes, repression, Islamization, and denationalization), which caused the emigration of Balkan people.

A separate layer in Gagauz historiography is related to the second half of the 19th century and written by clergy. As a rule, these were individual descriptions of the life and customs of the Gagauz people. Priest K. Malai described the Gagauz calendar, weddings, and funeral rites. Another priest I. Kozak made a similar report in: *Dezghingea, Bulgarian Parish of Bendery County* [3, p. 6-7].

One of the most representative is the Russian Turkologist, Professor P.V. Golubovsky. In his work *Pechenegs, Torks, and Polovtsy before the Tatar invasion*, he substantiated the identity of the Cumans with the Polovtsy, as well as their distinction from the Pechenegs and Uzes, the earlier nomads in Eastern Europe [4, p. 23]. He also pointed to the mixed origin of the Gagauz.

In the works of Russian ethnographer and writer Valentin Moshkov, *The Gagauz of the Bendery County (Ethnographic Essays and Materials)* [5, p. 18], the author collected information among Gagauz groups living in Bessarabia. The book contains many factual and comparative material, which is used and now in scientific analysis.

According to him, the „Gagauz could be the descendants of the Cuman or „Black Hoods", who disappeared from southern Russia after the Mongol invasion" [6, p. 17-18].

Another Russian researcher dealing with the history of the Gagauz community in Bessarabia is Nikolai Derzhavin [7, p. 16]. His information

is very precious because it comes from the Gagauz Bessarabian villages. The author's main goal was to collect ethnographic material.

During the Soviet period, historians treated the historical past from class positions and implemented the totalitarian Soviet model. Ideas regarding the nation and national identity were produced and reproduced in historiography as central elements of politics.

In 1953, G.E. Markov published the article entitled *Materials on the Ethnography of the Gagauz*. He visited Gagauz villages in the south of the Moldovan S.S.R. and the Ismail region of the Ukrainian S.S.R. in 1950, thus becoming the first Soviet scholar to conduct field research among the Gagauz after they entered into the U.S.S.R. In his article, Markov discovers the nomadic past of the Gagauz based on some features of the Gagauz's economy and lifestyle [8, p. 56].

Moldovan historian I.I. Meșceriuc researched the relocation of Bulgarians and Gagauz to Bessarabia. Analyzing the names from the *Name list of immigrants from the right to the left side of the Danube since 1809 and living in Moldova and Bessarabia*, he concludes that the Gagauz were numerous, and accounting for about two-thirds of the total number of settlers [9, p. 65-95]. And considers the Bulgarians and the Gagauz as one nation [9, p. 74-75].

Besides the scientific activity, Meșceriuc is also well known for his civic activism. In 1957, the author addressed his letter to the First Secretary of the Central Committee of the C.P.S.U., Comrade N. Khrushchev, and the chairman of the Council of Ministers of the Soviet Union, Comrade N. Bulganin. With the intent to create autonomy in the Southern M.S.S.R. territories inhabited mainly with Bulgarian and Gagauz population.The letter pages of which for a long time there was a stamp „without the right to be published". However, it is good to know its contents: „Dear comrades! Allow me, as a communist and a Soviet citizen, to contact on issues that have long worried me and need to be resolved soon ..." „The peoples and nationalities living in the U.S.S.R., according to the Soviet constitution, have their statehood. Both large nations and small nations have it.

Meanwhile, about 300,000 people of Bulgarians and Gagauz live within the Moldavian S.S.R. occupying a separate territory. They have more than 80 large villages on this territory, each of which has from 2,000-3,000 to 12,000 people. Moreover, this population does not have its statehood ..." [10].

Meșceriuc draws attention to the fact that the lack of statehood restrains the development of culture. „The current costs of cultural events carried out not in their native language do not reach the goal ..." [10]. Probably he is the first one and, for the first time during the Soviet time, who wrote and required for autonomy in Budjak.

Since the late 70s of the 20th century, Soviet Turkologist N.A. Baskakov starts to develop a typological characteristic of the grammatical structure of

Turkic languages. The author created a holistic concept of the Turkic language type, embodied in three parts: *Historical and typological characteristic of the structure of Turkic languages* (M., 1975), *Historical and typological morphology of Turkic languages* (M., 1979), *Historical and typological phonology of Turkic languages* (M., 1988) [11, p. 13-20].

Nevertheless, after 1990, Baskakov was criticized by Turkish scholars and not without reason. Because there are three significant languages within the Turkic family: Turkish, Chuvash, and Yakut. The rest are not languages but dialects that are very close to each other. These new languages (among them the Gagauz) were created for political reasons after 1917 to split the unity of the Turkic world.

The first grammar of the Gagauz language was written in 1964 by L.A. Pokrovskaya [12, p. 9-10].

The study of the ritual side of the life of ethnic groups, including family rituals, remains crucial in ethnographic research and annually are published various work on this subject.

Moldovan historian Valentin Zelenciuc became one of the first professional ethnographers in post-war Bessarabia. Author of numerous ethnographic studies, V. Zelenciuc, addressed several topics, which he remained faithful to throughout his professional career: calendar and family habits, traditional clothing, the domain of ethnic demography, and ethnic processes. He concludes that the calendar cycle of rites and beliefs of the *Transdanubian settlers* also changed significantly by the end of the 19th century and had no exact analogies with the calendar rites of the Bulgarians from Bulgaria. Many ceremonies related to shepherding were lost, instead developed new customs reflecting the occupation of agriculture also appeared national features borrowed from the Moldovan and Ukrainian neighbors.

In his book: *The population of Bessarabia and Podnestrovia in the 19th century*, Zelenciuc notes that: *„in official documents for a long time was not made the distinction between Bulgarians and Gagauz, who were considered Bulgarians"* [13, p. 191].

S. Kuroglo, who continues ethnographic research, considers the publications of other authors who studied the Gagauz problem, makes extensive use of archive materials and folk works. However, the primary sources for his work were field recordings made by himself during his ethnographic expeditions in 1970-1978 in the Gagauz villages of the Moldova S.S.R. and the Odesa region of the Ukrainian S.S.R.

In the comparative analysis, the author indicates that most of the Gagauz rituals are similar to the practices of their neighboring, especially Bulgarians and Moldavians, some alike with other Turkic peoples, which testified to ethnocultural contacts with them. However, he also found some distinctive local elements of the rites [3, p. 21].

Another Gagauz researcher, the ethnographer M.V. Marunevici, is devoted to studying family rituals and traditional material culture. In her monographs, Marunevici describes the conventional dwelling, customs, rites, and beliefs associated with various aspects of the everyday life of the Gagauz [14, p. 3].

While working in the Academy of Sciences of the Moldavian Soviet Socialist Republic (M.S.S.R.), she participated actively at national and international scientific conferences, seminars, symposia, and other forums. Over the years, she has published more than 30 scientific works, including three monographs: *Settlements, Housing, and the Peasant Manor of the Gagauz of Southern Bessarabia in the 19th – Early 20th Centuries* (Chișinău, 1980); *Socialist transformations in the life and culture of the Gagauz population of the M.S.S.R.* (co-authored with S. S. Kuroglo) (Chișinău, 1983) and *Material Culture of the Gagauz people of the 19th – early 20th centuries* (Chișinău, 1988), some sections and articles in collective monographs, collections, magazines, and other printed publications.

In the 90s, Maria Marunevici joins to the popular movement *Gagauz Halki* and devotes herself to social and political activities [15].

Mihail Guboglo, a good specialist in ethno-sociology and ethnopolitical science, dedicated numerous articles and monographs to the ethnic history of Gagauz and their current ethnopolitical position as a part of the Republic of Moldova. Regarding Gagauz origins, M. Guboglo is adept at the Steppe hypothesis (Gagauz descend from the *„Pechenegs, Uzes and Cuman's tribes"*) [16, p.103]. Guboglo also is a big supporter of Russia in the region and sees Gagauzia and Transnistria as outposts in the Southwest of the Russian world [17, p. 44].

Andrei Shabashov from Odesa University is the author of numerous scientific works, articles, brochures, monographs, the editor-compiler of collections of scientific works, in particular: *Essays on the History and Ethnography of the Village of Kirnichki in Bessarabia* (Odesa, 1998); *Chiyshiya: essays on the history and ethnography of the Bulgarian village of Gorodnee in Bessarabia* (Odesa, 2003). His work *Gagauz: a system of terms of kinship and the origin of the people* (Odesa, 2002) opened a series of fundamental works on the history and ethnography of the Gagauz, which essentially revived Gagauz studies after the 90s. A. Shabashov took an active part in the creation of such landmark publications as *History and Culture of the Gagauz. Essays* (2006), *Gagauz* (2011), *Gagauz in the world and the world of Gagauz* (2012).

Shabashov was busy with a wide range of scientific interests: an ethnography of Slavic and Turkic peoples, a kinship system, and traditional culture. Particularly significant is the researcher's contribution to the study of kinship terms and the traditional culture of the Gagauz and Bulgarians of Ukraine and Moldova. In the early 19th century, the Czarist administration

registered the Gagauz and other Orthodox Christian ethnicities from the Balkans, who migrated to Bessarabia as "Bulgarian Colonists" and appeared on the ethnographic map only in the mid-nineteenth century [18, p. 324].

In the Russian Federation now, the well-known researcher in the field of origin and identity of Gagauz is N.V. Anikin. Resulting from his Ph.D. thesis: *The Problems of Ethnic Identification of the Moldovan Gagauz,* the Gagauz have already formed functional orientations towards the Russian language, culture, and everything that's Russian. However, Anikin warns that if Russia does not support them and will not lead to a corresponding policy for the Russian-speaking people in the post-Soviet space, such orientations may change. Similar trends are already being displayed [19, p. 22].

In Russian Empire and Soviet Union time, the most common hypothesis, according to which the Gagauz are descendants of the nomadic Turkic-speaking tribes of the Pechenegs, Uzes, Oghuz, and Cumans, who came to the Balkans from the Northern Black Sea steppes.

III. Bulgarian historiography. Studied in sufficient detail the Gagauz topics, determined in particular by the Bulgarian state's interest towards the population migrating in the Southern Bessarabia.

IV. Since the 1850s in Bulgaria appeared many publications addressing the Bulgarians and Gagauz ethnic issues from the Southern Bessarabia, focusing on the history and their displacement circumstances. The polemics about Gagauz identity will reappear during the 1870-1880 years, due to Professor V. Grigorovich from the Department of Education in the Odesa region concerning the language of study for the ethnic Bulgarians and Gagauz from the Comrat college. Then the government decided to replace the Bulgarian with Russian. Bulgarian authorities and some nationalist groups vehemently criticized this decision, as results started a real literary war, which condemns the assimilation of the Bulgarians and Gagauz in Bessarabia, many authors being adepts of their common origin [20, p. 58].

In 1896, Bulgarian archaeologists brothers Karel and Hermann Škorpil launched the *Proto-Bulgarian* theory of Gagauz and Gadjal common origin [21, p. 162]. According to this hypothesis, Gagauz are the descendants of the Turkic-speaking Bulgars because the founders of Danube Bulgaria preserved their language and did not assimilate with Slavs. With the adaptation of Christianity, they were able to keep ethnic roots, language, and faith in Jesus. The argument is the location of the core of the Bulgarian Khanate precisely in the Deliorman region and the capital, Pliska, in the area of the modern city of Shumen.

At the beginning of the 20th century, in Bulgarian ethnology, interest in various problems of Gagauz ethnography was growing. Several works were dedicated to the Bulgarian immigrants to Bessarabia, which include the Gagauz issue too. Among them, it is necessary to mention Bulgarian

ethnographer and linguist Lubomir Miletič (1863-1937); in his work *The Old Bulgarian Population in Northeastern Bulgaria* (1902), the author does not make the difference between Gagauz and Bulgarians, for him, they are the same people. Furthermore, the cause of their migration to Bessarabia is the result of Turkification policies promoted by Osman authorities toward Balkan Christian people [22, p. 15-18].

Bulgarian ethnologist Gavril Zanetov, a native Bessarabian Gagauz. In his work *The Bulgarian population in the Middle Ages* (1902), the author paid great attention to the Gagauz people of North-Eastern Bulgaria and Bessarabia. Analyzing the history of the division of the Bulgarians beyond the Danube into *White Bulgarians* and *Black Bulgarians,* G. Zanetov concludes that the *Black Bulgarians* are related to the Gagauz people [23, p. 72-73]. Moreover, the Gagauz are called Bulgarians not by imitation and not by the desire to be equated with other Bulgarians, but for other independent reasons. Furthermore, the causes originated in the old history of these people [23, p. 73-74].

During the interwar period, Bulgarian folklorist Atanas Manov carried out a tremendous ethnographic work on Gagauz, which is reflected in his work: *The origin of the Gagauz and their customs and morals.* This book is a real storehouse of ethnographic, historical, linguistic information about Bulgarian Gagauz in the first quarter of the 20th century. He collected the stories, legends, and customs from Deliorman Gagauz villages, which give him a clear idea of their life.

Manov's work includes worldview, religious beliefs, birth, wedding, death, ideas about nature, cosmogony, mythological creatures, folk calendar, non-calendar rites and customs, folk medicine, song folklore, sayings, riddles, geographical names, names of herbs, and household cultures. Quite valuable information in studying the "primordial habitat" of the Gagauz [24, p. 73].

P. Mutafčiev represents a Bulgarian nationalist school, which rejects the Turkic origin of the Gagauz people. He argued that the Gagauz are "Turkified Bulgarians," the same as Turkish-speaking Muslims who lived in Bulgaria and converted to Islam and thus lost their language [25, p. 299].

The followers of this school, without embarrassment, stated that all the inhabitants of modern Bulgaria and its surrounding territories are ethnically Bulgarian.

V. Romanian historiography. During the Romanian administration in Bessarabia (1918-1940), the interest in Gagauz history and culture start to attract Romanian scholars too. The prominent Romanian historian Nicolae Iorga assumes that the Gagauz originated from the native Christian peoples of the Balkan peninsula, including the Proto-Romanians [26, p. 7], but for certain historical conditions were Turkified and only kept their ancestral faith.

B. P. Hașdeu, and Valentina Botnărescu also call the Gagauz „indigenous native inhabitants" of the Balkan Peninsula, which has not been romanized [14, p. 3].

Romanian Professor from Chernivtsi University, Ion Nistor, mentioned the Gagauz in his book: „Gagauz lived in Dobrudja near Varna. They moved, crossed the Danube, and settled in Budjak, Bessarabia, where they established their villages near the Bulgarians. The Russian rulers gave them many lands that remained vacant after the Tatars resettled. Gagauz origins are from the Pechenegs, Cumans, and Turks tribes. They have adopted the Orthodox faith but preserved the Turkic language, a Gagauz national language that is purer than the language of the Ottoman Turks" [27, p. 287].

At the same time, Archpriest Mihail Çakir (1861-1938) accomplished the first study of Gagauz history. He also is the author of Gagauz-Romanian and Russian-Moldavian dictionaries and the „History of the Bessarabian Gagauz". Separate sections of this work are devoted to the Balkan period of Gagauz history, the resettlement of the Gagauz in Bessarabia, the material and spiritual culture of the Gagauz people. He was also interested in the origin of the Gagauz people and the etymology of the ethnonym „Gagauz". Çakir supports the Steppe hypothesis [28, p. 29], which suggests that the Gagauz may be descendants of other Turkic nomadic tribes than Seljuks: such as Bulgars and Cumans-Kipchaks from the Eurasian steppes.

The hypothesis was taken over and developed by another Romanian scholar of Gagauz ethnicity, Mihail Guboglu, in his student dissertation: „The Gagauz in the Light of History" (1938). The author concludes that the Gagauz are descendants of Uzes or Oghuz tribes. He also suggests the existence in Dobrudja of a „Seljuk-Gagauz state", where the Gagauz population had a significant share [29, p. 3].

Gh. I. Brătianu and Aurel Decei linked the origin of the Gagauz to the establishment in 1263 of the Anatolian Selgiucide Turks in Dobrudja [30, p. 4].

M. Babușca supposes that the ethnogenesis of the Gagauz was a continuous process divided into two periods: 11th century - first half of the 13th century, corresponding with the migration and partially the settlement of the Pechenegs, Uzis, and Cumans in the Romanian and Bulgarian space. Furthermore, second stage: second half of the 13th century, when came other Turks from Anatolia [31, p. 7-15].

A Romanian historian specialized in medieval history, Constantin Rezachevici, has made an essential contribution to the study of Gagauz. He asserts that at the Gagauz ethnogenesis process, Romanians from Dobrudja also participated [32, p.10].

If getting to know contemporary Romanian authors is I. Diaconu, who has researched international law regarding the protection of minority rights [33, p. 38].

VI. Moldovan historiography. After the collapse of the Soviet Union and the establishment of the A.T.U. Gagauzia in the Republic of Moldova, research on the Gagauz intensified, were conducted various studies and developed

strategies for social and political inclusion. Moldovan and West scholars contribute to studying the ethnic history and integration of the Gagauz, the study and development of the Gagauz language.

VII. Evdochia Soroceanu, a senior specialist in ethnolinguistics from the Academy of Sciences of Moldova, provides ethnolinguistic studies about the spiritual culture of Gagauz and Bulgarians from Moldova, calendar rituals of Bessarabian Gagauz, in which ritual terminology is analyzed based on the description of calendar holidays and customs [34, p. 256].

The basis of her work is the information collected from Moldovan Gagauz villages and the Odesa region for more than twenty years [35]. Furthermore, as a philologist who respects, E. Soroceanu writes her materials in the Romanian and Gagauz languages to better understand the local audience. According to her, Moldavians and Gagauz have very similar customs, and we should get to know each other better.

Another Gagauz contemporary prodigious researcher from the same institution is Elizaveta Kvilincova, a specialist in ethnology and history of Gagauz. In the sphere of scientific interests are the regional particularities of traditional culture and Gagauz folklore, the processes of adaptation and cultural integration of Gagauz and other minority ethnic groups from the Republic of Moldova, mutual cultural influence processes, ethnic, religious, and linguistic identity issues [36, p. 36-44].

The works of another modern Gagauz ethnographer, O. K. Radova (Karanastas), investigates the stages of the resettlement of the Gagauz in Budjak. Based on anthroponymic data, it conducts to the ethnic identification of the Bessarabian Gagauz, which designates villages with the Gagauz population resettled from the Balkans in the late 18th and early 19th centuries [37, p. 269-288].

Bulgarians Moldovan researchers also paid special attention to study Gagauz history, among them we can mention I. Grec [38, p. 260-269], from the Academy of Sciences of Moldova and I. Meşceriuc [39, p. 74]. In their works, they described the living of the Gagauz and Bulgarians in the space between the Prut and the Dniester.

Moldovan scientist in Gagauzology, professor Ion Dron, devoted his life studying the toponymy of the Republic of Moldova of Turkic origin [40, p. 4], and many of these settlements are inhabited by the Gagauz people today.

S. Rusnac, in her works, examines the psychological aspect of interethnic relations [41, p. 131], I. Caşu, the historian from the Moldavian State University, reveals the consequences of Soviet „national politics" in Bessarabia [42, p. 246]. While I. Fruntaşu [43, p. 146-147], and G. Negru both analyze the ethnolinguistic policy in Moldovan S.S.R [44, p. 36-52].

In a monograph, D. Gurgurov tries to explain the Bulgarian origin of the Gagauz, analyzing the theories of the genesis of the Gagauz people and the population of Southern Bessarabia [45, p. 56].

The researchers M. Bulova and V. Saca address the ethnic identity of the Gagauz and the repercussions of the integration policies from the perspective that the Republic of Moldova is a state with a varied poly-ethnical structure. The authors intend to analyze the manifestation, political options, and the degree of the Gagauz ethnic minority participation in the national parliamentary elections in the Republic of Moldova [46, p. 25].

Professor A. Morozan affirms that the A.T.U. Gagauzia could represent the interests of its population and solve their internal problems within the limits of its competence. They also can develop politically, economically, and culturally. The author also points out that integration processes involve the consolidation of the state as a whole [47, p. 89-98].

E. Pătraș studied the national legal framework of national minorities' rights in the Republic of Moldova. By the Declaration of Independence of the Republic of Moldova of August 27, 1991, the Supreme Court „guarantees the exercise of social, economic, cultural and political freedoms of all citizens of the Republic of Moldova, including persons belonging to national, ethnic, linguistic and religious groups, following the provisions of the Helsinki Final Act and subsequent documents of the Paris Charter for a New Europe" [48, p. 150].

The articles of the Comrat University professor A.K. Paptsova are devoted to the problems of the religious identity of the Gagauz in different historical periods [49, p. 497-514].

S. Mironova investigates the ethnic identity of the Gagauz and the integration policies repercussions from the perspective of the political relations between the A.T.U. Gagauzia with the central authorities of the Republic of Moldova [50, p. 127-147].

Natalia Putină's research interest is ethnic minorities, ethnic politics and ethnic identity, migration, the electoral process in the Republic of Moldova and A.T.U. Gagauzia. In her articles about Gagauz's autonomy, she pursues the main features and the lack of sociopolitical integration and the disintegration of Gagauz in the Moldovan society. Indeed, the integration of ethnic groups into a nation-building state is a long and complex process. She also analyzes Gagauz participation and interest in the sociopolitical processes in the Republic of Moldova and autonomy. The degree of identification of the Gagauz with the Moldovan state and their elements. To ensure a positive outcome, it is vital to improve the involvement of both parties. On the one side, the main objective of the state's ethnic policy must be to protect the identity of minorities and balanced naturalization through accommodation in the state community. On the other side, the minority ethnic groups wish to live in a democratic state. In particular, A.T.U. Gagauzia in the Republic of Moldova does not mean separation or isolation but represents a guarantee for Gagauz's accommodation by preserving their ethnic specificity [51, p. 163-179].

The authors A. Macovei and R. Svetlicinii also try to elucidate the ethnic

identity of the Gagauz and the repercussions of the integration policies [52, p.17-23]. Others like G. Pogoneț deal with the ethnic identity of the Gagauz and the repercussions of integration policies from the perspective of ethnic conflicts [53, p. 97].

Finally, according to S. Galiman, the people of the Republic of Moldova are the Romanians (Moldovans) Bessarabian, as well as Russians, Ukrainians, Belarussians, Bulgarians, Gagauz, and others living on the territory of the country. They are in close political and juridical relation with the state [54, p. 236-242].

VIII. Western Historiography. Among the Western researchers, the British Orientalist and historian Paul Wittek developed the hypothesis according to which the Gagauz, are the descendants of the Seljuk Turkic tribes, who lived in the Dobrudja present territory as early as the 13th century [55, p. 12-24]. Their leader Sultan Seljuk Kay-Kaus (another alleged etymology of the word Gagauz), adopted Christianity because he created in Dobrudja a state with the capital at Karvuna, which was under the scepter of the Patriarchate of Constantinople. Until the end of the 14th century, these „Turks" came under Ottoman rule but retained their Orthodox faith and use Bulgarian and Greek as liturgical languages.

American Professor C. King is one of the first researchers in the West, which focuses on the in-depth study of post-Soviet Moldova. He conducts extensive research in the region, offering a historical perspective on constructing a new Moldovan national identity and its gravity, and provides numerous interviews with individuals, political and cultural leaders from the region [56, p. 738-756].

King illuminates the eternal problem of the politics of identity and cultural transformations experienced by Moldova. Over the past two centuries, this country has been the subject of various cultural development projects from Russia, Romania, and the Soviet Union until it became an independent state in 1991.

The author displays how language, history, and culture became political elites manipulating objects and why some attempts to create an identity were successful, while others failed. In the case of Moldova, the identity construction project has successfully created a state but faced difficulties in building an independent nation [57, p. 145, 209].

The Estonian researcher Pål Kolstø, in his collection of articles entitled *National integration and violent conflict in post-Soviet societies: the cases of Estonia and Moldova,* the author tries to find out why in Estonia it was possible to maintain social peace, and other countries with the same past, for example, the Republic of Moldova, experienced a bloody civil war in 1992, where it led to human victims and the disintegration of the country. Pål states that these two states have many common characteristics, but there are also significant differences. National integration and violent conflicts in post-Soviet societies

analyze the processes of nation-building and ethnic integration in Estonia and the Republic of Moldova to increase our general understanding of how social peace remains strong in one place and disintegrates in another. He uses both „field" empirical studies and a solid theoretical framework to discuss theories about ethnic violence in the modern world and their possible relevance to these two countries. The research results contribute to a better understanding of the process of national integration in Estonia and Moldova, and community violence in general [58, p. 31].

The German historian Stefan Troebst's article *Autonomy from Gagauzia in Moldova, an example of an end to ethnopolitical conflicts?* shows that it is imperative to understand the political circumstances in which was granted the special status of Gagauzia. By granting territorial autonomy, the Moldovan central government ended a conflict that had arisen in 1989, which threatened to take the form of a civil war twice in October 1990 and in August 1991. At the same time, the solution to the Gagauz problem had a calming effect on the other and more significant ethnopolitical conflict in Transnistria. Against the background of the agitated situation in the country, at the beginning of the nineties, the Autonomy Act for Gagauzia represents a spectacular victory of reason over the ethnonational draped striving for the power of old elite groups, a feat of all conflict actors that is rare in the post-Soviet area.

Despite this success in negotiations in 1994, the multilateral organizations involved in solving the problem had no sympathy for the territorial autonomy solution model, but instead dealt with vague postmodern concepts such as that of a de-ethnicized civil society. The reasons they gave were that an autonomous regime based on the ethnic mix in Southern Moldova would create new minorities and a dangerous precedent for the entire region [59, p. 53-55].

The American scientist William Crowther's research on the Republic of Moldova in the context of the national revival of Gagauz offers a deep analysis of the relationship between political reforms and the dynamics of changes during 1987-1989, when popular mobilization was the most intense. In the late 80s, the M.S.S.R., like many other regions of the former U.S.S.R., entered a period of political turmoil. As the weakening of the Communist Party manifested, a growing conflict between the majority of Romanian-language and minority activists began to grow. The author observes that the separatist forces quickly established themselves in two regions of the republic: Transnistria on the east bank of the Dniester River and the Southern districts of Gagauz. Both claimed sovereignty and resisted the authority of the central government. Until 1992, severe fighting took place, especially in Transnistria, and Moldova seemed to be about to spiral into direct civil conflict. However, until 1995, the nationalist forces in Moldova declined, and one of the two separatist conflicts was resolved peacefully through the reintegration of the Gagauz into Moldova. The second conflict, in Transnistria, was at least partially deflated, and escalation was avoided [60, p. 147-164].

As an extension, we can say that the separatist forces have strengthened not only in these two regions but also in the whole country.

Another Briton researcher, John Webster, provides an institutional explanation for the peaceful solution of the conflict between the Moldovan government and its small Gagauz minority in the period from 1988 to 1995 years [61, p. 73-74].

Frederica Prina, a specialist in international relations, provides studies on Moldovan linguistic politics; according to the author, Moldova is deeply divided, not only on a national basis, but also linguistic. There are languages of national minorities, then Russian and official Moldovan/Romanian. It is also important to accentuate that the Gagauz minority uses more Russian language than the Moldovan/Romanian language [62, p. 9-10].

The French social anthropologist Wanda Dressler writes about the competing influences of Russia and Romania in the Republic of Moldova and the complicated situations faced by minorities there [63, p. 34-58].

The Czech professors from the University of Ostrava, Vladimír Baar and Daniel Jakubek, speak in their article about the processes that took place and created the Moldovan identity [64, p. 58-92].

Hülya Demirdirek's undertook research on the Gagauz people's lives in Moldova and the argumentation used by Gagauz intelligentsia when they refer to their origins and Budjak territories generally [65, p. 67-71].

Siegfried Wöber deals with various factors that have influenced the creation of the autonomy of the Gagauz people after separation from the Soviet Union and the proclamation of autonomy [66, p. 11-15].

The Irish researcher James Alexander Kapalo conducted an ethnographic study of folk religion and identity among the Gagauz, Turkish-speaking Christians in the Republic of Moldova [67, p. 261].

The Professor at Panteion University, Lambros Baltsiotis, talks about the relationship between the Greek republic and the Gagauz people [68, p. 6-35].

In Poland, research about Gagauz was made by Krakow University Professors T. Kowalski and W. Zajackowski. Today their works are continued by Kamil Całus; according to him, another critical problem that monitors the situation in Moldova and the Gagauz people is the possibility of separatism, which is not uncommon in the countries that survived communism [69, p. 1-6].

Another Polish Professor, Bartłomie Zdaniuk, noted that one of the main problems in today's Moldova social and political life is national unity. The main issue of his paper is that the statehood of Moldova is questionable in its sovereignty and national unity [70, p. 135-153].

In Germany, the research on the Gagauz issue was made by the famous Turcologists Ernst Max Hoppe and Gerhardt Doerfer's [71, p. 260-270]. Another German specialist, Astrid Menz, focuses on Moldovan linguistic politics and the Gagauz language [72, p. 55-69].

Oleh Protsyk political scientist from Flensburg University, in his work, examines the issue of democracy and federalization in the Republic of Moldova [73, p. 72-90].

In Switzerland, Simon Schlegel scores the benefits that the Gagauz people gained by acquiring autonomy. Neither their Bulgarian neighbors nor the Gagauz on the Ukrainian side of the border have achieved a similar degree of political autonomy. However, with the beginning of the Ukrainian-Russian conflict in 2014, this characteristic of Gagauz autonomy came to be seen as a potentially dangerous precedent in Ukraine [74, p. 1-23].

In Turkey, Ayten Kiliç wrote an excellent Master Thesis about the Gagauz history, these slightly forgotten people from the South of Moldova. The author researches their origin, culture, religion, traditions, and the historical, social, and political events that shaped their lives [75, p. 48].

Therefore, we notice that the historiography about Gagauz has developed considerably, and with their affirmation in the historical arena, the interest continues to arouse. Nevertheless, this direction is not sufficient investigated, and the topic needs further detailed research.

Conclusions

It is believed that the Gagauz people's history has several centuries, the uncertainty about their ethnogenesis is due to the lack of written sources, because the Gagauz started to be recorded separately only during the 19th century.

Since the 20th century, the researchers have begun to focus seriously on the history of the Gagauz, many of whom are pros and cons opinions about their origin, using both local sources (here we have to remember their folklore) and diverse interpretations manuscripts (in various European libraries).

Numerous authors, both Romanians and foreigners, write about the Gagauz origins, concluding that: they could be the descendants of the Turkified Bulgarians, Greeks, or other Balkan autochthonous population, Northeastern Eurasian Turkic tribes, or Seljuk Turks.

Their origin is still unclear despite dozens of studies; no author has given a clear explanation of the origin of Gagauz, especially since the mixture of peoples and languages makes it difficult to establish their exact identity.

In the late 80s of the 20th century, the Gagauz manifested themselves with the declaration of independence from Moldovan central authorities. The collapse of the U.S.S.R. state has left all territories in a disastrous sociopolitical situation, each newly created state trying to attract as much territory as possible. The particular situation of the Republic of Moldova has led to the creation of the Gagauz Autonomous Region (1994), partly dependent on its former membership, but more and more with its local specific development.

Concerning autonomy, another concept as difficult to define as the previous one, calls for a well-defined territory, a special form of government, and special linguistic, cultural, and educational rights granted to this territory.

There also were voices against this region, meaning that the Republic of Moldova should try to have other methods to keep it in the national territory. As the Republic of Moldova failed to stop the existing Transnistrian conflict forcefully, the only solution envisaged by the then leaders of the country was only a political one. At the same time, some international experts believe that the solution found is a positive one and should be applied whenever the situation requires it.

Problems regarding the poor integration of the ethnic minorities in the Republic of Moldova are reminiscent of U.S.S.R. politics and the inability to solve it during independence.

Poor integration of the Gagauz community is a danger to the Republic of Moldova's security and makes the state vulnerable to external risks. Moldovan authorities can take over E.U. practices regarding the management of inter-ethnic relations to eliminate this threat.

The creation of the A.T.U. Gagauzia solved some problems of the inhabitants guaranteed extensive rights for national minorities; future elaboration and implementation of a constructive multicultural policy would significantly ensure Moldova's social and national security.

As a general conclusion, we can say that the Gagauz represent a particular minority with a special status. They develop with small steps within the Republic of Moldova, trying not to be crushed by other actors' more or less mesmeric interests. Chişinău should encompass the protection of Gagauz so that the region gets the look of a strong partner both politically and economically without serious interference in its social life.

Bibliography

1. Державин Н.С. О наименовании и этнической принадлежности гагаузов. В: «Советская этнография», 1937, № 1, с. 80-87.

2. Иречек К. Няколко бележки върху остатоците от Печенези, Кумани, както и върху тъй наречините народи Гагаузи и Сургучи в днешна България. В: Периодическо Списание, Средец, 1890, кн.33-32, с. 212-241.

3. Курогло С.С. Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX века. Кишинев: Штиинца, 1980. 138 с.

4. Голубовский В.П. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX – XIII веков. Киев, 262 .1884 с.

5. Мошков В.А. Гагаузы Бендерского уезда: Этнографические очерки и материалы. Chişinău: Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală", 2004. 494 с.

6. Мошков В.А. Турецкие племена на Балканском полуострове. С.-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1904. 38 с.

7. Державин Н. О наименовании и этнической принадлежности гагаузов. Кишинэу, 2005, с. 23-24.

8. Марков Г.Е. Материалы по этнографии гагаузов. В: Краткие сообщения Института этнографии (КСИЭ), вып. 19. Москва, 1953, с. 55-67.

9. Мещерюк И.И. Первое массовое переселение болгар и гагаузов в Бессарабию в начале XIX века. В: Известия Молдавского филиала Академии наук СССР, Кишинев, 1953, № 3-4 (11-12), с. 65-69.

10. В Чадыр-Лунге чествовали участников становления Гагаузской республики, available at: http://www.gagauz.md/2015/08/v-chadyr-lunge-chestvovali-uchastnikov-stanovleniya-gagauzskoj-respubliki-video-foto/ (Access date: 2021, April 10).

11. Баскаков Н.А. О тюркских лексических заимствованиях в русском языке. В: «Советская тюркология», АН СССР\АНА, Баку, 1983, № 4, с. 13-20.

12. Покровская Л.А. Современный гагаузский язык (курс лекций). Комрат: Комратский госуниверситет, 190 .1997 с.

13. Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. Кишинев: Штиинца. 1979. 287 с.

14. Маруневич М.В. История гагаузского народа. Комрат: Центр научных исследований и учебно-методических работ Гагаузии, 2003. 170 с.

15. G.B.M., available at: http://www.gbm.md/index.php?option=com_content&view=article&id=25 (access date: 2021, April 14).

16. Губогло М.Н. Гагаузы. В: Наука и жизнь, Москва, 1969, № 10, с. 99-103.

17. Губогло М.Н. Гагаузия и Приднестровье ‑ юго-западные форпосты Русского мира. Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2016. 57 с.

18. Шабашов Андрей. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. Одесса: Астропринт, 2002. 743 с.

19. Аникин Н.В. Проблемы этнической идентификации гагаузов Молдавии: диссертация. Москва: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2009. 146 с.

20. Putină Natalia. Găgăuzii din Republica Moldova: Aspecte ale evoluției etnopolitice. În: Moldoscopie, Chișinău: AMSP, USM, USPEE, 2010, Nr. 2 (XLIX), p. 57-65.

21. Шкорпил К. Материали към въпроса за съдбата на прабългарите и на северите и към въпроса за произхода на днешните гагаузи. В: Byzantinoslavica, Варна, 1934-1933, т. V, с. 180-162.

22. Милетич Любомир. Старото българско население в Североизточна България. София: Държавна печатница, 1902. 222 с.

23. Занетова Г. Българското население във средните векове. Русе: Скоропечатницата на Спиро Гулабчевъ, 1902. 223 с.

24. Манов Атанас. Потеклото на гагаузите: Техните обичаи и нрави. Ч. I. Варна, 362 .1938 с.

25. Мутафчиев Петър. Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в. В: Българска Академия на Науките и Изкуствата, LXVI, 1, 1941, с. 199-336.

26. Атанасов Георгий. Добруджское царство: политическая, церковная, экономическая и культурная история Добруджи до XIV века. Велико Търново: Издателство Фабер, 2009. 496 с.

27. Nistor Ion. Istoria Basarabiei. Cernăuți: Institutul de Arte Grafice şi Editura «Glasul Bucovinei», 1923. 456 p.

28. Чакир Д. Биографический очерк рода и фамилии Чакир. В: Страницы истории и литературы гагаузов XIX – начала XX вв. Кишинев: Pontos, 2005, с. 25-55.

29. Guboglu Mihail. Tarih Karşısında Gagauzlar. In: Türk Birliği, Sayı 6 ,19 Eylül 1939, s. 3.

30. Rezachevici Constantin. Găgăuzii. În: Haziran, Iunie 2000, anul VII, Nr. 6(60), p. 4.

31. Babuşka Mihaela. Consideraţii Privind Originea şi Evoluţia Istorică a Găgăuzilor. În: Caietele Laboratorului de Studii Otomane, Bucureşti, 1993, Nr. 2, p. 7-15.

32. Măcriş Anatol. Găgăuzii şi Românii. Bucureşti: Editura Agerpress Typo, 2000. 210 p.

33. Diaconu I. Minorităţile. Statut. Perspective. Bucureşti: Tip. Monit. Oficial, 1996. 215 p.

34. Сорочяну Е.С. Гагаузская календарная обрядность. Этнолингвистическое исследование. Chișinău: Gunivas, 2006. 256 с.

35. Soroceanu E. Gagauz, available at: http://www.gagauz.md/2015/12/urozhenka-

vulkanesht-evdokiya-sorochanu-prezentovala-svoyu-knigu-o-gagauzskoj-obryadnosti-v-komrate/ (Access date: 2021, March 14).

36. Квилинкова Е.Н. О принципе двойной самоидентификации гагаузов в прошлом и настоящем. В: Закон и жизнь, Кишинэу, 2006, № 11(180), с. 36-44.

37. Радова О.К. Этническая идентификация задунайских переселенцев и расселение гагаузов в Буджаке (конец XVIII – нач. XIX вв.). В: Этнографические исследования в Республике Молдова. История и современность. Кишинев, 2006, с. 269-288.

38. Грек И.Ф. Этноним «гагауз» и глотоним «гагаузский язык» (этногенезис гагаузов в XIX – начале XX в. в условиях Бессарабии). В: Revista de etnologie şi culturologie, Chişinău, 2007, vol. II, p. 260-269.

39. Мещерюк И.И. Болгарские и гагаузские поселения Бессарабии в 20-х гг. XIX столетия. В: Ученые Записки Кишиневского Государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. Т. II. Кишинев, 1950. с. 87-73.

40. Дрон И.В. Современная топонимия гагаузского региона Молдавии. Москва: Академия Наук СССР, 1987. 243 с.

41. Rusnac S. Percepţia reciprocă între etnii în comunităţile mixte. (Teză de doct.). Iaşi, 1995. 288 p.

42. Caşu I. Politica naţională în Moldova Sovietică (1944-1989). Chişinău: Ed. Cartdidact, 2000. 214 p.

43. Fruntaşu I. O istorie etnopolitică a Basarabiei 1812-2002. Chişinău: Cartier, 2002. 592 p.

44. Negru G. Politica etnolingvistică în RSSM. Chişinău: Ed. Prut Internaţional, 2000. 132 p.

45. Гургуров Дмитрий. Этнографические и другие данные о происхождении гагаузов. II часть. Кишинев, 2003. 183 с.

46. Bulova M., Saca V. Particularităţile identităţii naţionale în contextul procesului electoral din Republica Moldova (anii 1991-2001). În: Moldova între Est şi Vest: identitatea naţională şi orientarea europeană. Coord. V. Moşneaga. Chişinău: Ed. Captes, 2001, p. 25.

47. Morozan Alina. Organizaţiile internaţionale şi protecţia drepturilor minorităţilor. În: Moldoscopie, Chişinău, 2004, nr. 1(24), p. 89-98.

48. Pătraş E. Minorităţile naţionale din Ucraina şi Republica Moldova. Statutul juridic. Cernăuţi: Editura Alexandru cel Bun, 1998. 315 p.

49. Папцова А.К. Феномен религиозности гагаузов. В: Курсом развивающейся Молдовы. Т. 2. Материалы II-го Российского-Молдавского симпозиума «Трансформационные процессы в Республике Молдова. Постсоветский период». посвященного проблеме «Адаптация культуры и культура адаптации» Комрат, 20-21 апреля 2007. Москва: Новый сад, 2007, с. 497-514.

50. Mironova S., Moşneaga V., Bucătaru I. Integrarea politică a găgăuzilor – perspectiva de optimizare a relaţiilor social-politice din Republica Moldova. În: Studia Securitas, Sibiu, ULBS, România, 2010, nr. 1, p. 127-147.

51. Putină Natalia. The Socio-Political Dilemas of Integration of Gagauz in Republic of Moldova. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2011, p. 163-179.

52. Macovei A., Svetlicinîi R. Minorităţile etnice în Republica Moldova: realitate şi perspectivă. În: Moldoscopie (Probleme de analiză politică). Chişinău: USM, 2001, partea XVI, p. 17-23.

53. Pogoneţ Galina. Statutul juridic al minorităţilor etnice în Republica Moldova. Teză de doctor în drept. Academia de Ştiinţe a Moldovei. Institutul de Istorie, Stat şi Drept, Chişinău, 2007. 178 p.

54. Galiman S. Realizarea dreptului la autonomie a grupurilor etnice. În: Sesiunea de comunicări ştiinţifice. Administraţia Publică în statul de drept, 27-28 septembrie 2008. Chişinău: Tipogr. "Elena-V.I." SRL, 2009, p. 236-241.

55. Wittek P. Les Gagaouzes: Les gens de Kaykaus. In: Rocznik Orientalisticzny, XVII (1951-1952), Krakowie, 1953, p. 12-24.

56. King Charles. Minorities Policy in the Post-Soviet Republics: The Case of the Gagauzi'. In: Ethnic and Racial Studies, 1997, vol. 20(4), p. 738-756.

57. King Charles. The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture. 1st edition. Hoover Institution Press (December 1, 1999). 304 p.

58. Kolstø Pål. National integration and violent conflict in post-Soviet societies: the cases of Estonia and Moldova. Rowman & Littlefield Publishers (November 11, 2002). 320 p.

59. Troebst Stefan. Vorbild zur Regelung ethnopolitischer Konflikte? Die Autonomieregelung für Gagausien in der Republik Moldova. Im: Kommune: Forum für Politik, Ökonomie, Kultur. Frankfurt, M: Kühl, Vol. 19.2001, 9, p. 53-55.

60. Crowther William. Ethnic Politics and the Post-Communist Transition in Moldova. In: Nationalities Papers, March 1998, Volume 26, Issue 1, p. 147-164.

61. Webster John A. Parliamentary majorities and national minorities: Moldova's accommodation of the Gagauz. Doctoral theses, Oxford University, 2008. 314 p.

62. Prina Frederica. Language policies or language politics? The case of Moldova'. In: Conference "Minority representation and minority language rights: Origins, experiences and lessons to be learned", Cluj-Napoca, 11-14 October 2012. 17 p. available at: http://kv.sapientia.ro/data/miremir_pres/federica_prina.doc. (Access date: 2021, May 16).

63. Dressler Wanda. Entre empires et Europe le destin tragique de la Moldavie. Dans: Diogène 2005/2 (nr. 210), p. 34-58. available at: https://www.cairn.info/article.php?ID_ARTICLE=DIO_210_0034#, (Access date: 2021, March 29).

64. Baar Vladimir, Jakubek Daniel. Divided National Identity in Moldova. In: Journal of Nationalism, Memory, and Language Politics, 11 (1/2017), p. 58-92.

65. Demirdirek Hülya. Living in The Present: The Gagauz in Moldova. In: The Anthropology of East Europe Review, Vol.178 (1), Spring, 2000, p. 67-71.

66. Wöber Siegfried. Making or Breaking the Republic of Moldova? The Autonomy of Gagauzia. In: European Diversity and Autonomy Papers E.D.A.P. 02/2013. 52 p. available at: http://aei.pitt.edu/41131/1 /2013_edap02.pdf, (Access date: 2019, April 12).

67. Kapaló James Alexander. Text, Context and Performance: Gagauz Folk Religion in Discourse and Practice. Leiden; Boston: Brill, 2011. 352 p.

68. Baltsiotis Lambros. The discovery of new Greeks. The cases of Gagauz in Moldova and "Pontians" in Turkey. In: International Journal of Science, Culture and Sport (IntJSCS) December 2014: 2(4), p. 6-35.

69. Całus Kamil. Gagauzia: growing separatism in Moldova? In: OSW Commentary, Nr. 129, Warsaw, 2014. 6 p. available at: https://www.files.ethz.ch/isn/179063/commentary_129.pdf, (Access date: 2021, May 16).

70. Zdaniuk Bartłomiej. The Republic of Moldova. A Statehood Without National Unity (1991-2014). In: Becoming Europeans in Central Eastern Europe, University of Warsaw, Zakład Graficzny UW, 2014, p. 135-153.

71. Doerfer Gerhard. Das Gagausische. In: Deny, Jean et al. (eds) Philologicae turcicae fundamenta 1. Wiesbaden, 1959, p. 260-171.

72. Menz Astrid. Gagauzca. Tehlikedeki Diller Dergisi, Volume 3, Issue 3, 2014. p. 55-69. available at: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/305235, (Access date: 2021, May 16).

73. Protsyk Oleg. Federalism and Democracy in Moldova. Forthcoming in Post-Soviet Affairs, European Centre for Minority Issues, 2005. p. 72-90. available at: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dmd20050621_12/dmd20050621_12en.pdf, (Access date: 2021, May 16).

74. Schlegel Simon. How could the Gagauz Achieve Autonomy and what has it Achieved

for them? A Comparison Among Neighbours on the Moldova-Ukrainian Border. In: Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 2018, Vol 17, No 1, p. 1-23. available at: https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datens%C3%A4tze/JEMIE_Datens%C3%A4tze_2018/Schlegel.pdf, (Access date: 2021, May 16).

75. Kiliç Ayten, The Gagauz: Past and present Gagauzlar: Geçmiş ve Bugün, Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997. 125 p. available at: repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/16966/0006835.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (Access date: 2019, July 23).

Rezumat

ANALIZA ISTORIOGRAFICĂ A IDENTITĂȚII GĂGĂUZILOR ȘI INTEGRĂRII LOR ÎN REPUBLICA MOLDOVA. Problema identității și integrării găgăuzilor în Republica Moldova este un subiect interesant, dar și destul de controversat în istoriografie. Dificultatea studierii provine din însăși conținutul fenomenului dat. Deoarece identitatea este percepția de sine ca parte a societății, adică se formează în spațiul informațional, înțelegerea și studiul tradițiilor sale depind în mod direct de mediul cultural și de caracteristicile socio-materiale. Prin urmare, în cursul studiului identității, s-a acumulat o mulțime de date care nu pot fi reduse la teorie.

Scopul acestui articol este de a aborda principalele tendințe istoriografice pentru a crea o imagine mai completă a identității și integrării comunității găgăuzilor, precum și pentru a identifica noi direcții în cercetare. De asemenea, este necesară o revizuire istoriografică a cercetărilor științifice privind problemele noului regionalism, noilor practici sociale de identificare și autoidentificare. Pe baza revizuirii istoriografice, este planificată în viitor dezvoltarea unei strategii metodologice eficiente pentru studierea proceselor de identificare regională și autoidentificare în U.T.A. Găgăuzia.

Subiectul este constituit dintr-un set de publicații moderne de cercetare privind problema identității etnice regionale. Sunt luate în considerare unele articole științifice, în care această problemă este prezentată mai complet. Atenția principală a studiului este concentrată în contextul constructivismului social, iar metodologia folosește analiza critică a surselor științifice dedicate identificării și autoidentificării regionale. Sunt evidențiate ideile și metodele importante de modelare științifică a proceselor moderne caracteristice noului regionalism. Reformele politice din anii 1990, în Republica Moldova, au lansat procesul de regionalizare a teritoriului interesat, însoțit de creșterea conștiinței de sine regionale. În acest sens, abordarea teoretică a identității găgăuzilor este actualizată. În sfera științifică, aceste procese au fost exprimate în manifestarea unor concepte precum „identitate etnică", „identitate regională", „mitologie regională", „ideologie regională", etc.

Elita regională a început să își consolideze pozițiile, promovând diferite simboluri și legende. Astfel, competiția dintre regiune și centru a apărut în condiții culturale noi, ceea ce a dus la căutarea unor fenomene noi și unice pentru U.T.A. Găgăuzia, distingând această regiune de altele.

Cuvinte-cheie: *istoriografie, Republica Moldova, găgăuzi, identitate etnică, integrare.*

Postdoc, Center for Cold War International History Studies-CCWISH, East China Normal University

MUZEOLOGIE

DEFINIŢIA MUZEULUI ŞI ROLUL ACESTUIA ÎN SOCIETATEA DE AZI

Gabriel BARBU

Rezumat

În ultimii ani, muzeele se află într-un proces de continuă transformare. Totodată, muzeele au devenit spaţii interactive, care le oferă vizitatorilor activităţi educative şi distractive. De aceea, în difuzarea şi transmiterea cunoştinţelor, muzeul are un rol vital în procesul de învăţare pe tot parcursul vieţii. Schimbările sociale şi economice au dus la noi atitudini ale publicului cu privire la aşteptările legate de serviciile şi ofertele muzeelor. Muzeul trebuie să se transforme în punct de întâlnire între profesioniştii muzeelor şi publicul vizitator, cercetători şi artişti, fiind un liant între riguroasa lume a ştiinţei şi frumosul din spatele cercetării ştiinţifice, prin incursiunea publicului în demersul ştiinţific. De aceea, lansarea în spaţiul ICOM a provocării de a schimba / completa definiţia muzeului se dovedeşte a fi o iniţiativă mai mult decât salutară.

Cuvinte-cheie: *Muzeu, modernitate, integrare, cultură, minorităţi.*

1. Muzeul azi

Înainte de a stabili câteva direcţii pentru care muzeul este important în societatea contemporană, considerăm că definirea conceptului de muzeu este utilă în expunerea pe care o vom realiza. Astfel, este bine cunoscut faptul că în muzeu sunt conservate şi clasificate vestigiile trecutului, ca respect direct pentru trecut şi ca semn de încredere în viitor.

Definiţia muzeului este statuată de Consiliul Internaţional al Muzeelor (ICOM), care a fost creat în 1946 şi care este o organizaţie neguvernamentală, are un statut consultativ în Consiliul Economic şi Social al Naţiunilor Unite şi menţine relaţii formale cu Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă şi Cultură (UNESCO). De asemenea, cuprinde aproximativ 40.000 de membri din 140 de ţări de pe toate continentele. ICOM are un rol foarte important în dezvoltarea muzeelor şi a ştiinţei muzeale, deoarece propune deseori strategii de dezvoltare în domeniu, fiind pus accentul pe problematica colecţiilor muzeale şi a patrimoniului [10]. La 22 august 2007, în cadrul Adunării generale de la Viena, a fost stabilită definiţia muzeului ca fiind *instituţie permanentă fără scop lucrativ, în slujba societăţii şi dezvoltării sale, deschisă publicului, care dobândeşte, conservă, cercetează, comunică şi prezintă patrimoniul tangibil al umanităţii şi mediului său în scopul educaţiei, studiului şi delectării* [4].

Bineînţeles, există mai multe definiţii, oferite de specialişti, care au menirea de a clarifica cu exactitate rolul muzeului pentru societate, dar şi locul acestuia în mentalul colectiv. Totodată, au avut loc mici modificări de-a lungul timpului la definiţia stabilită de ICOM, iar în decembrie 2018 Consiliul Executiv al ICOM a propus adoptarea unei definiţii alternative a muzeului, încercând astfel să includă realităţile sociale, politice şi economice din secolul XXI. Prin urmare, au fost stabiliţi parametrii care să ofere un cadru benefic unor ajustări viitoare ale definiţiei muzeului, precum: definiţia muzeului ar trebui să păstreze unitatea

definitorie și esențială în instituțiile muzeale a funcțiilor de colectare, conservare, documentare, cercetare, expunere și comunicare; definiția muzeului ar trebui să exprime angajamentul muzeelor de a fi locuri pentru dialog intercultural și învățare; definiția muzeului ar trebui să fie clară în ceea ce privește scopul acestuia și responsabilitățile durabile, etice, politice, sociale și culturale [14].

Deocamdată, în cadrul Adunării Generale ICOM din 2019 (Kyoto), s-a temporizat adoptarea noii definiții a muzeului, motiv pentru care, președintele în exercițiu al ICOM la acea dată și-a dat demisia din funcția deținută. Ne aflăm, acum, într-un moment important al dezvoltării viitoare a muzeelor, puse în fața necesității unor transformări, în sensul nediscriminării și a incluziunii sociale.

În mod tradițional, muzeul era organizat în jurul colecțiilor, obiectelor, prioritatea fiind achiziția, cercetarea, interpretarea și conservarea acestora. În modelul cultural post-modern, ideea de muzeu s-a schimbat, acesta trebuind să își organizeze existența și în funcție de public și de cererea socială. Muzeul modern a devenit un bun agent de distribuire a informației, modelator de mentalități și opinii. „Noile generații de vizitatori devin, în acest context, un factor determinant al schimbării instituției sub aspectul structurii, funcțiilor și destinației. Trecerea de la muzeul tradițional (sistematic) la cel de tip *ecologic* reprezintă o mutație deja constatată în muzeele din întreaga lume" [12, p. 191]. Astfel, la funcția de constituire și de dezvoltare, ca și la funcția de conservare/restaurare a patrimoniului cultural, sunt adăugate funcții orientate către nevoile publicului, precum funcțiile educaționale și de comunicare. Totodată, este foarte important ca publicul muzeal să fie cunoscut, în așa fel încât dezvoltarea unui concept muzeal într-un anumit spațiu să fie în concordanță cu nevoile publicului țintă. Cercetările realizate până acum cu ajutorul științei sociologice, au dus la obținerea unor rezultate concludente în privința cunoașterii publicului muzeal (segmentarea publicului), reușind în acest fel să fie determinate informații legate de caracteristicile publicului – despre vârstă, sex, activitate profesională, pregătire școlară, nevoi culturale, aspirații, modele și stiluri de viață etc. În acest mod s-a conturat un profil al publicului muzeal [3, p. 33-32].

2. Adaptarea muzeului la specificul local și regional

Activitățile noi, dezvoltate de muzee, necesită adaptarea arhitecturii și a discursului muzeal la cerințele publicului-țintă, pe care fiecare muzeu l-a stabilit ca fiind elementul-cheie pentru dezvoltarea conceptului. O astfel de abordare înseamnă cunoașterea modului în care muzeul este perceput, dar și o dinamică prin care factorul uman să poată interacționa cu muzeul, reușindu-se în acest mod să fie cuantificată importanța crescută sau scăzută a conceptelor și serviciilor muzeale pentru comunitate. Nu se așteaptă de la muzeul modern doar de a răspunde la nevoile diverse ale publicului, ci și dezvoltarea continuă a rolului său în cadrul comunităților și a segmentelor sociale pe care le deservește [16, p. 83].

De asemenea, este foarte important să urmărim legătura dintre muzee, concepte muzeale și comunitățile pe care acestea le deservesc. De aceea, trebuie ținut cont de faptul că muzeele reprezintă centre culturale abilitate să faciliteze rezolvarea pașnică a unor tensiuni. De pildă, muzeul se află prins între nevoia de a promova unicitatea și necesitatea de a reprezenta comunitatea din care face parte, în acest fel trezind interesul comunității înseși pentru muzeu și răspunzând nevoii acesteia de a se face înțeleasă la nivel global, reușind să atragă publicul spre muzeu. Prin urmare, regăsim instituții muzeale prin intermediul cărora, deseori, anumite comunități reușesc să își construiască identitatea și să devină cunoscute pe plan regional, național sau internațional [8, p. 1-12].

Așadar, incluziunea sau excluziunea socială și culturală (prin opoziție sau omisiune - prin dificultatea de a reprezenta fapte, idei, comunități aflate într-o relație de opoziție, ex. local / național, majoritar/ minoritar ș.a.), devin caracteristici specifice muzeelor, care fac ca acest spațiu să devină un mediator în relația dintre sine și ceilalți. Se întâmplă acest fenomen în comunitățile în care iau naștere spații muzeale în cadrul cărora sunt prezentate comunități asuprite *versus* asupritori, iar pentru muzeu raportarea la astfel de subiecte poate fi privită drept o poziționare în favoarea uneia dintre părți, fapt care generează automat obligația, din partea creatorilor conceptului, ca modul de teoretizare și de expunere să aibă menirea directă sau indirectă de reglare a tensiunilor sociale existente. De aceea, muzeul are rolul important de a negocia și de a redefini, în mod continuu, chestiunile cu caracter contradictoriu din societate [7, p. 33-39].

Desigur, noile abordări ale spațiului muzeal produc efecte pozitive sau negative. „Ne aflăm în mijlocul a nici mai mult, nici mai puțin, decât a unei revoluții în ambele direcții: redefinirea muzeului pentru public, la nivel extern și la modificări pe plan intern, ce constau în orientarea către un nou management al muzeelor și al instituțiilor culturale. Mai mult, datorită globalizării la nivelul sistemelor politic și în special cel economic, această revoluție ne va afecta într-un mod real [...]"[1]. O problemă complexă este legată de orientarea către public a instituțiilor de cultură, deoarece va genera multiple efecte, oferind spațiului muzeal succesul sau dispariția acestuia ca loc de petrecere a timpului liber, ca rezultate ale raportării la muzeu de către membrii comunității sau de către turiști. Prin urmare, încă de la mijlocul secolului XX au fost realizate analize privind evaluarea expozițiilor prin intermediul metodelor specifice. Întrebarea pe care și-au pus-o cercetătorii, în urma obținerii rezultatelor, a fost legată de rolul muzeelor, dacă acestea își propun ca principal obiectiv realizarea unor sarcini educaționale specifice sau a creării unor spații care să ofere satisfacții vizuale vizitatorilor [11, p. 179].

O altă chestiune, mai actuală ca niciodată, este legată de politica de management și de marketing cultural. În ceea ce privește politica economică și noile metodologii ale acesteia, este nevoie de o abordare programatică a instituției muzeale și a conceptului muzeal. Un exemplu în această direcție ne

este oferit de Centrul pentru artă modernă și contemporană din Praga (CAMC), o instituție de stat, ce presupune o structură administrativă centralizată și supusă unor reduceri radicale de fonduri venite de la bugetul de stat. În ciuda acestor lucruri, Centrul a optat pentru detașarea de bugetul de stat prin obținerea unei relative independențe, care putea fi realizată prin impunerea și aplicarea unor reforme, precum crearea unui departament de marketing, derularea unui program expozițional specific și crearea unei fundații [2, p. 57-65]. Fiecare măsură de reformă avea la bază o gândire rațională, care să producă efecte pe termen mediu și lung. Scopurile finale au fost: o comunicare mai bună cu publicul prin intermediul creării biroului specializat de PR, promovarea internațională a CAMC, prin intermediul organizării unor expoziții atractive pentru public și stabilirea contactelor cu firme, agenți economici și sponsori, care să ia parte la dezvoltarea muzeului și la obținerea de fonduri, prin serviciile puse la dispoziția acestora [2, p. 64]. Desigur, exemplul praghez, atât de specific pentru spațiul muzeal vest-european și american, este grăitor pentru necesitatea de reformă și de autonomie a muzeelor din spațiul fost comunist, unde modelul administrativ a rămas extrem de centralizat.

Din punct de vedere strategic, un muzeu poate avea ca alternative pentru dezvoltarea sa crearea de noi produse expoziționale, dar și servicii conexe acestora, astfel augmentându-se și îmbunătățindu-se expoziția de bază, atrăgând totodată noi vizitatori și determinând creșterea frecvenței vizitării obiectivului muzeal; oferirea unor servicii și produse noi prin diversificarea ofertei; amplificarea și reamenajarea expoziției de bază, îmbunătățind oferta la anumite intervale de timp prestabilite; excluderea serviciilor și a produselor pentru care se constată o lipsă de interes din partea vizitatorilor și restrângerea activităților la produsele și serviciile frecventate cu interes de vizitatori (pentru realizarea acestui ultim obiectiv este nevoie de implicarea unei echipe care să se ocupe în mod special, la anumite intervale de timp, de analiza unor aspecte care țin de frecventarea sau nefrecventarea anumitor obiective din muzeu, astfel putându-se realiza cercetarea în urma căreia să fie luate decizii privind excluderea sau păstrarea anumitor servicii ori produse) [9, p. 55].

Un bun cultural expus într-un muzeu trebuie să îndeplinească trei criterii pentru care acesta să ajungă să își îndeplinească rolul pentru care este expus: privitor la oferta de bază – pentru a putea face parte din expoziția de bază, oferta complementară a bunului – în cazul unor expoziții temporare, oferta educativă – privind serviciile de ghidaj, de informare, precum și cele comerciale (cópii, replici etc.). Prin urmare, echipa managerială trebuie să țină cont, în elaborarea planului de management, de prognoze și să facă previziuni privind serviciile culturale și oferta culturală a spațiului muzeal. Întrucât serviciile culturale au caracter diferit de alte servicii din societate, este imperios să se țină cont de necesitatea furnizării acestora consumatorilor de cultură, având în vedere nevoile consumatorilor și îndeplinirea satisfacțiilor așteptate de aceștia [17, p. 20].

3. Serviciile muzeale

Calitatea serviciilor oferite este foarte importantă, ca în orice alt domeniu de altfel, mai ales că asistăm la o creștere a exigenței consumatorilor de cultură, fapt datorat rapidității cu care oamenii se pot informa azi prin intermediul internetului. Larga popularizare prin care au trecut în ultimii ani serviciile și produsele culturale, a dus la creșterea interesului pentru muzee din partea unui număr tot mai mare de persoane, nu foarte experimentate sau cu exigențe scăzute în analizarea unor produse culturale. Acest fapt face ca serviciile culturale să fie într-o continuă diversificare, ca forme de manifestare și dezvoltare, în paralel cu evoluția fenomenelor sociale. Astfel, serviciile culturale au dobândit valențe educative ori de divertisment, putând fi definite drept servicii individualizate, care răspund unor nevoi personale sau colective, servicii comerciale în cadrul cărora beneficiarul plătește pentru ele etc. [17, p. 55].

Concret, produsele și serviciile culturale pe care un muzeu le poate oferi sunt serviciile expoziționale, prin care publicul are acces la colecțiile muzeului, servicii educative prestate de personalul de specialitate al muzeului – pentru transmiterea informațiilor de specialitate unui public cât mai variat –, ghidajul de specialitate care cuprinde explicații cu privire la tematica expoziției, organizarea unor conferințe științifice, manifestări cu caracter științific, proiecții de filme documentare, consultanță de specialitate etc. [13, p. 58].

O adevărată provocare pentru muzeele contemporane este adaptarea la cerințele comunităților sensibile. Tipul acesta de comunități, submisive, raportat la comunitățile celelalte, este constituit din grupuri marginalizate, grupuri etnice care luptă pentru păstrarea sau redobândirea identității lor culturale în fața culturii dominante. Problema ce apare este reprezentată de spațiul în care minoritatea în cauză încearcă să se prezinte/ reprezinte, pentru că, deși cultura dominantă are lucruri în comun cu cea minoritară, discursul muzeal nu mai este conceput în acest caz de către cultura dominantă. Integrarea socială și acceptarea unor grupuri marginalizate se poate realiza prin îngăduirea sau toleranța libertății de expunere, comunitățile putând decide singure modalitatea prin care aleg să fie cunoscute de către ceilalți, luptând pe de-o parte împotriva prejudecăților, iar pe de altă parte înțelegând ideea de marketing cultural, astfel incluzând în oferta de produse și servicii culturale a unei probleme cu caracter sensibil, care poate reprezenta un pol de atracție pentru vizitatori. Pentru comunitatea minoritară, muzeul devine, în acest caz, locul în care își poate afirma autoritatea, își poate reprezenta trecutul și reconstrui identitatea, reușind în acest fel reglarea unor posibile tensiuni sociale. Comunitatea majoritară poate cuantifica plusurile pe care chestiunile istorice (uneori sensibile, cum ar fi persecuțiile politice, religioase etc.) legate de evoluția unei comunități minoritare, le poate aduce atunci când există consens în privința unui construct cultural comun celor două comunități.

Astfel, respectarea istoriei unei minorități de către majoritate și reprezentarea ei într-un muzeu, va aduce de la sine avantaje, în sensul integrării grupului etnic minoritar în comunitatea majoritară, iar din punct de vedere al culturii comunității, muzeul va deveni un pol de atracție pentru public. Astfel de fenomene evidențiază schimbările sociale și creative continue care au loc în societate, muzeul fiind încununarea cu succes a acestor schimbări, deoarece spațiul muzeal este un spațiu al socializării, dezvoltării și solidarizării [15, p. 197]. De pildă, în Australia, în anul 1986, a fost înființat *Migration Museum* din Adelaide, iar scopul principal al acestui muzeu este de a expune tradițiile culturale ale diferitelor grupuri de imigranți de pe continentul austral. Problema principală care se întâlnește în acest spațiu este legată de incluziunea socială. Conceptul este unul interesant, deoarece, pentru a nu crea tensiuni între grupurile de imigranți ori alte tipuri de tensiuni, în interiorul muzeului a fost creată o galerie *The Forum*, pe care fiecare comunitate are dreptul să o utilizeze timp de trei luni, având ocazia să își creeze și să expună propriile artefacte, idei și activități, definitorii pentru cultura identitară a acestora. Totodată, a fost prevăzut un spațiu cu încărcătură simbolică, în care se află un zid pe care au fost amplasate opt plăcuțe memoriale, ce au rolul de a le aminti vizitatorilor motivele pentru care oameni aparținând unor naționalități diferite au fost nevoiți să emigreze în Australia. Acest modul are o încărcătură simbolică mare, pentru că reprezintă în același timp și un loc de comemorare a celor care nu au putut ajunge pe tărâmul făgăduinței (pierind pe drum), dar și o dovadă a apartenenței pentru supraviețuitori [13, p. 234-243].

Pentru a-și îndeplini cu adevărat rolul în comunitate, muzeele trebuie să devină relevante în cadrul acelor comunități dar și pentru comunitățile aflate în vecinătate. Astfel, discursul muzeal este conceput în funcție de publicul țintă, format din autohtoni și din turiști, iar pentru o eficiență optimă a discursului, trebuie să se țină cont de profilul vizitatorului. Pentru asigurarea unui număr cât mai mare de vizitatori, muzeul în cauză va ține cont de organizarea unor activități conexe cu muzeele din apropiere, astfel încât raportarea la comunitățile apropiate să fie una cu rezonanță. Respectând acest lucru, muzeul se va defini prin prisma nevoilor celor pe care îi servește, mai ales că un muzeu este caracterizat de particularitățile și de noutățile pe care le expune publicului. Muzeul este și elementul care oferă o direcție culturală unei comunități și un reper cultural pentru vizitatori, ceea ce evidențiază faptul că muzeul își pune amprenta pe dezvoltarea culturală și economică a comunității. De obicei, muzeele reușesc să își definească o comunitate proprie, chiar dacă sunt nevoite să interacționeze cu mai multe comunități în același timp [13, p. 201]. Acest lucru se realizează foarte ușor mai ales pentru muzeele de dimensiuni mici, care sunt strâns legate – în concept – de comunitatea în care sunt constituite.

4. Muzeul Orașului Sinaia

În acest sens se poate urmări conceptul și activitatea Muzeului Orașului Sinaia. Acest muzeu a apărut din nevoia comunității locale de autoreprezentare și autointerpretare, de conturare a unei identități proprii, de a avea un loc simbolic și practic în care oamenii să socializeze și să dezbată chestiuni legate de orașul lor. Este un muzeu de dimensiuni mici, care a avut la bază un concept modern, menit să atragă turiștii prin noutatea ideii și prin elementele inedite. De pildă, acest muzeu dispune de spații de vizitare moderne, cu butaforii și proiecții 3D, spații de cazare și o cafenea istorică, monumentul fiind azi cea mai veche clădire civilă din Sinaia. Astfel, pe lângă latura modernă a conceptului, muzeul înglobează și latura istorică [5].

Născut din nevoia unei comunități mici, ce se identifică cu istoria modernă și contemporană a României, cu etapa istorică a modernizării societății românești, Muzeul Orașului Sinaia se raportează direct nu numai la rolul de capitală neoficială de vară (datorită existenței aici a Castelului Peleș, polul în jurul căruia orașul a luat ființă) cât, mai ales, la potențialul uman al comunității născute la finele secolului XIX. Stațiune de loisir, atractivă pentru aristocrație și oamenii politici, comunitatea locală s-a dezvoltat în procesul dezvoltării serviciilor, al ofertelor hoteliere, apoi al extraordinarei dezvoltări a serviciilor de amuzament (Cazinoul fiind de departe cel mai ilustrativ exemplu), apoi al dezvoltării sporturilor de iarnă, având în acest sens un rol de pionierat la scară națională.

Toate aceste aspecte, nepuse în valoare de niciun alt muzeu al localității (Castelul Peleș prezentând strălucirea reședinței regale de la Sinaia, Muzeul Mănăstirii Sinaia prezentând artefacte reprezentative pentru arta veche românească), aveau nevoie de un spațiu de reprezentare și de exprimare, spațiu ce a devenit, de fapt, spațiul de exprimare a identității locale prin excelență. De asemenea, modul de organizare administrativă, subordonat fiind unei entități deconcentrate a autorității locale, a făcut ca noul muzeu să pornească la drum fără greutățile și lentorile birocratice ale muzeelor consacrate.

În secolul XXI se impune ca muzeele să reflecte necesitățile societății, în general și pe cele ale comunităților pe care le deservește, în particular. De aceea, legătura muzeelor cu comunitatea trebuie să fie una strânsă - de colaborare și negociere continuă – privind îndeaproape realitățile politice, economice și sociale care se află, la rândul lor, într-o continuă schimbare, mai ales că acest secol este caracterizat în general de revoluția digitală, de comunicarea instantanee datorată mijloacelor digitale. Muzeul trebuie să negocieze raportul dintre local/global, unic/universal, continuitate/discontinuitate, precum și acceptarea de noi identități și a schimbărilor relațiilor de putere locale/naționale.

Fiecare muzeu trebuie să încerce promovarea într-o manieră cât mai modernă și atractivă a elementelor specifice comunității, la un nivel cât mai

înalt. Rolul social al muzeelor este dat de înțelegerea factorilor manageriali, a importanței privind legătura dintre muzeu și arhitectura specifică comunității, acestea trebuind apropiate și dezvoltate, împreună ducând producerea unor programe care vizează rolul muzeului în societate.

Muzeul nu este reprezentat doar de obiectele deținute, de arhitectură și de discursul muzeal, ci și de interpretarea pe care vizitatorii o dau acestor elemente, de rolul acestora în contextul cultural-educațional, social, istoric, economic și politic. Prin urmare, conceptul muzeal înseamnă o abordare sustenabilă, flexibilă și adaptabilă, deschisă către comunitate și către spațiul public.

O altă componentă importantă în elaborarea conceptului muzeal și a unor programe care să augmenteze rolul muzeului în societate constă în optimizarea potențialului personalului de care dispune muzeul, stimulându-l pe acesta să urmeze programe de formare care să le dezvolte latura de leadership transformațional (rezultatul în timp al practicării unui stil de conducere eficient în cadrul unei organizații) [6]. Pentru ca oferta culturală a muzeului să aibă efectele dorite, este nevoie de creșterea continuă a calității serviciilor și produselor oferite. Muzeele dezvoltate își pot îndrepta atenția într-o măsură mai mare spre componenta comunitară și particularitățile specifice locului în care se dorește construit conceptul muzeal.

Concluzii

Evoluția conceptului de muzeu, rolul asumat de acesta în societatea contemporană, necesitățile reformării, ale diversificării produselor și serviciilor culturale, presiunea factorilor administrativi, în continuă transformare, necesitatea comunităților locale sau a comunităților minoritare de a se exprima și a-și găsi, în muzeu, ilustrată identitatea, toți acești factori ar trebui să genereze continuarea dezbaterii vii în cadrul ICOM, pentru găsirea unor soluții viabile de dezvoltare a muzeelor, prin adaptarea definiției muzeului și, mai ales, prin legiferarea acesteia în cadrul normativelor naționale – fapt ce poate genera o autonomie mai largă a muzeului și o adaptabilitate crescută la provocările societății contemporane.

Bibliografie

1. Boylan, P. J. A Revolution in Museum Management requires a Revolution in Museum Professional Education and Training. In: Paper of joint Seminar of ICOM, Committees for Management (INTERCOM), Museology (ICOFOM) and Trainning of Personnel (ICTOP), Barcelona, 2001.

2. Brock, S. Un exemplu din Cehia: Centrul pentru Artă Modernă și Contemporană. În: Revista Muzeelor, 1998, nr. 2, p. 57.

3. Cobianu-Băcanu, M. Publicul muzeal. Reflexe ale calității publice a muzeului. În: Revista muzeelor, 1998, nr. 1, p. 31.

4. Definiția muzeului după ICOM - https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/ (accesat la data de 06.03.2021): "A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which

acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.".

5. Dumitru, C-M., http://castelulstirbey.ro/about/ (accesat la data de 06.03.2021).

6. Goldmanagement, *Leadership-ul transformațional,* https://goldmanagement.wordpress.com/tag/leadership-transformational/ (accesat la data de 06.03.2021).

7. Gordon, F. Sociology and the Social Aspects of Museums. In: A Companion to Museum Studies. Sharon MacDonald (ed.). Blackwell Companions in Cultural Studies. Cornwall, Blackwell Pub, 2006, p. 33-49.

8. MacDonald, S. Expanding Museum Studies: An Introduction. In: Blackwell Companions in Cultural Studies. Sharon MacDonald (ed.), Cornwall, Blackwell Pub, 2006, p. 1-12.

9. Moldoveanu, M., Ioan-Franc, V. Marketing și cultură. București: Expert, 1997, p. 227.

10. Pagina oficială ICOM - https://icom.museum/en/ (accesat la data de 6.03.2021).

11. Popa, A.L. Muzeul și publicul. Tendințe actuale. În: Revista Muzeelor, București, 2017, nr. 1, p. 33-43.

12. Pungă, D., Simion, V. Pedagogie muzeală. București: Ministerul Culturii și Cultelor, Centrul de Pregătire și Formare a Personalului din Instituțiile de Cultură, 1998, p. 191.

13. Sfinteș, A-I. Spațiul muzeal în folosul comunității. În: Argument, București, 2014, nr. 6, p. 185-205.

14. Standing Comittee for Museum Definition, Prospects and Potentials (MDPP). Recommendations adopted by the executive board. Jette Sandahl, Chair, MDPP, December 2018.

15. Szekeres, V. Representing Diversity and Challenging Racism: The Migration Museum. In: Museums and their Communities. Sheila Watson (ed.). London: Routlege, 2007, p. 234-243.

16. Watson, S. Museums and their Communities. London: Routlege, 2007, p. 1-23.

17. Zbuchea, A. Marketingul în slujba patrimoniului cultural. București: Editura Universitară, 2008, p. 319.

Abstract

THE DEFINITION OF MUSEUM AND ITS ROLE IN THE NOWADAYS SOCIETY. In the past years, museums are in a process of continuous transformation. At the same time, museums have become interactive spaces, which offer visitors educational and fun activities. Therefore, in the dissemination and transmission of knowledge, the museum has a vital role in the process of lifelong learning. Social and economic changes have led to new attitudes of the public towards the expectations related to museum services and offers. The museum must become a meeting point between museum professionals and the visiting public, researchers and artists, being a link between the rigorous world of science and the beauty behind scientific research, through the public's foray into science. Therefore, the launch in the ICOM space of the challenge to change / complete the definition of the museum proves to be a more than welcome initiative.

Keywords*: Museum, modernity, integration, culture, minorities.*

Doctorand, Școala Doctorală de Științe Economice și Umaniste, domeniul Istorie, Facultatea de Științe Umaniste, Universitatea „Valahia", Târgoviște, România

SATUL BASARABEAN ÎN VIZIUNEA EDITORULUI CARTOFIL RUS ALEXANDER-WILHELM WOLKENBERG (1896-1917)

Aureliu CIOBANU, Constantin Gh. CIOBANU

Rezumat

Studiul respectiv prezintă viziunea unor reprezentanți ai păturii înstărite din Basarabia, în cazul dat a editorilor de cărți poștale ilustrate, cu privire la realitățile dure ale vieții cotidiene a populației băștinașe din spațiul pruto-nistrean, anexat de către Rusia la 1812 și transformat într-o gubernie la periferia imperiului. Folosind cărțile poștale ilustrate, editate de către Alexander-Wilhelm Wolkenberg, autorii reliefează tabloul Basarabiei rurale și al vieții locuitorilor de la sate.

Cuvinte-cheie: *carte poștală, spațiul pruto-nistrean, Wolkenberg.*

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, mintea ingenioasă a omului, mânată de nevoia pragmatică a găsirii unei soluții eficiente pentru rezolvarea problemei comunicării la distanță, pe bani mai puțini, a inventat cartea poștală. Simplitatea prezentării – un banal carton în locul celor trei componente – plic, hârtie și marcă adezivă, ca și prețul redus la jumătate – au constituit un excelent îndemn pentru introducerea noii forme de corespondență. S-a luat în calcul și ușurarea manipulărilor și a cartării poștale, care au tras la cântar atunci când serviciul poștal austriac lansează la 1 octombrie 1869 un carton denumit *Korrespondenz-Karte*, acesta fiind, de fapt, prima carte poștală din lume. Spre uimirea tuturor, noul gen de corespondență a înregistrat un succes imediat, chiar în primul an fiind comercializate peste 9 milioane de exemplare. Inovația a fost observată, urmând reacția altor administrații poștale. Astfel, de acum în 1870 cărțile poștale au fost introduse în Finlanda, Elveția, Marea Britanie și Würtemberg, în 1871 – în Belgia, Olanda, Danemarca și Canada, iar în anul următor – în Rusia, Suedia, Norvegia, Ceylon și Chile. În anul 1873, noul instrument poștal este acceptat în România, Franța, Germania, Spania, Serbia și S.U.A., iar către anul 1880 se utiliza în toate țările-membre ale Uniunii Poștale Universale (U.P.U).

Cartea poștală, pentru care se plătea un tarif mai mic decât pentru o scrisoare, a atins o popularitate atât de mare, încât în anul 1875 în țările-membre ale U.P.U. s-au expediat 231,5 milioane, iar în anul 1880 în lume au circulat poștal un miliard de bucăți [7, p. 27]. La aceasta a contribuit, în mare parte, faptul că în Europa se dezvolta cu pași rapizi industria, se intensificau relațiile comerciale internaționale, iar astfel apăruse necesitatea unei corespondențe intense și rapide, fapt solicitat de concurența mereu crescândă pe piața internațională. Cartea poștală se potrivi de minune în acest moment. Ca urmare apare o întreagă industrie poligrafică, specializată în editarea unor asemenea piese.

În perioada de pionierat a cartofiliei ruse, care cuprinde anii 1900-1895, are loc stabilirea cadrului normativ-juridic, iar după apariția primelor emisiuni oficiale s-au elaborat și tehnologiile de imprimare, s-a format piața de desfacere a pieselor, și astfel au apărut condiții pentru fondarea editurilor particulare

[5, p. 25]. Practic, se pune temelia unei industrii de fabricare a cărţilor poştale ilustrate în serie, care a şi generat apariţia cartofiliei basarabene.

Deşi s-a pornit cu paşi timizi, după 1900 numărul pieselor cartofile cu tematică basarabeană a crescut simţitor, ajungând la utilizarea a aproximativ 500 de imagini separate. Cărţile poştale de la începutul secolului XX au fost imprimate la diferite tipografii din străinătate, printre subiectele ce i-au „tentat" pe fotografii din Chişinău figurând vederi generale, edificii din Chişinău, dar şi unele aspecte ale vieţii rurale. În această perioadă apar editori cartofili şi în oraşele mai mici din Basarabia – la Akkerman, Bălţi, Hotin, Ismail. Cărţile poştale editate în acea perioadă sunt uşor de recunoscut, deoarece, în conformitate cu regulile poştale, faţa verso era rezervată francării şi scrierii adresei destinatarului, iar faţa recto nu este acoperită integral de imagine (desen sau fotografie), lăsându-se spaţiu liber pentru scrierea unui mesaj.

Faţa recto.

Faţa verso.

În perioada postclasică a cartofiliei ruse, care începe în anul 1904, are loc divizarea feţei verso a cărţii poştale în două spaţii, relativ egale: cel din stânga este rezervat scrierii mesajului, iar cel din dreapta – francării şi adnotării adresei destinatarului. Odată cu aceste modificări, ilustraţia de pe faţă recto putea ocupa toată suprafaţa cărţii poştale. În această perioadă iau avânt cărţile poştale topografice, după care apare o altă categorie – cărţile poştale etnografice, ambele tipuri fiind realizate pe bază de fotografii reale (Real Photos).

Faţa recto.

Faţa verso.

Dacă ne referim la capitolul ilustrate topografice – în cadrul serialului respectiv, editat între anii 1898-1917, predomină cantitativ cele cu imagini ale Chișinăului, fenomenul fiind explicabil – în primul rând pentru că orașul era capitala guberniei, unde existau cele mai multe instituții social-administrative, de învățământ, diverse monumente istorice, locuri de agrement, iar pe de altă parte – fotografierea acestora nu necesita cheltuieli financiare și de timp considerabile, cum era în cazul deplasării în alte localități. Însă cu timpul tematica cărților poștale ilustrate se diversifică – apar piese cu imagini din orașele Bălți, Soroca, Bender, Akkerman, Ismail, Bolgrad, Cahul, Orhei, dar și din unele localități rurale, care, în virtutea unor circumstanțe benefice, s-au bucurat de atenția fotografilor, iar ei au pus clișeele realizate la dispoziția editorilor de ilustrate. De multe ori vederile din localitățile mai mici reproduceau diferite atelaje trase de animale de tracțiune (cai, boi), magazine cu firme vizibile, case de locuit, gări feroviare cu numele ușor de citit. Existând o mare diversitate a cărților poștale editate de tipografiile locale, dar și a celor tipărite de edituri cu renume din centrul Rusiei sau din străinătate, ele au început să fie căutate atât pentru corespondență, cât și pentru colecții, comercializarea lor fiind desfășurată prin magazine și anticariate.

Primul și cel mai mare editor cartofil din Basarabia, care s-a remarcat prin lansarea pe piață a unui număr impunător de piese cu tematici topografice și etnografice, a fost Alexander-Wilhelm Wolkenberg [4]. El a abordat o tematică foarte largă, începând cu Chișinăul, unde a ales subiectele cele mai interesante, și terminând cu unele localități mici din Basarabia. Grație acestor vederi știm cum arătau la începutul secolului XX cetățile noastre – Akkermanul și Hotinul, gara și Nistrul la Tighina, dealul mare al lui Bechir din Soroca, Prutul la moșia contelui Constantin Moruzzi la Dănuțeni. În același registru se înscriu imaginile din satele Șoldănești, Vărzărești de lângă Nisporeni, Chelmenți din județul Hotin. Un capitol aparte îl constituie cărțile poștale, ce reprezintă mănăstirile Basarabiei – Hârbovăț, Hârjauca, Japca, Curchi, Saharna, Țigănești.

Subiecte foarte bine întocmite sunt cele prezentate sub genericul *Souvenir de Bessarabie* în care descoperim peisaje inedite, localități rurale, case țărănești cu arhitectura epocii, aspecte din viața rurală, multe imagini fiind regizate talentat.

Produsele cartofile, realizate de A. Wolkenberg, pot fi împărțite în câteva categorii, dintre care menționăm doar două, ce se referă la redarea imaginii satului basarabean:

a) **Vederi din Basarabia**. Diversitatea ilustratelor, ce reproduc imagini din diferite localități basarabene, e foarte mare, ceea ce permite stabilirea unui tablou, fie în miniatură, a vieții populației din spațiul pruto-nistrean la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX.

b) **Tipuri basarabene**. Este un capitol specific, care reflectă modul de viaţă al cetăţeanului basarabean simplu, în special al ţăranilor, pentru care A. Wolkenberg, se pare, a avut o afecţiune separată, deşi, putem presupune, şi existenţa unui interes anume – de a reflecta starea jalnică la care a ajuns Basarabia.

O mare parte a cărţilor poştale ilustrate poartă înscrisul în limba franceză. Acest lucru pare a fi o consecinţă a reglementărilor impuse de U.P.U., dar poate fi şi influenţa politicii lingvistice din Imperiul Rus, unde, se ştie, în saloanele păturilor înstărite se vorbea în franceză. Însă fenomenul poate fi şi de altă natură – e posibil că respectivele cărţi poştale s-au tipărit astfel cu scopul de a fi utilizate în corespondenţa cu străinătatea.

Satul basarabean, reflectat în cartofilie

Cărţile poştale ilustrate (CPI), prezentate în continuare, ilustrează diferite aspecte ale localităţilor rurale din Basarabia, aşa cum le-a văzut iniţial fotograful, iar ulterior – editorul Alexander-Wilhelm Wolkenberg, care le-a transpus pe carton şi le-a pus la dispoziţia consumatorilor. Din păcate, editorul nu prezintă, decât arareori, subiectul piesei, şi nu indică nici anul apariţiei acesteia. Pentru clarificare, indicăm subiectul fiecărei CPI în percepţia autorilor, iar suplimentar sunt prezentate date cu privire la anul apariţiei (E:) sau anul circulaţiei poştale (C:).

Peisaj rural.
C: 13.12.1900

Curte ţărănească.
E: ~ 1901

Zi de odihnă într-o familie de ţărani.
C: 23.05.1912

La fântână.
C: 15.10.1908

Peisaj rural.
C: 09.12.1913

Satul Zberoaia.
E: ~ 1910

Peisaj rural.
C: 28.07.1912

Case pe malul iazului
E: ~ 1908

Peisaj montan.
E: ~ 1911

Imaginea țăranului basarabean

Se cunoaște faptul că, de la începutul sec. XVIII, Rusia se afla într-un regim de absolutism, țarul fiind principiul suprem al vieții politice. Repartizarea societății în stări sociale – nobilime, cler, negustorime, industriași, burghezie și țărănime – se păstrează, însă pe la mijlocul secolului XIX această situație intră în declin. Țarul Alexandru al III-lea a încercat să restabilească însemnătatea principiului de stări sociale, însă legile dezvoltării societății s-au arătat mai puternice decât voința lui. Ca urmare, nu s-a reușit închegarea unei societăți normale, organice, pe baza acestui principiu învechit și perimat.

Nobilimea, pentru a-şi asigura forţa socială, a căutat în permanenţă ajutorul statului, prin intermediul căruia putea să subjuge ţărănimea, şi a reuşit să realizeze în Rusia o iobăgie mai aspră ca în Occident. Chiar după reforma din 1861, care a prevăzut eliberarea ţăranilor, moşierii nu erau în stare să se adapteze la condiţiile de viaţă, create în urma proclamării muncii libere. În acelaşi timp, ţărănimea, din cauza plăţilor de răscumpărare a pământurilor, precum şi a birurilor în folosul statului, era stânjenită în iniţiativa gospodărească.

Dată fiind această situaţie grea a ţăranului nu putea fi dezvoltată o piaţă internă cât de cât funcţională. Din aceste motive şi activităţile umane erau dintre cele mai simple.

Ţărani culegând struguri.
E: ~ 1902

La strânsul spicelor.
C: 26.01.1911

Ţăranii aduc lemne din pădure cu care trase de boi. ***C.: 09.11.1911***

În drum spre târg.
C.: 27.12.1916

Şatra romilor în popas la o fântână.
E: ~ 1916

Păstor în plină activitate.
C: 17.04.1907

Țărani încadrați în lucrări agricole.
E.: ~ 1912

Peisaj rustic.
E: ~ 1908

Constatăm că Alexander-Wilhelm Wolkenberg a reprodus în cărțile poștale ilustrate editate cele mai variate aspecte ale vieții de la sate, fără a selecta imaginile pentru a ilustra – în nuanțe pozitive, precum ar fi dorit, probabil, autoritățile țariste – realitatea, ci a prezentat-o așa cum o percepeau contemporanii.

Figuri basarabene

Se știe că guvernul țarist a promovat o politică de colonizare a Basarabiei, realizată pe calea strămutării elementelor din afara Imperiului Rus, dar și a unei părți a populației din guberniile interioare ale țării, această acțiune având la bază decizia Consiliului de Miniștri al Rusiei „Cu privire la transferarea în regiunea Basarabia a 20.000 de țărani (ai statului), originari din guberniile interne ale Rusiei", aprobată în anul 1824. Ca urmare, în Basarabia au fost aduși țărani din guberniile Oriol, Kursk, Tambov, Reazani, Tula. Însă ei n-au fost împroprietăriți cu pământ, din start fiindu-le sortit să rămână iobagi. În același mod în sudul Basarabiei au fost stabiliți militari demobilizați și etnici ucraineni.

În același timp, după 1812 în Basarabia și-au găsit refugiu mulți țărani ucraineni, care astfel încercau să scape de iobăgie, aceasta fiind desființată în Imperiul Rus abia în anul 1861. Tot aici și-au găsit loc de trai rușii creștini de rit vechi, persecutați de autoritățile țariste.

Situația țărănimii basarabene a rămas grea și după legea agrară din 1869. În același an, țăranii trimiteau o delegație la Bender (Tighina), unde era așteptat țarul Alexandru II, dar în cele din urmă acesta nu a mai venit. Atunci, la 20 septembrie 1869, ei au trimis o petiție guvernatorului general de la Odesa, arătând că moșierii îi asupreau prin stoarcerea de dări, dijme, plata pentru pământ, zilele de muncă, încât sufereau ca și iobagii din trecut. „*Excelență, se spunea în continuare, dați atenție lacrimilor care se varsă și noaptea și ziua, eliberați-ne de dări moșierilor, dați-ne loturi pentru a plăti*

statului şi nu moşierilor, care se călăuzesc de arbitrariul lor." Petiţia era semnată de reprezentanţii a 134 de sate [3, p. 107]. Petiţii asemănătoare au trimis şi reprezentanţii altor 16 sate, apoi încă 15 localităţi au semnalat despre neregulile existente în societate, şi abia atunci s-au luat unele măsuri de îmbunătăţire a situaţiei [3, p. 107].

Încercând să schimbe situaţia, în anul 1885 în Basarabia este înfiinţată o *bancă ţărănească.* Ea trebuia să cumpere proprietăţile boierilor ipotecaţi şi astfel să ajute la împroprietărirea ţăranilor. Dar marea majoritate a acestor proprietăţi a fost vândută nu asociaţiilor ţăranilor moldoveni, ci celor venite de dincolo de Nistru.

De fapt, sărăcia şi neajunsurile continuau să domine viaţa satului basarabean. Vizitând provincia, Mihailovski-Danilevski spunea că nu a întâlnit niciun sat în drumul său, „*pentru că nu se poate da o asemenea numire câtorva colibe sărace, care ici şi colo erau aşezate de-a lungul drumurilor*" [6, p. 281]. Iar perspectivele oglindite în zvonurile care bântuiau provincia erau şi mai negre. Dar ele erau astfel tratate de către ideologii Rusiei ţariste, cum, spre exemplu, a făcut Batiuşkov: „*De la 1812 s-au răspândit prin Basarabia o mulţime de trădători moldo-vlahi, care răspândesc vorba precum că întregul norod din ţară, care plăteşte dări pe cap către stat, va fi dat în robie proprietarilor, precum sunt ţăranii din Rusia*" [1, p. 94].

În orice caz, situaţia le dădea dreptul acestor „*trădători moldo-vlahi*" (formulă care, de fapt, desemna pe locuitorii autohtoni ai Basarabiei) să se aştepte la aşa ceva, deoarece efectele reformei agrare au fost în acest sens mai mult decât convingătoare. Căci de acuma în preajma primului război mondial, pământul Basarabiei aparţinea în proporţie de numai 56,5% micilor proprietari, adică celor ce deţineau suprafeţe mai mici de 100 ha, 8,2% fiind al statului, restul 35,3% constituind mari proprietăţi [2, p. 32], posesorii fiind, de regulă, originari din Rusia.

Aceasta era situaţia ţărănimii basarabene la sfârşitul perioadei de la răscrucea secolelor XIX şi XX. Adăugăm la aceasta cele 166 de întreprinderi industriale unde activau 5.900 de lucrători, dar care în timpul primului război mondial au fost închise [2, p. 32], şi avem imaginea întregii pături de jos a populaţiei regiunii. În atare situaţie credem că pot fi înţelese toate aspectele oprimării poporului, ele fiind şi o explicaţie a înapoierii economice şi sociale a Basarabiei, înapoiere atât de vizibilă la începutul secolului al XX-lea.

Cu toate acestea, pare curios faptul că editorul A. Wolkenberg a ales, cu unele mici excepţii, ca subiecte pentru cărţile poştale, imagini ce redau ţărani, dintre care unii arată jalnic de tot, atribuind pieselor cartofile genericul *Souvenir de Bessarabie*, ceea ce presupunea că astfel arată această gubernie de la periferia Imperiului Rus.

Țigan fierar.
C: 25.01.1913

Țăran basarabean.
C: 13.03.1903

Cioban basarabean.
C: 23.11.1901

Răzeși basarabeni.
C: 08.06.1905

Mazil basarabean.
C.: 22.03.1909

Țăran din Codrii Bâcului.
E: ~ 1909

Țăran basarabean.
C: 19.04.1900

Țăran.
C.: 02.03.1908

Ţărani în pragul casei.
C: 31.12.1913

Stoguirea fânului.
C.: ~ 1901

Stoguirea paielor.
E.: ~ 1911

Car cu lemne.
E.: ~ 1908

Putem presupune că Alexander-Wilhelm Wolkenberg, fiind cetăţean rus, dar de origine germană, a dorit astfel să atragă atenţia europenilor asupra vieţii oamenilor simpli din această gubernie, anexată de către imperiul ţarist în anul 1812.

Bibliografie

1. Arbore Zamfir C. Basarabia în secolul XIX. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice, Carol Göbl, 1898. 789 p.

2. Basarabia dezrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolşevice. Înfăptuiri româneşti. Chişinău, 1942.

3. Boldur Alexandru. Basarabia românească. Bucureşti, 1943.

4. Ciobanu Aureliu, Ciobanu Constantin Gh. Alexander-Wilhelm Wolkenberg – primul editor cartofil din Basarabia / Alexander-Wilhelm Wolkenberg – erster Postkartenausgeber in Bessarabien. Chişinău: s.n., 2014. 100 p.

5. Ciobanu Aureliu, Ciobanu Constantin Gh. Istoricul cartofiliei basarabene. Catalog cartofil specializat. Volumul I. Perioada 1896-1917. Chişinău: Editura Cartdidact, 2018. 364 p.

6. Kasso Leon. Rusia şi bazinul dunărean. Iaşi: Editura Alexandru A. Terek, 1940. 349 p.

7. Тагрин Н.С. В поисках необычного. Ленинград, 1962.

Abstract

THE BESSARABIAN VILLAGE SEEN BY THE RUSSIAN POSTCARD PUBLISHER ALEXANDER-WILHELM WOLKENBERG (1896-1917). This paper presents the vision of representatives of the wealthy social layer from Bessarabia, in this case the publishers of illustrated postcards, regarding the harsh realities of the daily life of the native inhabitants from the Prut-Nistru area. This area was annexed by Russia in 1812 and turned into a gubernia at the edge of the empire. Using the illustrated postcards published by Alexander-Wilhelm Wolkenberg, the authors draw the picture of rural Bessarabia and villagers' life.

Keywords: *postcard, Prut-Nistru area, Wolkenberg.*

Aureliu CIOBANU – cercetător științific stagiar,
Constantin Gh. CIOBANU – doctor în istorie, cercetător științific,
Secția Etnografie, MNEIN

PRISTOLNICELE DIN COLECŢIA MOVILEANU-BOBULESCU DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL AL ŢĂRANULUI ROMÂN

Letiţia-Mirela CRISTEA

Rezumat

Din varietatea tipurilor de obiecte religioase de artă aparţinând Muzeului Naţional al Ţăranului Român remarcăm o categorie aparte, cea a pristolnicelor religioase. Valoroasele piese, parte a colecţiei Movileanu-Bobulescu, sunt remarcabile prin minuţiozitatea lucrăturii manuale şi prin complexitatea detaliilor. Intrate în colecţia muzeului în 1999, donate de familia lui Constantin Bobulescu – urmaş al familiei Movileanu – aceste pristolnice religioase, de orară frumuseţe, valorificate în cadrul diferitor expoziţii. Sunt piese unice, mărturii ale unui meşteşug demult uitat şi marcă a bogăţiei spirituale a poporului român.

***Cuvinte-cheie**: patrimoniu, Muzeul Naţional al Ţăranului Român, pristolnic, prescură, litie, cruce, Iisus Hristos, Maica Domnului, răstignire, Adam.*

Muzeul Naţional al Ţăranului Român deţine în patrimoniu o colecţie valoroasă de obiecte de artă religioasă în care, alături de icoane pe sticlă, icoane pe lemn, odoare bisericeşti, xilogravuri şi cruci, se regăsesc pristolnicele realizate de prescurarul Costache Movileanu. Acesta, împreună cu familia sa, au pregătit, în decursul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului al XX-lea, prescuri şi litii pentru unele biserici din Iaşi. Câteva astfel de obiecte s-au transmis din generaţie în generaţie ajungând la Constantin Bobulescu [15], preot şi cunoscut cercetător al istoriei şi al artei Bisericii Ortodoxe Române. Piese unice, de o rară frumuseţe, ele au fost donate muzeului în cursul anului 1999, formând actuala Colecţie Movileanu-Bobulescu.

Pristolnicul, piesă de ritual, cunoscut şi sub denumirile de *prescornic*, *pistornic* sau de *prestolnic*, este acel sigiliu care se aplică pe cele cinci prescuri aduse la proscomidie1, având pe ramurile crucii sale iniţialele IC XC NI KA („Iisus Hristos învinge”), care formează monograma lui Iisus. Având o formă patrulateră, pristolnicul simbolizează jertfa adusă din cele patru părţi ale lumii, iar prin sacrificiul suprem Mântuitorul l-a învins pe vrăjmaşul lumii. Uneori, în forma pătratului pristolnicului este înscris un cerc, acesta din urmă simbolizând dumnezeirea lui Iisus, iar împreună însumând ambele firi ale Lui, umană şi divină [1, p. 303].

Numit şi *pecetar*, el se aplică pe o pâine rotundă, de dimensiuni mici, numită *prescură*, *prosforă* sau *proaducere*, ce se aduce ca jertfă la proscomidie. Pristolnicul era imprimat pe patru prescuri, pe cea de-a cincea fiind ştanţat sigiliul Maicii Domnului – „M” de la Maria – încadrat într-un triunghi. Înainte se aducea doar o pâine; astăzi, numărul lor a crescut, ajungând la cinci sau şapte prescuri, primul număr amintind de pâinile cu care Iisus a săturat „ca la cinci mii” de oameni2. Aşa cum ele au potolit foamea trupească, aşa şi pâinea de jertfă prin Sfânta

Euharistie potolește foamea spirituală a creștinilor, aducându-i mai aproape de mântuire. Numărul cinci face referire și la rănile Domnului, iar celălalt la simbolistica numărului sfânt șapte3.

Conform Sfântului Ioan Hrisostom, prescura reprezintă corpul terestru al Mântuitorului, făina (din grâu curat) simbolizând trupul, dospeala – sufletul, sarea – mintea, iar apa – spiritul. Ea mai este și antitipul pâinii de jertfă adusă de Melchisedec în Vechiul Testament, al manei din pustiu, dar și al pâinii de la Cina cea de Taină [1, p. 301-302]. Alături de vin, pâinea primea de la Iisus marea cinste de a-i reprezenta trupul, amintind tuturor credincioșilor, în acest fel, de sacrificiul făcut de El pentru spălarea păcatelor omenirii [7, p. 7].

Pristolnicele pot fi imprimate și pe litii. Numite și *artoase*, cu forme asemănătoare prescurilor, ele au dimensiuni mai mari decât acestea. Ca și ele, au pe față o inscripție sau o imagine care se află în strânsă legătură cu sărbătoarea care se prăznuiește [7, p. 13].

Realizate din lemn de tei, cu dimensiuni relativ mici, fiecare având o mențiune inscripționată ce atestă numele meșterului, precum și relația dintre el și deținător („De la moșu Costache Movileanu, fratele bunicei mele de pe mama Pr. Const. Bobulescu, Iași – Tătărași; Moldova"), pristolnicele se diferențiază nu prin pecete (IC XC NI KA), ci prin imaginile incizate și prin complexitatea și finețea detaliilor. Lor li se adaugă inscripții care dau lămuriri despre temele abordate (fig. 1 – „Sfântul Arhanghel Mihail"; fig. 6 și 7 – „Cel ce faci îngerii tăi duhuri și slugile tale pară de foc") sau data confecționării acestor piese (fig. 4 – 18 iulie 1871; fig. 5 – 14 fevruarie 1874).

O piesă deosebit de valoroasă este pristolnicul dublu pentru prescuri (fig. 1) ce îl înfățișează pe Arhanghelul Mihail purtând platoșă și veșminte de luptă, având aripile larg desfăcute. În mâna dreaptă ține un bucium, iar în stânga o sabie curbată, cu mânerul sub formă de cruce. Deasupra buciumului apare sufletul creștinului, al cărui trup neînsuflețit stă la picioarele arhanghelului. Întreaga scenă este înscrisă într-un cerc. Straiele, aripile și nimbul sfântului sunt reliefate prin succesiuni de linii incizate. La poale haina se termină cu un șir de arce de cerc. Pe revers mânerul preia funcția de pecete și este decorat cu o cruce dreaptă ce înscrie monograma lui Iisus.

Dincolo de imagine, fiecare element are o simbolistică aparte, adeseori provenită din legendele populare ale românilor. Astfel, și Arhanghelul Mihail a fost la început un simplu om, care s-a îndrăgostit și apoi s-a căsătorit cu aleasa inimii lui. „El credea că are să fie cel mai fericit om din lume; dar omul una se gândește și alta nemerește: Mierea Stâncuței de denaintea nunței, după cununie se prefăcu în fiere otrăvită, din viță blândă, ajunse scorpiă afurisită. Bietul Mihaiu nu mai putea să-i intre în voie: zise el hăis, ea zicea cea; zise el cea, ea zicea hăis; zicea el tunsă, ea zicea rasă; zicea el rasă, ea tunsă; ba rață, ba rățoiu și așa mai încolo" [8, p. 134-135]. Pentru răbdarea de care a dat dovadă, Dumnezeu l-a făcut sfânt și l-a însărcinat să ia sufletele oamenilor.

Nicolae Cartojan atrage atenția asupra unei legende din care reiese cum a ajuns Arhanghelul Mihail să conducă oștile îngerești: „După ce Dumnezeu a creiat pe om, după chipul și asemănarea sa, l-a așezat în raiu și l-a împodobit cu atâta slavă, încât i se închinau toți îngerii. Lucifer, nemulțumit de aceasta, a strâns în jurul lui cetele îngerești, a luat veșmântul, stema și steagurile Domnului și și-a așezat scaunul deasupra norilor. Dumnezeu chemă atunci pe cei patru arhangheli și, destăinuindu-le că va judeca pe îngerii răzvrătiți la o a doua venire, când nu va mai împărăți moartea pe pământ și sfătui pe arhanghelul Gavriil să plece împotriva lui Satanail. Arhanghelul nu îndrăzni, înspăimântat de puterea lui Satanail. Dumnezeu trimise atunci pe arhanghelul Mihail, care, scoborându-se la al doilea cer, își luă spata cea mare, întinse aripile lui, «ca de 40 de coți», și «bucinând», se scoborî spre pământ. Satanail, auzind buciumul și zărind pe arhanghel venind spre el, își luă și el spata morții, arcul și săgețile și ieși la război. Arhanghelul se prefăcu că a venit să i se închine și el și să admire creațiunile lui. Satanail, încântat, îl primi cu bine și-l așeză pe scaun, alături de el. Dumnezeu deschise atunci ușile raiului și răsări soarele – după cum îl prevestise pe arhanghel – înfierbântat de șapte ori mai mult, încât aprinse munții și codrii și pământul. Satanail, dogorit de căldură, purcese cu îngerul la mare, în fundul căreia se afla un «iezer» răcoros. La țărm, Lucifer, după ce luă jurământul de credință arhanghelului, se aruncă în apă cu atâta putere, că se cutremurară adâncurile. Sf. Mihail, care atât aștepta, după ce trânti la pământ slugile lui Satanail, își luă sborul către al doilea cer cu podoabele raiului. Duhul cel rău, înțelegând că a fost amăgit, ieși din fundul «iezerului», dar Dumnezeu îngheță apa mării pe o adâncime de 200 de coți. Satanail nu se dă bătut, ci roase cu dinții ghiața și se ridică în văzduh după arhanghel. Îl ajunse aproape de cer și-l apucă de piciorul stâng și de mâna dreaptă. Sfântul Mihail, după sfatul Domnului, îl lovi cu spata și-l prăbuși în fundul mărilor. Dumnezeu așeză atunci pe Arhanghel în locul ce-l avusese mai înainte Satanail, și «multe întunerece de îngeri» veniră să slăvească pe biruitor” [5, p. 35-36].

Dar rolul cel mai important este acela de înger conducător al sufletelor oamenilor în drumul lor spre cealaltă lume [11, p. 469]4, fapt întărit prin prezența trupului neînsuflețit la picioarele Arhanghelului și a sufletului deasupra buciumului. El devine îngerul morții, cel care întâmpină sufletele celor decedați imediat ce acestea părăsesc trupurile, ajutându-le să treacă de cele 24 de vămi și apărându-le cu sabia de dracii care îndrăznesc să se apropie [2, p. 459]. Sabia curbată, pe care o ține în mâna stângă, poate semăna cu cea numită *cimettere*, a cărei imagine este destul de frecventă în ilustrarea Sinaxarelor pe pereții bisericilor [12, p. 109].

Arhanghelul Mihail este și purtător de lumină, dar și cel care va anunța sfârșitul lumii și judecata de apoi, „trâmbițând trâmbița cea de pe urmă” [2, p. 460], instrument care pe pristolnicul de la Iași s-a transformat în bucium. Acesta a devenit instrumentul reprezentat, în mod special, în scenele care țin de

ciclul Patimilor (în cele ale Prinderii și Batjocoririi lui Iisus, în Învierea tuturor morților, în Judecata de Apoi) [12, p. 194]. Astfel, împreună cu Arhanghelul Gavriil, „vor buciuma din buciume, ca să se trezească și să se întrupeze toți morții, pentru a se înfățișa înfricoșatei judecăți a lui Dumnezeu" [4, p. 143].

O altă piesă asupra căreia ne îndreptăm atenția este tot un pristolnic dublu, care are pe o față reprezentarea scenei Adormirii Maicii Domnului (fig. 3). Trupul Fecioarei, păzit de doi arhangheli cu sulițe, este susținut de doi apostoli, unul situat la cap, celălalt la picioare. Maica Domnului este încadrată de două grupuri a câte trei sfinți apostoli, în poziție aplecată, de închinare. Apostolul din extrema stângă are în mână o cădelniță. În registrul superior se remarcă chipul lui Iisus, binecuvântând și încadrat în mandorlă. De o parte și cealaltă a Mântuitorului sunt doi îngeri. În registrul inferior se găsește un arhanghel cu platoșă și sabie, ce taie mâinile bătrânului necredincios, care profera injurii la adresa Sfintei Maria. Scena descrisă nu e departe de imaginea ce reiese din Viețile Sfinților, fiind ulterior completată de iconografia tradițională.

Conform *Vieților Sfinților*, „după săvârșirea tuturor tainelor mântuirii noastre și după înălțarea Domnului Iisus la ceruri, Prea Curata și Prea Binecuvântata Fecioară Maria, Maica lui și Mijlocitoarea mântuirii noastre, s-a apropiat de prea cinstita și prea slăvita ei Adormire, fiind plină de zile. Deci dorind ea să iasă din trup și să se ducă la Dumnezeu, pentru că era cuprinsă de necurmată și necontenită dumnezeiască dorință ca să vadă prea dulcea și prea dorita față a Fiului său, ea se ruga Domnului cu căldură ca să o ia pre ea la Dânsul din valea aceasta a plângerii și să o ducă în bucuriile cele de sus și nesfârșite.

Fecioara zăcea cu cinste pre patul cel împodobit, se pregătise către fericita plecare, așteptând venirea la dânsa a Fiului și Domnului ei cel prea dorit. Deodată a strălucit în casă o lumină a dumnezeiești slave. De acea strălucire lumânările s-au întunecat, iar acoperământul casei se vedea deschis, și slava Domnului venea din cer. Atunci iată Hristosul, Împăratul slavei, cu arhangheli și cu îngeri, au vestit Prea Sfintei Fecioare Maria mai 'nainte că El se apropia către Prea Curata lui Maică. Ea s-a ridicat de pre pat, sârguindu-se întru întâmpinarea lui, și s-a închinat Domnului său" [11, p. 368; 13, p. 485, 486, 498-499].

Dar scena „Adormirii nu se bazează pe relatări scripturistice, pentru că acestea nu există, ci pe Sfânta Tradiție. Este în acord cu imnografia Bisericii, în special cu svetlina5 care se cântă în ziua de 15 august și în cele paisprezece zile care o preced: «Apostoli de la margini, adunându-vă aici, în satul Ghetsimani, îngropați trupul meu; și Tu, Fiule și Dumnezeul meu, primește duhul meu» [6, p. 131]. Ghetsimani este locul despre care imnul spune că Sfinții Apostoli s-au adunat pentru a înmormânta trupul sfânt al Maicii Domnului. De asemenea, este amintit în Evanghelia după Matei (26, 36), în cea după Marcu (14, 32) și în Evanghelia după Ioan (18, 1-2), numai că Ioan se referă la această grădină ca fiind spațiul unde «Iisus mergea adesea acolo cu ucenicii Săi»" [6, p. 132].

Prezența apostolilor în jurul Maicii Domnului face referire la un eveniment anterior care a avut loc după Înălțarea lui Iisus [6, p. 133]: „Atunci ei [apostolii] s-au întors la Ierusalim de la muntele ce se cheamă al Măslinilor, care este aproape de Ierusalim. […] Şi când au intrat, s-au suit în încăperea de sus, unde se adunau de obicei: Petru şi Ioan şi Iacov şi Andrei, Filip şi Toma, Bratolomeu şi Matei, Iacov al lui Alfeu şi Simon Zelotul şi Iuda al lui Iacov. Toţi aceştia, într-un cuget, stăruiau în rugăciune împreună cu femeile şi cu Maria, mama lui Iisus şi cu fraţii Lui" (*Faptele Apostolilor* 1, 12-14).

Fragmentul citat arată că între Maica Domnului şi apostoli a existat o strânsă legătură, ce a început odată cu Răstignirea lui Iisus, din momentul în care Prea Sfânta Fecioară şi ucenicul Ioan stăteau lângă Cruce, iar Iisus i S-a adresat mai întâi ei, apoi ucenicului Său: „A zis mamei Sale: «Femeie, iată fiul tău!» Apoi a zis ucenicului: «Iată mama ta». Şi din ceasul acela ucenicul a luat-o cu sine" (*Ioan* 19, 26-27).

Tema Adormirii Maicii Domnului este completată cu prezența a două mâini lipite de sicriul sau catafalcul în care este depusă Prea Curata. Sunt mâinile evreului Atonie care s-a prins de sicriu dorind să-l răstoarne şi astfel să împiedice procesiunea de îngropare. Arhanghelul care i-a tăiat mâinile este mesagerul lui Dumnezeu care îi pedepseşte pe toţi cei care uneltesc împotriva voinţei lui Dumnezeu şi a rânduielilor lui [1, p. 231].

Complexitatea detaliilor se remarcă şi în cazurile altor două pristolnice (fig. 6 şi 7), ce au în centru Crucea Răstignirii, însoţită de elemente cu o bogată încărcătură simbolistică. Crucea pe care a fost răstignit Iisus este fixată într-o stâncă, reprezentată schematic, în interiorul căreia apare un craniu cu două oase. Prin răstignirea lui Iisus, crucea, din instrument de ocară, a devenit lemn dătător de viaţă şi cel mai venerat obiect sfânt, prin roadele aduse de El, iar braţele ei simbolizează cele patru virtuţi: iubirea, răbdarea, ascultarea şi umilinţa, dar şi cele patru daruri ale mântuirii: deschiderea cerului, biruinţa asupra iadului, harul şi iertarea păcatului [1, p. 102].

Element de bază al creştinismului, în jurul crucii s-au creat legende. Una dintre ele este cea care leagă crucea de pomul cunoaşterii binelui şi răului din rai. La moartea lui Adam, fiii lui au decis să-i facă sicriul din pomul care a dus la păcatul izgonirii oamenilor primordiali din rai. Astfel, acel copac a fost tăiat şi dintr-o parte a lui a fost făcut sicriul lui Adam, restul fiind păstrat ca semn al amintirii acestui păcat, precum şi al promisiunii răscumpărării omenirii din păcat. Noe, primind poruncă să construiască arca, s-a folosit şi el de părţi din acest copac. La terminarea potopului, apele au purtat bucăţi din lemnul corabiei tocmai până în Ţara Sfântă. Un dulgher a luat acest lemn necunoscut şi a cioplit o masă mare şi grea ce s-a moştenit din generaţie în generaţie până în timpul lui Iisus. După ce Mântuitorul a fost condamnat la moarte, descendentul dulgherului a făcut din acea masă o cruce mare şi grea pe care a fost răstignit Hristos.

Aşadar, Iisus murea pe crucea făcută din lemnul păcatului adamic, lemn care devenea instrumentul ispăşirii păcatelor omenirii [20]. Adam este reprezentat, la baza crucii, ca un craniu cu două oase. Prin moartea lui Iisus pe cruce, a lui „Adam cel nou", s-a omorât moartea provenită din păcatul lui Adam şi toţi oamenii au înviat spre viaţa veşnică [1, p. 99].

Revenind la pristornice, precizăm faptul că în registrul superior sunt reprezentate, stilizat, soarele şi luna (fig. 7). Prezenţa lor e conformă cu versetul „Întuneric s-a făcut peste tot pământul […] întunecându-se soarele" (*Luca* 23, 44-45)6, întreg universul participând la momentul Răstignirii, cele două reprezentări fiind şi o constantă a ornamenticii noastre tradiţionale.

Alături de cruce sunt reprezentate trestia cu buretele din care i s-a dat lui Iisus să bea oţet spre a-şi potoli setea, dar şi lancea cu care ostaşul Longinus I-a împuns coasta pentru a verifica dacă murise: „Dar venind la Iisus, dacă au văzut că deja murise, nu I-au zdrobit fluierele. Ci unul din ostaşi cu sulița a împuns coasta Lui şi îndată a ieşit sânge şi apă" (*Ioan* 19, 33-34).

Sângele Mântuitorului, curgând din coasta Sa pe capul lui Adam, simbolizează răscumpărarea păcatelor omenirii: „Răscumpăratu-ne-ai pe noi din blestemul Legii cu scump Sângele Tău, pe cruce pironindu-te şi cu sulița împungându-Te, nemurire ai izvorât oamenilor, Mântuitorul nostru, slavă Ţie!"7

Prin jertfa Mântuitorului, crucea a devenit cinstită de toţi creştinii, deoarece prin ea începea mântuirea omenirii. Ea marca cumpăna dintre vechi şi nou, balanţa dintre adevărata cinstire şi falsa adorare [9, p. 188].

Din momentul condamnării la moarte prin răstignire, Iisus a purtat o cunună din spini, simbol iniţial al durerilor pricinuite de păcate, devenind pentru Hristos o întruchipare a pedepsei, a torturii. El a transformat-o într-o coroană (fig. 7), semn al victoriei asupra blestemului păcatului capital. În acelaşi timp este o referire la rugul în care a fost prins berbecul adus jertfă de Avraam (*Geneza* 22, 13) şi la rugul din care Dumnezeu a împuternicit pe Moise (Exod 3; se face referire la tot cap. 3) să elibereze poporul din robie [1, p. 97].

Dumnezeu a ales spinul pentru a marca contrastul dintre nemernicia lumii şi mărirea Tatălui ceresc, precum şi ca o dovadă că şi din cele mai neînsemnate lucruri poate ieşi la iveală măreţia Lui. Astfel, la naşterea lui Iisus, Dumnezeu a ales peştera, iar la moarte cununa de spini [1, p. 361], reprezentată în pristornicul din fig. 7 ca o adevărată coroană domnească.

Atenţia acordată detaliilor se remarcă şi la decorarea pristolnicului „Sfântul Agneţ" (fig. 5). Cuvântul *agneţ* vine de la lat. *agnus* (miel curat, nevinovat), Iisus fiind numit, atât în Vechiul, cât şi în Noul Testament, „miel". Agneţul este acea părticică pătrată tăiată, în timpul primei părţi a Proscomidiei, din prima prescură (unde se disting cel mai bine literele sigiliului IS HR NI KA), care mai apoi se pune pe disc. În acest caz, agneţul semnifică Mielul cel blând,

curat, care este pregătit să se jertfească pentru iertarea păcatelor omenirii [14].

Punerea agnețului în mijlocul discului, cu pecetea în sus, simbolizează faptul că Hristos s-a ridicat ca om cu fața spre cer, spre Tatăl, reluând comuniunea cu dumnezeirea, ce mai înainte fusese distrusă prin păcatul strămoșesc. Împungerea agnețului cu copia, de către preot, în partea cu literele IS, în timp ce rostește „Și unul din ostași cu sulița coasta Lui a împuns", simbolizează împungerea coastei lui Iisus de către ostașul roman. Faptul că, în urma acestui act, din corpul Mântuitorului au ieșit apă și sânge este amintit de preot prin cuvintele „Și îndată a ieșit sânge și apă", în timp ce toarnă în potir, apă și vin [18].

După scoaterea agnețului urmează tăierea, dintr-o altă prescură, a unei miride8 de formă triunghiulară pentru „cinstea și pomenirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu", așezându-o în partea dreaptă a acestuia. Așezarea acestei miride, rostind „Statut-a Împărăteasa de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și preaînfrumusețată", simbolizează jertfa lui Iisus din cadrul Sfintei Liturghii, făcută pentru slava Maicii Sale [18].

În partea stângă a agnețului sunt puse miridele pentru cele nouă cete de sfinți: Sfinții Îngeri, Sfinții Prooroci, Sfinții Apostoli, Sfinții Ierarhi, Sfinții Mucenici, Sfinții Cuvioși, Sfinții Doctori fără de arginți, Sfinții drepți Părinți Ioachim și Ana și toți Sfinții, împreună cu rugăciunile Sfântului a cărui Liturghie se săvârșește, simbolizând faptul că aceștia se bucură de aceeași slavă pe care o are și Iisus, dar legătura lor nu e așa de strânsă ca cea dintre Hristos și Maica Domnului [18].

În registrul inferior, spre completare, este prezentă, de două ori, monograma lui Iisus, fiecare fiind încadrată în câte un pătrat. În realitate, pe Sfântul Disc, sub agneț se mai puneau trei miride, de formă triunghiulară, mai mici decât cea a Maicii Domnului, dar mai mari decât cele nouă ale sfinților, iar mai jos se scot alte miride, separate în două grămezi mici de firimituri, destinate credincioșilor vii și morți. Scopul scoaterii acestora nu este împărtășirea din ele a credincioșilor, ci sunt puse acolo pentru a fi în apropierea Trupului Domnului.

Așezarea miridelor pe întregul disc reprezintă Nunta Mielului Hristos, înconjurat de Preasfânta Născătoare de Dumnezeu și de Înainte Mergătorul, urmat de Îngeri și de Sfinți. Se poate spune că așezarea miridelor, a acelor părticele de pâine, încadrând pe ambele părți Sfântul Agneț, reprezintă Biserica din cer, iar firimiturile de sub acesta, cele destinate tuturor credincioșilor (vii și morți), simbolizează Biserica de pe pământ [18].

Uneori, simplitatea domină, ceea ce aduce un farmec aparte. Astfel, locul cercurilor zimțate cu „dinți de lup" (fig. 2) este luat de pătratul cu zimți care încadrează simplu monograma lui Iisus (fig. 4).

Simbolizând jertfa Domnului Iisus Hristos și sacrificiul suprem făcut de El pentru a spăla păcatele omenirii, pristolnicele simple sau duble, aplicate pe prescuri sau pe litii, dincolo de simbolistică fac legătura dintre tradiția populară

și viața religioasă, dintre viața terestră și „cea de dincolo". Pristolnicele realizate de meșterul ieșean Costache Movileanu, care fac astăzi parte din colecția Muzeului Național al Țăranului Român, se remarcă prin migala și complexitatea detaliilor, reprezentând piese unice, mărturii ale unui meșteșug demult uitat.

ILUSTRAȚII

Fig. 1. ***Pristolnic dublu pentru prescuri („Sfântul Arhanghel Mihail").***

Fig. 2. ***Pristolnic simplu.***

Fig. 3. ***Pristolnic dublu pentru prescuri („Adormirea Maicii Domnului").***

Fig. 4. ***Pristolnic pentru prescuri și litii (datat: 18 iulie 1871).***

Fig. 5. ***Pristolnic „Sfântul Agneț" (datat: 14 februarie 1874).***

Fig. 6. ***Pristolnic cu două cercuri concentrice***

Fig. 7. ***Pristolnic.***

Foto Alice Ionescu, Muzeul Naţional al Ţăranului Român. Toate pristolnicele, în afara celor datate cu precizie, sunt din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi primele decenii ale veacului trecut, fiind utilizate în biserici din cartierul ieşean Tătăraşi.

Note

[1] *Nota redacției: Articolul a apărut anterior în Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, vol. XVII, Iași, 2017, p. 191-204. Este republicat cu permisiunea autoarei și în virtutea acordului de cooperare între MNEIN și Muzeul Etnografic al Moldovei. Referințele bibliografice din lucrare au fost adaptate la normele utilizate în Buletinul Științific.*

Cf. [17], proscomidia (gr. προσκομιδή, ή – proskomidi, i, de la προσκομίζειν – proskomizein = a aduce, a pune înainte, a oferi) este ritualul sau rânduiala introductivă a Sfintei și Dumnezeieștii Liturghii, care constă în pregătirea și binecuvântarea (afierosirea) Cinstitelor Daruri, adică a materiei (pâinea și vinul) jertfei liturgice.

[2] Matei 14, 15-21; Marcu 6, 35-44; Luca 9, 12-17; Ioan 6, 5-13. Aici și în continuare citățm ediția [10].

[3] Mai multe detalii privind simbolistica numărului șapte pentru creștini se găsesc la [1, p. 370]; [3, p. 174-178].

[4] Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român*, Bucureşti, Editura Paideia, 2001, p. 469.

[5] Literal în slavonă (rusă, bulgară etc.) înseamnă „lumină"; în imnografia ortodoxă este o stihiră particulară, care se numește și luminândă (cf. https://ro.orthodoxwiki.org/List%C4%83_de_arhaisme_%C3%AEn_c%C4%83r%C8%9Bile_de_cult).

[6] Luca 23, 44-45.

[7] Cf. [19]; acesta este un psalm care se citește după a V-a Evanghelie a Patimilor (Matei 27, 3-32)

[8] Cf. [16]. Miridele sunt părticelele pe care preotul le scoate din prescurile (darurile) aduse la altar de credincioși, pentru pregătirea Cinstitelor Daruri pe care preotul le sfințește la Liturghie, în timpul Sfintei Euharistii.

Bibliografie

1. Pr. Aga Victor. Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor). Timișoara: Editura „Învierea", 2005.

2. Antonescu Romulus. Dicționar de simboluri *și* credințe tradiționale românești. Iași: Editura Tipo Moldova, 2016.

3. Behaeghel Julien. Biblia în lumina simbolurilor. Traducere de Rita Chirian. Pitești: Editura Paralela 45, 2010.

4. Berdan Lucia. Totemism românesc. Structuri mitice arhetipale în obiceiuri, ceremonialuri, credințe, basme. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2001.

5. Cartojan Nicolae. Cărțile populare în literatura românească. Vol. II. *Epoca influenței grecești*. București: Editura pentru Literatură și Artă Regele „Carol II", 1938.

6. Cavarnos Constantine. Ghid de iconografie bizantină. Traducere de Anca Popescu. Îngrijitor de ediție și coordonator artistic: Ștefan Ionescu-Berechet. București: Editura Sophia, 2005.

7. Dimitriu Oana Lucia, Balaci Roxana. Colecția de pistornice Movileanu-Bobulescu. Îndrumător științific: Acad. Răzvan Teodorescu. Iași: Editura Timpul, 1998.

8. Gaster M. Literatura populară română. Bucureşti: Ig. Haimann, Librar-Editor, 1883.

9. Pr. Ioniță Alexandru M. Despre Sfânta Cruce. În: „Ortodoxia", anul LVIII, 2007, nr. 1-2.

10. Noul Testament cu Psalmii. Tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod. București: Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1972.

11. Olteanu Antoaneta. Calendarele poporului român. Bucureşti: Editura Paideia, 2001.

12. Solcanu Ion I. Artă *și* societate românească (sec. XIV-XVIII). Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2002.

13. Viețile Sfinților carii sunt prăznuiți de sfânta noastră Biserică creștină ortodoxă de răsărit, luna august, vol. XII, Bucureşti, 1906.

14. http://www.crestinortodox.ro/liturgica/liturghia/agnetul-miridele-cadrul-sfintei-liturghii-70753.html (accesat 01.06.2021).

15. http://www.crestinortodox.ro/parinti/parintele-constantin-bobulescu-140885.html (accesat 01.06.2021).

16. https://dervent.ro/dictionar (accesat 01.06.2021).

17. https://doxologia.ro/viata-bisericii/interviu/ce-este-sfanta-proscomidie (accesat 01.06.2021).

18. https://doxologia.ro/viata-bisericii/liturgica/cum-se-aseaza-miridele-la-proscomidie-pe-sfantul-disc-de-ce (accesat 01.06.2021).

19. http://www.nistea.com/postul-mare/cele-12-evanghelii-ale-patimilor-domnului.htm (accesat 01.06.2021).

20. https://parintelecalciu.wordpress.com/2008/04/07/sfanta-cruce-legenda-si-istorie (accesat 01.06.2021).

Abstract

SEALS FROM THE MOVILEANU-BOBULESCU COLLECTION FROM THE HERITAGE OF THE NATIONAL MUSEUM OF ROMANIAN PEASANT. From the typology of religious art objects belonging to the National Museum of Romanian Peasant, we remark a special category, that of religious seals. The valuable pieces, part of Movileanu-Bobulescu Collection, are remarkable by the scrupulousness of the hand work and by details complexity. Entered in the museum's collection in 1999, having been donated by Constantin Bobulescu's family – a descendent of Movileanu family – these religious seals, of a rare goodliness, valued by different exhibitions, are unique pieces, testimonials of a long forgotten handcraft and mark of the spiritual richness of Romanian people.

Keywords*: patrimony, National Museum of Romanian Peasant, religious seal, wafer, litia, cross, Jesus Christ, Holly Mother, crucifixion, Adam.*

Doctor în istorie, muzeograf,
Muzeul Naţional al Ţăranului Român, Bucureşti – România

EVENIMENTE

REZULTATELE PROIECTULUI „ACCES EGAL, BAZAT PE DREPTURILE OMULUI, AL PERSOANELOR CU DIZABILITĂŢI DE VEDERE ŞI AUZ LA PATRIMONIUL MUZEAL”

Cum ar fi lumea dacă nu am vedea, sau am avea vederea foarte slabă, percepând lumea mai mult intuitiv şi din ceea ce ţinem minte că aşa ar trebui să fie? Cum ar fi dacă în viaţă ne vom baza doar pe auz şi pe senzaţii? Sau cum ar fi, dacă am omite toate sunetele şi ne-am pomeni într-un ocean de tăcere? Pentru majoritatea dintre noi, aceasta ar însemna o catastrofă. Cu toate acestea, astfel de oameni există, ei sunt alături, deprinşi să tacă, să nu ceară. Ei au destule greutăţi în toate privinţele: sistem de învăţământ, securitate, medicină, angajare în câmpul muncii, viaţă cotidiană. Unii dintre ei se descurcă, cu susţinerea familiei, a instituţiilor de stat. Lucrurile ar putea fi îmbunătăţite în toate privinţele, dacă am şti să comunicăm deschis cu ei, să le oferim ajutor, oportunităţi, susţinere. Pe lângă necesităţile de care ar avea nevoie o persoană ce nu vede sau nu aude, una, la fel de importantă, este necesitatea de socializare, de cunoaştere şi îmbogăţire spirituală.

O astfel de oportunitate a fost creată recent la Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Prin metoda audiodescripţiei a fost înregistrat textul despre principalele complexe naturale din ţară: Înălţimile Nistrului, Codrii, Bălţile şi Stepa. De asemeni, a fost descrisă Harta-machetă din centrul sălii. Informaţia este expusă în limbile română, rusă, franceză şi engleză, oferind şanse egale vizitatorilor locali şi de peste hotare. Totodată sunt prezentate înregistrări video cu translator mimico-gestual. Fiecare compartiment din Sala 2 „Natura Moldovei” are câte un QR cod. Scanând QR codul cu tableta din muzeu sau cu propriul telefon mobil, vizitatorul are posibilitatea să asculte informaţii despre relieful accidentat şi stâncos, cu forme ciudate şi bizare, şlefuite şi modelate de-a lungul timpului de către apele nestăvilite ale bătrânului Nistru, despre vegetaţia saxicolă şi covorul verde cu plante precum vetricea, coada şoarecelui, cimbrul, jugărelul, sovârful, pojarniţa şi romaniţa. Veţi afla că, peste această ambianţă verde, zboară şoimul rândunelelor, şorecarul comun, porumbelul de stâncă, cioara, corbul, barza albă. În crânguri se întâlnesc păsări precum fazanul, gaiţa, grangurul, dar şi alte vietăţi: jderul de piatră, nevăstuica, şarpele cu abdomenul galben. La compartimentul „Codri şi păduri” sunt informaţii despre mistreţi, bursuci, căprioare, dihori, chiţcani şi bufniţe. Complexul natural „Bălţile” conţine informaţii despre nufărul alb, papură, castanul de baltă şi despre păsări precum egreta mică, lebăda de vară, cormoranul mare, piţigoiul pungar, pescăruşul, corcodelul, lişiţa, bătăuşul şi pelicanul. În „Stepe” este descrisă altă floră şi faună: plante specifice zonelor mai aride, în care mişună hârciogi, ţiştari, potârnichi, vânaţi de şoimi diverşi.

În centrul Sălii „Natura Moldovei” se află harta-machetă a Republicii Moldova, confecţionată la sfârşitul anilor ’80 ai secolului trecut de către I. Belenki şi E. Costiuc. Aici găsiţi informaţii despre teritoriul Republicii Moldova, reflectat la scară mică, cu amplasarea geografică a ecosistemelor naturale, gradul lor de valorificare de către om, specificul reliefului care a determinat atât locul aşezărilor umane, cât şi formarea caracterului populaţiei locale.

Aceste locuri și vietăți le-ați văzut și despre ele ați auzit, cel puțin o dată în viață. Cum ar fi să le percepeți altfel: ați putea să puneți căștile în urechi, să închideți ochii și să ascultați, de parcă ați fi în sânul naturii, pe malul unui râu, într-o poieniță din codru, pe o barcă în mijlocul lacului sau pe fânul proaspăt cosit în câmpie, dimineața, când este răcoare și rouă și cântă ciocârliile? Și dacă cineva v-ar povesti ce se întâmplă în jur: cum este râul, ce plante cresc pe mal, cum este codrul, ce păsări și animale sălbatice mișună pe lângă ape sau în câmpie, cum arată ele, ce dimensiuni au, unde trăiesc, cu ce se hrănesc, unde migrează, de ce în mediul lor natural sunt mai puține specii decât în trecut? V-ați imaginat.

Acest proiect ce poartă genericul „Acces egal, bazat pe drepturile omului, al persoanelor cu dizabilități de vedere și auz la patrimoniul muzeal", a fost implementat de Alianța INFONET, în parteneriat cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Asociația Surzilor din Republica Moldova, RADIOVISION și Centrul Național de Informare și Reabilitare a Asociației Nevăzătorilor din Moldova, cu suportul financiar al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării, în cadrul Programului de proiecte culturale desfășurate de organizațiile necomerciale 2020.

Partea științifică a proiectului a fost elaborată de către Irina Badiuc și Sergiu Pană. Textul științific, în limbaj accesibil beneficiarilor pentru orice vârstă, a fost tradus în limbile rusă, engleză și franceză. Redactarea și adaptarea textului la necesitățile persoanelor cu deficiențe de vedere și auz a fost realizat de către Petru Vicol și Elena Cojocari. Textul a fost sonorizat de către muzeografi MNEIN și de specialiști în domeniu (Mariana Țâbuleac-Ciobanu, Anghelina Nagară, Silvia Chirilă, Natalia Mucerschi și Alexandru Antocian). Partea tehnică a sonorizării a fost realizată de către Viorel Zaporojan, expert al Centrului Național de Informare și Reabilitare a Asociației Nevăzătorilor din Moldova. Interpretarea în limbaj mimico-gestual aparține membrilor Asociației Surzilor din Republica Moldova, cu îndrumarea Nataliei Babici și a lui Evgheni Munteanov. Mediatizarea și administrarea paginii web a fost realizată de Adriana Hadjiradev.

Petru Vicol, director general, Elena Cojocari, director adjunct Proiecte Culturale și Educative, MNEIN.

În vederea accesibilizării patrimoniului muzeal pentru persoanele cu dizabilităţi, în anul 2018 a fost editat Ghidul Expoziţiei permanente „Omul - Natura - Cultura" în limbajul Braille. Totodată a fost completată colecţia muzeală cu machete ale exponatelor din expoziţia de bază a muzeului: piese etnografice din ceramică, fibre vegetale, lemn, fier, dar şi din patrimoniul natural – păsări şi animale împăiate. Machetele pieselor au fost realizate de către meşterii populari şi de către taxidermişti, astfel creând o oportunitate mai bună de a promova meşteşugurile tradiţionale. Aceste exponate pot fi cunoscute prin atingere, pot fi utilizate în cadrul atelierelor şi lecţiilor tematice. Era necesară şi sonorizarea excursiei prin muzeu, astfel fiind dat startul audiodescripţiei.

Audiodescripţia este o tehnică ce prevede descrierea anumitor forme de artă precum teatrul, opera, produsele media, filmele, excursiile audio prin muzee, pentru persoane cu deficienţe de văz. În multe ţări, această practică este utilizată la scară largă în majoritatea instituţiilor muzeale.

Pentru persoanele cu deficienţe de auz a fost necesară o altă abordare: o simplificare şi o adaptare a textului, de către translatori mimico-gestuali. Informaţia transmisă prin acest limbaj este însoţită de imagini ale ecosistemelor, a florei şi a faunei expuse în Sala 2, pentru a putea fi concepută mai uşor. Limbajul mimico-gestual, denumit generic şi *limbajul semnelor*, este o traducere conceptuală, iar echivalenţa cu un limbaj cunoscut de noi nu este întotdeauna exactă. Mai sunt folosite *dactilemele* – echivalente directe ale literelor din alfabet, pentru a reda vizual, „pe litere", diverse cuvinte sau substantive proprii. Informaţia este accesibilă pentru nativii cu dizabilităţi de auz de origine română şi rusă.

În Republica Moldova locuiesc circa 177 de mii de persoane cu dizabilităţi. Viaţa lor este mult mai dificilă, ei fiind nevoiţi să facă faţă provocărilor de sănătate, de integrare şi cheltuieli pentru întreţinere. Unii au găsit oportunităţi de lucru creativ, deprinzând un meşteşug în şcoală, colegiu, sau transformând un hobby în sursă de venit.

Elena Cojocari, director adjunct Proiecte Culturale şi Educative, MNEIN, Viorel Zaporojan, expert, Centrul Naţional de Informare şi Reabilitare a Asociaţiei Nevăzătorilor din Moldova.

Unele organizaţii non-guvernamentale elaborează programe, ce contribuie la dezvoltarea abilităţilor de trai independent şi incluziune în comunitate pentru aceste persoane, oferindu-le consiliere, informare şi îndrumare, uşurându-le adaptarea la viaţa în comunitate.

În vederea acestui fapt, în decembrie 2020, Alianţa INFONET, în colaborare cu Muzeul

Național de Etnografie și Istorie Naturală, a realizat ateliere de ceramică, în cadrul proiectului „Acces egal, bazat pe drepturile omului, al persoanelor cu dizabilități de vedere și auz la patrimoniul muzeal".

Muzeografii organizează sistematic ateliere tematice, mai ales cu copiii cu necesități speciale, asigurând continuitatea activităților muzeale nu doar la nivel de cunoaștere, dar și de aplicație. În condiții de pandemie, pentru a evita infectarea cu virusul COVID-19, atelierele au fost organizate, respectând recomandările Comisiei Naționale Extraordinare de Sănătate Publică. Înregistrarea video a evenimentelor a fost translată on-line pentru beneficiarii asociațiilor persoanelor cu dizabilități de vedere și dizabilități de auz, prin intermediul rețelelor de socializare și canalelor radio.

Evenimentul a fost găzduit în atelierul de creație al meșterilor populari Lilian și Ruslan Scutelnic din Chișinău. Acest atelier, în afara faptului că întrunește condițiile tehnice necesare parcurgerii tuturor etapelor prelucrării artistice a ceramicii, include un spațiu de creație destinat vizitatorilor de toate vârstele, dornici de a cunoaște și de a parcurge principalele etape ce țin de modelarea artistică a lutului. În alegerea locației desfășurării atelierului s-a ținut cont de condițiile necesare unor persoane cu dizabilități de vedere și auz. La fel de importantă a fost și atitudinea binevoitoare a meșterilor, împărtiali cu fiecare vizitator, indiferent de necesitățile acestora. Am ales anume prelucrarea ceramicii, deoarece este un proces plăcut, inofensiv, creativ, vizual și tactil.

La acest eveniment demonstrativ au participat elevele Liceului Teoretic cu profil de arte „Nicolae Sulac" din Chișinău, care au fost intermediari la transmiterea competențelor creative. Învățător și ghid al procesului de creație a fost meșterul popular Lilian Scutelnic. El a explicat cum trebuie să fie modelată o căsuță decorativă din ceramică, arătând toate etapele pe care le parcurge lutul, până se obține o piesă de decor sau un obiect utilitar.

Tot procesul a fost filmat detaliat, iar explicațiile meșterului au fost traduse în limbaj mimico-gestual pentru beneficiarii Asociației persoanelor cu dizabilități de auz. Beneficiarilor Asociației persoanelor cu vedere slabă le-a fost propusă audiodescripția întregului proces.

Acest gen de ateliere vor avea continuitate, atât la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, cât și în spațiile special amenajate de către meșterii populari. Activitatea meșterilor pune în valoare tradiția meșteșugurilor locale și creează oportunitatea de socializare, de deprindere a noi competențe și aptitudini pentru fiecare membru al societății, pentru a facilita dezvoltarea personală a fiecăruia. Dorim ca acest gen de activități să fie repetate periodic, iar muzeul să ușureze legătura dintre tradițional și modern și să ofere oportunități egale pentru fiecare.

Membrii echipei de implementare a proiectului consideră că trebuie organizate campanii informaționale pentru schimbarea mentalității membrilor comunității față de persoanele cu dizabilități. Participând la ateliere meșteșugărești în cadrul muzeelor, persoanele cu dizabilități vor avea posibilitatea să se integreze în societate, să capete independență și să se simtă utile.

În această ordine de idei, persoanelor cu deficienţe de vedere li s-a oferit încă un produs cultural – este vorba de filme ce pot fi văzute şi cu ochii închişi. La etapa actuală, micile ecrane sunt prezente în fiecare casă, operele literare au fost ecranizate, iar filmul a devenit o operă de artă în sine. În afara faptului că zilnic avem posibilitatea să admirăm lumea din jurul nostru, putem alege ce să citim sau ce să privim. Pentru persoanele cu deficienţe de vedere aceste lucruri sunt doar un vis.

La etapa actuală, tehnologia modernă permite realizarea unor asemenea programe care să ajute persoanele cu dizabilităţi de vedere nu doar să audă, dar şi să vadă, astfel putem face viaţa acestor persoane mai frumoasă. Pentru a uşura accesul persoanelor cu deficienţe de vedere la informaţia cuprinsă într-o carte tipărită, s-a impus dezvoltarea unui sistem de accesibilizare a cărţii. Standardul Daisy este unul internaţional şi se găseşte în toate marile biblioteci ale lumii.

Pentru a prezenta operele cinematografice persoanelor cu probleme de vedere se utilizează audiodescripţia. Aceasta este o tehnică, prin care se descriu anumite forme de artă precum teatrul, opera, produsele media, filmele, excursiile audio prin muzee, grădini publice şi zoo. Vocea prezentatorului creează în imaginaţia persoanelor cu vederea slabă tot ce se întâmplă pe ecran, pe scenă sau în preajmă. Acest comentariu este asemănător cu transmiterea unui meci de fotbal la radio: ascultătorul nu vede, dar îşi închipuie stadionul, tribunele şi sportivii. Modalitatea corectă de a reda operele cinematografice prin audiodescripţie permite ca ascultătorii să simtă intensitatea momentelor din film. Astfel de filme pot fi prezentate în cinematografe obişnuite. Persoanele cu probleme de vedere ascultă filmul în căşti speciale, ceea ce nu creează dificultăţi pentru alţi spectatori

Audiodescripţia are trăsături specifice: de exemplu, pentru persoanele care au pierdut vederea cu timpul este mai uşor să redai ceea ce întâmplă pe ecran, deoarece el ţine minte formele, culorile şi alte detalii pe care nu le poate percepe o persoană care este oarbă de la naştere. Audiodescripţia poate fi pregătită din timp şi sincronizată acţiunilor filmului sau poate fi realizată

Prezentarea şi testarea versiunii audio a ghidajului din Sala 2 „Natura Moldovei", MNEIN.

sincron, cu ajutorul unui ghid care cunoaște cum să comenteze o piesă de teatru, o vizită la zoo sau la grădina botanică, în direct.

Datorită Alianței INFONET și Asociației Surzilor din Republica Moldova RADIOVISION, a fost realizată audiodescripția mai multor filme, precum:

- „Ekvtime: omul lui Dumnezeu", film artistic în limbile georgiană și română, cu subtitrare în limba engleză (regizor și producător Nikoloz Khomasuridze; traducere în limba română Maria Balan; prezentator text audiodescripție Victor Koroli; prezentatoare text dublaj Mariana Ţâbuleac-Ciobanu; montare de sunet și imagine Viorel Zaporojan);

- „Dimitrie Cantemir", film artistic în limbile română și rusă (scenariul Vlad Ioviță; regia Vlad Ioviță și Vitalie Calașnicov; audiodescriptori Elena Cojocari, Eleonora Lazarenco, Viorel Zaporojan, Victor Koroli; prezentatoare text Mariana Ţâbuleac-Ciobanu; montare de sunet și imagine Viorel Zaporojan);

- „Călărași – un ținut la poarta raiului", film etnografic în limba română (regizor Dumitru Grosei; producător Arcadie Plăcintă; audiodescriptori Victor Koroli, Elena Cojocari; prezentator Victor Koroli; montare de sunet și imagine Viorel Zaporojan);

- „Maria Mirabela", film de animație, coproducție „Moldova-film", „Soiuzmultfilm" și Casa de filme nr. 5 București, România, cu participarea Sovinfilm, în limbile română și rusă (regia Ion Popescu Gopo, Natalia Bodiu; scenariu Ion Popescu Gopo; muzică Eugen Doga; audiodescriptor Elena Cojocari; prezentatoare Mariana Ţâbuleac-Ciobanu; montare de sunet și imagine Viorel Zaporojan);

- „Țigănești-Kurgan-Țigănești", desen animat în limba română (regia și scenariul Ghenadie Popescu; audiodescriptor Elena Cojocari; prezentatoare Mariana Ţâbuleac-Ciobanu; montare de sunet și imagine Viorel Zaporojan).

Primele patru filme au fost realizate în cadrul proiectului „Dezvoltarea și popularizarea tehnicilor de audiodescriere a filmelor în țările EAP", implementat de Fundația „HumanDoc" din Polonia, în parteneriat cu Fundația „Opening Art and Culture" (Polonia), „Apogeum" (Cehia), „Trnka.sk" (Slovacia), „Tomorow start today" (Georgia), „Green Cross Society" (Ucraina), „Zoo Poznań" (Polonia) și „Alianța INFONET" (Republica Moldova), cu suportul financiar al International Visegrad Fund.

Desenul animat „Țigănești-Kurgan-Țigănești" a fost creat de către copiii participanți la Școala de vară „Țigăneștiu nostru - ediția a II-a" (2019), în cadrul atelierului de animație. Acest proiect, condus de către Ghenadie Popescu, a fost cel mai solicitat și cel mai inedit din cadrul școlii de vară. Scenariul animației a fost bazat pe mărturia lui Vasile Vieru din satul Țigănești, supraviețuitor al deportărilor în Siberia. În toamna anului 2018, Ghenadie Popescu i-a solicitat un interviu, pe care l-a alăturat colecției sale de mărturii accesibile publicului pe site-ul www.deportari.md. Copiii participanți la școala de vară au aflat o istorie de viață, acceptând cu greu să creadă că șapte ani din copilăria și adolescența unui om nevinovat au fost petrecuți în înghețata Siberie. Vasile Vieru a plecat la Domnul în primăvara anului 2019. Povestea vieții lui este însă acum cunoscută prin intermediul copiilor: ei au desenat personajele din

amintirile lui Vasile Vieru, le-au decupat din hârtie, le-au cusut și le-au făcut mobile. Fiecare copil a ilustrat câte o frază din istoria lui Vasile Vieru. Sub lentila aparatului de fotografiat, personajele au prins viață din multe sute de mișcări succesive. După ce a fost realizat desenul animat, echipa de cercetași a vizitat-o pe văduva lui Vasile Vieru, care le-a arătat o fotografie cu Vasile și mama lui în Siberia. Întâlnirea cu imaginea reală a personajelor a fost o mare surpriză și o mare emoție. Un băietan de vreo 14 ani și o mamă îndoliată, dar plină de o forță sufletească copleșitoare, privesc din peticul de hârtie fotografică. Suferința lor este o pagină din istoria satului Țigănești, raionul Strășeni, dar și din istoria neamului nostru. Acest proiect cultural, „Țigănești-Piscu-Țigănești", pe firul istoriei dus-întors, a fost cofinanțat de AFCN și realizat de Asociația Gaspar, Baltasar & Melchior/ Școala de la Piscu. Datorită audiodescripției acestui desen animat, persoanele cu dizabilități de vedere au avut, pentru prima dată, ocazia să cunoască o mică parte din istoria locală recentă.

Eleve de la Liceul Teoretic cu profil de arte „N. Sulac", Chișinău, în atelierul de ceramică al fraților Lilian și Ruslan Scutelnic.

Ca instituție de cultură, muzeul este unul dintre cele mai propice locuri care oferă senzații plăcute vizitatorilor. Unul din obiectivele lucrătorilor muzeului este de a învăța oamenii să interacționeze cu cei care au dizabilități de vedere și auz, să înțeleagă lumea lor de senzații pentru a crea o relație interumană mai bună. Ne dorim o perspectivă de dezvoltare a accesibilității patrimoniului cultural pentru persoanele cu necesități speciale din alte instituții de cultură.

Elena COJOCARI,
drd., director adjunct Proiecte Culturale și Educative, MNEIN

EXPOZIȚIA „APA ÎNTRE CER, PĂMÂNT ȘI VEȘNICIE”

În miezul verii, când tot ce-i viu suferă de sete, la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a fost vernisată Expoziția „Apa între cer, pământ și veșnicie”. E o expoziție amplă, cu caracter interdisciplinar, în care se regăsesc piese din domeniile geologiei, botanicii, zoologiei, etnografiei, cărți vechi, icoane și alte obiecte de cult ortodox. Fiecare compartiment relevă aspecte semnificative ale resurselor acvatice, în natură și în cultura umană. Evocând realitățile mediului natural și modul cum au fost valorificate în societatea tradițională, Expoziția „Apa...” se află în consonanță cu mesajul Expoziției permanente „Natura. Omul. Cultura”. O individualizează interpretarea alegorică a universului acvatic, inspirată din teologia creștin-ortodoxă. Traseul expozițional începe cu relatarea biblică despre Facerea lumii, când Dumnezeu a despărțit apele de uscat. Continuă cu simbolismul creștin al viețuitoarelor marine. Autorii punctează prezența apei în *Vechiul Testament*, în *Evanghelii* și în Tainele Bisericești, ajungând până la credințele, obiceiurile și sărbătorile populare dedicate apei. În centrul expoziției se află o barcă în care stau patru figuri umane ținând un năvod. Deasupra oamenilor, paradoxal, se află un pește. E o reprezentare simbolică a celor patru Evangheliști și a lucrării de răspândire a credinței creștine în lume, comparată în *Biblie* cu pescuitul. Corabia închipuie alegoric Biserica, iar peștele, încă din primele veacuri creștine, este simbolul Domnului Iisus Hristos.

Autorii primului panou informativ din expoziție, cu caracter introductiv, subliniază importanța resurselor acvatice pe glob. Acestea sunt distribuite neuniform și depind de variațiile sezoniere ale precipitațiilor. 98% din apa planetară este sărată, nu poate fi folosită în alimentație, irigații sau tehnologii industriale. Republica Moldova se află într-o regiune cu umiditate insuficientă. Deși pe teritoriul țării curg peste 3200 de râuri, majoritatea au dimensiuni reduse (nu depășesc 10 km). Vizitatorii pot vedea pe hartă (autor – Dorin Lozovanu) rețeaua hidrografică a țării noastre. În continuare, pe alte panouri e prezentată apariția primelor organisme vii în apă și evoluția lor de-a lungul epocilor geologice (Hadean, Arhean, Proterozoic, Fanerozoic, Mezozoic, Cainozoic). Exponatele din vitrina alăturată ilustrează specii de animale acvatice, apărute înaintea omului – stele de mare, arici de mare, moluște, etc.

Flora și fauna acvatică sunt astăzi de o diversitate remarcabilă. Ne putem convinge de acest fapt vizitând Rezervația Biosferei „Prutul de Jos”, inclusă în Rețeaua Mondială UNESCO a Rezervațiilor Biosferei. Curatorii expoziției i-au dedicat un compartiment separat. Pe teritoriul Rezervației „Prutul de Jos”, un adevărat muzeu al biodiversității, coabitează 400 de specii de plante, 203 specii de păsări, 39 specii de mamifere, 41 specii de pești, 9 specii de amfibieni. Vizitatorii expoziției au avut ocazia să admire câteva specii rare de păsări, reprezentative pentru această rezervație, din colecțiile MNEIN: cormoranul mic, cormoranul

mare, pelicanul comun, pescărușul, barza neagră etc.

O altă regiune valoroasă prin patrimoniul său natural e Zona umedă „Nistrul de Jos", care beneficiază de statut de zonă internațională conform Convenției Ramsar. Aici se întâlnesc variate biotopuri de luncă inundabilă, păduri seculare de plopi și de frasin, 147 specii de plante superioare, 228 specii de păsări, 80 de specii de pești și 34 de specii de libelule. Unele dintre aceste vietăți au căpătat valențe spirituale în imaginarul creștin. Pe panourile adiacente citim texte liturgice și interpretări teologice, contemplăm miniaturi medievale, tablouri din epoca Renașterii și Barocului, inspirate din acest simbolism. Melcul semnifică credința și smerenia (imaginea lui apare în câteva picturi consacrate *Bunei vestiri*). Scoica a devenit un atribut al iconografiei Apostolului Iacov. Se zice că, în timpul misiunii de predicare a Evangheliei pe meleagurile iberice, Sf. Iacov folosea o scoică pentru a cere mâncare și apă. Potrivit unei legende creștine, pelicanul își hrănește puii cu propriul sânge, când aceștia suferă de foame, de sete ori sunt vătămați de jigănii otrăvitoare. În consecință, pelicanul a devenit o imagine a Mântuitorului Care S-a jertfit pe Cruce pentru a răscumpăra omenirea din robia păcatului.

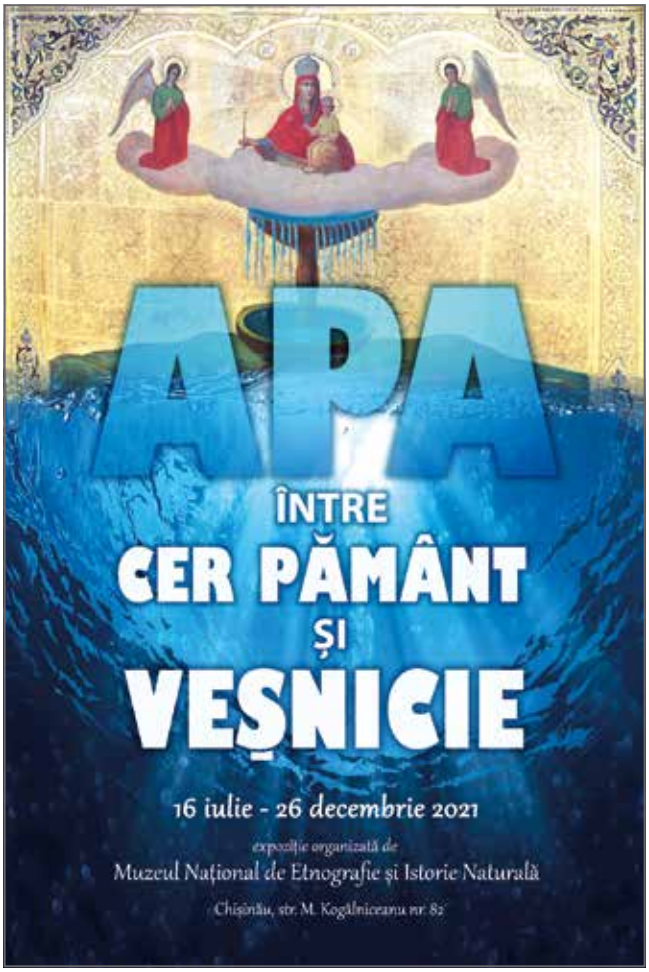

Fig. 1. ***Afișul expoziției.*** *Autoare: V. Gorencu.*

Tematica creștină continuă cu o hartă a mănăstirilor rupestre din bazinul Nistrului –Comarova, Lomacineț, Liadova, Bușa (în Ucraina), Rudi, Holoșnița, Cosăuți, Japca, Socola, Saharna, Horodiște (Țipova), Butuceni (Republica Moldova). Alături de hartă sunt reproduse fragmente din studiile regretatului arhitect și etnograf Eugen Bâzgu. Autorul se referă la vechimea acestor locașuri și la rolul lor în răspândirea creștinismului în spațiul nord-pontic.

Următorul compartiment al expoziției ne aduce în atenție valorizările apei în cultul creștin-ortodox. Subiectul e ilustrat de piese de cult utilizate la Botez, Sfânta Împărtășanie, în rugăciunile de chemare a ploii. Preotul și cercetătorul Manole Brihuneț, protoiereu mitrofor, a oferit din colecția personală mai multe tipărituri românești din sec. XVIII-XIX, din care se citea la slujbele respective în biserici. Ne atrage atenția un *Molebnic,* editat în 1815, la Chișinău, în tipografia întemeiată de Sf. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni. Icoanele de dimensiuni mari, pe pereții sălii, provin din colecția Prot. mitr. M. Brihuneț, precum și din Galeria Colecțiilor „Petru Costin” a Consiliului Raional Ialoveni. Ele îi înfățișează pe Sfinții Prooroci Ilie (stăpânul fulgerelor și al ploilor) și Iona (care a fost aruncat în mare, petrecând trei zile în trupul unei balene), Botezul Domnului, Maica Domnului cu Pruncul „Izvorul Tămăduirii”, Minunea Sf. Arh. Mihail din Colose (Frigia). În spațiul pruto-nistrean, există mai multe izvoare tămăduitoare, situate mai ales pe lângă mănăstiri (Hagimus, Cușelăuca, Saharna).

A treia secțiune amplă a expoziției e consacrată apei în cultura populară românească. Planșele pregătite de cercetătoarea Maria Ciocanu ne familiarizează cu ființele fantastice care populează râurile, lacurile și marea (Știma apei, Dulful Mării, Sorbul apelor), cu Apele Sâmbetei și Duminicii care fac legătură între lumea noastră și infern, respectiv, paradis. Prin intermediul unui șir de texte și piese muzeale sunt evocate tradițiile populare ce implică folosirea apei – Boboteaza, stropirea ogoarelor și pomilor cu agheasmă la Sf. Trifon și de Mucenici, spălatul pe cap de Sfântul Toader și Florii, spălatul cu rouă la Sf. Gheorghe, scăldătoarea rituală a miresei înainte de nuntă etc. Dintre exponatele prezentate, menționăm darurile cu care e răsplătită munca fântânarului (căciulă, bundiță, ștergare), ulciorușele cu lapte și cireșe, care se

Fig. 2. ***Alegoria „pescarilor de oameni”.***

Fig. 3. ***Pomeni la Duminica Mare.***

dau de pomană la Duminica Mare. În una din vitrine aflăm figura unui Caloian (provine din s. Câșlița Prut, r. Vulcănești, baștina folcloristului Valeriu Chiper, donatorul piesei), alături de corespondentul lui bulgar, numit Gherman (adus de folclorista Ana Pagur). Ambele figurine antropomorfe, utilizate la invocarea ploii, au fost modelate din pământ. Sunt așezate în sicriu, înfrumusețate cu flori, iarbă și conuri de brad, având înfiptă în piept câte o lumânare. O altă piesă rituală, prin care se invocă ploaia, este Paparuda, cunoscută la români, bulgari și alte popoare. O paparudă din iarbă, inclusă în actuala expoziție, ne-a

Fig. 4. ***Motivul valului în ornamentica populară.***

Fig. 5. ***Caloianul și Ghermanul.***

oferit neobosita folcloristă Ana Pagur și provine din satul Victorovca, comuna Ciobalaccia, raionul Cantemir.

Imaginea apei în arta populară completează discursul expozițional. Motivul *valul apei* se întâlnește pe scoarțe, pe cămășile cu altiță și vasele de ceramică. Apa a constituit o importantă resursă în economia satului tradițional. În această ordine de idei, sunt expuse piese utilizate pentru spălatul rufelor la râu: ladă din lozie, pentru transportarea îmbrăcămintei, un „mai de rufe” sau „măngălău”, pieptene pentru firele vegetale puse la topit în râu. Un amplu material informativ, compilat din publicațiile cercetătorilor Eugen Bâzgu și Varvara Buzilă, este consacrat fântânilor și altor mijloace tradiționale de captare a apei. Într-un colț al sălii expoziționale a fost reconstituită o fântână de lemn, cu val și ciutură. Un pod butaforic, însoțit de stuf și păsări acvatice, sugerează ambianța unui râu. În planșa de alături, intitulată „Poduri reale și imaginare”, regăsim o tipologie a podurilor construite în spațiul nostru (din lemn, fier sau piatră; poduri staționare ori plutitoare), precum și alte semnificații ale cuvântului *pod* în cultura populară (*pod/poduri* se mai numește câmpul central al ștergarului, ornamentele în formă de dungi pe covoare, pomenile de sufletul răposatului). Traseul expozițional se încheie cu câteva planșe cuprinzând informații din domeniul ecologiei. Vizitatorii sunt îndemnați să prețuiască și să păstreze resursele planetare de apă.

O contribuţie substanţială la dezvoltarea conceptului expoziţiei, selectarea textelor şi pieselor din expoziţie aparţine Vioricăi Gorencu, pictor principal, MNEIN. În încheiere, reproducem un fragment din reflecţiile sale pe marginea expoziţiei: „Gândiţi-vă cum aţi reda veşnicia, cum aţi duce apa din paharul care ne hidratează în fiecare dimineaţă şi apa vie a lui Hristos într-un spaţiu muzeal? Cum aţi face pledoarie pentru APA care înseamnă 60% din materia din care suntem creaţi şi apa potabilă care este de 1% din cantitatea totală de apă dulce a planetei? Cum aţi prinde de coadă, din străvechi timpuri, balaurul cel care soarbe apa şi apoi o revarsă peste ogoare pentru noi roade şi cum aţi intra în Iordan, pentru ca prin scufundarea în apă, să vă îmbrăcaţi în haina vie a lui Hristos? Apa, în toate formele ei, devine harică, acolo în pustie şi în venele noastre, vie şi indispensabilă, între CER, PĂMÂNT şi VEŞNICIE. Aproape sacră în tradiţia iudeo-creştină, prezentă la plăsmuirea lumii, gata pentru a purifica Pământul de tot ce înseamnă netrebnicie umană; apa trece dincolo de existenţa terestră şi devine hotar către viaţa de dincolo. În speranţa că ne veţi înţelege gândul şi demersul, vă invităm să reflectaţi, să vă întrebaţi şi, apoi, să gustaţi apa aşa cum ni se descoperă: caldă, limpede, sfinţită, rece, îngheţată, tulbure, vie şi moartă, curată...”.

Expoziţia a fost deschisă pentru public în intervalul 16 iulie – 26 decembrie 2021 (termenul fiind prelungit ulterior până la începutul lui iunie 2022).

Andrei PROHIN,
dr., secretar ştiinţific, MNEIN

MASA ROTUNDĂ „PROTEJAREA PATRIMONIULUI CULTURAL LA DIFERITE NIVELURI DE VALORIFICARE”

În cadrul Zilelor Europene ale Patrimoniului, pe 28 septembrie 2021, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a găzduit Masă rotundă „Protejarea patrimoniului cultural la diferite niveluri de valorificare”. Evenimentul a fost organizat în parteneriat cu Centrul Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial (CNCPPCI), la el participând angajați ai MNEIN, CNCPPCI, Institutului Patrimoniului Cultural (IPC), Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice (AMTAP), direcțiilor și secțiilor raionale cultură din republică.

În deschiderea evenimentului, Petru Vicol, director general al MNEIN, președintele Comisiei Naționale pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, a menționat că, în ultimul deceniu, în societate se discută tot mai mult despre patrimoniul cultural imaterial, făcându-se referire la prevederile documentelor UNESCO și legislația Republicii Moldova în domeniu. Problemele de bază au vizat elaborarea și aprobarea cadrului legislativ și normativ. Instituțiile cu atribuții în domeniu au gândit și aplicat proiecte privind constituirea unui sistem eficient de cunoaștere, de diseminare a cunoștințelor, de inventariere a elementelor patrimoniului cultural imaterial, de sensibilizare a comunităților purtătoare de patrimoniu față de valorile comportate de acesta și de necesitatea

Fig. 1. ***Alocuțiuni în debutul mesei rotunde. De la stânga la dreapta: Tamara Mogâldea, Ioana Căpraru, Mariana Dobzeu, Diana Dicusarî, Petru Vicol.***

de a-i păstra viabilitatea prin transmiterea elementelor către tineri. Concomitent cu afirmarea bunelor practici, s-au acumulat şi unele probleme în această sferă. Elementele patrimoniului cultural imaterial sunt expuse diverselor pericole care le limitează funcţionarea în mediile tradiţionale. Deseori, firescul lor este afectat de intensitatea cu care mass-media şi industriile culturale suprasolicită fondul original, autentic al acestui patrimoniu, denaturându-i semnificaţiile. Formele şi mijloacele de susţinere a viabilităţii elementelor de patrimoniu în comunităţi necesită o abordare complexă, bine structurată, pentru a cuprinde toate relaţiile dezvoltate. Depopularea localităţilor rurale, mişcarea intensă a populaţiei rurale apte de muncă influenţează negativ asupra continuităţii acestui tezaur. Se impune o regândire a abordărilor de către instituţiile abilitate, a acţiunilor de inventariere, salvgardare, conservare, promovare a elementelor patrimoniului cultural imaterial. Este necesară o mai strânsă cooperare a acestora cu specialiştii din teritoriu, care cunosc din prima sursă realităţile culturale actuale din localităţi, dar şi cu comunităţile purtătoare de patrimoniu. Discuţiile care fac relevante problemele, sarcinile care reies din redresarea situaţiei, sugestiile şi recomandările bine chibzuite sunt binevenite, cu atât mai mult că există încă destule noutăţi pentru cercetare care ar putea nuanţa atât teoria, cât şi practica patrimoniului.

Diana Dicusarî, Maestru în Artă, director general al CNCPPCI, a punctat principalele responsabilităţi ce revin instituţiei şi modul în care acestea sunt realizate, referindu-se şi la impedimentele care fac dificilă continuarea unor bune iniţiative, precum este elaborarea registrelor locale ale patrimoniului cultural imaterial. Lipsa susţinerii financiare, fluctuaţia operatorilor din sistemul culturii, noile provocări care afectează moştenirea culturală sunt doar câteva dintre cauzele ce diminuează rezultatele acţiunilor întreprinse. La fel, a sugerat ca, la finalul mesei rotunde, să fie formulate recomandări pentru a înlesni înţelegerea patrimoniului cultural imaterial de către societate, încât instituţiile din domeniu să aibă cât mai mulţi parteneri în documentarea, salvgardarea şi protejarea acestuia. Desfăşurarea festivalurilor nu este în măsură să menţină spiritul viu al tradiţiei, sunt necesare şi alte forme de stimulare a purtătorilor de patrimoniu, pentru a nu pierde din ceea ce a supravieţuit până în prezent.

Svetlana Badrajan, dr., prof. univ., AMTAP, a apreciat că patrimoniul imaterial reprezintă o moştenire colectivă a poporului, transmisă în timp prin participarea multor generaţii şi suntem obligaţi să-l protejăm, fiindcă el alcătuieşte esenţa culturii şi artei noastre. Există un cadru legal - Legea Republicii Moldova privind protejarea patrimoniului cultural imaterial nr. 58 din 29 martie 2012, care garantează protejarea întregului sistem, inclusiv pregătirea specialiştilor în şcolile superioare cu profil artistic. Dar dacă urmărim cu atenţie nomenclatorul specialităţilor şi programele analitice de învăţământ, vom observa cu tristeţe că lipsesc din ele specialităţile şi materiile ce ar trebui să pregătească tineri în diverse domenii ale cunoaşterii formelor şi expresiilor de patrimoniu cultural. Tradiţia nu se poate apăra singură în faţa profitorilor

de tot felul, care o folosesc, devalorizând-o. În prezent, cu regret, asistăm la adevărate crime față de patrimoniul cultural al țării noastre.

Corina Rezneac, doctorandă, etnograf la CNCPPCI, a făcut o retrospectivă a activității Comisiei Naționale pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, începând de la fondarea sa, în 2009. Membrii Comisiei și-au canalizat eforturile pe câteva paliere: crearea și perfecționarea cadrului legal în domeniu, inventarierea elementelor și luarea lor la evidență de stat în vederea protejării; realizarea unui program vast de informare a instituțiilor și a factorilor de decizie privind specificul acestui patrimoniu; necesitatea de a-l salvgarda sau proteja; cooperarea cu mass-media pentru a populariza rezultatele științifice; desfășurarea forumurilor pentru a sensibiliza opinia publică și a stimula toți actanții din câmpul patrimoniului cultural să interacționeze. În opinia vorbitoarei, dificultățile implementării politicilor de salvgardare a patrimoniului viu se datorează, în mare măsură, faptului că Republica Moldova nu deține experiența susținerii tradițiilor transmise pe cale orală (cu excepția înregistrărilor audio-video).

A afirmat că, din păcate, instituțiile de specialitate de la noi nu au avut ca prioritate evaluarea stării la zi a patrimoniului cultural imaterial și transmiterea sa către tânăra generație. O certă influență negativă s-a observat și din partea mass-media care, în spirit postmodern, manifestă preferință pentru ludic și spectacol. Astfel, publicul larg, inclusiv tânăra generație, nu poate cunoaște tradiția populară în autenticul și plinătatea sensurilor sale.

Dr. hab. Victor Ghilaș, directorul IPC, a menționat că instituția pe care o conduce a organizat recent un simpozion de studii culturale. Una din concluziile simpozionului este că republica noastră deține o moștenire culturală bogată, dar valoarea sa nu e conștientizată pe deplin. Patrimoniul cultural poate deveni un important capital imagologic pentru o țară. Industria turismului are nevoie de suport metodologic pentru a pune în valoare, în mod profesionist, patrimoniul material și imaterial. Din acest motiv, IPC a lansat două proiecte consacrate patrimoniului imaterial. Cercetătorii Institutului vor continua să publice studii și să organizeze manifestări științifice pentru a sensibiliza societatea față de importanța acestui patrimoniu.

Dr. Varvara Buzilă, conf. univ., șefa Secției Etnografie a MNEIN, a abordat subiectul registrelor locale ale patrimoniului cultural imaterial. Crearea unor asemenea registre este prevăzută în Legea nr. 58/2012 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial. Fiecare raion ar trebui să elaboreze propriul registru și să-l țină la zi. S-au întreprins câteva seminare locale la Dondușeni, Anenii Noi, Chișinău, pentru a promova crearea acestor registre. Cu toate că unele direcții raionale de cultură au depus o muncă considerabilă în acest sens, până în prezent nu avem niciun registru local finalizat. Crearea acestor registre ar contribui la o mai bună evidență a patrimoniului apreciat din perspectiva comunităților care îl dețin.

În aceeaşi ordine de idei s-a accentuat necesitatea elaborării unui program de stat care ar susţine elaborarea celui de-al doilea volum (B) al *Registrului Naţional al Patrimoniului Cultural Imaterial*, precum şi a registrelor locale. Pentru ca alcătuirea acestor registre să fie reglementată de norme de specialitate, Guvernul urmează să aprobe noua redacţie a regulamentelor privind registrul naţional şi registrele locale ale patrimoniului cultural imaterial. Proiectele regulamentelor menţionate au fost pregătite mai demult, dar aprobarea lor întârzie. Este necesar să lucrăm, în egală măsură, cu oamenii din teritoriu şi cu superiorii noştri, pentru a-i convinge despre importanţa patrimoniului cultural. O modalitate de a spori conştiinţa responsabilităţii ar fi realizarea unor cópii ale certificatelor elementelor înscrise în *Lista reprezentativă UNESCO – Colindatul de ceată bărbătească*; *Tehnici tradiţionale de realizare a scoarţei în România şi Republica Moldova*; *Practici culturale asociate zilei de 1 martie*. Aceste cópii ale certificatelor merită a fi expuse în public, la primăriile din localităţile incluse în fişele UNESCO. Acest lucru ar responsabiliza mai mult comunităţile, sporindu-le şi gradul de autoapreciere a moştenirii culturale.

Diana Dicusarî şi interpreta Mariana Dobzeu, Artist emerit, specialist principal pentru meşteşuguri femeieşti la CNCPPCI, au remarcat dificultatea dialogului cu autorităţile locale. Deseori, se creează impresia că doar specialiştii au nevoie de înscrierea anumitor elemente în *Lista reprezentativă UNESCO*. Atunci când sunt semnate acorduri de nominalizare a unor elemente pentru Lista în cauză, localnicii întreabă ce beneficii vor avea din aceasta. Şi specialiştii intermediari ai dialogului trebuie să fie foarte bine pregătiţi ca să poată convinge comunităţile că această înscriere nu va fi în detrimentul, ci în beneficiul lor şi al altora. Viabilitatea patrimoniului imaterial se sprijină astăzi doar pe entuziasmul meşterilor populari şi al grupurilor etno-folclorice. Tinerii sunt insuficient implicaţi în asigurarea transmiterii patrimoniului viu, probabil pentru că sfera educaţională are multe lacune.

În comunicarea sa, dr. Andrei Prohin, secretarul ştiinţific al MNEIN, a făcut o analiză sumară a dosarelor celor trei elemente înscrise de ţara noastră în *Lista reprezentativă UNESCO*. Vorbitorul a comparat măsurile de salvgardare, prevăzute în dosare, cu acţiunile întreprinse efectiv după înscriere, evidenţiind mai ales contribuţia MNEIN care a condus acţiunile de elaborare a acestor fişe. A enumerat câteva puncte forte ale muzeului: cunoaşterea aprofundată a culturii tradiţionale; legătura cu comunităţile locale; realizarea unor activităţi specifice muzeelor – de documentare şi valorificare pentru publicul larg a elementelor de cultură tradiţională. Concomitent, MNEIN se confruntă cu un şir de provocări: numărul mic de personal de specialitate; ritmul solicitant de muncă; necesitatea cooperării cu alte instituţii pentru proiecte mai ample. În încheiere, A. Prohin a vorbit despre pregătirea *Raportului periodic privind implementarea Convenţiei 2003*, pe care Guvernul de la Chişinău urmează să-l prezinte la UNESCO până în decembrie curent. Experţii internaţionali recomandă a implica oameni din

cât mai multe domenii, pentru a discuta și a pregăti raportul respectiv. Acest exercițiu de raportare poate deveni o excelentă modalitate de a consolida întreaga societate în jurul patrimoniului cultural comun.

Dr. Diana Bunea, conf. univ., AMTAP, a abordat problema pregătirii specialiștilor în domeniul salvgardării patrimoniului imaterial. A subliniat că se resimte lipsa unui studiu aprofundat al conceptului de patrimoniu, formelor sale, diferenței față de kitsch. Folclorul muzical, în viziunea sa, constituie baza patrimoniului cultural imaterial. La instituția unde activează, din păcate, s-a redus numărul de ore la disciplina „Ritualuri populare” (specialitatea *Canto popular*). Se comasează discipline, fapt care subminează eficiența cursurilor universitare. Vorbitoarea a adus exemplul colindatului care, potrivit tradiției populare, se cântă în ceată. Cu toate acestea, mulți interpreți contemporani tind să cânte colinde solo, uneori acompaniați de un taraf. În cadrul festivalurilor sunt prezentate piese din repertoriul Paulei Seling și al lui Ștefan Hrușcă, preluate de pe Youtube. Colindul tradițional riscă astfel să se reducă la un cântec de estradă. După înscrierea colindatului bărbătesc în *Lista reprezentativă UNESCO* au apărut mai multe cete de bărbați, s-au diversificat formele de promovare a colindatului, apropiindu-se de cel tradițional. Și totuși, reflectarea obiceiului în mass-media îngrijorează pe cunoscătorii bogăției și splendorii vechiului colindat. D. Bunea a remarcat că se impune crearea unui departament muzical pentru a studia aprofundat patrimoniul muzical. AMTAP deține o bogată arhivă de folclor muzical, cuprinzând cca 20 de mii de înregistrări. Au fost pregătite primele cinci volume ale registrului electronic al arhivei respective, pentru a facilita valorificarea fondurilor arhivei.

La rândul lui, Oleg Volontir, director artistic, CNCPPCI, a insistat asupra importanței pregătirii de specialitate a viitorilor interpreți în domeniul folclorului muzical. Din anii ’60 ai secolului trecut, a opinat vorbitorul, interpreții profesioniști au substituit țăranul-creator de folclor. Autoritățile sovietice au expulzat conștient din repertoriul interpreților unele specii importante (balada, doina, colindul etc.), înlocuindu-le cu piese patriotice, cu pseudo-cântece „de viață nouă”. Unul din neajunsurile cercetărilor și culegerilor folclorice din perioada totalitarismului a fost faptul că s-a acordat o atenție prioritară textelor literare. În aceste publicații nu au fost consemnate întotdeauna melodiile cântecelor, nici descifrările mișcărilor din dansul tradițional. În acest mod s-au pierdut multe melodii valoroase, pe care astăzi nu le mai putem recupera. Iar în dansul popular, abia dacă se mai poate vedea cinetica folclorică dincolo de cea academică. O. Volontir a apreciat că, după 1991, suntem martorii, uneori și actanții unei perioade favorabile revenirii la folclorul autentic. Festivalurile au devenit pârghii eficiente pentru a monitoriza repertoriul și ținuta scenică a interpreților.

Îndrăgita interpretă Ioana Căpraru, Artistă a Poporului, prezentă la masa rotundă, s-a pronunțat pentru instruirea complexă a absolvenților instituțiilor

cu profil muzical. Ei sunt datori să cunoască bine repertoriul muzical, particularităţile melosului popular, dar şi ale portului tradiţional. Atunci când interpretează un anumit cântec, sunt obligaţi să anunţe cui îi aparţine, de la cine şi din ce regiune l-au cules. Dorind să fie în pas cu moda, multe interprete de astăzi aleg haine în culori stridente, se fardează excesiv, astfel încât de pe scena naţională a dispărut chipul ţărăncuţei sau al prietenei fidele a folclorului.

În remarcă, participanţii au pledat pentru păstrarea cuvintelor împământenite în tradiţia locală în denumirea evenimentelor. Astfel, la Mănăstirea Ţigăneşti, mai mulţi ani la rând, s-a desfăşurat la Crăciun Sărbătoarea Colindelor, până au venit specialişti din Chişinău şi au propus să se numească festivalul colindelor. S-a decis ca, în paralel cu cuvântul „festival" (devenit deja banal şi lipsit de caracter, pentru că sub genericul lui se desfăşoară tot felul de acţiuni eterogene ca valoare), să utilizăm şi denumiri tradiţionale pentru reuniunile comunităţilor – sărbătoare, şezătoare, târg, iarmaroc etc.

Pronunţându-se asupra subiectului festivalurilor, Corina Rezneac a observat că, deseori, în cadrul acestui tip de evenimente, patrimoniul cultural e confundat cu industriile creative. Diferenţele trebuie să fie bine conştientizate de către organizatori, încât mesajul lor către public să fie unul adecvat conţinutului.

Svetlana Badrajan a remarcat faptul că unele festivaluri pretind doar a prezenta patrimoniul muzical naţional, dar acesta lipseşte de facto din programul festivalului. Organizatorii evenimentelor culturale, cu trimitere la moştenirea artistică, nu se consultă întotdeauna cu specialiştii din domeniu şi publicul rămâne contrariat de calitatea produsului artistic. Profesoara s-a mai referit la prelucrarea creaţiilor populare muzicale în epoca contemporană. Compozitori valoroşi de la noi, precum Vlad Burlea, Ghenadie Ciobanu, se inspiră creator din folclor, un fenomen firesc, atestat încă din secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, unii interpreţi contemporani preiau trunchiat piese folclorice, doar de dragul efectului artistic. Nu menţionează sursa din care s-au inspirat, dar pretind a fi autorii lucrării. Acesta e un caz flagrant de furt intelectual care trebuie calificat ca atare.

În încheierea mesei rotunde, participanţii au adresat Ministerului Culturii şi altor instituţii de resort concluziile formulate în timpul discuţiilor. Au solicitat sprijin pentru formarea specialiştilor în domeniul patrimoniului cultural imaterial, pentru continuarea inventarierii şi elaborării registrelor de evidenţă a elementelor, pentru o mai bună înţelegere a valorilor promovate de către purtătorii de patrimoniu, pentru consolidarea mecanismelor de protejare a patrimoniului cultural naţional la diferite nivele, combaterea fenomenului furtului intelectual.

Varvara BUZILĂ, dr., conf. univ., Şefa Secţiei Etnografie.
Andrei PROHIN, dr., secretar ştiinţific, MNEIN

OMAGIERI

Acad. Sabina Ispas – 80 de ani
RELEVAREA CÂMPULUI OPERAŢIONAL AL CULTURII FOLCLORICE ÎN SISTEMUL UNIVERSALIILOR DE CĂTRE ACADEMICIAN SABINA ISPAS[1]

De câteva decenii bune, Acad. Sabina Ispas întruchipează dexteritatea gândirii ştiinţifice în domeniul evaluării epistemologice a culturii tradiţionale. Adresez urări de sănătate omagiatei, cu gândul pliat pe credinţa populară că, în aceste zile, cerurile de deasupra dumneaei sunt încă deschise şi că tot ceea ce-i dorim se va împlini. Întâlnirea noastră indirectă cu cercetătoarea Sabina Ispas s-a produs la 13 septembrie 1991, în cadrul Primului Simpozion Naţional de Etnologie, desfăşurat în Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Sighetul Marmaţiei. Discutam atunci cu filosoful Ion Pogorilovschi, primul om de ştiinţă din România, care venise la Chişinău în ultimele zile ale lui decembrie 1989 şi, după întâlniri continue în instituţii şi familii, devenise un om-simbol. După ce l-am reîntâlnit la Sighetul Marmaţiei, aveam mai multă deschidere către el şi-l întrebam foarte insistent despre idei, concepte, teorii, metode, viziuni, aplicate la cercetarea culturii tradiţionale. La un moment dat al discuţiei noastre, îmi zice: „Mergem să ascultăm acum o comunicare exemplară în acest sens. Va vorbi o doamnă foarte cărturară, Sabina Ispas, şi va deschide mierea ascunsă în fagure". Am ascultat atunci, cu sufletul la gură, comunicarea *„Râu de vin ş'altu de mir, ş'altu, apă limpejoară" – o taină încifrată într-un text de colind.* Această lucrare s-a publicat în culegerea noastră comună *Imagini şi permanenţe în etnologia românească. Materialele Primului simpozion naţional de etnologie*. Avea concept, problematică axată dezvoltării acestuia şi un sistem de argumentare ireproşabil. Găseam reperele căutate. Ulterior, tot ce am reuşit să citesc din scrierile acestei cercetătoare, s-a situat sub semnul căutării problematicii, conceptelor, viziunilor. Într-adevăr, ipostaza afectivă sporeşte şi dozează perceperea exegezelor celuilalt cercetător. M-am gândit că şi această percepere poate constitui o problemă de cercetare, fie şi lucrativă, pe care am făcut-o activă, ca să rezum remarcabila experienţă a Academicianului Sabina Ispas în câteva teze.

Am remarcat că, prin lucrările sale, de altfel foarte diferite ca temă şi ca problematică, sistem de abordare, însă întotdeauna coerente ca viziune, optează pentru lărgirea cadrului de referinţă al fenomenului folcloric, cercetat, întâi de toate, în contextul culturii tradiţionale, precum este firesc. Dar şi în toate celelalte sfere culturale, care dezvoltă relaţii de comunicare, acoperind astfel un câmp destul de vast, de la sursele cele mai vechi, uneori deductibile, şi continuând cu cele factologice ale medievisticii, care, de fiece dată, sunt discutate critic, maleabil şi obiectiv, încât să-şi manifeste concludenţa, la cele special create pentru a surprinde, spre neuitare, aceste fenomene, ori, indiscutabil, la cele special create în cadrul instituţionalizării ştiinţelor referitoare la cultura

tradițională, încât ajunge să discute aspecte ale continuității fenomenului folcloric, ca producere și cercetare, în era comunicării electronice.

Apanajul investigațiilor privind vechimea creațiilor folclorice este colindatul, văzut ca ritual, dar și poezia obiceiurilor, balada, legenda populară. Optica pe care o aplică este de cadru referențial. „Alături de epica versificată, cântată, eposul eroic și balada, colindatul ne introduce în medievalitatea europeană căreia îi era integrată atunci cultura română, medievalitate care a fost foarte puțin studiată de folcloriștii români" [1, 110]. Adeseori, lărgirea cadrului, ca și elucidarea unor impedimente care au stat sau au fost considerate ca determinante, au loc în baza logicii simple. Sabina Ispas consideră nepotrivită denominarea unei anume părți a colindatului ca religioasă, pentru că întregul colindat se înscrie în practica religiosului, fiind un ritual, lucru demonstrat de la Durkheim încoace. Și, începând de aici, își structurează demersul pe făgașul rămas necercetat.

Este modestă atunci când precizează că ține, prin scrierile sale, să sensibilizeze pe specialiști, în speranța că vor acorda o atenție deosebită prezenței elementului creștin în formele de manifestare ale culturii populare românești, pentru că realmente trasează problematici în domeniu, le soluționează cu mijloace aflate la îndemâna doritorului de a se aviza și ajunge să fundamenteze domenii de cercetare acolo unde au mai rămas spații nevalorificate. În acest context analitic, plasează cartea populară într-un raport de complementaritate față de literatura folclorică. Lasă o perspectivă, neapreciată deocamdată, de relevare a schimburilor culturale dinspre elitele sociale către masele populare și viceversa. Ori, altfel precizat, în ce mod au reușit membrii unei societăți să valorifice un bun cultural, colaborând la împlinirea sa morfologică. Cred că, în acest fel, oferă o perspectivă pentru a reconsidera și alte creații populare, precum sunt, de exemplu, țesăturile ornamentale, scoarțele, covoarele în ansamblu, dar și cusăturile artistice, costumul tradițional în special, ca opere ale societății, fie și pentru anumite perioade istorice, nu exclusiv ale țărănimii, ci ale acestei conlucrări sociale. După mine, este o poziție foarte importantă, de deschidere a cercetărilor noastre.

Acad. Sabina Ispas este mereu în căutarea și afirmarea instrumentelor fundamentale de lucru în cadrul cercetării complexității culturii tradiționale, a unui set de criterii de ordonare a cercetării pe potriva cuprinderii fenomenologiei realității. Recuperează și reevaluează, își înscrie demersul în această construcție seculară a cercetării și îi conturează noi perspective, pe cât de firești pentru viziunea sa mereu întemeietoare, pe atât de paradoxală la prima vedere, pentru cel care a pus cruce prea devreme pe fenomenul folcloric. „Fenomenul conemporan numit mass-media este de fapt o variantă a folclorului contemporan. Noi trăim intens acest proces de folclorizare, noi toți începem să devenim niște inși folclorici în măsura în care înțelegem că mass-media este, de fapt, o structură folclorică a societății contemporane, care deschide canale

la nivel planetar" [2,2]. Precizez, paradoxală, pentru că s-a discutat despre fenomenul culturii folclorice, bazat pe oralitate, până la un anumit moment al devenirii sale, care pierde teren anume în fața proceselor de informatizare.

Operarea cu un instrumentar al terminologiei tehnice, strategice, capabile să instaureze rigorile în cercetare, la nivel național și internațional, îi este proprie. La fel ca și încadrarea culturii folclorice în albia ei firească în care a apărut și a funcționat, cea a comunicării. Relevă comunicarea bazată pe legități care i-au dat posibilitatea să-și realizeze rosturile sociale, întâi de toate, fundamentale, capabile să articuleze structurile acestei societăți, să le găsească loc și partea de responsabilitate în marea conlucrare a memoriei colective, pentru care lucrează. Memorie despre care cercetătoarea Sabina Ispas reiterează că funcționează în limitele a 150-200 de ani. Trebuie să precizăm aici că are în vedere memoria unui fapt istoric sau a unui fapt de altă natură, pentru că instrumentarul cu care operează cultura tradițională îi asigură un continuum mult mai mare, așa cum va demonstra cercetătoarea în scrierile sale. Acest instrumentar, văzut ca sistem de operare în cadrul altor sisteme, relevă temeiuri, esențe, dar și procesualitatea acestei culturi. Vitezele contează, atât în cadrul constituirii, agreării, performării anumitor forme (genuri, specii, etc.), dar și în cadrul marginalizării, desemantizării, destructurării sau a readaptării vechilor nuclee la realități mai viabile.

Folclorul este una dintre categoriile universaliilor și este examinat ca atare. El este propriu tuturor colectivităților umane, inclusiv celor care se află la

Fig. 1. ***Jurnalista Emilia Ghețu, Acad. Sabina Ispas, dr. Varvara Buzilă.*** **MNEIN, 2015.**

Fig. 2. ***Dr. Varvara Buzilă, Acad. Sabina Ispas, Eugen Bâzgu*****. MNEIN, 2015.**

un stadiu întârziat al dezvoltării și celor care trăiesc în condițiile unor societăți dezvoltate. Este studiat ca un sistem deschis, format din mai multe sisteme sau structuri comunicante, interrelaționate. Crearea, ordonarea, publicarea surselor, prin afirmarea unei viziuni înalt științifice, aprecierea metodelor de înregistrare, conservare și valorificare a creațiilor folclorice, ca un garant, ca o moștenire sigură a trecerii unei națiuni prin timpul istoric, este un alt atu al acestei cercetătoare. Sabina Ispas analizează liantele existente între această zestre multiseculară și contemporaneitate. Contribuie la sincronizarea, trăirea pe viu, la asumarea acestor valori de către societatea românească, pentru a-i rostui locul merituos în conlucrarea altor națiuni. Elucidează la receptarea operei folcloristicii românești în lume, prin abilități strategice, proprii doar dumneaei. A soluționat foarte multe probleme științifice pe care și le-a asumat cu maximă responsabilitate. În același rând, a formulat noi probleme de cercetare, pe care le-a lăsat cu multă generozitate, pe cărări sau pe drumuri orientate spre noi orizonturi, pentru alți cercetători atenți la text și la context.

Am colaborat la fundamentarea câtorva dosare de candidat UNESCO. La fel ca şi în septembrie 1991, am ascultat-o cu sufletul la gură, am avut şi am în continuare de învăţat de la domnia sa. Am adus ca exemplu arsenalul instrumentarului său şi puterea rigorilor sale de gândire ştiinţifică, ori de câte ori am intrat în polemici cu masteranzii, doctoranzii sau chiar cu cercetătorii formaţi, care acceptau ideea sau chiar o susţineau, că universul folcloric sau cultura tradiţională este pe cale de dispariţie şi că nu au viitor. Dimpotrivă, am certitudinea că poate începe o nouă etapă în cercetarea acestora acum când dispunem de corpusuri de documente, bine întocmite, cum înaintemergătorii noştri nu au dispus. Acestea au rol de surse obiective. Există un nivel avansat, cu modele de cercetare, în care şi-au înscris eforturile sute de cercetători şi, ceea ce este foarte important, acei care preiau spre gestiune ştiinţifică domeniul sunt mult mai privilegiaţi tocmai pentru că au la îndemână aceste realizări.

Trebuie să generalizez aici că multiplele contribuţii ale Academicianului Sabina Ispas la perpetuarea cercetărilor folcloristice, etnologice, au avansat şcoala românească din domeniu la un înalt nivel teoretic, facilitându-i şansa istorică de a face parte din conştiinţa socială actuală.

Să aveţi tot binele cântat în colindele noastre, stimată doamnă Academician Sabina Ispas!

Note

[1] Comunicarea cu acest titlu a fost susţinută de autoare în cadrul Conferinţei ştiinţifice omagiale „Sabina Ispas – 80 de ani de la naştere", organizată la 18 ianuarie 2021 de către Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu", Chişinău. Textul comunicării a fost revăzut înainte de publicare.

Bibliografie

1. Ispas S. Râu de vin ș'altu de mir, ș'altu de apă limpejoară. În: Imagini şi permanenţe în etnologia românească. Materialele Primului simpozion naţional de etnologie. Ch.: Editura Ştiinţa, 1992, p. 209-216.

2. Ispas S. Folclorul este sistemul de sisteme al vieţuirii noastre. În: Contrafort, 3-6 (77-80) martie-iunie, p 1-7. www contrafort.md/old/2001/77-80/150 html. Accesat 5.08.2021.

Varvara BUZILĂ,
dr., conf. univ., şefa Secţiei Etnografie, MNEIN

COMEMORĂRI

GRIGORE BOTEZATU – FLACĂRĂ VIE ÎN SFERA FOLCLORISTICII ROMÂNEȘTI

Om cu suflet mare, liniștit la vorbă, cumpătat la gând, frumos la fapte, cu dragoste și pasiune deosebită a săpat la rădăcina constituentelor de patrimoniu cultural imaterial. Sfătos și plin de dăruire, a știut să selecteze grâul de neghină și cu măiestrie aleasă ne-a lăsat mărgăritare. O viață de om dăruită culturii românești, care a studiat, documentat, consemnat, publicat, valorificat creația populară românească.

În palmaresul său de cercetări bine documentate și argumentate a poveștilor, legendelor, povestirilor orale, snoavelor, proverbelor, ghicitorilor, zicătorilor, G. Botezatu vine cu probe veridice identificate pe teren pe care ni le-a lăsat ca testament pentru istoria neamului nostru.

Mai avea multe de spus din cele adunate de la lume, dar moartea nu cruță pe nimeni și, atunci când nu te aștepți, te ia cu dânsa, lăsând în urmă multe lucruri neterminate.

Născut în satul Baraboi, r. Dondușeni, în miez de ghenar, la 14 ianuarie 1929, într-o familie de răzeși, după absolvirea școlii medii din sat, își continuă studiile la Universitatea de Stat din Chișinău la Facultatea de Istorie și Filologie. Câțiva ani lucrează ca pedagog la școala medie din s. Trușeni, apoi se angajează la Academia de Științe a RSSM, în calitate de colaborator științific în Secția de Etnografie. Desfășoară o activitate bogată, colecționează, editează și cercetează folclorul literar. Cercetător neobosit, cu o neostoită curiozitate de a descoperi și promova folclorul tradițional, debutează în 1955 cu prima colecție de folclor – „Povești norodnice moldovenești". În 1966 obține titlul de *doctor în științe filologice*, cu teza „Genurile folclorice și realitatea istorică" (pe baza folclorului haiducesc).

Activitatea sa științifică se reflectă în domeniul folcloristicii, în studierea istoriei folcloristicii și a teoriilor de clasificare a speciilor folclorice, pe care le valorifică în articole, în culegeri de folclor, în studii monografice. O contribuție aparte a avut la sistematizarea constituentelor de patrimoniu cultural imaterial.

Participă împreună cu alți folcloriști la întocmirea, redactarea și editarea celor trei serii de culegeri folclorice, înregistrate în Republica Moldova, Ucraina și Federația Rusă (1975-1983). Din seria de 16 volume „Creația populară moldovenească", trei sunt semnate de G. Botezatu, fiind considerat cel mai bun cunoscător al prozei populare: „Legende, tradiții și povestiri orale" (1975, 292 p.), „Povești fantastice" (1976, 408 p.), „Povești nuvelistice" (1980, 320 p.). Legendele culese și interpretate de autor sunt despre origini: antropogenetice, mitologice, toponimice, cosmogonice, etiologice.

O argumentare științifică bine documentată o acordă poveștilor fantastice, stabilind poziția lor în context folcloric, examinând rolul artistic, cognitiv,

didactic al povestitorului. El clasifică și sistematizează poveștile, personajele și motivele specifice, împletește elementele reale cu cele imaginare, cercetează poveștile nuvelistice, această categorie fiind mai puțin studiată, utilizând și colecțiile clasice realizate de Ion Creangă, M. Eminescu, S. Fl. Marian, Artur Gorovei, Elena Sevastos, Al. Vasiliu, Elena Niculiță-Voronca, revista „Șezătoarea". Iată doar câteva dintre ele: „Povești populare moldovenești" (1972); „Povești" (1956); „A fost odată. Povești și snoave" (1966); „Făt Frumos și Ileana Cosânzeana – sora Soarelui" (1967); „Peneș-împăratul" (1968); „Doi Feți-Logofeți cu părul de aur. Povești populare moldovenești" (1980); „Povești populare din Basarabia" (1995); „Povești și snoave - culegere de texte folclorice" (2013); „Povești cu Feți-Frumoși și Ilene Cosânzene" (2012).

Seria „Mărgăritare", dedicată tineretului studios – „Auzit-am din bătrâni. Legende moldovenești" (1981), „De n-ar fi nu s-ar povesti" (1983), „Plugul de aur. Parabole și povești nuvelistice" (1985) – sunt rodul unor cercetări de teren, efectuate mai multe decenii, unde folcloristul prezintă bogata gamă a obiceiurilor, tradițiilor și practicilor folclorice din zonele studiate.

Prin activitatea de teren, alături de colegi, și-a adăugat în palmaresul său o bogată colecție de înregistrări ale textelor folclorice ce conțin cântece de dor, de dragoste, strigături, o bogată gamă a datinilor, obiceiurilor, tradițiilor și practicilor din zonele etnofolclorice românești.

Fig. 1. ***Sesiunea științifică anuală a MNEIN, 2015. De la stânga la dreapta. T. Obadă, Gr. Botezatu, T. Macovei, M. Brihunеț, Gh. Palade, E. Șișcanu.*** *Foto A. Hadjiradev.*

Participând în expediții folclorice colective, G. Botezatu împreună cu N. Băieșu, S. Moraru, A. Hâncu, E. Junghietu, I. Filip, G. Spătaru, V. Buruiană, editează o serie de culegeri colective: „Folclor din părțile Codrilor" (1973), „Folclor din Bugeac" (1982, 432 p.), „Folclor din Nordul Moldovei" (1983, 320 p.), „Folclor din stepa Bălților" (1986, 300 p.), „Folclor din câmpia Sorocii" (1989), „Folclor din Țara Fagilor" (1993, 560 p.), „Cât îi Maramureșu..." (1993, 550 p.), „Folclor de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului" (2008-2009, vol. I-II). Unsprezece antologii au fost traduse în limbi străine.

Scene ale creațiilor folclorice din cadrul Festivalului de Folclor „La vatra Horelor" au fost reflectate în culegerea „Frumos e la șezătoare", pe care a elaborat-o în anul 1983. Semnează și în volumul „Creația populară. Curs teoretic de folclor românesc din Basarabia, Transnistria și Bucovina" (1991).

Cercetând istoria folcloristicii, G. Botezatu publică articole valorificând creația lui I. Neculce, M. Costin, D. Cantemir, M. Eminescu, I. Creangă, A. Mateevici, B.P. Hasdeu, T. Pamfile, P. Ștefănucă, G. V. Madan, T. Gălușcă. Merite deosebite are la restituirea operelor lui Petre V. Ștefănucă „Folclor și tradiții populare" (în colaborare cu A. Hâncu, vol. I-II, 1991); Petre V. Ștefănucă "Datini și creații populare" (2008); a lui Gheorghe V. Madan „Un sat basarabean de codru: Trușenii" (în colaborare cu Tamara Apostol-Macovei, 2008); Gheorghe V. Madan „Scrieri" (vol. I-II, în colaborare cu Tamara Apostol-Macovei, Mihai Papuc, 2011); Nicolae Donțu „Talmaza, Ermoclia,

Fig. 2. ***La o sesiune în Sala mică a Academiei de Științe a Moldovei. De la stânga la dreapta: V. Beșleagă, G. Botezatu.***

Cioburciu: tezaur folcloric" (în colaborare cu Vasile Grosu, 1999); „Talmaza: Creaţii Folclorice" (ediţie îngrijită în colaborare cu Vasile Grosu, 2003); Tatiana Găluşcă, Romulus I. Nicola, „Folclor român din Basarabia" (în colaborare cu T. Colac, 1999).

Activitatea prodigioasă a distinsului etnolog Grigore Botezatu, recunoscută şi admirată de societatea ştiinţifică din ţară şi de peste hotare, a fost apreciată cu distincţii şi titluri onorifice. În 1990 a primit titlul onorific „Om Emerit în Ştiinţe" din RSSM; în 1991 – premiul „Dacia", în 1993 – premiul „Simion Florea Marian" al Academiei Române pentru lucrarea colectivă „Cât îi Maramureşu…"; în anul 1996 devine cavaler al Ordinului „Gloria Muncii"; în 2004 primeşte Premiul Uniunii Scriitorilor din Moldova şi medalia „Dimitrie Cantemir" a Academiei de Ştiinţe a Moldovei; la 85 de ani, în 2014, i s-a decernat diploma „Meritul Academic" de către Academia de Ştiinţe a Moldovei.

Munca neobositului folclorist, etnograf a fost reflectată în enciclopedii şi dicţionare naţionale şi internaţionale: „Literatura şi Arta Moldovei. Enciclopedie" (vol. I-II, 1985), „Dicţionarul General al Literaturii Române" (în 7 volume, 2004), „Dicţionarul Etnologilor Români" (de I. Datcu, 2006), „Dicţionarul Scriitorilor Români din Basarabia, 1812-2010" (2010).

În istoria folcloristicii din perioada sovietică, post-sovietică, contemporană, chipul luminos al Omului Grigorie Botezatu va rămâne în amintirile celor care l-au cunoscut, o flacără vie arzând încontinuu, iar munca sa va fi de folos în continuare.

Tamara MACOVEI,
dr., cerc. şt. coord., Secţia Etnografie, MNEIN

TUDOR COLAC – IN MEMORIAM

Omul de cultură şi ştiinţă Tudor Colac, doctor în filologie şi etnologie, Maestru în Artă, deţinător al multor distincţii de stat şi academice, s-a născut la 10 martie 1948 în familia ţăranilor Vasile şi Varvara Colac din satul Dumeni, comuna Costiceni, judeţul Hotin (astăzi raionul Noua Suliţă, regiunea Cernăuţi, Ucraina), care au avut şase copii. Satul, potrivit numeroaselor relatări ale folcloristului, era o adevărată oază a tradiţiilor şi obiceiurilor populare, respectate şi promovate cu sfinţenie de consătenii săi, gospodari cu suflet bun şi înzestraţi cu har artistic, care cunoşteau atât rânduiala pământului, cât şi rostul valorilor spirituale ale strămoşilor.

Şcoala primară şi cea medie le-a urmat în satul de baştină între anii 1955-1965. Consultând câteva note autobiografice, am aflat despre predilecţiile sale pentru farmecul instrumentelor muzicale: „Primăvara, ajutat de tata, meşteream nişte fluieraşe, numite trişcă, din coaja reavănă a nuielei de răchită şi cucută. Tăiam lungimea potrivită, făceam găurile cu o vergea de sârmă înroşită la rug, bătuceam domol coaja împrejur să se desprindă de pe masa lemnoasă, cu excepţia unui dop mic, numit şuier, după ce aluneca uşor, fiind separată de tulpină. Primul instrument muzical era gata şi se mira Lunca Prutului de la Dumenii Costicenilor de isprava micilor cântăreţi” [3, p. 597].

Această predilecţie l-a menţinut timp de şapte ani (1956-1961) printre fluieraşii Orchestrei de Muzică Populară „Izvoraşul” de la Casa de cultură din Costiceni, diriguită de renumitul rapsod Toadere Captari, taraf care a constituit piatra de temelie pentru Şcoala muzicală pentru copiii din localitate. În această perioadă elevul Tudor Colac realizează primele sale expediţii folclorice, înregistrând în caiete de teren creaţii folclorice: cântece populare, obiceiuri calendaristice, manifestări teatrale la Anul Nou, însoţindu-le şi cu probe fotografice. Calitatea de membru al Cenaclului de poezie, iniţiat de redacţia ziarului regional *Zorile Bucovinei*, a obţinut-o debutând cu eseuri literare despre consătenii săi (1962-1964).

După absolvirea, în 1965, a Şcolii medii de 11 ani cu profil politehnic din Costiceni, Tudor Colac este admis la studii la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Filologie, specialitatea jurnalism. Între anii 1966-1969 a studiat, în paralel, la Secţia de muzică, specialitatea orchestra de instrumente cordofone, la Facultatea de Arte Frumoase a aceleiaşi instituţii de învăţământ superior. După finalizarea studiilor universitare (1977) a fost angajat ca lector, apoi conferenţiar universitar, la Catedra de teorie şi practică a presei, concomitent

făcându-şi şi aspirantura la Catedra de literatura română a Universităţii de Stat din Moldova. Din 1974 a deţinut funcţia de secretar responsabil şi redactor superior la Radio Moldova, Secţia emisiuni muzicale, fiind autor şi moderator al emisiunilor de folclor. În acelaşi an a beneficiat de un program de stagiere de 6 luni la Universitatea de Stat „M. V. Lomonosov" din Moscova. În 1980 a fost înaintat la conducerea Secţiei de metodică a creaţiei populare în cadrul Centrului Republican Ştiinţifico-Metodic de Creaţie Populară, apoi – şef al Secţiei de folclor şi etnografie la aceeaşi instituţie, iar din 1990 – director al Centrului Naţional de Creaţie Populară, prin cumul fiind şef al Direcţiei generale de activitate în teritoriu a Ministerului Culturii şi Cultelor.

Între anii 1982-1996 a desfăşurat o substanţială şi diversă activitate artistică - a fondat şi condus Formaţia folclorică „Datina" de la Şcoala tehnico-profesională nr. 65 şi Formaţia etnofolclorică de copii „Izvoarele din Oniţcani", ambele din Criuleni, pe care le-a diriguit timp de 4 (1984-1989) şi, respectiv, 8 ani (1986-1994), obţinând pe parcurs mai multe aprecieri naţionale şi internaţionale.

Apoi, în perioada 1991-1996 a fost conferenţiar universitar la Facultatea de Culturologie a Institutului de Stat al Artelor din Chişinău, conferenţiar-cercetător ştiinţific superior la Academia de Muzică, Teatru şi Arte Plastice (cursul special *Managementul resurselor folcloristice şi de creaţie populară)*.

Între anii 1994-1999 a urmat studiile doctorale la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, România, iar în 2002 – un stagiu de 30 de zile la Institutul de Etnografie şi Folclor „Constantin Brăiloiu" din Bucureşti. În 1999 este angajat în calitate de cercetător ştiinţific la Institutul de Etnografie şi Folclor, ulterior Institutul de Literatură şi Folclor al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (azi, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"), obţinând pe parcurs câteva avansări profesionale: cercetător ştiinţific superior, cercetător ştiinţific coordonator. În această perioadă a fost şi secretar ştiinţific al Comisiei specializate pentru susţinerea tezelor de doctor şi doctor habilitat.

Palmaresul editorial: cele peste 35 de titluri de carte [*Hora satului*, 1984; *Şezătoarea,* 1986; *Sărbătoarea izvoarelor,* 1986; *Hronic de familie,* 1986; *Scena artistului amator,* 1988; *Sorcove de lumină,* 2001; *Drag îmi e să fac armată,* 2002; *Rădăcinile eterne ale folclorului...: Nicolae Botgros la 50 de ani,* 2003; *La izvorul dorului: folclor din Oniţcani,* 2004; *Nistrule, apleacă-ţi malul,* 2004; *Ştefan cel Mare şi Sfânt. 500 ani de nemurire,* 2004; *Un distins folclorist – Nicolae Băieşu,* 2004; *Sub semnul cinegeticii,* 2005 (ed. a II-a, 2009); *Romanţe cu petale de trandafir,* 2005; *Familia: valori şi dimensiuni culturale,* 2005; *Ţinutul Criulenilor. Vetre etnofolclorice,* 2005; *Nicolae Sulac în amintiri, cronici şi imagini,* 2006 (coautor); *Educaţia tehnologică: manual pentru cl. a 7-a şi a 8-a,* 2007 (ediţia a II-a, 2012, coautor); *Ghidul profesorului de educaţie tehnologică,* 2007 (ediţia a II-a, 2012, coautor); *La izvorul dorului: Monografie folclorică a satului Oniţcani*, 2004 (ediţia a doua, 2010; ediţia a III-a, 2020); *Cinegetica: dicţionar explicativ*, 2010; *Aureola Romanţei: (Festivalul Crizantema de Argint*

la 20 de ani), 2012; *La vatra doinelor: Festivalul doinei, ediţia I, Chişinău, Radio Moldova, 2012*, 2013; *Tradiţii, obiceiuri şi sărbători cinegetice,* 2013 (ediţia a II-a, 2019); *Nicolae Sulac, rapsod al plaiului moldav*, 2013 (coautor); *Dicţionar de ghicitori. Dicţionarul elevului deştept*, 2014; *Izvoditori de tâlcuri subtile: Introspecţia unui festival de umor: 140 de ani de la fondarea SVPM*, 2015; *Tradiţie şi spiritualitate în civilizaţia cinegetică: Reflexe de la Festivalul „Ceaunul şi grătarul"*, 2015; *Cântecul cu aripi frânte...,* 2016; *Repere etnologice: studii, articole, comunicări, eseuri, interviuri,* 2017; *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie*, 2018; *Cheia lui Oedip*, 2019 etc.] şi circa 300 de articole, semnate de Tudor Colac, reprezintă o contribuţie substanţială a cercetătorului la consolidarea etnologiei moderne din Republica Moldova. Variatele teme abordate de autor demonstrează o predilecţie aparte pentru anumite direcţii de investigare ştiinţifică cum ar fi istoria folcloristicii româneşti, evoluţia folcloristicii din Basarabia, genurile şi speciile folclorului, lirica populară din Basarabia şi Transnistria, interferenţele culturale româno-ucrainene în localităţile cu populaţie românească din regiunea Cernăuţi, Ucraina, substratul ceremonial al folclorului, etnologia familiei în spaţiul basarabean, cultura populară în mediul rural contemporan, principiile de elaborare a monografiilor etnofolclorice ale localităţilor, continuitatea şi perenitatea creaţiei populare.

Pornind de la primul volum, publicat în 1986, *Sărbătoarea izvoarelor* şi până la ultima apariţie editorială, studiile remarcabilului cercetător dovedesc o substanţială fundamentare în domeniul etnologiei, fapt susţinut şi de exegeţii consacraţi din România: „Între etnologii din Republica Moldova, subliniază Ion H. Ciubotaru, el se individualizează printr-o serie de calităţi ce nu pot fi trecute cu vederea: o temeinică pregătire teoretică şi practică, alimentată în permanenţă cu cele mai proaspete rezultate ale cercetărilor etnofolclorice efectuate şi date la iveală în ţările din jur, dar şi pe plan european şi, nu în ultimul rând, o rară capacitate de a scruta universul culturii populare cu un discernământ exemplar" [2, p. 613]. Şi Iordan Datcu a observat că, spre deosebire de ceilalţi folclorişti din Basarabia, Tudor Colac a demonstrat „un mod mai direct, mai dezinhibat de a aprecia tradiţiile populare basarabene", fapt avantajat de obţinerea doctoratului cu tema „Familia – vatră a spiritualităţii româneşti" (1999) la Cluj-Napoca, sub conducerea ştiinţifică a regretatului profesor Dumitru Pop şi „de accesul larg la bibliografia românească de specialitate" [5, p. 577], ceea ce a permis regretatului etnolog o racordare reuşită la cercetările monografice ale familiei, înfăptuite de Şcoala sociologică de la Bucureşti, condusă de Dimitrie Gusti [4].

Aceste calităţi ale folcloristului Tudor Colac au fost observate şi de colegii de breaslă din Republica Moldova. Bunăoară, Nicolae Băieşu aprecia predilecţia şi abnegaţia colegului său drept un manifest al bărbăţiei şi curajului: „cunoaştem cu toţii, [că] au existat, mulţi ani la rând, condiţii vitrege pentru editarea lucrărilor ştiinţifice, colegul nostru a ştiut să găsească ieşire din situaţie. Pe parcursul anilor 2001-2007, Dumnealui a editat câte două-trei şi chiar patru

cărți anual. Putem zice că a fost un adevărat eroism" [1, p. 6].

Pe lângă preocupările orientate spre conservarea și investigarea științifică a fenomenelor etnofolclorice, cercetătorul Tudor Colac a luat în dezbatere, în egală măsură, și aspecte ce țin de promovarea folclorului în cadrul diverselor manifestări culturale cu impact etnologic: festivaluri și spectacole de folclor, expoziții de artă tradițională, serbări câmpenești cu tematică folclorică. Toate aceste activități l-au format și ca regizor prolific al manifestărilor cultural-artistice de proporții, fapt dovedit de cele peste două sute de spectacole organizate și susținute la Palatul Național „Nicolae Sulac", Filarmonica Națională „Serghei Lunchevici", Teatrul Național „Mihai Eminescu", în instituțiile teritoriale de cultură și pe scenele improvizate în aer liber în multe localități din Republica Moldova. A semnat mai multe scenarii cinematografice despre folclorul păstoresc, cel al taberei militare, despre organologia tradițională românească. Evocatoare în această direcție sunt și cele peste cinci sute de subiecte prezentate în cadrul emisiunilor radio și TV.

Aflat la pupitrul Centrului Național de Creație Populară etnologul Tudor Colac s-a consacrat investigării monografice a dinastiilor de artiști, descoperind pe teritoriul Republicii Moldova la începutul anilor '70 ai secolului trecut 830 de formații de familie.

Grație multiplelor preocupări științifice și interese sociale, Tudor Colac a devenit, pe parcursul vieții, membru al mai multor uniuni de creație: Uniunea Scriitorilor din Moldova, Uniunea Muzicienilor, Uniunea Oamenilor de Teatru din R. Moldova; membru de onoare și fondator al Uniunii Meșterilor Populari din Moldova; membru de onoare al Societății Vânătorilor și Pescarilor din Republica Moldova; membru de onoare al Asociației Generale a Vânătorilor și Pescarilor Sportivi din România; președinte al Comitetului Național din Moldova pentru Consiliul Internațional al Organizațiilor de Festivaluri Folclorice și Artă Folk – International Council of Organizations of Folklore Festivals and Folk Arts / CIOFF UNESCO (1993-1999).

Valoarea contribuțiilor sale a fost recunoscută la nivel național și internațional, fiindu-i oferite mai multe distincții și premii: Insigna „Eminent al întrecerii socialiste din Ucraina", 1962; Medalia de bronz a Expoziției Realizărilor Economiei Naționale a URSS, 1963; Titlul onorific „Maestru în Artă" al Republicii Moldova, 1996; Ordinul de Onoare, 2010; Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, 2014; Laureat al ziarelor „Moldova Suverană" și „Tinerimea Moldovei"; Medalia „Dimitrie Cantemir" a Academiei de Științe a Moldovei, 2018.

La 21 februarie 2021 inima redutabilului om de cultură Tudor Colac a încetat să mai bată, plecând la cele eterne la vârsta de 72 de ani.

În continuare prezentăm succint ultimele apariții editoriale ale distinsului folclorist: *Repere etnologice: studii, articole, eseuri* (Chișinău, 2017) și *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie* (Chișinău, 2018), realizată în cadrul colecției *Personalități marcante*, inițiată de Institutul de Filologie Română

„Bogdan Petriceicu-Hasdeu", consacrată cercetătorilor eminenţi din domeniul folcloristicii. Volumele se referă la viaţa şi activitatea folcloristului, scriitorului, muzicianului şi regizorului Tudor Colac şi includ cele mai relevante studii cu impact etnologic semnate de protagonist de-a lungul carierei artistice şi ştiinţifice.

Volumul *Repere etnologice* cuprinde şapte compartimente: *La porţile sufletului; Dimensiuni etnologice ale familiei la români; Doina, fenomen de experienţă fundamentală; La originile Festivalului concurs al romanţei româneşti „Crizantema de Argint"; Elita personalităţilor consacrate. Profiluri; Cercetări şi demersuri etnologice; Despre autor.*

Studiile ştiinţifice şi cele de promovare a ştiinţei incluse în volum nuanţează predilecţia autorului pentru elucidarea aspectelor ce ţin de autenticitatea şi substanţa cutumiară a culturii tradiţionale româneşti; a valorilor spirituale promovate în cadrul familiei; a experienţei umane reflectate în doină şi romanţă; a revitalizării creaţiei populare aflate în desuetudine de către veritabilii promotori ai acesteia: atât folclorişti consacraţi, cât şi performeri de artă tradiţională; precum şi a temelor care iau în dezbatere tradiţiile cinegetice, umorul popular, viabilitatea rapsozilor în actualitate, potenţialul instituţiilor de cultură şi al arhivelor de folclor la conservarea moştenirii spirituale a unui popor; complexitatea folclorului de cătănie şi ostăşesc; actualizarea continuă a fenomenelor etnoculturale contemporane.

Cea de-a doua apariţie editorială, *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie* e structurată în cinci capitole distincte, însoţite de materiale fotografice relevante pentru investigaţia realizată de autor în vederea elucidării substanţei ritualice a proceselor etnoculturale înregistrate în mediul genuin de manifestare.

Partea introductivă mizează pe câteva interviuri şi confesiuni cu referire la copilăria protagonistului şi la cele mai expresive fenomene de cultură contemporană, abordate exhaustiv în creaţia ştiinţifică a etnologului: romanţa şi destinul interpreţilor de muzică populară.

Capitolul întâi, intitulat *Tudor Colac – cercetător de vocaţie*, cuprinde o serie de articole semnate de etnologi, exegeţi consacraţi atât din Republica Moldova, cât şi din România: dr. Ion H. Ciubotaru („*... A scruta universul culturii populare cu un discernământ exemplar*", p. 30), dr. Dumitru Apetri (*Carte de înţelepciune ornamentată poetic*, p. 30-32), dr. hab. Nicolae Băieşu (*Sorcova din lumină se ţese*, p. 32-34), dr. Ion Buruiană (*O carte de mare valoare instructiv-educativă*, p. 34-37), dr. Iordan Datcu (*Un etnolog din Republica Moldova: Tudor Colac*, p. 37-40). Referinţele critice iau în dezbatere preocupările etnologului Tudor Colac pentru dezvăluirea contextului ritualic al culturii populare, cu profunde popasuri în universul ghicitorilor, tradiţiilor etnofolclorice ale sărbătorilor calendaristice, folclorului taberei militare, familiei ca vatră a spiritualităţii româneşti.

Capitolul al doilea, *Coordonate spirituale cu valoare de simbol*, scoate în lumină predilecţia protagonistului pentru valorificarea şi promovarea creaţiei

populare în cadrul spectacolelor de folclor, aspect care nuanțează fenomenul folclorismului scenic, în cadrul căruia promotorii dau preponderență aspectului artistic, în detrimentul mesajului ritualic și al tradiției autentice. Cu toate acestea, etnologul a remarcat, pe bună dreptate, intenția unor colective etnofolclorice de a se apropia foarte mult de adevăr și a prezenta în scenă atât recuzita de costume specifice mediului din care provin, cât și profunzimea repertoriului *de-acasă,* care fascinează nu doar publicul receptor, ci mai ales juriații, care „nu departajează prin concurs locuri, premii și ierarhii, ci evidențiază valori individuale autentice și identități" [6, p. 393]. În același capitol cercetătorul a urmărit aria de răspândire a motivului acvatic în creațiile folclorice, încărcat de un profund simbolism în mentalitatea populară; prezența și valoarea cutumiară a piesei vestimentare, dar și a dansului *Brâul* în viața românului; disputele și convergențele cu referire la Dragobete și Sfântul Valentin; itinerarul mitic al oului de Paști; reminiscențele teatrului arhaic conservate în obiceiurile agrare *Paparuda* și *Caloianul*, care presupun „respectarea complexului sincretic specific teatrului folcloric, adică a unității dintre text, melodie, dans, gestică, recuzită, instrumentariu ș. a. m. d." [6, p. 71]; a manifestărilor etnoculturale: *Șezătoarea* ca o creație a cetelor de fete „trecute de vârsta pubertății și dintr-un grup de vârstă afiliat inițierii" (Iosipescu Silvia Puia) și a *Horei satului* – proprie confreriilor de flăcăi, manifestări care „constituie prin tradiție <...> prilejurile-cheie de cunoaștere și apropiere reciprocă între tineri, un moment cu multiple semnificații pentru trecerea din stadiul copilăriei în rândurile flăcăilor de însurat sau fetelor de măritat" [6, p. 87].

Capitolul al treilea al biobibliografiei nuanțează contribuția cercetătorului la istoria folcloristicii din Basarabia. Amintim câteva nume notorii ale științei din acest spațiu investigate de Tudor Colac: Andrei Tamazlâcaru, Sergiu Moraru, Andrei Hâncu, Victor Cirimpei, Grigore Botezatu, Vladimir Curbet, Efim Junghietu, Nicolae Băieșu.

Următorul capitol este consacrat *Hronicului de familie*, unde, sunt inserate pagini relevante dintr-o lucrare mai amplă a folcloristului. Într-o apreciere critică etnologul Iordan Datcu scoate în evidență meritul cercetătorului din Basarabia Tudor Colac de a investiga fenomenul social *familia* din perspectivă „folclorică, etnografică, sociologică, antropologică, psihologică, pedagogică, istorică, lingvistică, teologică și filosofică, tip de cercetare interdisciplinară și multidisciplinară deprins din studierea lucrărilor școlii sociologice de la București. Este interesat în mod deosebit de familie ca generatoare de cultură și civilizație, de parametrii ei culturali, de rostul părinților ca modele generatoare de exemple, de rolul familiei în transmiterea tradiției, a valorilor familiei și a modelelor comportamentale, sărbătorile, riturile de trecere fiind canale de transmitere a acestora" [6, p. 38]. Cercetătorul acordă pagini impresionante dinastiilor de familie Botgros, Osoianu, Sava, Goia, Dascăl, Iovu, Acriș, Iorga, Urschi, fiecare fiind abordată prin prisma transmiterii moștenirii spirituale din tată în fiu, ca modele de cultură tradițională.

Al cincilea capitol cuprinde o primă incursiune din perspectivă bibliografică și cinematografică în activitatea științifică și regizorală a etnologului Tudor Colac. Prin aportul bibliografilor Elena Nedeliciuc și Marina Sandu au fost identificate peste 170 de titluri de materiale științifice, didactice și publicistice realizate de cercetător de-a lungul carierei profesionale. Impresionantă e lista monografiilor, culegerilor tematice și a edițiilor alcătuite/ îngrijite/ coordonate, constituită din 35 de titluri de carte.

Ultimul capitol, *Viața și activitatea în imagini,* reflectă itinerarul devenirii personalității culturii naționale Tudor Colac, cuprinzând, în mare parte, și relevante mărturii ale fenomenelor etnoculturale surprinse de cercetător pe parcursul a 50 de ani de activitate în domeniul identificării, documentării, prezervării și valorificării constituentelor de cultură tradițională.

Evocările aduse lui Tudor Colac în volumul omagial *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie* privind întreaga sa activitate de cercetare a folclorului și tradițiilor autentice românești, de promovare a științei și culturii naționale, acum, când nu mai este printre cei vii, capătă alte dimensiuni. Incontestabil, studiile ce prezintă fenomenele etnoculturale, adunate și valorificate cu atâta predilecție și abnegație de laboriosul etnolog Tudor Colac, vor educa și în continuare generații de folcloriști, etnologi, muzicieni, specialiști în domeniul culturii. Datoria noastră este de a-i perpetua creația și proiectele culturale, de a urma cel mai tenace îndemn al maestrului – să păstrăm vie flacăra nestinsă a folclorului.

Bibliografie

1. Băieșu Nicolae. *Tudor Colac – etnolog de vocație*. În: *Literatura și Arta*. 2008, 6 martie, p. 6.

2. Ciubotaru Ion H. *Cercetător de vocație*. În: Colac, Tudor. *Repere etnologice: studii, articole, eseuri*. Chișinău: S. n., 2017 (Tipografia „Notograf Prim"), p. 613.

3. Colac Tudor. *Repere etnologice: studii, articole, eseuri*. Chișinău: S. n., 2017. 616 p.

4. Costaforu Xenia. *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică.* București: Tritonic, 2004. 360 p.

5. Datcu Iordan. *Un etnolog din Republica Moldova: Tudor Colac.* În: Colac, Tudor. *Repere etnologice: studii, articole, eseuri*. Chișinău: S. n., 2017 (Tipografia „Notograf Prim"), p. 577-579.

6. *Etnologul Tudor Colac. Omagiu 70: Biobibliografie.* Colecția „Personalități marcante". Coord.: Mariana Cocieru; col. de red.: Mihai Cimpoi [et al.]. Chișinău: Pro Libra, 2018. 395 p.

7. Hălmăgean Gabriel, Sabău Sorin. *Cercetările monografice de la Sâmbăteni 1933-1936.* Arad: Editura Complexului Muzeal Arad, 2018. 200 p.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B.-P. Hasdeu" al MEC.

Mariana COCIERU,
dr., cercetător științific superior, șef al Sectorului de folclor, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu"

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

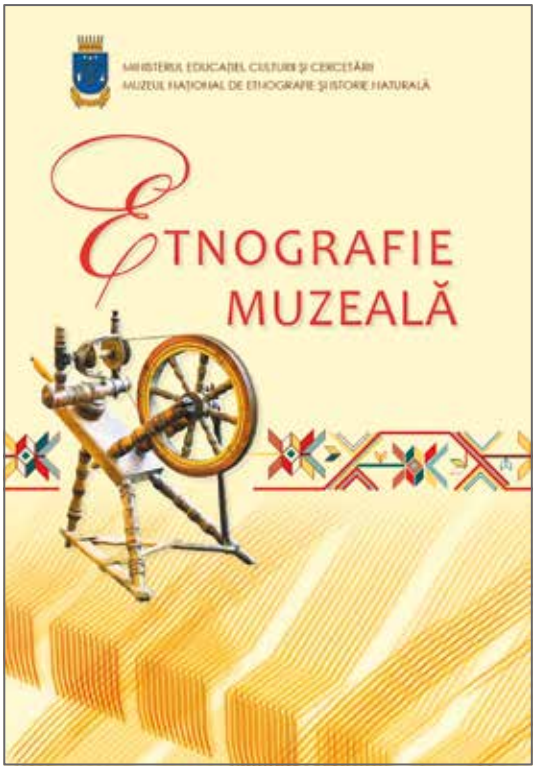

ETNOGRAFIE MUZEALĂ. Coordonator ştiinţific: Varvara Buzilă. Chişinău: S.n. (Tipografia „Lexon-Prim"), 2020. 272 p.

Lucrările de muzeologie sunt o *rara avis* în ţara noastră şi nu doar. Aproape că am putea număra pe degete manualele şi sintezele din acest domeniu, publicate în limba română: Alexandru Tzigara-Samurcaş, *Muzeografie românească* (1936); Corina Nicolescu, *Muzeologie generală* (1975); Radu Florescu, *Bazele muzeologiei* (1998); Corneliu Bucur, *Tratat de etnomuzeologie* (2004); Elena Ploşniţă, Mihai Ursu, *Enciclopedia muzeologiei din Republica Moldova* (2011); Ioan Opriş, Aurelia Duţă, Rodica Antonescu, Georgeta Roşu, Angelica Mihăilescu, Daniela Mihai, Narcisa Ştiucă, *Ghid de bune practici în protejarea şi promovarea patrimoniului cultural rural* (2012). În ultimele decenii, asistăm la o adevărată campanie de a înfiinţa noi muzee în Republica Moldova. Majoritatea dintre ele au profil etnografic. Nu toţi angajaţii acestor instituţii posedă studii şi experienţă în domeniu. E un fapt îngrijorător, deoarece muzeografilor le revin responsabilităţi majore în orice societate: a colecta, a conserva şi a transmite urmaşilor moştenirea culturală făurită de înaintaşi; a păstra memoria socială şi a asigura liantul spiritual între generaţii etc. Ediţia de faţă e o încercare de a oferi suport metodic muzeografilor începători şi celor experimentaţi, abordând principalele aspecte din activitatea zilnică a unui muzeu. Culegerea include articole scrise de colaboratorii Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, reieşind din propria experienţă profesională, precum şi din cea a muzeelor de peste hotare.

Volumul *Etnografie muzeală* debutează cu o *Pledoarie pentru modernizarea discursului promovat de muzeele de etnografie* (p. 5-10), semnată de coordonatoarea cărţii, Varvara Buzilă, dr., conf. univ., reputată specialistă în etnologie şi muzeologie, cu o activitate de câteva decenii la MNEIN. Fără a avea pretenţia exhaustivităţii, autoarea precizează că „prezentul volum propune un dialog despre cum putem păstra moştenirea noastră naţională în viaţa comunităţilor" (p. 5). Lucrarea ţine „să reevalueze atitudini, abordări şi proiecte, pentru a genera bune practici de conservare, protejare, studiere, promovare a

patrimoniului cultural muzeal" (p. 5). Varvara Buzilă scrie admirativ despre profesia de muzeograf. Exponenţii săi „ştiu bine lucruri de care alţii nici n-au auzit, vorbesc despre ele cu multă competenţă, încât fac publicul să vină şi să revină la muzeu"; „sunt mediatori, un fel de manevranţi ai maşinii timpului [...] asigură astfel conectarea vizitatorilor la realităţi de referinţă, foarte importante pentru afirmarea sistemului social de valori acreditat de societate" (p. 6). Alături de alţi muzeografi din România (Ioan Opriş, Gherghina Boda), autoarea subliniază datoria muzeelor de a se sincroniza cu evoluţiile sociale şi a răspunde diferitor exigenţe ale comunităţii: „Această raportare continuă la priorităţile societăţii rezultă şi din faptul că o bună parte a patrimoniului muzeal s-a constituit din donaţiile cetăţenilor. Deci, societatea are dreptul legitim de a căuta şi a găsi în spaţiile muzeale răspunsuri la problemele importante pentru existenţa, dezvoltarea şi prosperitatea sa" (p. 9).

Primul compartiment al cărţii, intitulat *Management, legislaţie, cercetare ştiinţifică*, e consacrat organizării activităţii muzeelor în ansamblu. Petru Vicol, director general al MNEIN, semnează un articol despre managementul muzeal (p. 12-20). Analizează semnificaţiile noţiunii respective în lucrările muzeografilor din România, precum şi pătrunderea treptată a conceptului de *management* în mediul muzeal de la noi. Autorul examinează prevederile şi implementarea *Politicilor publice privind modernizarea şi eficientizarea activităţii muzeelor din subordinea Ministerului Culturii,* document aprobat în 2013 de către *Comitetul Interministerial pentru planificare strategică* de pe lângă Cancelaria de Stat. Politicile respective sunt menite a moderniza administrarea muzeelor, solicitând candidaţilor la funcţia de director elaborarea unui dosar complex (proiect managerial, plan de dezvoltare strategică, strategie de marketing şi promovare). Se fac tentative de a încuraja activitatea antreprenorială a muzeelor, de exemplu, prin permisiunea de a deschide magazine de suvenire, cafenele etc., sau de a modifica taxele de vizitare a instituţiei. Totuşi, P. Vicol semnalează dificultăţile de a transpune în viaţă aceste deziderate şi conchide: „În comparaţie cu muzeele occidentale, care au reuşit să experimenteze eficient managementul muzeal, instituţiile respective din Republica Moldova sunt abia la început de cale în cunoaşterea acestui fenomen" (p. 19).

În articolul *Cadrul legislativ al organizării muzeelor din perspectiva Legii muzeelor* (p. 21-30), Teodor Candu, dr., conf. cerc., director prim-adjunct la aceeaşi instituţie, oferă o retrospectivă comentată a prevederilor actelor normative ce reglementează activitatea muzeelor din ţara noastră: *Legea muzeelor, Legea privind protejarea patrimoniului cultural naţional mobil, Regulamentul-cadru de organizare şi funcţionare a muzeelor, Regulamentul privind evidenţa şi conservarea patrimoniului muzeal, Normele de clasare a bunurilor culturale mobile, Regulamentul de acreditare a muzeelor.* La rândul său, Varvara Buzilă se referă la specificul *etnografiei muzeale* (p. 31-

46), o disciplină ce posedă propria identitate, având similitudini şi deosebiri comparativ cu antropologia culturală, folcloristica, etnografia academică. Cercetătoarea caracterizează afirmarea etnografiei muzeale în spaţiul prutonistrean, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în prezent, în baza activităţii muzeelor etnografice. Deţinând timp de aproape două decenii funcţia de secretar ştiinţific al MNEIN, având experienţa elaborării multor strategii şi proiecte de cercetare, autoarea subliniază importanţa investigaţiilor ştiinţifice şi specificul lor în cadrul unei instituţii muzeale. Un subiect similar, cercetarea de muzeu, îl abordează şi Tamara Macovei, dr., cerc. şt. coord., articolul căreia încheie compartimentul dat (p. 47-52).

Următoarea secţiune a cărţii inserează lucrări consacrate principalelor probleme legate de colecţiile muzeale: *Constituirea, descrierea, conservarea, gestionarea, digitizarea şi restaurarea patrimoniului muzeal.* Având o impunătoare experienţă de lucru în muzeu, Maria Ciocanu, cerc. şt., abordează subiectul constituirii şi dezvoltării colecţiilor (p. 54-60). Începe cu noţiunile-cheie din domeniu (*patrimoniu muzeal* şi *patrimoniu naţional, colecţie muzeală, fond, bun cultural, exponat de muzeu* etc.), enumeră criteriile care trebuie să stea la baza completării colecţiilor muzeale (cercetarea sistematică a patrimoniului, coerenţa şi continuitatea, originalitatea, specializarea, plenitudinea documentară), precum şi etapele de lucru în completarea colecţiilor. Regretata Raisa Tabuică (p. 61-71), fiind mulţi ani custode principal al MNEIN, se referă la structura patrimoniului muzeal, clasificarea obiectelor în funcţie de domenii şi de valoare, conţinutul documentelor de evidenţă ale pieselor de patrimoniu (actul de donaţie/achiziţie, fişa de evidenţă, tipurile de registre ale fondurilor, actul de predare-primire). O descriere amănunţită a regulilor de completare a fişelor analitice face Maria Ciocanu într-un articol separat (p. 72-85).

Alte lucrări sunt consacrate asigurării condiţiilor adecvate de păstrare a pieselor muzeale. Elena Şişcanu, dr., conf. univ., cerc. şt. coord., evidenţiază tipurile de acţiuni menite a asigura integritatea bunurilor culturale (conservare preventivă, curativă, de remediu, restaurare), după care elucidează noţiunea de *conservare preventivă.* Autoarea se referă la etapele de creare a condiţiilor necesare conservării, precum şi la exigenţele ce se impun în funcţie de specificul fiecărei categorii de bun cultural: temperatură, umiditate, lumină, riscuri majore, materiale permise a fi utilizate în lucrul cu obiectele respective (p. 86-96). În continuare, ceilalţi autori analizează detaliat condiţiile de păstrare a documentelor fotografice (dr. Mihai Dohot, p. 97-109), a pieselor din hârtie – fotografii, hărţi, timbre, plicuri, cărţi poştale (dr. Constantin Ciobanu, p. 110-128), precum şi a celor din lemn (dr. Nicolae Dudnicenco, p. 129-136).

Compartimentul final al volumului e consacrat unei problematici vaste şi variate: *Punerea în valoare a patrimoniului muzeal în scopul cunoaşterii, educării şi recreării. Pedagogie muzeală.* Valentina Onofriescu, şefa Secţiei Expoziţii şi Proiecte Culturale, alături de Viorica Gorencu, pictor principal, semnează

capitolul *Organizarea expoziţiilor temporare* (p. 138-152). Pornind de la propria experienţă de activitate, autoarele propun o clasificare a expoziţiilor temporare în cadrul MNEIN (din patrimoniul muzeului; din colecţii private; de lucrări ale meşterilor populari; de cultură, istorie, mod de viaţă al diferitor comunităţi; ale tinerilor creatori; de profil) şi argumentează particularităţile fiecăreia. Se referă la munca de pregătire a unei expoziţii, care presupune constituirea unei echipe multidisciplinare, elaborarea unui proiect expoziţional (compus din proiectul de idei, cel tehnic, de grafică, devizul de cheltuieli), selectarea pieselor din patrimoniul instituţiei, întocmirea actelor de predare temporară a exponatelor. Câte un paragraf separat revine condiţiilor optime de etalare a unei expoziţii (spaţiu, lumină, mobilier, exponate). Nu sunt uitate promovarea şi vernisajul expoziţiei, nici dosarul de expoziţie care se va păstra în arhiva instituţiei. Expoziţiile organizate de MNEIN sunt însoţite adesea de ateliere de creaţie sau alte activităţi interactive. Segmentul respectiv e reflectat amplu în lucrarea Elenei Gumene, şefa Secţiei Comunicare şi Relaţii cu publicul: *Pedagogia muzeală şi procesul instructiv-educativ* (p. 153-160). Autoarea argumentează actualitatea domeniului *pedagogiei muzeale*: „În ultimele două decenii, s-a înregistrat o creştere sensibilă a rolului educativ al muzeelor la nivel mondial. Au apărut o gamă largă de servicii pentru public, ce variază de la conferinţe, tururi ghidate, programe şcolare, cursuri şi publicaţii de perfecţionare continuă în domeniul educaţiei, până la activităţi practice, expoziţii itinerante, toate acestea mergând dincolo de simpla distracţie, către învăţarea la libera alegere şi conturarea identităţilor culturale" (p. 154). E. Gumene exemplifică prin activităţi care s-au bucurat de apreciere în rândul publicului, realizate de angajaţii secţiei pe care o conduce: „Săptămâna ecologică", „Săptămâna apelor curate", „Păsările din Grădina Botanică a muzeului", concursul „Ce mi-a plăcut azi la muzeu", atelierele „Jucăria bunicii", „Sipeţelul fermecat" etc. Din acelaşi cadru tematic face parte lucrarea Dinei Vrăjmaşu (p. 189-194), dedicată recitalurilor de folclor pe care le-a organizat mai mulţi ani la MNEIN, fondând *Clubul Interpreţilor, Folcloriştilor, Etnografilor şi Amatorilor de Folclor*.

Noţiuni de primă importanţă, însoţite de sugestii practice, se regăsesc în articolele despre deontologia ghidului (Irina Badiuc, Vera Cristea, p. 161-166) şi asigurarea securităţii spaţiului muzeal (Sergiu Pană, Pavel Jirasek, p. 194-220). În articolul *Muzeul şi comunitatea* (p. 167-188), subsemnatul analizează Expoziţia permanentă *Natura-Omul-Cultura* din perspectiva semnificaţiilor sale identitare, făcând şi o retrospectivă a ideilor *noii muzeologii* – o mişcare internaţională care a promovat conceptele de *muzeu al societăţii, muzeu al comunităţii, ecomuzeu*. În aceeaşi ordine de idei, Dorina Onica, dr., şefa Secţiei Etnografie, analizează accepţiunile noţiunii de *patriotism cultural* în istoriografie, precum şi posibilităţile unui muzeu de a cultiva acest sentiment. Autoarea evocă expoziţiile organizate la MNEIN, care promovează spiritul românesc (*Basarabia şi Crişana. Perenitatea artei populare româneşti; 100*

de cămăși basarabene salvate de la dispariție), formulând şi propuneri de noi activităţi în slujba aceleiaşi cauze. D. Onica conchide: „Educarea patriotismului cultural devine o sarcină-cheie pentru orice muzeu, anume în perioadele de criză a societăţilor, de resemantizare a imaginilor şi valorilor cu adevărat reprezentative pentru un popor. În asemenea momente, muzeul, cel care deţine tezaurul unei naţiuni, îşi asumă un rol nobil, dar şi plin de responsabilitate, de a educa, instrui, informa comunitatea, cu scopul de a-i consolida mândria naţională şi apartenenţa etnică, conştientizarea valorii culturii lor în cadrul dialogurilor multiculturale" (p. 231).

O completare binevenită aduce dr. Tamara Cojuhari, conf. cerc., cerc. şt. superior, Secţia Ştiinţele Naturii, prin pledoaria sa pentru oglindirea valorilor naturii în muzeele de etnografie (p. 233-240). Natura nu poate lipsi din expoziţia niciunui muzeu, susţine autoarea, „pentru că viaţa colectivităţilor umane […] se desfăşoară în medii naturale concrete, prin utilizarea bogăţiilor naturii în scopul susţinerii vieţii, este firesc să includem în muzee, indiferent de titlul lor general, şi aspecte ale acestor relaţii cu natura" (p. 235). În contextul crizei ecologice pe care o traversăm, muzeele pot juca un rol foarte important în promovarea educaţiei pentru protecţia mediului înconjurător. În calitate de exemple de valorificare muzeală a patrimoniului natural, Tamara Cojuhari aduce expoziţiile permanentă şi cele temporare, Grădina Botanică şi Vivariul din cadrul MNEIN, nominalizând şi alte muzee de profil din Republica Moldova: Muzeul de Paleozoologie al Institutului de Zoologie, Muzeul de Ştiinţe ale Naturii al Universităţii de Stat din Moldova, Muzeul de Pedologie „A. Ursu" al Institutului de Pedologie, Agrochimie şi Protecţie a Solului „N. Dimo", Muzeul Rezervaţiei Naturale „Codrii", Muzeul Verde din or. Ştefan Vodă.

La sfârşitul volumului se regăseşte o bogată *Bibliografie recomandată* din domeniul muzeografiei (drd. Corina Rezneac, p. 241-244). Compartimentul *Ilustraţii* conţine fotografii ale clădirilor unor muzee din ţara noastră, imagini din depozitul MNEIN, care prezintă păstrarea textilelor şi ceramicii, secvenţe de la expoziţii, târguri, festivaluri, ateliere. Cititorii interesaţi se pot inspira din afişele expoziţionale, invitaţiile, certificatele şi diplomele de participare, programul *Nopţii Europene a Muzeelor*, elaborate de Viorica Gorencu.

Pregătirea culegerii *Etnografie muzeală* a solicitat autorilor reevaluarea, dintr-o perspectivă analitică, a propriei activităţi de-a lungul anilor, consultarea lucrărilor de referinţă pentru a cunoaşte mai profund noţiunile şi metodele de specialitate. Cartea are un caracter preponderent practic, fiind scrisă de muzeografi care zilnic sunt chemaţi să răspundă diferitor solicitări. Lectura ei ne convinge că *muzeologia* reprezintă o ştiinţă complexă şi fascinantă, care se însuşeşte printr-o muncă insistentă şi aduce numeroase beneficii societăţii.

Andrei PROHIN,
doctor în istorie, secretar ştiinţific, MNEIN

RAPORTUL
DE ACTIVITATE AL MNEIN
pentru anul 2021

RAPORTUL DE ACTIVITATE AL MUZEULUI NAŢIONAL DE ETNOGRAFIE ŞI ISTORIE NATURALĂ PENTRU ANUL 2021

I. INDICI DE BAZĂ

Vizitatori în cadrul expoziţiilor din muzeu (inclusiv Filiala Ţipova şi Vivariul) – 67 813.

Ghidaje în muzeu (inclusiv Filiala Ţipova) – 474.

Organizare expoziţii – 17.

Activităţi cultural-educative – 38.

Completarea patrimoniului muzeal cu bunuri culturale – 1070.

Elaborarea şi introducerea în baza electronică de date a fişelor analitice – 807.

Restaurarea pieselor din patrimoniul muzeului – 180.

Conservarea pieselor din patrimoniul muzeului – 1994.

Pregătirea şi prezentarea comunicărilor ştiinţifice – 66.

Manifestări ştiinţifice – 3.

Lucrări ştiinţifice editate de muzeu – 82.

Publicarea lucrărilor de popularizare a patrimoniului cultural – 9.

Modernizarea şi completarea cu materiale paginilor Web, administrate de muzeu – 2 (*www.muzeu.md* şi *www.patrimoniuimaterial.md*).

Pregătirea informaţiilor pentru emisiuni radio şi TV privind valoarea şi problemele diferitor domenii ale patrimoniului cultural şi natural – 96.

Completarea arhivei foto-video cu imagini digitale – 19.863 imagini.

Clasarea patrimoniului mobil a muzeului – 199 de piese.

II. DEZVOLTAREA COLECŢIILOR DE PATRIMONIU

În Fondul de Tranziţie s-au înregistrat 1126 unităţi, dintre care 1070 unităţi. au intrat în Patrimoniul Mobil Comun, după cum urmează: filatelie – 80 unităţi; fotografii – 688 unităţi; înregistrări audio şi video – 10 unităţi; etnografie – 83 unităţi; numismatică – 47 unităţi; altele – 1 unitate; mobilier – 3 unităţi; obiecte de cult – 1 unitate; ştiinţă şi tehnică – 8 unităţi; ştiinţele naturii – 2 unităţi; documente – 15 unităţi; periodice – 132 unităţi

III. EVIDENŢA, PĂSTRAREA ŞI CIRCULAŢIA PIESELOR DE PATRIMONIU

Pe parcursul anului 2021, Secţia Patrimoniu, Evidenţă şi Completare a realizat următoarele activităţi:

1. au fost efectuate calculele pe categorii ale pieselor fondate pentru raportul statistic din anul 2020 –5713 unităţi.

2. au fost întocmite fişe analitice de evidenţă a patrimoniului cultural mobil – 807 unităţi.

3. au fost scrise şi cusute etichete pe pânză – 250 unităţi.

4. au fost întocmite etichete pe hârtie – 53 unităţi.

5. au fost marcate etichete direct pe piesă – 2390 unităţi.

6. au fost marcate, cu un număr provizoriu, piesele identificate în procesul de inventariere care nu aveau număr de inventar (portrete, picturi, vase din ceramică, medalii, ţesături, placate, afişe etc.) – 2158 unităţi.

7. au fost lipite sau cusute etichetele vechi care s-au deteriorat/dezlipit în timp – 385 unități.

8. s-a realizat inventarierea colecțiilor, inclusiv fotografierea pieselor și crearea unei baze digitale a pieselor fotografiate (diferite categorii de piese: Cămăși cu altiță, Cămașa bărbătească, Mostre de Broderie, Bijuterii și Accesorii, Colecția Ceramică, Traistă și Desagă, Catrințe, Brâie, Fibre Vegetale, Tablouri, cutii cu pelicule cinematografice) – 6869 unități.

9. s-a realizat inventarierea primară a colecțiilor și crearea listelor de inventar, fără fotografierea acestora (numismatică, medalistică, obiecte din metale prețioase) – 12792 unități.

10. s-au elaborat și marcat actele de intrare – 43 unități.

11. au fost completate registrele de evidență a colecțiilor muzeale – 182 unități.

12. au fost introduse registrele noi de evidență, conform noului regulament de evidență a bunurilor culturale. Completarea Registrului de Tranziție – 1126 unități, a Registrului Patrimoniului Mobil Comun - 1060 unități, a Registrului Tezaur – 1 unitate.

13. completarea Registrului provizoriu al pieselor intrate în colecțiile muzeului și din diferite motive numărul de evidență a fost pierdut, confundat, șters – 2158 unități.

14. elaborarea proceselor verbale de către Comisia de inventariere a documentației de evidență privind constatarea diferitor situații: - lipsa actului de intrare; - neclarități în procesul de atribuire a nr. de evidență; - piesă prezentă dar lipsa numărului în actele de intrare; - mai multe piese care au același număr. În total au fost realizate 11 procese-verbale.

15. confruntarea listelor de inventar a pieselor transferate de la Muzeul de Arheologie și Etnografie a Academiei de Științe, în anul 2008, cu actele de intrare și fișele de evidență ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din anul 2008. Restabilirea a două registre de fotografii ale pieselor intrate prin transfer de la Muzeul de Arheologie și Etnografie a Academiei de Științe. În total au fost verificate datele pentru 1059 unități.

16. confruntarea listelor de inventar a pieselor transferate de la Muzeul Național de Artă, în anul 2000, cu actele de intrare și fișele de evidență ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, din anii 2000-2017. Elaborarea unei liste cu neconcordanțe și erori depistate. În total au fost verificate datele pentru 2007 unități.

17. elaborarea Fișelor de Restaurare și crearea unui inventar a fișelor de restaurare din anul 2021 și atribuirea unui cod numeric pentru fiecare fișă. În total au fost elaborate 128 de fișe.

18. reinventarierea Colecției Covoare privind piesele intrate în perioada 1945-2002 (creare lista-inventar; confruntarea acesteia cu registrele FB și FA; identificarea erorilor de marcare; identificarea pieselor cu același nr. de inventar și a celor fără număr; crearea unui proces-verbal de constatare a situației).

Reinventarierea covoarelor returnate de la Muzeul Meșteșugurilor Populare de la Filiala Conacul Balioz, s. Ivancea, r-nul Orhei. În total au fost verificate datele pentru 1354 unități.

19. redepozitarea colecțiilor (ceramică, fibre vegetale, fotografii, tablouri și alte categorii de piese) – 20576 unități.

20. selectarea și scanarea negativelor cu imagini fotografice pentru diferite evenimente, articole științifice. Scanarea imaginilor fotografice vechi ale Chișinăului și a unui album cu fotografii tip „carte-de-vizite", datat cu mij. sec. XIX. – 1077 unități.

21. scanarea pieselor din colecția Filatelie (timbre, cărți poștale, maxime, plic prima zi) – 339 unități.

22. predarea-primirea în custodie temporară a pieselor pentru cercetare, expoziții, activități, restaurare și conservare – 4539 unități.

23. predarea-primirea în gestiune permanentă a pieselor către gestionarii din colecțiile existente – 5859 unități.

24. primirea în gestiune permanentă a pieselor nou fondate de către gestionari – 760 unități.

25. predarea pieselor din expoziția permanentă în custodia custozilor de sală (inclusiv actualizarea listelor de inventar existente) – 718 unități.

26. sistematizarea fișelor de evidență pe colecții în ordine crescândă.

27. elaborarea Listei Roșii a pieselor de patrimoniu pentru a fi plasată pe *Lista Roșie Internațională a bunurilor culturale mobile*. În rezultat, 2 piese (un costum popular pentru femei, o scoarță) au fost incluse în *Red List of Southeast European Cultural objects at risk*, ICOM, 2021, nos. 74, 76.

28. crearea unui registru electronic provizoriu a pieselor din colecția Paleontologie pe baza unui registru-inventar vechi, identificat în depozit.

29. extragerea pieselor din Colecția Arheologie și crearea unui registru de colecție intermediar (din registrele fondului de bază nr. 1-10).

IV. DOCUMENTAREA COMPUTERIZATĂ A PATRIMONIULUI

1. Au fost întocmite și introduse în baza de date fișe analitice de evidență – 807 unități.

2. Crearea unei noi Baze electronice de date. A fost creată o bază nouă de date, care să corespundă rubricilor din fișa de evidență a patrimoniului cultural mobil înaintate spre clasare.

3. Imprimarea fișelor de evidență în format A4 și A5.

4. Inițierea digitizării registrelor fondului de bază al bunurilor culturale ale MNEIN (de la nr. FB 23720 până la nr. FB 29337; Registrele nr. 20, 21, 22, 23, 24).

5. Elaborarea registrelor electronice provizorii pe baza actelor de intrare pentru perioada 2005-2018 - trei registre: de la nr. FB 29337 până la nr. FB 30863 – 34076 unități.

6. Elaborarea și completarea ***Registrului electronic de evidență a circulației bunurilor*** în cadrul fiecărei colecții.

V. RESTAURAREA, CONSERVAREA PIESELOR DIN COLECȚII

1. Executarea lucrărilor de conservare și prelucrare manuală a pieselor textile, pieselor de port, a broderiilor – 1014 unități.

2. Executarea lucrărilor de conservare a covoarelor (aerisirea, dezinfectarea și spălarea la necesitate) – 980 unități.

3. *Atelierul Restaurare-Conservare* a executat lucrări de restaurare și

conservare a mai multor piese de muzeu, solicitate pentru a fi expuse în expoziții temporare, precum și a celor ce necesitau o intervenție urgentă pentru a opri procesul de degradare: total – 180 unități.; țesături de interior – 7 unități.; piese de port – 47 unități.; piese din lemn – 25 unități.; păsări împăiate – o compoziție alcătuită din 52 păsări și rozătoare; instrumente muzicale – 4 unități.; piese din metal – 25 unități.; piese din ceramică – 11 unități.; altele – 7 unități.

4. Lucrări de întreținere a expoziției pavilionare la zilele sanitare: ștergerea de praf a exponatelor, reamenajarea expozițiilor permanente, curățirea cu oțet a covoarelor din expoziție, ștergerea de praf a fotografiilor, instrumentelor muzicale.

5. Conservarea și consolidarea a trei secțiuni a vitraliului vertical din sala nr. 16 (Casa Mare): restaurarea ramei de lemn și a carcasei din metal.

VI. ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ

1. Au fost realizate cercetări în domeniile etnografiei, patrimoniului cultural și al științelor naturii, conform direcțiilor de studiu prevăzute în proiectul de stat „Patrimoniul etnografic și natural al Republicii Moldova – salvgardare muzeală pentru sporirea coeziunii sociale" (2020-2023). Rezultatele cercetătorilor au fost diseminate prin intermediul a 66 de comunicări științifice. Au fost editate 82 de lucrări științifice, între care se numără:

• Calendar ilustrat, în limbile română și engleză: *Scoarța de Căușeni – tezaur de culoare și simbol. Calendar ilustrat.* Autoarea textelor: V. Buzilă. Chișinău: Editura Lexon-Prim, 2021.

• *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie.* Serie nouă, nr. 32(45), 2020. 168 p.

• *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie.* Serie nouă, nr. 33(46), 2020. 292 p.

• monografia colectivă *Etnografie muzeală.* Coord. șt.: V. Buzilă. Chișinău: Tipografia Lexon-Prim, 2020 (a văzut lumina tiparului în 2021);

• A. Ciobanu, C. Gh. Ciobanu. *Istoricul cartofiliei basarabene.* Vol. II: Perioada interbelică. Fasc. 1 (1918-1944). Chișinău: Cartdidact, 2021.

• M. Jumiga-Godorozea, C. Gh. Ciobanu. *Colicăuți. Pagini de istorie locală*. Chișinău: „Taicom", 2021. 320 p.

• *Conferința științifică națională, cu participare internațională, „Portul popular românesc: asumarea tradiției ca practică socială și cercetare". 24 iunie 2021. Program. Rezumatele comunicărilor.* Chișinău: Lexon-Prim, 2021. 36 p.

• *Conferința științifică „Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jum. a sec. XIX – prima jum. a sec. XX. In memoriam Acad. Iustin Frățiman", ediția a II-a, 24 septembrie 2021. Programul și rezumatul comunicărilor*. Chișinău, 2021. 24 p.

• *Sesiunea științifică anuală „Perspective contemporane în etnologie, muzeologie și științele naturii". Ediția XXXII. 22 octombrie 2021. Programul și rezumatele comunicărilor*. Chișinău, 2021. 56 p.

• Capitole în monografii, articole în culegeri de specialitate și în reviste, rezumate ale comunicărilor susținute la conferințe științifice naționale și internaționale.

2. Au fost organizate 3 conferințe științifice:

• Conferința științifică națională, cu participare internațională, „Portul popular românesc: asumarea tradiției ca practică socială și cercetare", 24 iunie 2021;

• Conferința științifică „Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jum. a sec. XIX – prima jum. a sec. XX. In memoriam Acad. Iustin Frățiman", ediția a II-a, 24 septembrie 2021;

• Sesiunea științifică anuală „Perspective contemporane în etnologie, muzeologie și științele naturii". Ediția XXXII, 22 octombrie 2021.

În colaborare cu Centrul Național pentru Protejarea și Promovarea Patrimoniului Cultural Imaterial a fost organizată Masa rotundă „Protejarea patrimoniului cultural imaterial la diferite nivele de valorificare" (28.09.2021).

3. Arhiva digitală a muzeului s-a completat cu **607 fișe analitice** ale pieselor de patrimoniu, realizate de cercetători.

4. Au fost finalizate 6 dosare de clasare ale bunurilor etnografice și naturale din colecțiile muzeului (Scoarțe de Căușeni; Scoarțe de Camenca; Cămăși cu altiță; Vase de ceramică și porțelan; Colecția entomologică „N. Zubowsky"; Piese de ornitologie preparate de Fr. Ostermann). Dosarele au fost prezentate și aprobate în Cadrul Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor. Piesele muzeale respective urmează a fi înscrise în *Registrul Patrimoniului Cultural Național Mobil*, administrat de Ministerul Culturii al Republicii Moldova.

5. A fost finalizat dosarul „Arta cămășii cu altiță – element de identitate culturală în România și Republica Moldova", fiind depus de partea română la Secretariatul UNESCO din Paris, pentru înscriere în *Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității.* Au fost traduse în limba engleză acordurile cu comunitățile purtătoare ale acestui element, precum și fișa de inventar a elementului; au fost pregătite broșura și filmul de promovare.

6. A fost discutat și aprobat la Consiliul Științific catalogul muzeal *Textile de interior din lână țesute în multe ițe. Din patrimoniul MNEIN*, autoare – Maria Ciocanu. Catalogul a fost pregătit pentru editare.

7. Au fost colectate materiale documentare și elaborate texte pentru lucrarea *Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Evoluția în epoca modernă și contemporană,* vol. 2, autori – M. Ursu, C. Gh. Ciobanu. Lucrarea se află în proces de machetare și redactare.

8. Au fost colectate materiale documentare și elaborate texte pentru lucrarea *Istoricul cartofiliei basarabene,* vol. II, fascicula 2 (1918-1940), autori – A. Ciobanu, C. Gh. Ciobanu.

9. Este în proces de pregătire catalogul Ștergare moldovenești (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX), ediția a II-a, autoare – Maria Ciocanu. Au fost pregătite 100 de ștergare (călcate și fotografiate) pentru editarea Catalogului. Au fost întocmite 34 de fișe analitice ale ștergarelor pentru catalog.

10. A continuat traducerea și pregătirea pentru tipar a monografiei lui Ivan Suhov, *Istoricul cercetărilor geologice în interfluviul Nistru-Prut* (V. Ciobotaru).

11. A fost monitorizată starea vegetației din Grădina Botanică a MNEIN. S-au întreprins măsuri de curățire sanitară a arbuștilor, de regenerare a arboretelor prin completarea cu specii silvoformante (**50 de puieți de fag**) din ecosisteme naturale. Microexpozițiile cu floră decorativă au fost completate cu diverse specii de plante ornamentale anuale (mai multe soiuri de țigăncușe, cârciumărese, trandafiri, levănțică) și copaci (**6 exemplare de tuie occidentală,** donate de Grădina Botanică Națională (Institut) „Alexandru Ciubotaru"). A

continuat completarea Bazei de date a plantelor ornamentale a MNEIN (S. Pană).

12. Au fost întreprinse 2 recoltări ale materialului entomologic din Grădina Botanică a MNEIN. A continuat lucrul asupra Catalogului digital pentru baza de date a Colecției Entomologice din MNEIN și a colecției „R. Stepanov" (au fost redactate fotografiile cutiilor entomologice obținute anterior) (V. Derjanschi).

13. O parte din cercetători au participat la activități de inventariere a colecțiilor muzeale, curățare a pieselor din expoziția permanentă *Natura. Omul. Cultura*, înlocuire a etichetelor și textelor informative din expoziție.

14. Au fost valorificate materiale documentare și literatura de specialitate conform temelor individuale de cercetare din cadrul proiectului științific al MNEIN „Patrimoniul etnografic și natural al Republicii Moldova – salvgardare muzeală pentru sporirea coeziunii sociale". Se află în proces de elaborare articole științifice care vor fi publicate în anul 2022, în *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*, precum și în alte periodice de specialitate.

15. Au fost elaborate și redactate texte informative, etichete, au fost identificate piese relevante pentru mai multe expoziții organizate în cadrul MNEIN: ***„Cămașa Unirii", „Ie – mărturie de-al meu neam în veșnicie", „Tradiție și memorie istorico-culturală salvgardată în manuscrisele de la Mănăstirea Noul Neamț", „Apa – între cer, pământ și veșnicie", „Denigrarea religiei vs. Rezistența prin credință" (online), „Valori strămoșești ale covorului de nuntă", „Cartografierea on-line a diasporei: noi metode și rezultate"***.

16. În colaborare cu administrația municipiului Bacău, V. Buzilă și Comunitatea „Șezătoarea Basarabia" au organizat o expoziție de port popular în cadrul Zilelor Chișinăului la Bacău (19-16 septembrie 2021). De asemenea, datorită colaborării cu misiunile diplomatice ale R. Moldova, V. Buzilă și Comunitatea „Șezătoarea Basarabia" au organizat pe 5 octombrie o expoziție de port popular la sediul ONU din Geneva, iar la 20 octombrie – o altă expoziție, „Symbolism and craftmanship in the river of time", în cadrul Liechtenstein National Museum, Vaduz (20 octombrie – 5 decembrie 2021).

17. Cercetătorii muzeului au întreprins peste 20 de deplasări în localități din Republica Moldova: Naslavcea, Bârnova (r. Ocnița), Verejeni (r. Telenești), Butești (r. Glodeni), Izvoare (r. Florești), Visoca, Cosăuți, Șeptelici (r. Soroca), Pitușca, Temeleuți (r. Călărași), Păscăuți, Dumeni, Cuconeștii Noi, Duruitoarea Veche (r. Râșcani), Pocșești, Cucuruzeni, Piatra, Butuceni, Brănești, Ivancea (r. Orhei), Socola, Climăuții de Jos (r. Șoldănești), Saharna (r. Rezina), Brânzeni, Buzdugeni (r. Edineț), Chirca (r. Anenii Noi), Horăști, Suruceni, Bardar (r. Ialoveni), Oniţcani (r. Criuleni), Onești, Cărpineni, Lozova (r. Strășeni), or. Drochia, s. Dominteni (r. Drochia), Valea Perjei, Tvardița (r. Taraclia), Congaz, Dezghingea (mun. Comrat), Camenca, Podoima, Podoimița (r. Camenca, Transnistria) etc. Au fost întreprinse și călătorii peste hotare – România (or. Focșani, Buzău) și Ucraina (or. Lvov). Deplasările au vizat investigarea patrimoniului etnografic și natural, aflat pe teren și în colecții muzeale, conform temelor individuale de cercetare: arhitectura populară a caselor, cămăși tradiționale, scoarțe și alte țesături, meșteșuguri tradiționale, monumente funerare, icoane vechi, spații sacre ale satului, vestigii geologice și paleontologice etc.

18. A fost realizată o cercetare privind evoluţia demografică, structurile etnică, lingvistică şi confesională a populaţiei din regiunea de nord a Republicii Moldova / Basarabia, incluzând crearea unei baze de date la nivel de localităţi pentru perioada 1930-2014, în baza recensămintelor. A fost cercetat patrimoniul toponomastic, etnocultural şi confesional pentru realizarea unui studiu complex la nivelul Republicii Moldova, prima etapă vizând regiunea de nord. A fost elaborat şi aprobat proiectul ştiinţific *Cartografierea on-line a diasporei: noi metode şi rezultate*, finanţat de Biroul pentru Relaţii cu Diaspora al Republicii Moldova (D. Lozovanu).

19. A fost transportată într-un nou spaţiu de depozitare o parte din piesele paleontologice. Au fost efectuate lucrări de preparare preventivă, împachetare în cutii şi plicuri de plastic ale pieselor de moluşte, foci (peste 250 de piese), mamifere terestre. Au fost întregite două cranii de rinocer preistoric din patrimoniul muzeal (T. Obadă).

20. A fost înaintată o propunere de proiect, vizând restaurarea şi conservarea vitraliului MNEIN, pentru concursul de granturi „Fondul Ambasadorilor SUA pentru Conservare Culturală". Propunerea de proiect e în proces de evaluare (P. Vicol, I. Prussakov).

21. Au fost completate şi prezentate formularele de indexare a *Buletinului Ştiinţific* în 4 biblioteci electronice internaţionale: CiteFactor, Index Copernicus, Digitalbibliothek der Zeitschriften, Osmikon. Revista a fost inclusă în bibliotecile respective.

22. Cercetătorii MNEIN au predat **11 cursuri universitare:** *Arta creştină* (Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova), *Muzeologie, Managementul Patrimoniului Cultural, Marketingul Meşteşugurilor, Folcloristica, Etnografia, Patrimoniul cultural imobil*, *Patrimoniul cultural mobil* (Academia de Muzică, Teatru şi Arte Plastice), *Arhivistica; Basarabia: geneza unui concept istorico-politic; Transnistria: geneza unui concept istorico-politic* (Universitatea de Stat din Moldova).

23. La solicitarea Comisiei Naţionale a Muzeelor şi Colecţiilor, reprezentanţii MNEIN (P. Vicol, A. Prohin) au participat la evaluarea dosarelor şi la convorbiri cu candidaţii pentru funcţia de director al Muzeului de Istorie şi Etnografie din Mereni şi al Muzeului de Istorie şi Etnografie „L. Dubinovschi" din Făleşti.

VII. VALORIFICAREA PATRIMONIULUI MUZEAL

Pe parcursul anului 2021, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a organizat 17 expoziţii: (16 temporare şi 1 expoziţie ce ţine de renovarea Sălii 16, Casa Mare); 12 expoziţii s-au desfăşurat în incinta Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, una – în incinta Ambasadei Republicii Moldova în România, una – în incinta Bibliotecii Naţionale, una – în cadrul pensiunii MUZE (s. Ţipova) şi două – în spaţiul public din preajma muzeului.

1. **Expoziţia „Mărţişorul – tradiţie şi diversitate în creaţia meşterilor populari" (26 februarie – 18 aprilie).** Au fost expuse mărţişoare din colecţia MNEIN, donate de către meşterii din Asociaţia Meşteşugurilor Populare Artistice „Artizana", Eugenia Moldovanu, Studioul „Tezaur", Centrul de Cultură şi Tineret al mun. Bălţi, Larisa Cojocaru, Liceul Teoretic Săseni, r. Călăraşi, Natalia Cangea, Centrul de Creaţie şi Agrement al Copiilor Criuleni, Maria Ciobanu, Liceul Teoretic „Mihai Eminescu" din or. Bălţi, Lidia Ciobanu, s. Hârtopul Mare, r. Criuleni, Ludmila Berezin, Centrul pe interese „Curcubeul", mun. Chişinău.

2. **Expoziția „Cămașa Unirii" (26 martie – 10 mai).** Organizată în contextul celor 103 ani de la Unirea Basarabiei cu România. Comunitatea „Șezătoarea Basarabia" a prezentat pentru public 25 cămăși basarabene cusute după modele autentice. Expoziția a avut în epicentru cămașa țesută și cusută recent de membrele Comunității „Șezătoarea Basarabia", având ca sursă de inspirație cămașa cu altiță purtată de către Elena Alistar.

3. **Expoziția „Tradiție și memorie istorico-culturală salvgardată în manuscrisele de la Mănăstirea Noul Neamț" (13 – 30 mai).** Organizată în contextul Zilei Internaționale a Muzeelor (18 mai) și a Nopții Europene a Muzeelor. Un loc central, în cadrul expoziției, i-a revenit vieții și moștenirii literare a Arhimandritului Andronic Popovici (1820-1893), unul dintre întemeietorii Mănăstirii Noul Neamț. Piesele din expoziție provin din colecțiile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală și ale Direcției Generale Arhiva Națională a Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova.

4. **Expoziția „Scoarța basarabeană – patrimoniu muzeal și meșteșug popular" (3 iunie – 31 august)**, la Pensiunea turistică „MUZE" din s. Țâpova, r. Rezina, a fost inaugurată în cadrul căreia au fost expuse țesături inspirate din arta covoarelor tradiționale basarabene, confecționate de meșteriţele de la Centrul de Meșteșuguri „Artă Rustică", s. Clișova Nouă, r. Orhei (director – Ecaterina Popescu) și planșe ce conțin imagini și texte, a principalelor etape de confecționare a covoarelor tradiționale (de la tunsul lânii până la țesut), precum și cu explicațiile de rigoare ale semnificației ornamentelor și simbolurilor.

5. **Expoziția „Arta cămășii cu altiță" (București, 24 iunie – 24 august).** În cadrul expoziției, au fost prezentate costume populare din colecțiile Muzeului Național al Satului „D. Gusti" (București) și ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală (Chișinău), cu scopul promovării dosarului ***„Arta cămășii cu altiță – element de identitate culturală în România și Republica Moldova"***, propus pentru înscriere în *Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității.*

6. **Expoziția temporară „*Ie – mărturie de-al meu neam în veșnicie*" (27 iunie – 31 iulie)**, organizată în contextul Zilei Naționale a Portului Popular, ediția a VI-a. Expoziția a reunit costume tradiționale din colecția MNEIN. Alături de costumul tradițional moldovenesc au fost expuse costume ale etniilor conlocuitoare din Republica Moldova, ce aparțin Muzeului Patrimoniului Cultural al orașului Taraclia, Muzeului Istoric Regional Comrat și Asociației Obștești „Casa Germană Hoffnung" din Republica Moldova. Invitați de onoare ai expoziției au fost meșterii consacrați în domeniul costumului tradițional Maria Cristea și Ecaterina Popescu.

7. **Expoziția „*Apa – între cer, pământ și veșnicie*" (16 iulie-26 decembrie).** Expoziția cuprinde piese din colecția de științe ale naturii, piese de artă (ceramică, port popular, covoare), decorate cu motive acvatice, și piese de cult.

8. **Expoziția virtuală foto-documentară „*Denigrarea religiei vs. Rezistența prin credință*" (6-31 iulie).** Materialele fac parte din colecțiile MNEIN, ale Direcției Generale Arhiva Națională, Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova. Alături de texte și fotografii, au fost proiectate câteva filme documentare, reprezentând interviuri cu supraviețuitorii deportărilor, realizate de Ghenadie Popescu.

9. **Expoziția „*Tezaur moștenit de la bunica*" (3 august – 24 septembrie),** cuprinzând lucrările copiilor participanți la tabăra de vară cu același nume.

10. Expoziția aniversară a meșterului popular Daria Grigoriev, cu genericul „***Pasiune, Artă și Tradiție***" **(26 august – 30 noiembrie)**. Expoziția s-a desfășurat în cadrul celebrării celor 30 de ani de independență a Republicii Moldova.

11. Redeschiderea Sălii ***Casa Mare,*** din cadrul expoziției permanente **Omul - Natura - Cultura (23 septembrie).**

12. **Expoziția în aer liber** „***Planul Urbanistic de Detaliu (PUD) și conceptul spațial arhitectural al revitalizării cartierului Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală***" **(23 septembrie – 30 noiembrie)**.

13. **Expoziția „*Cartografierea on-line a diasporei: noi metode și rezultate*" (12 noiembrie – 15 decembrie).** Proiectul este realizat în cadrul Subprogramului „Proiecte inovative ale diasporei", parte a Programului „Diaspora Engagement Hub", implementat de Cancelaria de Stat prin intermediul Biroului Relații cu Diaspora.

14. **Expoziția-eveniment „*Republica Moldova-România – 30 de ani de relații diplomatice*" (25 noiembrie 2021-15 ianuarie 2022)**, desfășurată la Biblioteca Națională, în parteneriat cu Ambasada României, Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene. La expoziție au fost prezentate publicații științifice, fotografii ale expozițiilor și evenimentelor culturale ce reflectă cooperarea moldo-română.

15. **Expoziția filatelică aniversară *30 de ani de la prima expoziție filatelică Chișinău – Sibiu* (1-17 decembrie 2021).** Expoziția a fost organizată cu ocazia Zilei Naționale a României, de către Asociația Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova, în colaborare cu Întreprinderea de Stat „Poșta Moldovei".

16. **Expoziția de covoare din patrimoniul muzeului „*Valori strămoșești ale covorului de nuntă*" (18 decembrie 2021 – 20 februarie 2022)**, organizată în cadrul Târgului Național al Covorului *Covorul Dorului*, ediția a VIII-a. Au fost prezentate 15 covoare din zestrea de nuntă a fetelor, de la răscrucea secolelor XIX-XX.

17. **Expoziția „*Jucăria de Crăciun*" (22 decembrie 2021-31 ianuarie 2022)** a inclus piese confecționate din fibre vegetale, ceramică, metal, de către meșterii populari Eugenia Moldovanu, Andrei și Victoria Sclifos, Natalia Cangea, Ruslan și Lilian Scutelnic, Ion Aștefănoaie.

VIII. ACTIVITĂȚI CU PUBLICUL

Pe parcursul anului 2021, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, împreună cu Grădina Botanică și Vivariul, precum și filiala Saharna-Țipova, au fost vizitate de **67 813 de persoane** (MNEIN – **43326**; Vivariul – **3719**; Țipova – **20768**), fiind realizate **474 excursii** (MNEIN – **275**; Țipova – **199**). Muzeul a organizat 9 evenimente festive care s-au desfășurat în aer liber, cu respectarea recomandărilor Comisiei Naționale Extraordinare de Sănătate Publică.

1. Program online de colinde, prezentat în cadrul Sărbătorii colindelor „HRISTOS SE NAȘTE, SLĂVIȚI-L!" **(6-7 ianuarie),** ediția a VI-a, cu genericul

„Salvează un colind pentru eternitate!" 11 participanți – ansambluri folclorice, coruri bisericești și soliști, care au interpretat colinde și cântece despre Nașterea lui Iisus Hristos.

2. **Lecție demonstrativă** în Muzeu cu prezența elevilor și prezentare online: ***Măștile tradiționale de iarnă*** **(22 ianuarie).** Scopul activității a fost prezentarea și valorificarea expoziției temporare de măști tradiționale de iarnă pentru elevii LTPA „Nicolae Sulac", în contextul sărbătorilor de iarnă.

3. **Atelierul de creație „O excursie prin muzeele lumii" (21 februarie)**, organizat cu prilejul Zilei Internaționale a Ghidului de Turism. Elevii Școlii de Arte din comuna Ciorăscu, mun. Chișinău, îndrumați de profesoarele Alisa Țâmbalari și Angela Iacub, au desenat câte un exponat preferat dintr-un muzeu celebru de peste hotare.

4. **Atelierul de confecționare a mărțișoarelor (23-26 martie),** cu meșterii populari Eugenia Moldovanu, mun. Bălți, și Larisa Cojocaru, profesoară la Liceul Teoretic Săseni, r. Călărași. La atelier au participat elevi doritori de a confecționa mărțișoare și studenți de la UPS „Ion Creangă". **Master-class** online de confecționare a mărțișoarelor tradiționale cu elevii LT **„**Ion Luca Caragiale" din Orhei **(2 sesiuni). Master-class** de confecționare a mărțișoarelor tradiționale cu elevii de la IP Liceul Teoretic cu Profil Arte **„**Ion și Doina Aldea-Teodorovici", orășelul Cornești, r. Ungheni. **Master-class** de confecționare a mărțișoarelor tradiționale cu cititorii de la Biblioteca Publică Raională „Grigore Vieru" Călărași.

5. **Lansarea volumului „Etnografie muzeală" (26 februarie),** tipărit la editura Lexon-Prim din Chișinău – culegere de studii semnate de cercetători și muzeografi de la MNEIN..

6. **Prezentarea online a meșterilor populari (1 -26 martie),** care au donat mărțișoare în patrimoniul muzeului și au organizat ateliere de confecționare a mărțișoarelor: Eugenia Moldovanu, Studioul „Tezaur", Centrul de Cultură și Tineret al mun. Bălți, Larisa Cojocaru, Liceul Teoretic Săseni, r. Călărași, Natalia Cangea, Centrul de Creație și Agrement al Copiilor Criuleni, Maria Ciobanu, I.P. Liceul Teoretic „Mihai Eminescu" din or. Bălți, Lidia Ciobanu, s. Hârtopul Mare, r. Criuleni, Ludmila Berezin, Centrul pe interese „Curcubeul", mun. Chișinău.

7. **Lansarea cărții „Eroii ungheneni nu mor niciodată" (3 martie)**, autor Corneliu Prepeliță. Autorul cărții prezintă biografia ostașilor ungheneni, însoțită de fotografii din arhivele de familie ale militarilor căzuți la datorie, precum și alte informații despre evenimentele tragice de pe Nistru.

8. **Activitate extra-curriculară online** „***Secretele covorului moldovenesc***" **(24 și 26 martie)**. Activitatea a prezentat tapiseria veche și modernă elevilor din clasele a III-a, a VII-a „D" și a XI-a „B", împreună cu învățătoarele Donica Violeta, Albu Svetlana, Popov Aliona, LT „Ion Luca Caragiale" din Orhei.

9. **Prezentare online,** dedicată tradiției ultimei zile a lunii martie: transmiterea mărțișorului de la om la pom (31 martie). Prezentarea a avut scopul să reamintească publicului despre frumoasa tradiție de a lega mărțișorul la pom, după ce a fost purtat toată luna martie și să îndemne publicul să doneze în patrimoniul muzeal mărțișoare confecționate personal.

10. **Prezentări online, dedicate Zilei Internaţionale a Păsărilor (1-30 aprilie).** Pe site-ul și pagina de Facebook a MNEIN au fost prezentate informaţii captivante despre păsările răspândite în spaţiul dintre Prut și Nistru cu scopul de a atrage atenţia publicului despre necesitatea protejării păsărilor.

11. **Prezentare online a scoarţelor din cadrul Expoziţiei temporare** cu genericul **„*Scoarţa de Camenca – rai de pomi și flori*" (1-30 aprilie)**. Prezentarea a fost organizată cu scopul de a promova tezaurul de covoare din Camenca și de a îndemna publicul vizitator să vină la muzeu.

12. **Atelier de încondeiere a ouălor (29 aprilie),** organizat de către meșterița Angela Don din comuna Lalova, r. Rezina, și Ludmila Iftodi, Șef Filială MNEIN, Complexul muzeal „Saharna-Ţipova", Rezina. În cadrul atelierului au fost prezentate tehnici vechi și noi de încondeiere. Totodată, elevii au prezentat un program artistic dedicat Învierii Domnului.

13. **Prezentare online de ouă încondeiate (4-14 mai):** colecţia de ouă încondeiate, realizate în cadrul atelierelor tematice de la Muzeu, pe parcursul ultimilor ani, cu meșterița Angela Don din comuna Lalova, r. Rezina, și colecţia de ouă de struț, donate în anul 2010, în cadrul Nopţii Europene a Muzeelor, de către Savițchi Ecaterina, meșter popular ceramist, specializată și în domeniul tehnicii încondeierii ouălor cu ceară.

14. **Seminar dedicat *Patrimoniului Muzeului Naţional de Etnografie și Istorie Naturală* (18 mai)**, în cadrul Zilei Internaţionale a Muzeelor și Nopţii Europene a Muzeelor, ediţia 2021, la care au participat elevii claselor a X-a, LT „Ion Luca Caragiale" din Orhei, profesoare: Iudenco Ludmila, Saharnean Ala, Bogus Rodica în cadrul Proiectului Instituţional ***„Crearea parteneriatelor educaţionale în promovarea patrimoniului naţional și universal din perspectiva educaţiei muzeale a elevilor și studenţilor"***, coordonator principal Tatiana Filipschi și Inga Maţcan Lisenco, coordonator.

15. **Târgul Meșterilor Populari cu genericul „Descoperă arta meșteșugurilor noastre" (22 și 23 mai),** organizat în contextul Zilei Internaţionale a Muzeelor și Nopţii Europene a muzeelor. La Târg au participat meșteri din toate domeniile: ceramiști, lemnari, ţesători, pielari, meșteri ce împletesc fibre vegetale, ce confecţionează salbe și instrumente muzicale.

16. **Training „Consolidarea Capacităţilor echipei MNEIN pentru Strângerea de Fonduri de Succes" (15-17 iunie),** organizat în cadrul proiectului „Platforma Globală a Uniunii Europene pentru Diaspora (EU Global Diaspora Facility- EUDiF)". Participanţii au învăţat în mod interactiv tips-uri pentru strângerea de fonduri de succes, motivele refuzului propunerilor de proiecte, componentele unei propuneri de proiect.

17. **Târgul Meșterilor Populari** (27 iunie), consacraţi în domeniul confecţionării costumului tradiţional, eveniment organizat în contextul Zilei Naţionale a Portului Popular, ediţia a VI-a.

18. Programul pentru copiii – **Tabăra de vară cu genericul *„Tezaur moștenit de la bunica"* (1 iulie – 3 august)**, dedicat tapiseriei și tehnicii tradiţionale de ţesut covoare. Coordonatoare ale acestui inedit program pentru copii au fost meșteriţele Ceban Alexandra și Ciobanu Irina, restauratori, și

Lungu Raisa, meșter popular, custode fonduri.

19. Lansarea cărții ***Fântânile cu cumpănă din raionul Ungheni, Izvoare spre cer,*** semnată de istoricul Corneliu Prepeliță și fotograful Sergiu Cotruță (15 iulie).

20. Seminarul „***Patrimoniul Cultural Mobil – prezentarea registrului electronic***" (16 iulie), organizat de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova.

21. Lansarea proiectului muzical cu genericul „***Romanțe în amurg la Muzeu***" (17 iulie), în „Pavilionul pentru muzică" din Grădina Botanică a muzeului. Protagoniste ale serilor muzicale au fost interpretele Diana Văluță și Veronica Văluță-Bantaș, iar programul a cuprins valsuri, tangouri, romanțe vechi și noi.

22. Concurs de poezie, cu genericul „***Limba maternă – floare eternă***" (Filiala Complexul Țipova-Saharna, 27-31 august). La concurs au participat elevii din gimnaziul s. Lalova. Concursul a fost dedicat celor 30 ani de independență a Republicii Moldova.

23. Concertul Ansamblului folcloric ***Altița*** (23 septembrie), conducător artistic Carolina Gușciuc, mun. Bălți, cu prilejul redeschiderii Sălii Casa Mare.

24. Festivalul folcloric „***La izvorul doinelor***" (25 septembrie), cu participarea tinerilor interpreți, laureați ai concursurilor naționale organizate de CNCPCI, consacrate speciilor folclorului muzical pe cale de dispariție – doină, cântec doinit, baladă, cântec prelung etc.

25. **Târgul Meșterilor Populari (25 și 26 septembrie).** Evenimentul a fost dedicat ***Zilelor Europene ale Patrimoniului,*** cu genericul ***Patrimoniul incluziv și divers***.

26. **Concert de cântări duhovnicești** dedicate sărbătorii creștine a Sfintei Cruci, în cadrul Mănăstirii Rupestre Țipova (26 septembrie).

27. **Masa rotundă „*Protejarea patrimoniului cultural la diferite nivele de valorificare*" (28 septembrie)**, eveniment organizat în colaborare cu CNCPPCI.

28. **Atelier online de creație „*Mâini dibace: Farfurie decorativă din sfoară de cânepă*" (2 noiembrie).**

29. Seminar științific online ***Cartografierea online a diasporei: noi metode și rezultate*** **(12 noiembrie)**, la care au fost prezentate rezultatele unui proiect inovativ privind cartografierea diasporei legate de Republica Moldova, coordonat de dr. Dorin Lozovanu.

30. Aprinderea luminițelor pe Pomul Vieții (1 decembrie) – evenimentul a fost lansat în cadrul inaugurării expoziției filatelice aniversare ***30 de ani de la prima expoziție filatelică Chișinău – Sibiu***, organizată cu ocazia Zilei Naționale a României.

31. Lansarea proiectului ***Floarea Vieții*** (7 decembrie). Proiectul reprezintă analiză aprofundată a elementelor de decor din gospodăriile localnicilor Republicii Moldova, divizate pe trei regiuni: nord, sud, centru, inclusiv partea stângă a Nistrului. Produsul final al proiectului a constituit un film documentar compus din trei episoade, creat în perioada mai-august 2021.

32. Atelierul de creaţie ***Mâini dibace: Surprizele lui Moş Crăciun*** **(24 noiembrie).** La atelier au participat copii ce beneficiază de ajutorul Asistenţei Sociale din Chişinău.

33. Excursie tematică şi lecţie-atelier ***Simbolul apei în credinţa populară*** **(14 decembrie)**, organizată pentru elevii liceelor „Excelsis" şi „Hyperion".

34. Program cultural-artistic dedicat obiceiurilor de nuntă, în cadrul Târgului Naţional al Covorului ***„Covorul dorului"***, ediţia a VIII-a (18 decembrie). În curtea muzeului s-au desfăşurat câteva secvenţe din cadrul unei nunţi de gospodari, la sat.

35. Atelierul de creaţie ***Pomul Magic***, organizat în cadrul Târgului Naţional al Covorului „Covorul dorului", ediţia a VIII-a (18 decembrie).

36. Atelierul de creaţie ***Jucăria de Crăciun*** (22 decembrie), organizat în parteneriat cu meşterii populari Natalia Cangea, Eugenia Moldovanu şi Larisa Cojocaru.

37. Atelierul online de creaţie ***Mâini dibace: Un altfel de Moş Crăciun*** **(23 decembrie).**

38. Spectacolul folcloric ***„OAMENI POVESTE, că-nainte mult mai este..."*** şi Târgul celor mai reprezentativi meşteri populari, cu genericul: ***„Povestitori ai tradiţiilor meşteşugăreşti"*** **(26 decembrie)**, organizat împreună cu Centrul Naţional de Conservare şi Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial.

IX. ACTIVITATEA BIBLIOTECII ŞTIINŢIFICE

Activitatea Bibliotecii ştiinţifice s-a desfăşurat în conformitate cu planul de activitate aprobat. În decursul anului calendaristic 2021, în cadrul Bibliotecii ştiinţifice a MNEIN au fost înregistraţi 41 de cititori, biblioteca a fost frecventată de 1 236 persoane; au fost împrumutate 4 642 titluri de carte şi 365 reviste şi ziare. Fondul bibliotecii a fost completat cu 77 de titluri. Au fost întocmite 154 de fişe bibliografice. Au fost organizate 9 expoziţii şi întocmite 19 referinţe. Au fost cusute 64 de ziare şi prelucrate 4 titluri de reviste cu frecvenţă lunară. Fondul de carte al bibliotecii constituie 38 136 exemplare.

X. ACTIVITATEA CONSILIILOR ŞI COMISIILOR

Pe parcursul anului 2021, în cadrul MNEIN au activat:

Consiliul de Administraţie – s-au desfăşurat 6 şedinţe ale Consiliului de administraţie, în cadrul cărora au fost discutate probleme ce ţin de menţinerea ordinii, organizarea evenimentelor, activitatea secţiilor şi stabilirea sporului de performanţă pentru colaboratorii muzeului şi ai filialelor. A fost aprobat noul Regulament de organizare si funcţionare a muzeului. A fost prezentat raportul referitor la Implementarea hotărârii Guvernului nr 604/202: *Regulamentul privind evidenţa şi conservarea patrimoniului muzeal*, în temeiul Legii Muzeelor nr. 262/2017 şi a fost prezentat procesul de inventariere a covoarelor. A fost prezent Raportul de activitate a secţiei Comunicare şi Relaţii cu Publicul şi situaţia privind promovarea imaginii muzeului în societate.

Consiliul ştiinţific – întrunit în 12 şedinţe, în cadrul cărora au fost discutate şi aprobate priorităţile activităţii ştiinţifice, problemele actuale ale activităţii instituţiei, lucrările propuse pentru publicare, rapoartele semestriale şi anuale de activitate ale secţiilor Etnografie şi Ştiinţele Naturii, înaintarea cercetătorilor MNEIN pentru diplome şi distincţii de stat.

Comisia de Evaluare şi Achiziţii, pe parcursul anului 2021, s-a întrunit în 3 şedinţe ordinare. În cadrul şedinţelor respective a fost evaluată valoarea noilor piese achiziţionate sau donate MNEIN, au fost discutate şi aprobate dosarele de clasare ale pieselor muzeale pentru Registrul Naţional al Patrimoniului Cultural Mobil.

Consiliul de Restaurare şi Conservare s-a întrunit în 7 şedinţe, în cadrul cărora au fost dezbătute probleme legate de tehnicile de restaurare ce urmează să fie aplicate pentru asigurarea integrităţii unor obiecte din colecţiile MNEIN. De asemenea, a fost apreciată calitatea restaurării unor piese prelucrate de angajaţii Secţiei Restaurare şi Conservare.

XI. ACTIVITATEA FILIALELOR

Muzeul Satului

Pe parcursul anului 2021, în cadrul Muzeului Satului au fost executate fişele planimetrice din deplasările realizate în anii 2019-2020, în satele Furceni, Brăneşti, Trebujeni, r-nul Orhei, satele Ohrincea, Maşcăuţi, r-nul Criuleni, şi satul Mileştii Mici, r-nul Ialoveni. Au fost executate planurile caselor, gospodăriilor ţărăneşti şi descrierea lor detailată: etapele construirii locuinţei şi istoria proprietarilor, documentarea pozelor (27 fişe planimetrice). Au fost selectate documentele proiectului de demontare şi fotografiile morilor de vânt din satul Tănătari, r-nul Ştefan-Vodă, şi satul Opaci, r-nul Căuşeni, pentru amplasarea lor pe terenul Muzeului Satului. Au fost selectate 62 fişe şi 8 foto/negative pentru expoziţia „Apa – între cer, pământ şi veşnicie" şi pregătit planul grafic al fântânii şi al podului din lemn din cadrul expoziţiei. Au fost descrise 63 fotografii din arhiva MNEIN.

Colaboratorii filialei au făcut cercetări de teren şi au oferit asistenţă de specialitate în satul Sadaclia, r-nul Basarabeasca. Scopul deplasării a fost: acordarea ajutorului metodic angajaţilor muzeului din sat, inspectarea, măsurarea şi fotografierea caselor vechi de locuit şi altor obiecte etnografice. S-au făcut şase fişe planimetrice şi a fost alcătuită o notă informativă detaliată ce conţine cca 165 fotografii, precum şi în satele Vadul Raşcov şi Socol, r-nul Şoldăneşti, cu scopul inspectării, măsurării şi fotografierii caselor ţărăneşti, a şcolii vechi din sat, a bisericilor, cimitirelor şi a altor obiecte etnografice. S-au făcut cinci fişe planimetrice, a fost alcătuită nota informativă detaliată ce conţine 280 fotografii. A fost efectuat controlul fondului forestier cu nr. cadastral 01001180258, în urma căruia au fost descoperite câteva zone incendiate.

Au fost selectate fişele planimetrice din Zona Centru, pentru executarea lor în format 3D şi amplasarea pe planul general al Muzeului Satului.

Au fost realizate schiţa de proiect a morii de vânt din satul Cernoleuca, r-nul Dondueni, schiţa de proiect a casei tradiţionale boiereşti în două nivele cu anexe (beci, zid, poartă, fântână, veceu) din satul Morovaia, r-nul Orhei,

schiţa de proiect a casei tradiţionale muzeu cu anexe (bașcă, beci, coteţ, veceu, zid, poartă) din satul Butuceni, r-nul Orhei, schiţa de proiect a casei tradiţionale cu anexe (beci, zid, poartă) de lângă cimitirul din satul Butuceni, r-nul Orhei.

A fost inspectă şi documentată casa tradiţională ţărănească din sec. XX (zona Centru), satul Mileştii Mici, mun. Chişinău. A fost realizat proiectul de restabilire a morii de vânt din satul Opaci, primul edificiu din cadrul Muzeului Satului care a ars la scurt timp după strămutare.

Au fost pregătite schiţele caselor tradiţionale din satul Ciuteşti (2 case), satul Vărzăreşti (2 case), satele Bardar şi Vorniceni (câte o casă).

Au fost realizate modelele tridimensionale ale caselor pentru macheta tridimensională a Muzeului Satului.

A fost realizată documentarea şi efectuat releveul morii cu aburi din satul Mereşeni, r-nul Hânceşti, edificată în 1909-1912.

Complexul Muzeal Ţipova-Saharna

Pe teritoriul Complexului au fost reparate unele porţiuni de traseu, au fost instalate bare de protecţie şi panouri informative ce conţin indici explicativi, harta traseului, informaţii despre complexul natural, complexul rupestru şi istoria complexului monahal, din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre (la intrare şi pe teritoriu).

Au fost realizate activităţi cu publicul şi ghidaje, mai ales în perioada caldă a anului.

Lucrătorii Filialei au desfăşurat activităţi tematice în aer liber şi în instituţiile de învăţământ şcolare şi preşcolare din satele Lalova şi Ţâpova (de exemplu, activităţi dedicate sărbătorilor religioase precum: ***Crăciunul, Sf. Vasile, Învierea Domnului, Ziua Crucii***; sărbători ce ţin de ciclul naturii: ***Ziua Nistrului, Ziua Planetei, Ziua Soarelui***; sărbători oficiale precum ***Ziua Limbii*** şi ***30 ani de independenţă a Republicii Moldova***).

A fost semnat acord de parteneriat cu pensiunea MUZE în scopul desfăşurării activităţilor comune de promovare şi valorificare a complexului peisagistic, rupestru şi istoric Ţipova-Saharna.

Pe parcursul anului 2021, MNEIN a cooperat cu cercetătorii basarabeni Romeo Cemârtan şi Viorica Olaru-Cemârtan, de la Universitatea din Uppsala (Suedia), pentru realizarea unui proiect de modernizare a traseului turistic din cadrul Rezervaţiei peisagistice Ţipova-Saharna. Proiectul este finanţat în cadrul programului European Union Global Diaspora Facility. Au fost realizate câteva şedinţe comune cu reprezentanţii diasporei, un training de scriere a proiectelor şi a fost elaborat un pachet de documente subsumate temei proiectului: Strategia de dezvoltare a rutei turistice „Tezaurul Rezervaţiei peisagistice Ţipova-Saharna, 2022-2030"; Planul de acţiuni pentru implementarea Strategiei; Harta traseului turistic în defileul Ţipova-Horodişte; Paşapoartele obiectivelor turistice Defileul Ţipova şi Mănăstirea Horodişte; Descrieri ale obiectivelor turistice din cadrul Rezervaţiei peisagistice Ţipova şi al Complexului muzeal „Mănăstirea rupestră medievală Horodişte"; Conceptul rutei turistice „Tezaurul Rezervaţiei peisagistice Ţipova-Saharna"; Conceptul Festivalului Legendelor la Ţipova.

Vila cu parc Mândâc

La filiala muzeului, Vila cu parc Mândâc au avut loc, pe parcursul anului 2021, lucrări de salubrizare, amenajare și asigurare a integrității patrimoniului muzeal. Au fost întreprinse vizite de lucru pentru evaluarea stării edificiului și calculării bugetului de restaurare și reorganizare a Vilei. Sunt necesare investiții pentru reamenajarea grădinii, întreținerea arborilor, protecția și îngrijirea lor.

Conacul-parc Balioz

În perioada raportată, angajații filialei MNEIN „Conacul cu Parc Balioz" au desfășurat următoarele activități: paza teritoriului, inspectarea stării parcului și a edificiilor, lucrări curente de salubrizare a teritoriului și de întreținere a edificiilor; defrișarea arborilor uscați și a arbuștilor din parcul conacului, conform autorizației; tăierea și depozitarea masei lemnoase obținute în urma defrișării; curățarea și amenajarea părții de jos a parcului și anume: formarea arbuștilor din aleile parcului, precum și lucrările necesare de salubrizare.

Au fost efectuate lucrări de reparație a două încăperi și a balustradei de la intrarea în conac, în vederea reorganizării și reamenajării expoziției permanente dedicate istoriei satului Ivancea, a conacului și a familiei Balioz. Totodată a fost constituit grupul de lucru pentru crearea unei expoziții inedite de arhitectură vernaculară din elemente de piatră din zona Orheiului. Grupul de lucru, constituit din etnografi, muzeografi, pictori, arhitecți, va valorifica atât colecția de elemente din piatră sculptată, existentă în patrimoniul muzeal, cât și elementele care au rămas neprotejate și nevalorificate în gospodăriile părăsite din satele Trebujeni, Furceni, Brănești, Butuceni și Mașcăuți.

Pe parcursul ultimilor ani, colaboratorii muzeului au întreprins mai multe expediții de cercetare în teren și au constatat că numărul caselor, beciurilor, porților și gardurilor autentice, cu elemente etnografice, fitomorfe sunt în descreștere: în ultimii 3 ani au fost demolate și reconstruite mai mult de jumătate din casele autentice, proprietarii necunoscând adevărata valoare a caselor pe care le dețin. Au fost realizate interviuri cu unul din meșterii care sculptau în piatră, constatându-se că asemenea meșteri deja nu mai sunt.

Teodor CANDU, director prim-adjunct,
Elena COJOCARI, director adjunct *Proiecte Culturale și Educative*,
Andrei PROHIN, secretar științific, MNEIN

CONDIŢII DE PUBLICARE

Colegiul de redacţie invită la colaborare specialişti din Republica Moldova şi de peste hotare pentru a diversifica şi îmbogăţi conţinutul *Buletinului Ştiinţific*. Revista publică studii, articole şi materiale ştiinţifice din domeniile etnografiei, etnologiei, muzeologiei, ştiinţelor naturii, patrimoniului cultural şi natural, precum şi recenzii/prezentări ale volumelor ştiinţifice editate recent. Autorii lucrărilor propuse pentru publicare vor respecta următoarele norme:

1. Articolul ştiinţific va conţine obligatoriu compartimentele: introducere, sursele de documentare/materialele şi metodele utilizate în cercetare, rezultatele obţinute şi discutarea lor, concluzii, note, referinţe bibliografice.

2. Text de până la 15 pagini, interval de 1,5 rânduri, mărimea caracterelor 12, font Times New Roman, cules în editorul Word.

3. Se acceptă articole în limbile română, rusă, engleză, franceză, germană. Fiecare articol va fi însoţit de câte un rezumat şi până la 8 cuvinte-cheie, în limbile română şi engleză.

4. La începutul lucrării se va indica prenumele şi numele complet al autorului (autorilor), iar la sfârşit – titlurile ştiinţifice, didactice, funcţia ocupată în prezent, afilierea instituţională, oraşul şi ţara unde activează (pentru autorii de peste hotare).

5. Imaginile, fotografiile şi tabelele se prezintă în text, precum şi sub formă de fişiere aparte (extensiunea JPG, rezoluţie de minim 500 de pixeli).

6. Referinţele la sursele bibliografice se indică în paranteze pătrate, inserate în text (ex., [8]). Dacă sunt citate anumite părţi ale sursei, după indicele bibliografic se indică şi pagina (ex., [8, p. 231]). Referinţele bibliografice se indică la sfârşitul articolului, lucrările fiind prezentate în succesiune alfabetică. Lista bibliografică poate cuprinde cărţi (indicând numele, prenumele autorului; titlul cărţii; locul publicării, editura, anul apariţiei; numărul de pagini al cărţii), articole în culegeri/reviste, autoreferate, teze de doctor, documente electronice, documente de arhivă (se va specifica denumirea arhivei, numărul fondului, al inventarului şi dosarului consultat, fila din document), informaţii culese pe teren (vor include numele şi prenumele informatorului, anul naşterii, nivelul de studii, localitatea de baştină, numele culegătorului şi data înregistrării informaţiei).

7. În textul lucrării, notele se indică prin cifre mici, suprascrise (ex. [3]). Lista notelor este plasată la sfârşitul articolului.

Lucrările propuse pentru publicare sunt recenzate prin sistemul peer-review.

Responsabilitatea pentru conţinutul lucrărilor aparţine exclusiv autorilor.

Adresa pentru corespondenţă: office@muzeu.md

VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI

26.02.2021. ***Expoziția „Mărțișorul – tradiție și diversitate în creația meșterilor populari”. În imagine: atelier de creare a mărțișoarelor cu meșterița populară Eugenia MOLDOVANU.***

26.02.2021. ***Expoziția „Mărțișorul – tradiție și diversitate în creația meșterilor populari”. În imagine: atelier de creare a mărțișoarelor cu meșterița populară Larisa COJOCARU.***

26.02.2021. ***Expoziția „Mărțișorul – tradiție și diversitate în creația meșterilor populari”. În imagine: Eugenia MOLDOVANU, meșteriță populară, mun. Bălți, Petru VICOL, director general al MNEIN, Diana DICUSARÎ, director al CNCPPCI.***

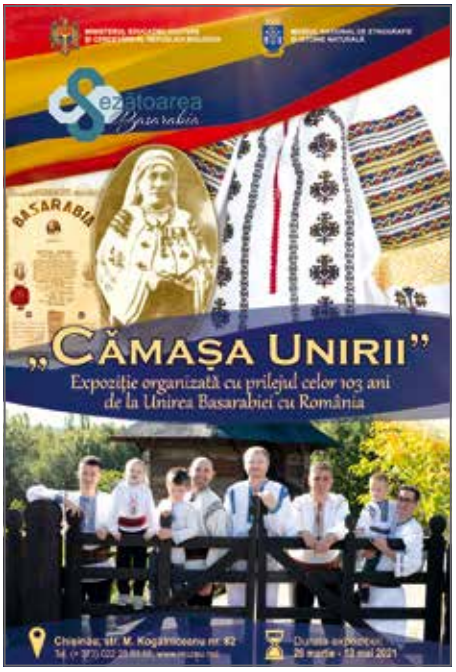
Șezătoarea Basarabia
BASARABIA
„CĂMAȘA UNIRII”
Expoziție organizată cu prilejul celor 103 ani de la Unirea Basarabiei cu România

26.03.2021. ***Expoziția „Cămașa Unirii”. În imagine: Marina DUMBRĂVEANU, interpretă, membră a Comunității „Șezătoarea Basarabiei”.***

26.03.2021. ***Expoziția „Cămașa Unirii”. În imagine: Dina VOLOC și Diana ROȘCA, membre ale Comunității „Șezătoarea Basarabiei”, Varvara BUZILĂ, dr., conf. univ., cerc. șt. coord., Secția Etnografie, MNEIN.***

26.03.2021. ***Expoziția „Cămașa Unirii”. În imagine: Andreea-Natalia RUSNAC, membră a Comunității „Șezătoarea Basarabiei”, Irina ROPOT, jurnalistă, IP Compania de Stat „TeleRadio Moldova”.***

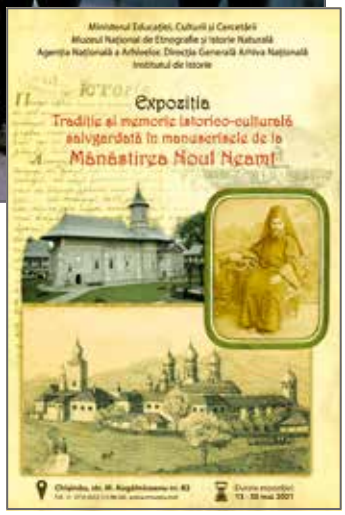
Ministerul Educației, Culturii și Cercetării
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală
Agenția Națională a Arhivelor. Direcția Generală Arhiva Națională
Institutul de Istorie
Expoziția
Tradiție și memorie istorico-culturală
salvgardată în manuscrisele de la
Mănăstirea Noul Neamț

13.05.2021. ***Vernisarea Expoziției „Tradiție și memorie istorico-culturală salvgardată în manuscrisele de la Mănăstirea Noul Neamț”. În imagine: Andrei PROHIN, dr., secretar științific, MNEIN, Elena FRUMOSU, directoarea Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova, Teodor CANDU, dr., conf. cerc., director prim-adjunct, MNEIN, Ion GUMENÂI, dr. hab., cerc. șt. principal, Institutul de Istorie, Igor CERETEU, dr. hab., conf. univ., cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie.***

22-23.05.2021. ***Târgul meșterilor populari la MNEIN. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, întâmpină oaspeții, Ansamblul „Ștefan Vodă”, conducător artistic Tudor UNGUREANU, Artist al Poporului.***

22-23.05.2021. ***Târgul meșterilor populari la MNEIN.***

22-23.05.2021. ***Târgul meșterilor populari la MNEIN. În imagine: meșterul popular Dumitru DARABAN pocnind din biciul pe care l-a confecționat.***

22-23.05.2021. ***Târgul meșterilor populari la MNEIN.***
În imagine: meșterul popular Victor PELIN, împreună cu soția Vera PELIN.

03.06.2021. ***Vernisajul expoziției „Scoarța basarabeană – patrimoniu muzeal și meșteșug popular". Pensiunea „Muze", com. Lalova, s. Țipova, r. Rezina.***
În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Alexandru POSTICĂ, proprietarul pensiunii „Muze", Angela RACU, șefa Secției Cultură Rezina, Aurelia GRIGORIȚĂ, vice-președintele r. Rezina.

03.06.2021. ***Vernisajul expoziției „Scoarța basarabeană – patrimoniu muzeal și meșteșug popular”. Pensiunea „Muze”, com. Lalova, s. Țipova, r. Rezina. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Angela RACU, șefa Secției Cultură Rezina, Aurelia GRIGORIȚĂ, vice-președintele r. Rezina, Victor MACRII, primarul satului Saharna.***

03.06.2021. ***Vedere din Expoziția „Scoarța basarabeană – patrimoniu muzeal și meșteșug popular”. Pensiunea „Muze”, com. Lalova, s. Țipova, r. Rezina.***

Afișul expoziției de costume populare din patrimoniul MNEIN și al Muzeului Național al Satului „D. Gusti”, București.

24.06.2021.
Conferința științifică națională cu participare internațională „Portul popular românesc: asumarea tradiției ca practică socială și cercetare”.
În imagine: Andrei PROHIN, dr., secretar științific, Petru VICOL, director general al MNEIN.

24.06.2021. *Conferința științifică națională cu participare internațională „Portul popular românesc: asumarea tradiției ca practică socială și cercetare”. În imagine: Andrei PROHIN, dr., secretar științific, Varvara BUZILĂ, dr., conf. univ., șefa Secției Etnografie, MNEIN.*

24.06.2021. *Conferința științifică națională cu participare internațională „Portul popular românesc: asumarea tradiției ca practică socială și cercetare”.*

27.06.2021. ***Ziua Națională a Portului Popular. În imagine (selectiv, de la stânga la dreapta): Rusalina RUSU, jurnalistă, prezentatoare TV „Moldova 1”, Petru VICOL, director general al MNEIN, Vasile IOVU, Artist al Poporului, Petre NEAMȚU, Artist al Poporului, membrii Orchestrei de Muzică Populară „Folclor”.***

27.06.2021. ***Ziua Națională a Portului Popular. În imagine: Valeriu CHIPER, conducătorul Ansamblului folcloric „Moștenitorii”, LT „Mihail Sadoveanu”, Natalia CANGEA, meșter popular, Elena și Constantin COJAN, meșteri populari.***

27.06.2021. ***Ziua Națională a Portului Popular.***
În imagine: meșterița populară Raisa LUNGU, Rusalina RUSU, jurnalistă, prezentatoare TV „Moldova 1”, Petru VICOL, director general al MNEIN, Valentina ONOFRIESCU, șefa Secției Expoziții și Proiecte Culturale, MNEIN.

27.06.2021. ***Ziua Națională a Portului Popular.***
Secvență din cadrul programului artistic.

27.06.2021. ***Ziua Națională a Portului Popular. Participanții s-au prins într-o horă.***

1.07.-3.08.2021. ***Școala de vară „Tezaur moștenit de la bunica”. În imagine: restauratoarea Irina CIOBANU îndrumă participantele la țeserea unui covoraș.***

1.07.-3.08.2021. *Școala de vară „Tezaur moștenit de la bunica”.*
În imagine (selectiv): Irina BADIUC, șefa Secției Patrimoniu, Evidență și Completare,
Elena GUMENE, șefa secției Comunicare și Relații cu publicul,
Raisa LUNGU, meșteriță populară, muzeografă, MNEIN.

1.07.-3.08.2021. *Școala de vară „Tezaur moștenit de la bunica”.*
În imagine: Elena COJOCARI, director adjunct Proiecte Culturale și Educative,
Alexandra PÂNZARI, restauratoare, Raisa LUNGU, meșteriță populară, muzeografă,
Irina BADIUC, șefa Secției Patrimoniu, Evidență și Completare,
Irina CIOBANU, restauratoare, participantele la atelier.

15.07.2021. ***Lansarea cărții „Fântânile cu cumpănă din raionul Ungheni” de Corneliu Prepeliță. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Corneliu PREPELIȚĂ, specialist principal, Direcția Educație Ungheni, Sergiu COTRUȚĂ, fotograf.***

15.07.2021. ***Lansarea cărții „Fântânile cu cumpănă din raionul Ungheni” de Corneliu Prepeliță. În imagine: Eduard POTÂNGĂ, directorul Editurii Lexon-Prim, Elena COJOCARI, director adjunct Proiecte Culturale și Educative MNEIN, Liliana ROTARI, dr., conf. univ., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.***

16.07.2021. ***Vernisajul Expoziției „Apa între cer, pământ și veșnicie”.***
În imagine: Andrei PROHIN, dr., secretar științific, Petru VICOL, director general, pr. Manole BRIHUNEȚ, protoiereu mitrofor, cerc. șt. coord., Secția Etnografie, Sergiu PANĂ, dr., șef Secție Științele Naturii, MNEIN.

16.07.2021. ***Imagine din Expoziția „Apa între cer, pământ și veșnicie”.***
În imagine: compartimentul dedicat obiceiurilor de Sânziene; Elena ARCUȘ-JANTOVAN, dr., cerc. șt. coord., MNIM.

16.07.2021. ***Secvență din Expoziția „Apa între cer, pământ și veșnicie”. Compartiment din expoziție.***

16.07.2021. ***În imagine: participanții la Seminarul „Patrimoniul Cultural mobil – prezentarea registrului electronic”, organizat de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării la MNEIN.***

17.07.2021. ***Recitalul „Romanțe în amurg la Muzeu”. În imagine: interpretele Diana VĂLUȚĂ, Veronica VĂLUȚĂ-BANTAȘ.***

17.07.2021. ***Recitalul „Romanțe în amurg la Muzeu”. Vedere de la eveniment.***

26.08.2021. ***Inaugurarea Expoziției aniversare a meșterului popular Daria Grigoriev „Pasiune, Artă și Tradiție”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Daria GRIGORIEV, meșter popular.***

26.08.2021. ***Inaugurarea Expoziției aniversare a meșterului popular Daria Grigoriev „Pasiune, Artă și Tradiție”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Daria GRIGORIEV, meșter popular, Diana DICUSARÎ, director al CNCPPCI, Mariana DOBZEU, interpretă, specialistă, CNCPPCI.***

23.09.2021. ***Redeschiderea sălii nr. 16 „Casa Mare” după reparație. În imagine: Sergiu PRODAN, Ministrul Culturii al Republicii Moldova, Petru VICOL, director general al MNEIN.***

24.09.2021. ***Conferința științifică „Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jum. a sec. XIX – prima jum. a sec. XX. In memoriam Acad. Iustin Frățiman”.***

24.09.2021. ***Conferința științifică „Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jum. a sec. XIX – prima jum. a sec. XX. In memoriam Acad. Iustin Frățiman". Semnarea acordului de cooperare între MNEIN și Muzeul Național al Țăranului Român, București. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Virgil Ștefan NIȚULESCU, manager general, MNȚR.***

24.09.2021. ***Conferința științifică „Istorie, etnografie și spiritualitate în viziunea personalităților basarabene din a doua jumătate a sec. XIX – prima jumătate a sec. XX. In memoriam Acad. Iustin Frățiman". În imagine: Aureliu CIOBANU, cerc. șt., Secția Etnografie, MNEIN.***

25.09.2021. ***Târgul meșterilor populari. În imagine: meșterii populari participanți, laureații Festivalului folcloric „La izvorul doinelor”, Petru VICOL, director general al MNEIN, Diana DICUSARÎ, director al CNCPPCI, Oleg VOLONTIR, vicedirector al CNCPPCI, Rusalina RUSU, prezentatoare.***

25.09.2021. ***Târgul meșterilor populari. În imagine: Ruslan SCUTELNIC, meșter popular, ceramist.***

25.09.2021. ***Târgul meșterilor populari. În imagine: Adrian ONUȚA, meșter popular, ceramist.***

25.09.2021. ***Târgul meșterilor populari. În imagine: Adrian TRIBOI, meșter popular, ceramist.***

28.09.2021. ***Masa rotundă „Salvgardarea și protejarea patrimoniului cultural la diferite nivele de valorificare”.***

28.09.2021. ***Vizita președintelui Germaniei la MNEIN. În imagine: Andrei FIODOROV, ghid translator, Petru VICOL, director general al MNEIN, Frank-Walter STEINMEIER, președintele Germaniei.***

28.09.2021. ***Vizita președintelui Germaniei la MNEIN. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Frank-Walter STEINMEIER, președintele Germaniei, Andrei FIODOROV, ghid translator.***

28.09.2021. ***Vizita președintelui Germaniei la MNEIN.***
În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN,
Frank-Walter STEINMEIER, președintele Germaniei.

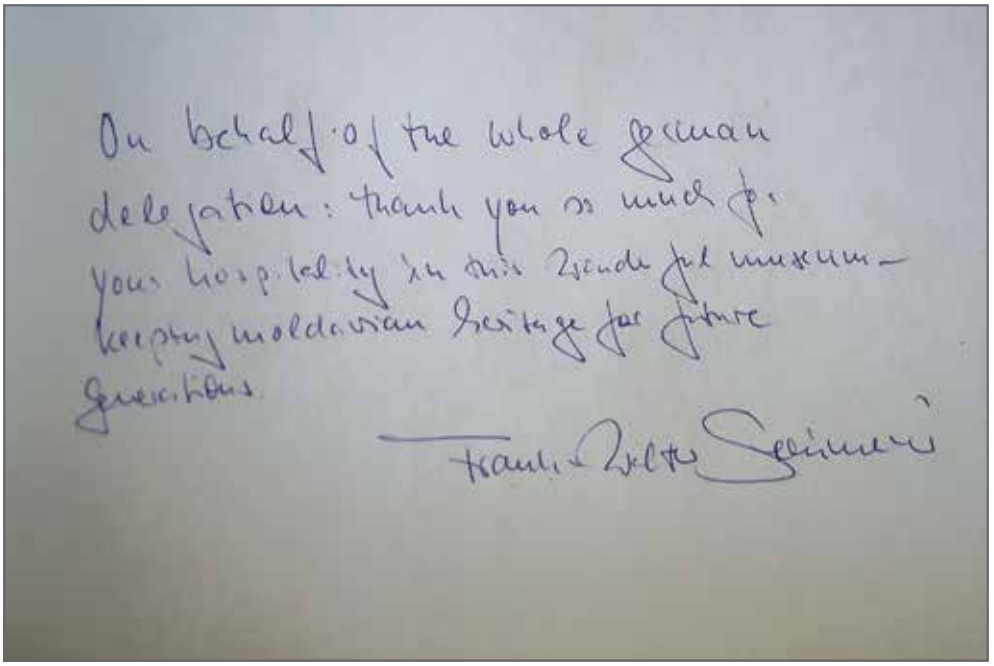
On behalf of the whole german
delegation: thank you so much for
your hospitality in this wonderful museum-
keeping moldavian heritage for future
generations.
Frank-Walter Steinmeier

28.09.2021. ***Vizita președintelui Germaniei la MNEIN.***
În imagine (din cartea de impresii a MNEIN, traducere): „Din partea întregii delegații germane, Vă mulțumim mult pentru ospitalitatea Dvs. în acest minunat muzeu care păstrează patrimoniul Moldovei pentru viitoarele generații. Frank-Walter STEINMEIER”.

22.10.2021. ***Sesiunea ştiinţifică anuală „Perspective contemporane în etnologie, muzeologie şi ştiinţele naturii”.***

22.10.2021. ***Sesiunea ştiinţifică anuală „Perspective contemporane în etnologie, muzeologie şi ştiinţele naturii”.***
În imagine: Constantin Gh. CIOBANU, şef secţie Redactare şi Publicare, prezintă numărul recent al Buletinului Ştiinţific, fascicula Ştiinţele Naturii.

22.10.2021. ***Sesiunea științifică anuală „Perspective contemporane în etnologie, muzeologie și științele naturii”. Secțiunea Științele Naturii. În imagine: Teodor OBADĂ, cerc. șt., Liviu CODREANU, șef Grădina Botanică, Sergiu PANĂ, dr., șef secție Științele Naturii, Mihai DOHOT, dr., muzeograf, secția Patrimoniu, Evidență și Completare, Cristina ȚUGULEA, dr., cerc. șt. superior, Stela CURCUBĂT, dr., cerc. șt. superior, Irina BADIUC, șefa secției Patrimoniu, Evidență și Completare, MNEIN.***

12.11.2021. ***Expoziția „Cartografierea on-line a diasporei: noi metode și rezultate”. În imagine: Violina DONU, șef adjunct al Biroului Relații cu Diaspora al Cancelariei de Stat, Guvernul R. Moldova, Petru VICOL, director general al MNEIN, Dorin LOZOVANU, dr., cerc. șt. coord., MNEIN.***

12.11.2021. ***Secvență de la inaugurarea expoziției „Cartografierea on-line a diasporei: noi metode și rezultate”.***

25.11.2021. ***Expoziția-eveniment „Republica Moldova – România: 30 de ani de relații diplomatice”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Valeriu MATEI, academician, directorul ICR „M. Eminescu”, filiala Chișinău, Cristina GHERASIMOV, Secretar General al Administrației Președintelui Republicii Moldova, Veaceslav DOBÎNDĂ, Secretar de Stat, Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene, Daniel IONIȚĂ, Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al României în Republica Moldova, Sergiu PRODAN, Ministrul Culturii al Republicii Moldova.***

25.11.2021. ***Expoziția-eveniment „Republica Moldova – România: 30 de ani de relații diplomatice”. Cuvânt de salut al directorului general al MNEIN Petru VICOL.***

25.11.2021. ***Expoziția-eveniment „Republica Moldova – România: 30 de ani de relații diplomatice”. În imagine: Petru VICOL, director general al MNEIN, Valeriu MATEI, academician, directorul ICR „M. Eminescu”, filiala Chișinău, Veaceslav DOBÎNDĂ, Secretar de Stat, Ministerul Afacerilor Externe și Integrării, Elena PINTILIE, director general Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Daniel IONIȚĂ, Ambasador extraordinar și plenipotențiar al României în Republica Moldova, Sergiu PRODAN, Ministrul Culturii, Ansamblul „Ștefan Vodă”, conducător artistic Tudor UNGUREANU, Artist al Poporului.***

1.12.2021. ***Expoziția filatelică aniversară „30 de ani de la prima expoziție filatelică Chișinău – Sibiu”. În imagine: Victoria TĂNASE, șef Serviciu Editorial la Î.S. „Poșta Moldovei”, Violeta COJOCARU, vicedirector al Î.S. „Poșta Moldovei”, Petru VICOL, director general al MNEIN, Constantin Gh. CIOBANU, președintele Asociației Filateliștilor, Maximafiliștilor și Carofiliștilor din Republica Moldova.***

1.12.2021. ***Expoziția filatelică aniversară „30 de ani de la prima expoziție filatelică Chișinău – Sibiu”. În imagine: Victoria TĂNASE, șef Serviciu Editorial la Î.S. „Poșta Moldovei”, Violeta COJOCARU, vicedirector al Î.S. „Poșta Moldovei”, Petru VICOL, director general al MNEIN.***

1.12.2021. ***Expoziția filatelică aniversară „30 de ani de la prima expoziție filatelică Chișinău – Sibiu”. Aplicarea ștampilei „Prima Zi” pe un plic dedicat evenimentului. În imagine: Victoria TĂNASE, șef Serviciu Editorial la Î.S. „Poșta Moldovei”, Constantin Gh. CIOBANU, președinte al AFMC RM, Petru VICOL, director general al MNEIN.***

1.12.2021. ***Aprinderea luminițelor pe Pomul vieții din muzeu. În imagine: Silvia CHIRILĂ, ghid, Ghenadie POPESCU, restaurator, Alexandru IONEL, ghid, Secția Comunicare și Relații cu Publicul, Elena COJOCARI, director adjunct Proiecte Culturale și Educative, Petru VICOL, director general, Ludmila IFTODE, Șef Filială Complexul Muzeal „Țipova-Saharna”, r. Rezina, Anghelina NAGARĂ, ghid, Snejana CRUDU, ghid, Elena GUMENE, șef Secție Comunicare și Relații cu Publicul, MNEIN.***

18.12.2021. ***Târgul Național al Covorului „Covorul Dorului”, ediția a VIII-a. În imagine: Svetlana POCIUMBAN, șefa Direcției Patrimoniu Cultural, Ministerul Culturii, Sergiu PRODAN, Ministrul Culturii, Ecaterina POPESCU, meșter popular, Meșter-Faur, directoarea Centrului de Meșteșuguri „Artă rustică”, Petru VICOL, director general al MNEIN.***

18.12.2021. ***Târgul Național al Covorului „Covorul Dorului”, ediția a VIII-a. Secvență de la spectacolul folcloric.***

18.12.2021. ***Târgul Național al Covorului „Covorul Dorului”, ediția a VIII-a. Secvență de la spectacolul folcloric.***

18.12.2021. ***Târgul Național al Covorului „Covorul Dorului”, ediția a VIII-a. În imagine: Sergiu PANĂ, șef Secție Științele Naturii, Sergiu PRODAN, Ministrul Culturii, care donează un covor pentru colecția MNEIN.***

18.12.2021. ***Târgul Național al Covorului „Covorul Dorului”, ediția a VIII-a. Secvență de la spectacolul folcloric.***

18.12.2021. ***Târgul Național al Covorului „Covorul Dorului”, ediția a VIII-a. În imagine: participanți la atelierul de confecționare a jucăriilor pentru brad, organizat de Alexandra CEBAN și Irina CIOBANU, restauratoare, MNEIN.***

22.12.2021. ***Expoziția „Jucăria de Crăciun”. În imagine: Eugenia MOLDOVAN, meșteriță populară, Petru VICOL, director general al MNEIN, Natalia CANGEA, meșteriță populară. Dl Petru Vicol prezintă tabloul clădirii MNEIN, pictat în vin, de jurnalistul Vasile BOTNARU, director Radio Europa Liberă Moldova.***

22.12.2021. ***Expoziția „Jucăria de Crăciun”.***
În imagine: Eugenia MOLDOVAN, meșteriță populară,
împreună cu participantele la atelier.

22.12.2021. ***Expoziția „Jucăria de Crăciun”.***
În imagine: Natalia CANGEA, meșteriță populară,
împreună cu participantele la atelier.

28.12.2021. ***Atelierul de confecționare a jucăriilor pentru Bradul de Crăciun. În imagine: Silvia CHIRILĂ, ghid, Elena GUMENE, șefa secției Comunicare și Relații cu publicul, MNEIN, elevi de la Academia de Inovare și Schimbare prin Educație.***

28.12.2021. ***Atelier de confecționare a jucăriilor pentru Bradul de Crăciun. În imagine: Tatiana STRELCIUC, ghid, Elena GUMENE, șefa secției Comunicare și Relații cu publicul, Silvia CHIRILĂ, ghid, MNEIN, elevi de la Academia de Inovare și Schimbare prin Educație.***

ISSN 1857-0054

O reuniune a Comunității „Șezătoare Basarabia”, marcând 6 ani de la fondare. Din colecția MNEIN.